ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДВАДЕСЕТ ТРЕЋА КЊИГА

ГОДИНА СЕДМА

БЕОГРАД

ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ — ШТАМПАРИЈА АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

МАЋЕДОНСКА УЛИЦА БР. 40

1902.

САДРЖАЈ XXIII КЊИГЕ

СТРАНА

I Забава

II Наука

III Књижевност

IV Хроника

V Критика и библиографија

ДЕЛО

КЊИГА 23. Март, 1902. год. СВЕСКА 1.

ТАЈНА

У зору је голуб
Управио лет
На небеса плава
И невидљив свет;
Сиротица двеју
Разлеже се плач.

Румена је зора
Разагнала мрак:
Кроз кафезе паде
Први сунчев зрак
На мртву кадуну
И крвави мач...

Нико не зна тајну
До једино Бог.
Анђела ће с неба
Отправити свог
Да утеши мале
Сиротице две.

Сунце тако сија,
И мирише ђул;
Кроз шум шедрвана
Чује се булбул;
И бади ђарлија
Исто као пре!...

Јелена

ПУЧИНА

ДРАМА У ЧЕТИРИ ЧИНА

написао

Бранислав Ђ. Нушић

ЛИЦА:

Владимир Недељковић.
Јованка, његова жена.
Олгица, њихова кћи.
Јован Недељковић.
Марија, његова жена.
Доктор Ружић.
Госпођа Живковићка.
Госпођа Николићка.
Станковић.
Марко Урошевић.
Катица, собарица код Владимира.
Момак из министарства.

Догађа се у кући Владимировој.

ЧИН I.

(Соба не врло раскошна. На средини једна и са стране по једна врата. У једном углу гарнитура око стола, у другом отоман, иза овога цвеће а међ цвећем висока лампа. Напред с десне стране сточић за новине и две три богатије столице без реда разбацане а са леве стране прозор и крај овога широка фотеља, четвртаст сто по коме су расуте књиге, модни журнали, слике и т. д. На задњем зиду, с једне и друге стране врата, по једна велика слика у богатим рамовима).

I

Владимир, Јованка, Олгица.

Владимир

(При дизању завесе позорница је празна. Владимир излази обучен, под шеширом и са штапом, из леве собе и упућује се десној те стане на врата). Олгице, Олгице, оће тата да иде. Оди да му пољубиш руку. (Одмиче).

Јованка

(Излази из десних врата у јутарњој хаљини водећи Олгицу). Зар већ идеш?

Владимир

Да, морам. Где си ти, оди овамо (узима Олгицу).

Јованка

Пољуби тати руку.

Владимир

(Одведе је до наслоњаче, остави шешир и штап на сто, седне и узме је међ колена.) Оди, и кажи ми шта си радила до сад?

Олгица

Па играла сам.

Владимир

А шта си играла, ајде причај шта си играла?

Олгица

Много, много....

Владимир

Па ајд причај све редом шта? Јеси ли сама играла или са другарицама?

Олгица

Са другарицама.

Јованка

(Која је села). Да боме, ено их пуна башта, чекају је. Ајд причај тати све редом ако хоћеш да те пустим и даље да играш.

Олгица

Па ето.... играле смо секе.

Владимир

А, тако! А шта си ти била?

Олгица

Ја сам била комшика.

Владимир

Комшика? Па онда?

Олгица

Па онда, дошла код мене друга комшика, па је ја питам: како сте?

Владимир

Ао, мој брате... а она, шта ти она каже?

Олгица

А она ми каже: ето, фала богу, како сте ви?

Владимир

Аха, аха, па после?

Олгица

Па после (мисли се) после јој кажем: изволте седите.

Владимир

Видиш молим те, а она?

Олгица

А она седне.

Владимир

Лепо, седне, је л'?

Олгица

Јест, па онда ја је послужим.

Владимир

Гле, а чиме је послужиш?

Олгица

Слатким.

Владимир

Баш слатким, од истински?

Олгица

Није од истински.

Владимир

Него?

Олгица

Кобајаги.

Владимир

Кобајаги? Ах, којешта! И та твоја мама! А што ти не да одистинско слатко? Је ли, мама, а што ти детету не даш одистинско слатко?

Јованка

За то што јој онда треба сваки час мењати кецеље, ето ова је од јутрос и већ каква је. (Звони).

II

Катица, пређашњи.

Катица

Молим.

Јованка

Водите Олгицу, па јој промените кецељу.

Владимир

Ајде (љуби је). Па ако будеш добра, кад дође тата на подне а ми ћемо заједно, да не види мама, да потражимо оно, оно одистинско слатко. (Пољуби је опет).

Катица

(Одведе Олгицу).

III

Владимир, Јованка.

Јованка

(Мазећи се). Обећај ми да ћеш данас доћи рано на ручак.

Владимир

(Узимајући штап и шешир). Да, данас ти могу обећати јер нећу ни ићи у канцеларију. Имам, као председник једне комисије, мало посла, управо имамо седницу на којој треба само да потпишемо протокол прошле седнице.

Јованка

Па за што онда журиш кад нећеш у канцеларију. Што не останеш још мало?

Владимир

Не могу, посао.

Јованка

Ти си сувише ревносан, кад дође време за канцеларију ти тако журиш, чисто бегаш од куће. Већ сам те жељна.

Владимир

За бога, Јованка, савесност није ревност. Најзад ти знаш колико ми поверења поклања Министар, па зар нисам и према њему дужан и обавезан. — Ја морам ревношћу да му покажем колико сам вредан његовог поверења.

Јованка

Па ипак, —

Владимир

Говориш као дете.... (пође). Ево ти обећавам да ћу журити, доћи ћу рано на ручак. (Рукује се).

Јованка

До виђења! (Испраћа га до врата).

IV

Јованка (сама)

Не смем још да му кажем, а можда је већ и свршено. Јуче ми је Министар писмом обећао да ће синоћ поднети Владимиров указ на потпис. Можда је већ и свршено, ја очекујем сваки час вест. О, боже, колико сам морала да молим Министра да му још и ову класу да. За секретарске класе ишло је врло лако, кад год сам му поменула, учинио је, али — ово је велико унапређење, од секретара за начелника. Још кад сам први пут замолила Министра, рекао ми је: „Обећавам, учинићу, али то ће мало потеже ићи, морамо мало почекати.“ А од тога обећања ево нема ни четири месеца, то није тако дуго било, могло се почекати... Да ли је потписано?... Тек је десет сати, можда Министар још није дошао у канцеларију а чим дође известиће ме.

V

Јованка, Катица.

Катица

(На средња врата). Госпођо, један господин моли да га примите. —

Јованка

Није вам казао своје име?

Катица

Да, Марко Урошевић.

Јованка

Марко Урошевић? Са свим непознато име. Најзад нека дође.

Катица

(Повлачи се и пропушта Марка).

VI

Јованка, Марко

Марко

(Скроман и срамежљив). Извините, госпођо, што сам тако слободан....

Јованка

Јесте ли ви хтели самном да говорите или можда са мојим мужем?

Марко

Са вама, госпођо, ја сам нарочито чекао тамо преко пута док није господин отишао од куће. Само вас молим најпре да ме извините што сам тако слободан.

Јованка

А, с ким имам част?

Марко

Ја сам, госпођо, чиновник — управо архивар — да, стари архивар, вечити архивар.

Јованка

Изволʼте седите молим вас. А ви сте овде у Београду са службом?

Марко

(Пошто је сео). Да овде, овде.... у истом Министарству, где је и господин.

Јованка

Тако... на шта би ви онда желели од мене?

Марко

Одмах ћу вам рећи. Ви ми, јел'те, обећавате, да се нећете љутити. Ја сам чуо да сте ви врло добри, па за то сам се и усудио да дођем до вас. Ја сам знате чиновник, двадесет година сам у служби а оптерећен сам дечицом.

Јованка

Имате много деце?

Марко

Та, не тако много — троје, госпођо, — али то је за једнога сиромашнога чиновника, са платом коју ја имам — ипак терет и брига.

Јованка

Свакојако, и то велика брига.

Марко

Па бар... кад би било правде у свету, лакше би се тад и бриге сносиле али, ето, госпођо, запостављен сам, грдно сам запостављен, има већ седам година никако нисам унапређен.

Јованка

Како то?

Марко

А радим, не може нико рећи да не радим. Вредан сам и савестан али... тако — нема ко да проговори господину Министру.

Јованка

То је одиста грехота.

Марко

Па видите, госпођо, то сам хтео да вас замолим. Ја сам чуо да сте ви врло добри и ако ме не познајете, али, ви би учинили добро једноме оцу троје деце, једноме сиромаху, целој једној породици. —

Јованка

Ја? Али шта ја могу да учиним.

Марко

Само ако хоћете, само ако хоћете... а ви хоћете, ви ме нећете одбити, је л' те... ја сам чуо да сте ви врло добри.

Јованка

Ја не знам како би вам могла помоћи?

Марко

Кад би били тако добри да ви умолите господина Министра.

Јованка

Ја?

Марко

Он то вама неће одрећи, само кад би га ви умолили.

Јованка

(Добродушно). О, драге воље, само ако мислите да би то могло што да вам помогне.

Марко

Помоћи ће, ја сам уверен; само ако га ви умолите.

Јованка

(Узима са стола свој мали нотес). Како вам је име?

Марко

Марко Урошевић.

Јованка

(Записује).

Марко

Да... о, како сте ви добри... велика вам хвала; бићемо вам вечито благодарни и ја и моја породица.

Јованка

Ви сте сад архивар?

Марко

Да, већ седам година.

Јованка

Одиста, то је мало за оца породице, ја ћу се врло радо заузети за вас... (Замисли се и као присети се нечем). Али... молим вас објасните ми, од куд је то дошло да ви дођете к мени; по чему ви то мислите, да би вам могла ја помоћи.

Марко

Па... могли би... сви су ми то казали... сви, сви.

Јованка

(Узнемирено). Сви?... који сви?

Марко

Па тако, сви... чиновници знате. Ја сам и друге молио па ми они кажу да би ви то могли.

Јованка

Рекли су вам можда да би ја могла да говорим моме мужу.

Марко

А не, него господину Министру. Кажу да он вама не може ништа одрећи.

Јованка

(Плаховито). То није истина; шта они хоће тим да кажу?! То није истина; јесте ли чули, то је лаж!

Марко

Молим, лепо —

Јованка

То је клевета!

Марко

Ја вас најпокорније молим да ми опростите. Можда они и греше, ја не знам, ја то ништа не знам.

Јованка

Ја вам не могу ништа помоћи. То је лаж да вам ја могу помоћи; то је клевета да ће сваку моју реч Господин Министар послушати.

Марко

(Устаје). Извините... Мало пре сте били тако добри.

Јованка

Ако сам вам што обећала, погрешила сам. Ја вам не могу ништа обећати. Једино што би могла, ако вам је то доста, да говорим моме мужу — али, ништа више.

Марко

Знате...

Јованка

Молим вас лепо, о томе нећу више ни да говорим — ја вам не могу ништа помоћи. Господин Министар није толики мој пријатељ да мојој молби не би могао одолети. То можете казати и онима који су вас упутили к мени.

Марко

Ја не бих рад био да вас расрдим.

Јованка

Ако ме будете и даље молили, ви ћете ме одиста naљутити. Најбоље је дакле да пођете са уверењем, да вам ја не могу ништа помоћи.

Марко

Да, јер ја и нисам рад да вас наљутим. Молим вас да ме извините; молим вас по хиљаду пута да ме извините. Збогом, госпођо. (Полазећи). Молим да ме извините. (Оде).

VII

Јованка, за тим **Катица**

Јованка

(Пошто је Марко отишао). Како сам и за тренутак могла да се преварим, подајући се осећајима. А жао ме га је одиста, невољан је а наиван; хтела сам одиста искрено да му помогнем али — о, како би то било лакомислено. Нећу Владимиру ништа ни говорити о овоме; а, никако, никако.

Катица

Једно писмо, госпођо.

Јованка

Зар је већ дошла пошта?

Катица

Не, госпођо, ово је писмо донео момак из Министарства. Онај што увек доноси писма.

Јованка

(Са живим интересовањем, похита сама у сусрет да узме писмо). А! Реците момку да причека, да.... дајте му ово - (даје јој новац).

Катица

(Заглeда новац). Није ли то много, госпођо?

Јованка

Не, дајте му само, данас је то заслужио.

Катица

(Оде).

VIII

Јованка (сама)

Јованка

(Отвара брзо писмо). Извесно је то, потписан је указ. О, боже, како сам узбуђена од радости. (Отворила је и прво гледа потпис). Да, он! (Чита). „Драга госпођо. Ево ме да вам опет дам доказа о мојој сталној љубави, ради које ни једној вашој молби не одољевам. Поднео сам и синоћ је потписан указ којим је ваш муж унапређен за начелника мога Министарства...“ (прекине) а... а... браво... браво... живио... Владимир то и не зна, он и не зна да је унапређен. А како ће се изненадити! (Звони). Катице, Катице! (Наставља читање). Јесте ли задовољни са мном? Шаље вам хиљаду пољубаца, ваш одани и верни...

IX

Јованка, Катица

Катица

Заповедајте, госпођо.

Јованка

Слушајте, отрчите одмах и нађите господина. (Меће писмо у недра).

Катица

Је ли господин у канцеларији?

Јованка

А да, није, — он је у некој комисији; ко зна где ради. Не, не можете га наћи, узалуд би ишли, не можете га наћи. Он ће и сам скоро доћи. Колико је већ сати, извесно ће скоро подне, а он је обећао да ће раније доћи. Да, доћи ће он скоро.

Али, знате шта, Катице, идите господиновом брату, идите и реците му нека дође са госпођом овамо. Има једну пријатну вест да чује, тако му реците. Али одмах, одмах. (За се). Ох, тако желим да што пре поделим с ким радост!

Катица

(Одлази).

X

Јованка (сама)

Јованка

Он и не зна, Владимир ништа и не зна о томе. Нисам му ништа раније говорила а и Министар му није ништа говорио. О, како ће се обрадовати; мораће се искрено обрадовати јер је ово збиља врло велики скок. Оно до сад биле су само класе, секретарске класе али ово... ово је скок из секретара у начелнике. И то тако брзо; пре шест година био је још писар а Министар био је тада начелник и од тада, од како нам је он постао пријатељ Владимир је почео тако брзо, тако нагло да аванзује па још, кад је он постао Министар... за две године ево је постао и начелник. Зар то није много? Али ко зна да ли би све то било да ја нисам толико желила да га што пре видим на високоме положају — да ја нисам узела његову судбину у моје руке. О, како је он у почетку тешко напредовао...

XI

Катица, Јованка.

Катица

(Журно дође). Ево их иду господинов брат и госпођа. Срела сам их успут, они су и сами пошли овамо. Па они већ знају, госпођо, њима је неко већ казао да је господин унапређен.

Јованка

Тако? Ко им је то могао казати?

Катица

Не знам, госпођо, али знају па су пошли да вам честитају. Молим вас допустите и мени да вам честитам. (Љуби јој руку).

Јованка

Хвала, Катице.

Катица

Тако би волела кад би ја прва однела ту вест господину.

Јованка

Да, али не можемо га наћи. Него, Катице, обуците Олгици нову хаљину, нека је обучена кад дође тата да му честита.

Катица

(Оде лево).

Јованка

(За њом). Ону нову плаву хаљину!

XII

Јован, Марија, пређашњи.

Јован и *Марија*

(Улазећи у један глас). А, а, честитамо!

Марија

(Љуби се са Јованком). Но, јеси ли чула, теби се одиста има шта и честитати.

Јованка

Хвала, хвала!

Јован

Па шта је ово; оно има има али ово је и сувише. За две године четири класе — је л' му ово четврта?

Јованка

Да, четврта.

Јован

Четврта, рачунам од како је овај Министар.

Јованка

Да, он му је велики пријатељ.

Јован

Е, што је много, много, макар и брат да ми је.

Јованка

Па зар се ви томе не радујете?

Јован

Ех, не радујем, како се не би радовао; само, знаш ја сам од оних чиновника који су по четири пет године у класи па не умем чисто да се измирим с тим, како то данас иде.

Јованка

Да, али Владимир је раније био много изостао, његови су га другови били престигли.

Марија

А твоја породица, Јованка, по волела би чути шта они сад кажу?

Јован

Ех, волела би чути, не знам само за што?

Марија

Како за што? Зар не памтиш како су сви били противни томе да Јованка пође за Владимира. Увек су јој говорили да се њој на њему допала само лепота, —

Јованка

Да, да су ми се допали само његова брада, очи, коса. —

Марија

Признавали су да је добар и честит човек, да је савестан и поштен, али су пакосно прћили уста и говорили: „Та Владимир је добар човек, он је честит човек али — неће правити каријеру!"

Јованка

То су исто тврдиле увек и моје пријатељице, које су се збиља разудале за људе од каријере иза којих је Владимир толико изостао.

Јован

Али их је сад јуначки стигао и престигао.

Јованка

А, истина, заборавих да вас питам: Од куд сте ви сазнали за новост? Ја сам послала Катицу да вам одмах јави али се она вратила с пола пута, срела вас је, вели ви већ знате.

Марија

Е, можемо и ми нешто да сазнамо пре тебе.

Јованка

Зар сте пре мене сазнали?

Јован

Чули смо из самог Министарства.

Јованка

Из Министарства?

Јован

Па што се чудиш. Зар не познајеш господина Станковића; зар не знаш да је то његов посао да разноси новости.

Јованка

Он вам је казао? Онда већ извесно и цела варош зна о тој новости. О он тако радо трчи из куће у кућу да ми је право чудо како није дошао и до мене да ми јави.

Јован

Има он свој ред, од нас је отрчао право доктору Ружићу.

Марија

А од куд си ти чула?

Јованка

Ја? (Мало збуњена). ...И ја сам чула из Министарства... јавили су ми... дошао је један момак и јавио ми.

Јован

Послао га Владимир?

Јованка

Не, Владимир још и не зна.

Јован

Како? Не зна да је унапређен?

Јованка

Он данас није био у Министарству, отишао је одавде у неку комисију. Можда је до сад и дознао ако су му из министарства јавили или, ако је случајно сам свратио до Министарства.

Марија

О, сазнао је он.

Јован

Та известили су га они до сад, како га не би известили.

Марија

А где је Олгица? Није дошла ни руку да нам пољуби.

Јованка

Сад ће она, облачи је Катица. (Прилази левим вратима). Катице, шта је са Олгицом? (Окрећући се гостима). Шта мислите, ово је већ трећи пут од јутрос како је пресвлачимо; тако је несташна и неваљала.

Марија

Нека, нека... нека је и несташна и неваљала, кад је само здрава.

Јованка

Тако и ја мислим па то ме још и теши.

Јован

То нека те и теши. Погледај, толико нас маторих па само то једно дете имамо.

XIII

Катица, Олгица, пређашњи.

Катица

(Доводи Олгицу обучену).

Јован и *Марија*

А, а! Где си ти, где ти ње, где си ти?

Олгица

(Љуби им руке).

Марија

(Љубећи је). О, па како је лепа, како је она данас лепа. Гле само какву хаљиницу има?

Олгица

То ми је татица купио.

Јован

А где ти је она што сам ти је ја купио?

Јованка

Од кад је она то већ исцепала.

Јован

Нека, нека, њој ће чика и другу купити, само нека слуша.

Јованка

Али то је оно, не слуша, неваљала је. (Љуби је).

Марија

Је л' истина? (Узима је себи). Није, није истина. Ви то само тако кажете; је ли, душо, они то само тако кажу.

XIV

Доктор Ружић, Станковић, пређашњи.

Доктор

(Улази са Станковићем на средња врата). Нас нема ко да пријави.

Јованка

(Полазећи им у сусрет). А на што би, кад знате да вас чекамо.

Станковић

(Љуби јој руку). Госпођо, допустите ми да вам честитам. Ви знате, изгледа ми да знате за новост!

Доктор

(Такође јој пољуби руку). О, да боме да знају.

Станковић

Ето, а колико сам журио само да будем ја први који ће вам ту пријатну вест јавити.

Јованка

Зар ви журили? Та свратили сте успут бар на три места.

Станковић

Тачно на три места.

Доктор

Између осталих и к мени.

Станковић

Да, али ипак тога ради, да јавим ту пријатну новост.

Доктор

(Који је био пришао те се руковао са Јованом и Маријом враћа се Јованци). Ви знате да сам се Владимировом напретку увек толико радовао; нећу ни да вам честитам, ја сам толико ваш, да ћу чак примати честитања са вама заједно.

Јован

(Станковићу, који је њему и Марији пришао). А је л' те, да ли већ зна Владимир?

Станковић

О, да боме, јављено му је одмах, дошао је у Министарство, ено га код господина Министра.

Доктор

(Седа и узима Олгицу међ колена). Овамо, овамо, да видимо како смо, језик, језик...

Олгица

(Покаже му језик).

Доктор

Но, добро, добро! (Загледа јој у очи).

Јованка

Жалила се синоћ да је болео стомачић.

Доктор

А сад те не боли више?

Олгица

Не.

Доктор

Но, ето видиш. Тако се најбоље лечи, боли, боли, а ти трпиш па прође. (Љуби је).

Марија

Ја мислим, докторе, да је то мало претерана брига и са Јованкине и са Владимирове стране; дете је тако здраво.

Доктор

О, Олгица је потпуно здрава.

Јованка

Знам и сама да је здрава али, од како је оно пре лежала од запаљења, увек се бринем и код најмање ситнице.

Јован

И они вас муче, докторе, да им сваки дан свратите.

Доктор

Не чиним ја то што они захтевају или што је потреба, већ тако свратим, кад немам посла, на једну кафу.

Јованка

О, доктор је и сувише добар; он и кад има посла, макар ће проћи крај куће те закуцати на прозор. —

Станковић

(Који је хтео нешто да каже па застао. Јованци) .....Извините, ја сам вам прекинуо реч. —

Јованка

Молим, нисте.

Станковић

Ја вам нисам ни казао да је госпођа Јанковићка отпутовала у Францесбад.

Јованка

Да, казали сте ми.

Доктор

(Јовану, за се). Г. Станковић већ почиње свој реферат о београдским новостима.

Јован

Али увек, увек!

Станковић

Али нисам вам ово казао. Јуче знате, свратио сам госпођи Петровићки, управо звала ме је да ме умоли да јој извадим карте за позориште.

Јован

Гле сад, дакле ви вадите госпођама и карте за позориште?

Доктор

Не само то, г. Станковић чини и друге услуге. Њега је пре неки дан послала госпођа Јанковићка да изгрди њену кројачицу, у њено име.

Сви

(Смеју се).

Станковић

(Који се и сам смеје). Е, то је претерано, докторе, али што се тиче карата за позориште, ево госпође (Јованци). Ја госпођи већ толико година вадим карте за позориште и увек је била задовољна. Кажите, јесте ли били увек задовољни?

Јованка

О, и задовољна и благодарна.

Станковић

Не само ви, има пет породица које за бога неће ког другог послати да им вади карте.

Марија

Па јесте ли о картама позоришним хтели причати?

Станковић

Та не то него... ето, сад сам заборавио.

Доктор

Но, били сте јуче код г-ђе Петровићке.

Станковић

Ах, да! И знате шта ми она каже — али молим вас нек то остане међ нама — каже да госпођа Јанковићка није отишла у Францесбад, већ је у ствари отишла од свога мужа.

Јованка

Тако?

Марија

А зашто би она то учинила, они су лепо живели.

Станковић

Знате, они су лепо живели, то стоји али, тако, неспоразум, обичан свакодневни неспоразум; знате као два ортака кад једно друго оптужује да радњу поткрада.

Јован

Ето, ето опет! Али не знам какво вам је то задовољство да разносите такве новости, те породичне ствари. Свака кућа има своје невоље, па за то свака кућа има и своје зидове да те невоље скрије од света. Нашто сад, молим вас, бушити зид и вирити у туђу кућу.

Доктор

Знате, то би се чуло и кад не би г. Станковић причао, а г. Станковићева је особина у томе, што он воли први да разнесе новост.

Станковић

То је моја особина. Не може бити новости коју ја први не сазнам. Верујете ли ви да има кућа — ето г-ђа Петровићка, она би пресвисла да јој ја сваки дан не свратим, макар само с ногу, да је видим и да проразговоримо. Знате, ако не свратим, она шаље по мене, зову ме.

Јованка

Па онда треба узети у обзир и то да г. Станковић јављајући нама женама новости, није ни мало пакосан.

Станковић

Хвала вам, госпођо, на тако добром мишљењу. Па ето, молим вас, и ову новост о унапређењу г. Владимировом, ја сам већ испричао где год сам стигао. А за што? Ја на тај начин участвујем некако у радости: то је, знате, мој начин на који ја участвујем у радости.

Јованка

А збиља, мислите ли да ће се Владимир забавити у министарству?

Јован

(Гледа у сат). Та већ је подне, доћи ће.

Станковић

Извесно ће доћи одмах. Господин је отишао господину Министру да му се захвали и уједно да му се пожали, да тужи једног чиновника.

Јованка

Да тужи? Али за што? Та данас је бар требао опростити ако је то била каква мања погрешка.

Станковић

А не, то је било више но погрешка, то је био грех. Тај се чиновник огрешио лично о господина и о његову част.

Јованка

Увредио га?

Доктор

То извесно није тако важна ствар, не вреди бити радознао.

Јованка

Па ипак му је Владимир требао да опрости данас.

Станковић

О, господин би му извесно и опростио да се само њега тицало, да није он ту и вас увредио.

Јованка

Мене?

Доктор

(Станковићу). Али, право вам је казао господин, (указује на Јована) што се не оканете те ружне навике да причате новости по кућама?

Станковић

За бога, докторе, ја сам пријатељ ове куће, мене је ствар тако исто заболела као и господина Владимира.

Јованка

Молим вас, говорите; кажите у чему је ствар, сад сам већ нестрпељива.

Јован

(Који се нестрпељиво дигао). Да, кад се ове куће тиче и ја бих радо чуо. Молим вас кажите. —

Станковић

Али ето, г. доктор каже —

Доктор

Но, па сад кад сте почели говор'те; изволте говорите!

Станковић

Та то је знате један мањи чиновник а незадовољник је, па... не знам како, ваљада се заборавио и знате, пред толиким чиновницима тамо, казао је: „Е, лако је њему сваки час добијати унапређења кад има лепу жену!“

Јованка

(Тргне се). Тако је рекао пред свима?

Јован

То је дрскост, тај мора бити кажњен.

Доктор

То је лудорија, коју г. Станковић није требао ни да прича.

Јованка

(Досети се нечему). Молим вас, зове ли се тај чиновник.... (Оде к столу и прегледа свој потсес). Да, Марко Урошевић?

Станковић

Да, управо он.

Јован

Ти му имаш забележено име, Јованка?

Јованка

Да, јер... забележила сам (у забуни је) ...Не знам за што сам забележила... не знам за што ми је требало то име.

Станковић

Та то је ситница, молим вас. Ја сам то одмах јавио г. Владимиру и то не као чиновник већ као пријатељ знате. Он га је одмах тужио г. Министру и он ће или изгубити службу или ће бити кажњен. Извесно ће бити кажњен.

Марија

(Која је са Олгицом стајала код прозора и гледала на поље). Ево иде Владимир.

Јованка

(Нервозно). Је ли расположен?

Марија

Ех, од куд ћу ја то одавде знати.

Јован

(Доктору за се). Ето видите, пустите га да вам прича новости па ће он сад и ово целом свету испричати.

Станковић

Олгице, Олгице, ајде ја и ти да пресретнемо татицу, да му честитамо. (Узме је у наручје па стане код средњих врата).

Јованка

(Доктору) Шта мислите, да ли је та ствар јако нерасположила Владимира?

Доктор

Ех, да! Људи за бога не примају тако к срцу сваку ситницу као жене.

Јованка

Извесно, извесно је расположен, (свима) а ако није ми ћемо га расположити. Је л' те ми ћемо га расположити? Казаћемо му да то није ништа, да не прима тако к срцу. Оди, Олгице, дајте је г. Станковићу, па стани ево овде, овде напред па кад уђе татица а ти му пољуби руку и кажи: „честитам татице!" А ми ћемо овде за њом, једно за другим. (Стане за Олгицом, поставља за собом Јована, за њим Марију, за овом доктора и за њим Станковића). Тако, тако, будимо за часак деца, нек се насмеје кад уђе, нек се одмах расположи, ако је случајно нерасположен. (Олгица је код самих врата, а сви у реду за њом).

XV

Владимир, пређашњи

Владимир

(Улази нерасположен).

Олгица

Честитам, татице! (пољуби му руку).

Владимир

Хвала, чедо моје! (пољуби је).

Јованка

А зар моју честитку нећеш да примиш?

Јован

На моју?

Марија

На онда моју?

Доктор и *Станковић*

И наше искрене честитке?

Владимир

Да, хвала вам, хвала вам свима. Нешто ме глава боли, те нисам тако расположен данас, када би одиста требало да сам расположен.

Доктор

Та остави, знамо ми све… којешта… којешта… и то не личи теби као озбиљноме човеку.

Владимир

Не… него —

Јованка

Владимире, зар одиста нећеш моју честитку да примиш?

Владимир

(Ухвати је за руке, погледа у очи, расположи се и загрли је). Да, хоћу, хвала ти Јованка!

(Завеса брзо пада)

ЛУДА

— СЛИКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА —

Тешко, сиво небо, пуно влаге, готово пало на земљу, а ја полазим из Шапца кући. Већ ноћ ту. Пријатељи ме задржаваху да преноћим, али ја их не хтедох слушати.

— Помрчина је.

— Нека је — рекох.

— Има људи свакојаких.

— Па и њима је — помрчина!

Они се насмејаше.

— Али ево кише! — рече један.

— Нека је — рекох и стадох прегледати да ли је коњ добро оседлан.

Киша заиста поче попрскивати.

— По Богу брате! Па теби треба добрих 7 сахата климати на коњу док кући стигнеш.

— Шта ћеш, тако је.

— Знаш ли пут на „Црвену механу“?

— Нисам туда никад ишао.

— Туда би ти било прече кад би знао.

Ја обукох мекинтош, набих кукуљачу на главу и опкорачих мога малога „Черкеза“.

— Збогом!

— Збогом!

„Черкез“ је лако поигравао калдрмом. Беше то честито кљусе, малено али дурашно. Није био за запрегу, али је за јахање душу дао.

Кад изиђох из вароши ја му мало попустих узду. Киша је лупкала по капуљачи; од Саве попиркиваше хладан ветрић,

друм беше готово пуст, једва да сретох двоја волујска кола која иђаху у варош. А ноћ се све више спуштала. Једва сам назирао предмете ван друма.

Беше ми некако непријатно. И није лако: пуних 7 сахата по тако злу времену, сам самцит! И нехотице почех премишљати: како би било да ударим на „Црвену механу“? Истина, туда нисам никад путовао, али ће ми показати пут механџија. Мени само треба да дођем до Јаловика, а одатле знам, а то би ми уштедило скоро два сахата муке. Сасвим сметнух с ума ону народну пословицу: држи се старог пута и старих пријатеља.

Киша се сасвим спусти. Ноћ замота све својом густом копреном, тако, да већ ни назирати више нисам могао. Готово сам се кајао што пођох, кад никакве нужде нисам имао. Али сад — шта је, ту је!

Стигох до распућа где се одваја мој пут. Још се не бејах решио на коју ћу страну. Коњ сави, али га ја не пустих, него управих уздом и упутих га друмом.

Маших се џепа и, разговора ради, запалих цигарету, па се предадох својим мислима. Око мене ноћ мрачна, мучаљива, ни од куда звука ни јâва; а нада мном небо још мрачније, из кога бијаше она ситна, неодољива јесења киша, коју вазда прати неки студен поветарац, и која пробија „три ката хаљина и кожу човечју, те му чак срж у костима мрзне.“

Мени није било зима, а „Черкез“ је добро носио, па сам се предао и запловио у мисли што потичу из пусте жеље срца човечјег, а машта их тако лепо ствара. Ко је без њих? Само их кријемо; и лудо их дете крије. Оне нас целог века варају и успављују. —

Неосетно сам прешао пут до „Црвене механе“. Ту стадох да одморим коња и мало ноге протегнем. Механа беше празна. Механџија, услужан човек, одмах посла момка да коња прихвати а он приђе мени, скиде ми мекинтош и понуди ме да сврнем поред топле пећи.

Ја се захвалих и стадох ходати по механи и разгледати слике. Њему рекох да ми каву укува.

Кувајући каву запита ме:

— Одакле идеш, господине?

— Из Шапца.

— Зло време!

— Зло.

— А ако Бог да̂?

Ја казах.

— Бога ми рђав пут!

— Није ми за тим, него ја и не знам овуда пута.

— Како? Зар ниси овуда ишао?

— Никад.

— Онда, боље остани те ноћи! Једно: ово време; друго: пут, до зла Бога, рђав и проваљен, а треће: заврљаћеш — рече он и стави каву и чашу воде на малом служавнику на сто.

Приђох столу, узех шољу с кавом и погледах га. Изглед му је, на први поглед, казивао да је сељак. Међутим то беше једно од оних симпатичних сеоских лица каква врло често сусрећемо међу нашим сељацима. Глава округла, очи плаве, велике, пуначко лице, уста велика, усне набубреле те изгледају као да се смеше, што даје лицу неки доброћудан израз. А разговоран и доста окретан.

Видећи да га гледам он понови:

— Бога ми, остани! Кајаћеш се ако не останеш!

— Знам, али....

— Због школе ти је! Ти си учитељ, је-ли? То јесте; али видиш ово време! Ни пса човек да не истера испод крова! А овде ћеш се лепо испавати. Ја ћу сад наредити да заложе, па спавај док ти душа милује! Ни за коња не брини. Ја ћу собом коња намирити.

Ја се почех колебати. Најгоре ми је што пута не знам. Да знам пут, не бих остао нипошто.

— Добро — рекох. — Само да одемо до штале да коња намиримо.

— Не браним. Причекај само да запалим вењер.

Он је светлио и ишао преда мном. Киша је пљуштала пљуском. Ја осећах како ме зима подилази, те се почех јежити.

Уђосмо у шталу. „Черкез“ је, по своме обичају, полако зупкао мирисаво сено. Механџија му приђе, скиде седло са њега, узе један омут сена па га стаде трти.

— Богме сам га добро ознојио! — рекох ја.

— Зло је време. Време убије горе од терета! — рече механџија.

Пошто добро истрља коња, баци ћебе на њ, подвеза га једним коланом, па испод јасала разастре сламу пода њ. Онда се попе на таванче и набаца сена у јасле.

— Сад не бриши за кљусе. Хајде да и ми вечерамо.

Кад се вратисмо у механу затекосмо још једног човека. Засео уз пећ па се греје.

— Епе! Откуда ти, прико? — упита механџија.

Човек не одговори ништа, чак га и не погледа.

— Â!.... Данас не говориш, је-ли?

Човек је опет ћутао.

Бедно је изгледао у оним ритама, које беху скроз кањаве. Кроз подерано рубље виђаше се овде онде гола снага. Бос, ногавице од гаћа подавио до колена. Сапињач под грлом пукао те му испала напоље чупава прса. Ништа на њему до рубина и капе, неког вајног, улепљеног феса на глави.

И чудно неко лице. Бућ неочешљане и замршене косе изгледао је као разбукан пласт сена. Бркови и брада запуштени, обрве се надвиле густе, велике, изгледају као неки честар, а велике, крупне, црне очи гледе те некако безизразно, да те баш од тога неки страх хвата. А он сам, нека крупна, снажна људа, ослонио се на неку дебелу батину па ћути и колута очима.

— Ко је овај човек? — упитах механџију шапатом.

— Луда! — одговори ми он гласно.

Човек се не помаче. Он је опет ћутао.

— Је-ли одавно луд?

— Од рођења; луд се родио.

— Је-ли одавде?

— Није. Из Јазовника, мој сељак.

— Откуд овде?

— Снашло га,ваљда, па дојурио. Он то чешће тако.

— Па што га пуштају по оваком времену?

— Нико се о њему не брине.

— Зар он нема никога свога?

— Нема — рече механџија, па се диже и приђе огњишту. — Него, би ли ти, господине, што вечерао?

— Па спреми што год.

Механџија оде спремати вечеру, а ја остах сам за столом и посматрах лудака који је тако мирно и безбрижно седео ослонивши се на своју батину. Као да га се ништа није тицао овај наш разговор, ни погледао није. Ја хтедох с њим коју реч проговорити. Зато устадох са столице и приђох пећи.

— Је-л зима? — упитах га.

Он ћуташе. И ја поћутах неколико тренутака па упитах опет:

— Би-ли пио штогод?

Он ме само погледа оним црним очима, али опет ништа не одговори. Мени би нешто непријатно од тог погледа што ништа не каже, него гледа некако као отворене мртвачке очи. Одступих од њега, приђох вратима, и, не знам зашто, отворих. Киша је пљуском пљуштала. Хладан ветар дуну и ја осетих лаку дрхтавицу. Затворим брзо врата и приђем огњишту.

Механџија уђе.

— Наредио сам да се баци мало меса по жару. Пре два дана тукао сам посек — рече.

Па узе неки застор из долапа те поче застирати сто.

— Је ли овај човек нем? — упитах.

— Није.

— А глув?

— Није, него дође му па неће да говори. А онако је добричина, послушан, шта хоћеш. Хеј, Ђикане! — викну га.

Он се и не окрете. Механџија му приђе и куцну га по рамену.

— Иди донеси воде.

Он се диже, спусти батину на земљу, докопа канту и оде на улицу, јер крај друма пред механом беше бунар. За мало и врати се носећи пуну канту. Са ње је цурила вода.

— Зар тако пада? — упита га механџија.

Он само климну главом.

— Скупе су му речи сад — рече ми механџија.

— Хоће ли да пије што, питај га? — рекох механџији.

— Не пије ништа.

Није много прошло а ја с механџијом седох за вечеру. Лудак је мирно ћутао крај пећи, ни погледао нас није.

— Па зар баш никога свога нема? — упитах.

— Никога. А била је то велика задруга, ти Липничани, па, кô кад Бог хоће, удари нека мòра у народ и ископа цело племе; остао само он. Него.... то је клетва.

— Клетва?

— Јесте, брате! Не може бити добро ни оном кога много благосиљају, а камо ли кад куну. Овде је клетва.

— А ко је клео?

— Народ.

— Народ?

— Јесте, брате! И то је страшна клетва! Знаш, његов деда,

покојни Михаило, много је зла народу чинио. Он је био крштен али је имао некрштену душу. Никаква вера није кадра била онолико народ мучити као он што је. Мој ми је покојни отац о томе причао, он га је и познавао. Зинула нека несита ала из њега, па што год у кога види да је и њему. Онда било турско време, у селу субаша, у граду дахије, па што ти они рекну — речено је. Михаило се сав предаде Турцима, с њима се дружио, њима пиао, они њему долазили, па, што веле, могао те је и попети на вешала и скинути с вешала. И он је покор чинио. Затро је село, поотимао толика имања, толики људи платише главом, а толике баци у томруке. Свет ухвати страх од њега. Нико не смеде зуба обелити ни беле речи, али почеше клети. Не знаш ти како куне сиротиња! Има клетва родитељска, има кумовска, има девојачка. То су тешке клетве. Кажу да је девојачка клетва најтежа, јер кад девојачка суза на земљу кане „три аршина у земљу пропадне;“ али је тежа народска клетва. Кад сиротињска суза кане она ствара Содом. Сиротиња не диже руке небу, него узме два камена, полије их сузама, па бије камен о камен и моли Бога да пусти на злотвора сва чуда и све беде овога света. И таку клетву Бог слуша. И казни Бог као што само он уме и може! Знаш ли ти да се за недељу дана ископала кућа Липшичка, и да је све зло доживео Михаило. Удари колера, па се по два мртваца из куће износе, а кад се с гробља врате затеку опет мртваца у кући. И Михаило сарани све сем овог унука, лудака, што Бог остави да се свет на њега свида, па кад виде шта би од његова дома, даде и сам ђаволу душу, обеси се пред кућом. Данас више нема Липшичких, нити има куће ни кућишта. Ово је све од оне силне вамилије, те му свет, севапа ради, даје залогај хлеба да од глади не умре.

Механџија је причао просто, али је мени било хладно око срца. Лудак нас је гледао оним истим великим, безизразним очима. Био је потпуно миран као да се то њега ништа не тиче.

— Па код кога живи? — упитах ја.

— Живи тако у селу. Где год дође, приме га; нико га неће отерати. Нарави је тихе, не напада никог, послушан је: што год му заповедиш ради. Дође му тако понекад, па остави све и дуне у друга села, нема га по неколико дана, па се опет врати. Кад је ту, добро је; кад га нема, нико и не пита за њ.

— Како му је име?

— Лазар.

— Лазаре, хоћеш да једеш? — упитах.

Он климну главом.

Ја одсекох једно парче меса и метнух на комад хлеба те му пружих. Он приђе, узе понуду и врати се опет на своје место, седе и поче са задовољством јести кидајући месо прстима.

— Само неће ништа да говори! — рекох ја механџији.

— Не знаш ти шта њега треба питати. Сад ћеш чути како тепа!

Па му се окрете.

— Море, прикане, кад ћеш ти да се жениш?

— Хи-хи-хи! — насмеја се он и лице му се све на једанпут некако развуче, те се, као у огледалу, виде сва блесавост његова.

— Је-ли, море.

— Хи-хи-хи! Сутја.

— Сутра? А ко ће поћи за те?

— Булка.

— То је једна Циганка што се с њим шали — рече ми механџија. — А ко ће вас венчати?

— Поп-Мата, и поп-Ива, и поп-Ђота.

— Који су то попови? — упитах.

— То су стари попови. Давно су помрли, али он их памти.

— А ко ће ти бити кум?

— Кум-Тојан. А Нинко јаше тоња и виче: тевап! тевап! тевап!

Па скочи и поче поигравати по механи.

— То је неки Нинко биров. Он ће, бајаги, бити муштулугџија и носити ћевап.

Он је скакао по механи и смејао се.

— Море, украшће ти ко год Булку?

— Нете!

— Хоће!

— Нете!

— Али она не мари за те!

— Мари!

— Је-ли, прикане? — рече механџија и намигну на ме.

— Та је?

— А ко ће те опојати?

На једанпут му се лице помрачи, веђе се сустигоше, а он издиже ону батину па полете на механџију.

Али му је овај знао нарав па потеже нож са стола.

— На кога ти насрћеш? Сад ћу да те закољем па да бацим у бунар!

Њему батина испаде из руку и он стаде дрхтати.

— Немој! — рече.

— Хоћу!

— Немој!

— Нећу, али да слушаш!

— Добјо.

— И да будеш миран?

— Добјо.

— Сад седи онамо па да нам певаш мало.

Мени би нешто жао и рекох механџији да га не дира и не нагони на песму.

— Што? Да чујеш како пева!

— Та мани га с милим Богом! Не уме ни да говори! Седи, седи, грej се! — рекох му.

И он послушно седе и заћута.

Још сам мало поседео с механџијом, па онда одох да спавам.

Сутрадан сам поранио. Пошто сам се умио изиђем у механу. Не беше никога па ни веселог Лазара. Запитам механџију за њ, а он ми рече да је остао ту, у механи, али га ни он није затекао кад је устао.

— Тумарнуло негде! — рече немарно.

Док сам пио каву већ се и раздaнило. Киша беше престала. Небом су се гомилали тешки кишни облаци. Наредих да ми изведу коња, платим трошак па изиђох пред механу. Механџија ми показа пут.

— Збогом!

— Срећан пут!

Јахао сам дуго, прошао сам Јаловик и ступих на Кршићски хатар. На једанпут чујем тутањ и коња како рже. Притегох дизгин „Черкезу“, који одмах прену и освртох се....

Поред мене projури Лазар, опкорачио ону батину, распасао кајиш па се бије с једне и друге стране и ржући одјури...

Јанко М. Веселиновић

ОЈ ЖИВОТЕ!....

Ој животе пусти, проћердани, пали,
У шта ли ми оде, где је снага твоја?
Шта ли су ми твоји прошли часи дали,
Осети ли од те сласти душа моја? —
Или скину пако, који огњем пали,
Па ми срце, душу њиме опи.... зали?

—

О животе, благо изгубљено моје,
Где ли сам те део, у шта ли те стратих?
Да ли тобом залих идеале своје,
Ил' у понор страсти одбацих те, пратих?
Страсти су те пиле као гује љуте....
Страшни ли су часи, који ми се слуте....

—

У безумној крици пробуђених страсти,
Под заштитом ноћи и разблудних сени,
Кушао сам отров жучногорких сласти
И пред идол падох што опија, плени.
Њему живот дадох, младалачке снове —
Он дарова мени очаја окове.

—

Понесе ме олуј до лажнога бола,
Принех му на жртву све што беше драго:
Идеале, веру, љубав, снове, наде,
Пријатељство, братство — само бесцен благо.
Величанствен беше жртвеник у пламу —
Ја бескрајно јадан у бестиђу, сраму.

—

Згариште је пусто. Нигде светла зрака,
Завладала пустош у срцу и души —
Та бар да је нађе или од ње знака,
Но очај паклени опија и гуши.
Руине, згариште и све пустош сама,
Бол безмерни, тешки, који душу слама....

—

....Е па кад је тако.... онда.... пехар вина!...
Ти, девојко лепа, ход' на моје груди,
Пољуби, па певај пад људи с висина
И химну живота што тоне у студи....
Још је мало дана.... крају се доспева....
Онда бар нек 'вако свећа догорева.....

1899.

Ив. М. Милићевић

ГОГОЉ*

— МЕЛХИОР ДЕ ВОГИЈЕ —

Роман је у Русији имао врло слаб почетак; његова историја пре 1840. није ни дуга ни сјајна. Прво дело ове врсте публикова 1799. године некакав Нимаилов под насловом: *Евгеније или Последице рђавога васпитања*. Личности су у њему руске само по имену и оделу, догађаји из локалнога живота. Мало доцније Карамзин даде своје новеле, мршаве и дирљиве измишљотине. Изванредна слава Валтера Скота морала је изазвати имитације; ми их налазимо око 1820. године у историјским романима Булгарина, Греча и Загоскина. Најпознатији беше *Јурij Милославски* од Загоскина. Ови покушаји беху кратко време у милости, лирска их поезија потисну у заборав и постаде све и сва. Творци романтизма бављаху се прозом само узгред. Мале приче Пушкинове, најчешће узете из народне историје, још припадају старој приповедачкој школи. Оне су модели класичне композиције, више епизоде живо замишљене но дела савремене стварности. У *Јунаку нашега доба*, Љермонтов се више примиче нашем модерном идеалу; али, као и сви из његове врсте, Печорин је и сувише заузет својим јадима, да би могао дубље посматрати друштво у коме живи. Ниже ових, по моме мишљењу, стоји Марљински и његови сународници, највиши романописци који су имали дара да расплачу младе рускиње, између 1830. и 1840. године. Увек треба да има некога који ће нагонити на плач младе девојке, али за то не треба бити генијем. Марљински се угледао на Дикре-Дименила и виконта од Арленкура: његове сентименталне измишљотине не теже ничем вишем. Да би се

* Овим чланком Вогиевим „Дело“ се одужује успомени Гогоља, чију је педесетогодишњицу смрти ових дана прослављао руски народ.

могле читати данас, треба свежине илузија, која се може наћи једино у читаоницама Тамбовским.

Свет беше сит историјскога и псевдонароднога романа, као год и лирске претераности и натприродних јунака. Јавиће се посматрачи мање сумњиви, који ће уживати у животу, и изучавати га пажљиво, ван себе. Незнатне појаве већ предсказују то. Наследство романтизма толико већ пређе у њихове руке, да се они појавише у исти мах, да изврше исто дело, не познајући се међу собом, и не угледајући се један на другога. То су Дикенс и Балзак на Западу; у Русији — Гогољ.

Ми ћемо видети како се овај последњи лагано отрже утицају околине. Он неће створити од једанпут роман обичаја и карактера како га ми схватамо данас, у оном облику у коме га његови супарници дају у другим земљама; али ће он скупити материјал за своје наследнике, и томе ће материјалу дати оригиналне облике које је тешко класификовати.

Мериме је открио Француској име Гогољево. Он је, својом обичном оштроумношћу, казао чему се треба дивити код првога прознога писца рускога. Међутим је Мериме познавао само један део рада свога пријатеља, и у овоме је делу проучавао нарочито књижевне реткости. Ми данас тражимо више, нас интересује човек, помоћу човека испитујемо расу. Писац, освећен избором својих земљака, јавља нам се као чувар, коме читав један народ поверава своју душу за тренутак. Шта хоће та душа у томе тренутку? Каква је историјска улога чуварева? У којој је мери он припремио доцније преображаје? То је оно што ћу потражити у делима Гогољевим, у ватреним препиркама које су се водиле поводом његових дела, од пола века на овамо.

I

Био је Малорус, козачки син. За руске читаоце ово просто обавештење не требује коментара; оно објашњава суштину човека, обележава унапред главну особину коју ћемо наћи у његову карактеру и његову делу: ведру, шаљиву нарав са подлогом меланхолије. Да би се могао разумети овај писац, треба познати земљу која га је дала као свој природни плод. Ова је земља — Украјина, *Крајина* — предмет борбе између утицаја крајњега Севера и крајњега Југа. За неколико месеци сунце загосподари у њој и чини чуда. То је Исток, сјајни дани на равницама окићеним цвећем и зеленилом, тихе ноћи под небом

окићеним звездама. Плодна земља роди необично, живот је лак, према томе весео, у овом општем врењу сокова и крви. Велики мађионичар растапа тугу са снегом, прави духове ватренијим и финијим, вади из душе сву веселост, сву топлоту, која се пење на усне у облику хучнога смеха.

Земља сунца, али и земља великих равница. Немир који обузима пред безграничношћу, смањује задовољство које очи налазе око себе; човек не може за дуго бити весео пред бескрајношћу. Поглед се замењује мишљу, ова бескрајна даљина привлачи је, она иде у простор, а не може да се у њему изгуби. То је као кад човек прати птицу која полети из светлости, па је несвесно прати и кад се изгуби у мраку, и још је тражи и онда кад је са свим нестане. Отуда човеку који живи у степи склоност ка сањању, повученост у себе, полет у машту. У Малорусу су Провансалац и Бретонац. Зима га понова преобраћа у Руса. Она је на Дњепру скоро толико исто јака као и на Неви; ништа не зауставља ветрове и лед са севера који доспевају у ову земљу. Смрт нагло прекида дело сунчево, земља и човек се коче. Као год што је заузела и покорила војска московска, Украјину сваке године покорава њена клима: она изједначава тешко стање свих провинција. На овоме разбојишту, физичка историја изгледа да је одредила политичку: а промењљивост ове последње није мање од климе причинила да се образује оригинална физиономија Мале Русије.

Била је под Турцима, и од тога додира са њима очувала је доста особина. Затим је Пољска увуче у своју буркну путању. Ова северна Италија остави својој старој штићеници нешто од својих господствених и раскалашних обичаја. Најзад су јој козачке дружине дале душу републиканску. Из ове су епохе најмилије традиције Малоруса, слобода и смелост које му одају порекло. Зна се ко су Запорошци: ред хришћанскога витештва, образован из разбојника и одбеглих робова, увек у рату са целим светом, без других закона осим закона сабље. У породицама које воде порекло директно из овога извора — а породица је Гогољева од тих — налазе се наследне буне, скитачки нагони, љубав према авантурама и чудима.

Требало је изнети саставне елементе овога полујужњачкога духа, веселијега, живљега и слободнијега него што је у Великоруса. Наш ће му писац извојевати победу у књижевности онога доба, он ће га преставити у толико тачније, у колико му

милија земља у којој се родио. Ње се држи свом снагом, прва му је половина рада историја живота украјинскога.

Николај се Васиљевич родио 1809. у Сорочинцима, близу Полтаве, у средини старе плодне земље козачке. Први му је учитељ био деда. Овај је старац био регинентарски писар код Запорожаца. И поред ове титуле, ово војно звање није имало ничега заједничког са науком, оно је било само један чин у војсци републиканској. Дете је успављивано причама дединим, који је преживео јуначка времена, неисцрпан о славним ратовима са Пољском, о јунаштвима степских разбојника. Млада се уобразиља напуни ових прича, војничких трагедија, и сеоских идила; оне су нам дате скоро недирнуте — Гогољ је то често наглашавао — у *Поселима сеоским*, а особито у спеву *Тарас Буљба*. Оно што је старац причао, дете је учило и у другоме облику, слушајући кобзаре, ове певаче народне који путују певајући Украјинску епопеју. Све му, у оваквој средини, причаше о баснословном времену на измаку, о примитивној поезији, још живој у народу. Кад нам је уметник изнео у збивеном облику ову поезију која је пловила ваздухом који је он дисао, видело се да је та поезија прошла кроз две призме: једну, старости која се са тугом сећа онога што прича, и другу, детињства које заносно замишља оно што чује.

Ту беху, по свој прилици, прва знања младога Гогоља, и најкориснија. Дадоше га затим у гимназију, у Њежин и ту почеше да му предају латински и живе језике. Његови нас биографи уверавају да је био врло рђав ученик. Биографи радо ките овом особином животе свих великих људи, то знају унапред. У осталом, ако је прво васпитање и имало празнина, он је то доцније накнадио. Сви његови савременици сведоче да је био необично начитан и да је добро познавао западњачку књижевност. Пред свршетак школе, његова нам писма мајци већ износе склоност његовога духа: посматрачку и сатиричку жицу, која се упражњавала на његовим друговима, извесну количину збиљске побожности, жељу за великом судбином. Понекада нагла клонулост смета му лету великих нада; опадање воље, декламације против неправде људске датирају писма; познаје се утицај првога читања романтичара, зараза бајронизма оне епохе. „Осећам у себи, пише млади занесењак, снагу за велики, за племенит посао, за добро своје отаџбине, за срећу својих суграђана и свију ближњих... Душа моја види анђела небескога,

који је императивно зове ка циљу коме тежи..." Наши песимисти, којима је двадесет година, насмејаће се овој реторици: смејаће се и њиној кроз једно пола века, и са мање милосрђа. Тешко колену које за тренутак не поверује лажима живота, које се не опржи на сопственом пламену и пусти да се охлади маторо човечанство! Као све што постоји, и оно се одржава само вечитим сагоревањем.

Рус, који је хтео да усреќи своје ближње под царем Николом, није имао средстава на избор; морао је ући у државну службу и мучно прелазити степенице административне јерархије: од Петра Великога, овај обавезни мандаринат пије сву животну снагу народну. Свршивши науке које дају приступ за то, Гогољ оде у Петроград. Његова нам писма казују његову моралну историју. То је било 1829. године; тада му је било двадесет година. Лаке кесе, богат илузијама, уђе он у престоницу, као његови преци Запорошци у освојене вароши, убеђен да треба само да се маши руком, па да узме све што жели. Чудан је призор природа људска која се спрема за позив на који је одређена! Извенадите на делу нејасну вољу, увек у раду, која вешто уткива сваки конац у огромну основу историје. Ево будућега писца, одређенога да стане на чело еволуције духа, да отргне књижевност од уображенога живота и доведе је стварном; томе је човеку воља о којој говорим дала најпре добру количину сањарије, примитивну уобразиљу, колико год је требало поезије да му ојача крила; а сада га доводи до тешког искушења стварности. За неколико недеља Николај Васиљевић сврши своје шегртовање. Не само да му не попушише оно чему се надао, него још свуда одбијаху овога провинцијалца без протекције. Он научи да је велика варош пустиња суровија од његове родне степе; познаде врата затворена почетнику који моли; празна обећања; целокупну трому одбрану социјалне зграде против јуриша нових придошлица.

Онда, у његовом срцу обузетом очајањем, крв Козака, авантуристе скитача, засведочи се наглим повратком атавизма. Једнога дана прима од мајке неку незнатну суму, да скине са очевине хипотеку. Место да носи новац у банку, Гогољ одлази на једну лађу која се кретала, без циља, као дете занесено *Робинсоном*, да бежи ма куда, у бели свет. Ова га лађа оставља на првом пристајању уз обалу, у Лубеку. Он се искрцава ту као што би се искрцао у Индијама, скита три дана по вароши, и

враћа се у Петроград празних џепова, излечен од своје лудости, решен да све поднесе.

После доста трчкарања доби скромно место експедиционара у министарству финансија царскога дома. У канцеларији проведе само једну годину, и она беше од пресудна утицаја на његов дух. Докле преписиваше прозу шефа своје канцеларије, руска бирократија позираше пред њим. Силуете *чиновника* урезиваху му се у памет, изучаваше чудовиште које ће му посећавати целокупан рад. Акакије Акакјевич, бедни јунак који ће отеловити у *Огртачу* овај свет јада, изађе му ту жив пред очи. У брзо сит овога посла, Гогољ покуша неке друге. Веровао је да има велики дар за глумца и понуди се управи позоришта: нађоше да нема довољно гласа. Одбивени комичар постаде учитељ, подухвати се, без велика успеха, васпитавања у аристократским породицама петроградским. На послетку му пријатељи израдише једну катедру историје на универзитету: професор утроши сав свој жар у сјајном уводном предавању, те га ученици од другога предавања не познаваху; једино је могао да их успава. После толиких бродолома, ова мореска изметина мораде да се лати књижевности. Она је обично прибежиште онима који нису ни за што и уточиште онима који су за све. Чешће оно прво.

Бојажљиви покушаји, анонимно штампани у листовима, прибавише писцу неколика познанства. Плетњев га храбраше, Жуковски га уведе код Пушкина. Гогољ је испричао са каквим лупањем срца зазвони једнога јутра на вратима великога песника. Овај је још спавао, пошто је пробдио целу ноћ. Кад се нашвши посетилац извињаваше што узнемирава таквога радeника, собар га уверавaше да је његов господин провео ноћ у картању. То беше разочарење, супарник Бајронов није их штедео својим поклоницима. Али пријем беше тако срдачан! Ако је Пушкин толико учинио за књижевност руску, учинио је можда више својом добротом него ли својим ремецима. Слободан од зависти, штедар због своје сувишности идеја и славе, природно је да је волео туђ успех, као што се воли сунце на цвећу. То је прави знак генија, знак који је у срцу. Његова ватрена симпатија, штедрост у подстицању и похвалама, подигла је масу писаца. Између свих, Гогољ остаде његов љубимац. Мало ћу даље казати који део припада песнику у главним делима прозаичара. У почетку Пушкин га склони да разрађује догађаје

из народне историје и обичаје народне. Гогољ послуша савет и написа *Сеоска посела*.

II

Посела у засеоку близу Диканке су читаво детињство младога писца, сав спомен и сва љубав према Украјини, изливени из његова срца у књигу. Стари пчелар на поселима прича што му на памет падне, и целокупна Мала Русија излази нам пред очи: предели и народ, сеоски обичаји, народни разговори, смешне и страшне приче. Два елемента сасвим супротна, чине основу ових прича, веселост и фантастичност. Има много ђавола, има их сувише: вешци, језеркиње, бледе авети утопљеника, ђаво у свима облицима, без престанка се врзу, плашећи сељаке. Али се то не узима озбиљно, веселост превлађује, здрава и снажна. Још ни помена од онога горког осмеха који ће доцније направити боре око уста Гогољевих, једино добар и срдачан смех веселога Козака, који се најео качамака из повеликога чанка па се тегли на сунцу слушајући лакрдије које му прича пријатељ. Галантна предузећа младих момака, подвале јеврејину крчмару и сеоским властима, раблеовске теревенке са много батина. Све је ово причано глатким и слатким језиком, претрпано малоруским речима, наивним или тривијалним изразима, оним деминутивима од милоште, због којих је немогућан превод на савршенији језик. По некад стил постаје виши и нежнији, талас поезије заноси писца кад му пред очи излазе предели у којима је одрастао. На пример у почетку *Мајске ноћи*:

„Познајете ли Украјинску ноћ? О, ви не познајете Украјинске ноћи! Посматрајте је: са сред неба гледа месец, пукло бескрајно небо, пружило се у недоглед, гори и дише. Цела је земља у сребрнастој светлости. Ваздух свеж па ипак тежак, пун чежње, носи море мириса. Божанствена ноћ! Чаробна ноћ! Непомичне и замишљене шуме пуне мрака, дугу сенку бациле од себе. Тихи су и мирни они рибњаци, њихова хладна и црна вода је засужњена затворено-зеленим баштенским зидовима. Девичанске честе дивљих трешања и трњина бојажљиво пружиле своје корење у хладну воду и изретка зашуште лишћем, као да се срде и љуте када их благи ноћник — ноћни ветрић — прикравши се, љуби. Цео предео спава. А горе све дише, све је дивно, све величанствено. А у души ти непојмљиво и чудно, гомиле се белих привиђења љупко појављују у њеним дубинама.

Божанствена ноћ! Чаробна ноћ!... И на једанпут све оживе: и шуме, и рибњаци, и степе. Јечи величанствена песма Украјинскога славуја, па изгледа да се и месец на небу задубио у слушање... Као очарано, дрема на брежуљку село. Још су беље, још су светлије према месечини гомиле кућица, још блиставији излазе из мрака њихови ниски зидови. Песме су умукле, све је тихо. Добри људи већ спавају, где где се само светле прозорчићи. Пред прагом једне куће одоцнела породица довршава вечеру."

Наједанпут, у идућем реду, отргнути смо од овога узбудљивога посматрања преширком весељака који играју хопака. Ено их, одоше да излемају сеоског поглавара, сакривеног код своје куме. Усред дуде ноћи, сцена се мења изнова: језеркиња излази из своје влажне постеље, замршава, затим размршава ствар својим врачаријама. Других пута, кад мало престане смех, тежак уздах омакне се старом приповедачу, то је главна црта која допуњује физиономију овога народа о коме Гогољ вели ово: „Он излива своју веселост у песме, у којима увек има нечега тужнога." Да видите завршетак прве од ових прича, *Сорочински вашар*. Дуги низ кола оставља пијацу, дозивања и звонке песме изумиру постепено.

„Не одлета ли од нас и радост, та мила нестална гошћа, и узалуд усамљени глас покушава да изрази весеље? У свом рођеном еху чује он већ тугу и јад, и растужи се. Зар се не растурају тако весели другови бујне и слободне младости, један за другим, и на послетку остављају самога једнога од своје старе браће? Тешко је остављеноме! И тешко и жалосно је срцу, а не може му се ничим помоћи!"

Види се колико ови контрасти дају боје и покрета *Поселима*. Утисак дела беше огроман: поред осталога имало је још и ту врлину што је изнело један крај Русије, дотле непознат. Гогољ се нађе одмах на врхунцу. Пушкин, чија светла душа вољаше изнад свега леп хумор, уздиже до неба дело које га је насмејало. Руси га и данас сматрају као једно од најбољих. Ја тражим допуштење да одвојим мишљење. Да ли с тога што смо престари да уживамо у дадиљиним причама, сувише набусити да се веселимо са простим људима? Не знам. Али и поред свих добрих особина које износим, *Посела* ме остављају прилично хладна. Шала је по некад помасна, и у смешној одећи, у коју се ковачки Скапен облачи, ја не налазим онога великога сати-

ричара из *Мртвих душа*. Ђаволи нам се допадају само онда кад нас застрашавају; међутим Гогољ је био под јаким утицајем Хофмана, покушавао је да му подражава у једној осредњој новели, *Портрет*, али у њега не беше оне узбудљиве маште Немчеве; његови су ђаволи безазлена деца, а безазлен ђаво ми је досадан. — Најзад, поред страна у којима емоција младости слободно води перо, има и страна у којима осећам лукавство књижевника који обрађује народне теме. *Посела* нас често подсећају на провансалске приче наших Фелибара;[1] она имају њихову пријатност, али имају и удешену наивност, која је опасна за род. Може бити да је између нас и занесених читалаца из 1832. године, разлика једино у погледу на ствар; за њих је ова књига чудно одскочила искреношћу и природношћу, за нас је задоцнила, још је сумњива због романтичких претензија. Најтеже је оценити и осетити у којој је мери једно дело застарело, а кад се још тиче стране књижевности, тешкоћа постаје немогућност. Нека ми Руси опросте једну примедбу која ни на који начин није поређење. Да ћу укратко изнети своју критику, збићу је у просто питање: Допада ли вам се *Бела Дама?* Без сумње допада, јер се сви добри људи њоме забављају. Онда ћете уживати у језеркињама Гогољевим, нећете имати шта да замерите *Поселима сеоским*.

Године 1834. писац их настави под именом *Приче из Миргорода*. То је био његов завршни рачун са романтизмом. Он се прашта са врачарицама у *Виј-у*, овој мори словенске приче. Једна лепа девојка опчињава своје обожаваоце, лагано сагорева и претвара у пепео малоумника који додирне њену стопалицу; наивни Украјински народ приписује то чудо ђаволу. Вештица је бацила око на једног богослова и на самртној постељи захтева да јој он за три ноћи чита молитве у цркви, над телом. Први пут је Гогољ умео да унесе прави ужас у борбу беднога богослова са вампиром. Ево једне лепе приче о вампирима, од које се кожа јежи.

Главно дело у овој збирци, дело које осигура славу писцу, јесте *Тарас Буљба*. *Тарас* је епски спев у прози, спев о животу некадашњих козака. Гогољ је био у срећним приликама, у којима није био ни један модерни епски песник. Позајмљујући

[1] Фелибар — песник из школе Мистралове, који својим списима утиче на провансалски ренесанс.

план и освећена средства још од старога Омира, примени их на земљу, људе, обичаје, који су најсличнији са Омировим светом. Он је имао непосредни утисак онога о чему је певао, видео је како око њега умиру одоцнели изданци средњега века. Као што сам рече, он је само написао приче свога деде, сведока и учасника ове Илијаде. У времену кад је песник писао дело, било је прошло само пола века од разорења логора Запорошкога, од последњега рата са Пољском, у коме Козаци и Пољаци оживене јуначка дела, борбе и дивљаштва великих дружина из доба Богдана Хмјељњицкога.

Овај је рат кључ драмске акције: стари Тарас ту оваплоћава, јуначком опорошћу својих црта и своје душе, легендарни тип степских авантуриста. Запорошци су устали на оружје због вере и пљачке, крећу се против вековнога непријатеља. Тарас зове своја два сина са кијевскога университета и одводи их у логор, на острво у Дњепру. Са њим улазимо у свакидашњи живот дивље републике, пратимо га у битке, опсаде и пљачкање градова, он нас води у Варшаву, у коју га преобучена уводи један Јеврејин да види погубљење свога сина. Он нас ужасава осветом коју врши због тога убиства, његова нам символична смрт показује славу и слободу козачку, којих нестаје у гробу последњега им атамана. На овоме је плану песник у изобиљу дао нових описа, и разних зачина који улазе у састав једне епопеје.

Да изнесем читаоцима само неколико одломака: они се уче по свима школама у Русији.

Синови су Тарасови дошли на једну једину ноћ. Зором ће их отац одвести у логор. „Једино јадна мајка не спава. Нагла се над постељу својих милих синова, који спавају заједно; чешља им умршене кудраве власи и залива их сузама. Посматра их целим бићем, сва се претворила у око, не може да их се нагледа. Отхранила их је својим млеком, подигла, однеговала — и само ће јој један часак бити пред очима. „Синови моји, децо моја мила! Шта ли ће бити с вама? Шта ли вас чека?“ а сузе јој се заустављају на борама које су јој некада дивно лице нагрдиле.

„Доиста је била за жаљење, као и свака жена овога бурнога века. Само је један часак проживела љубављу, само у првој ватри заноса, у првом жару младости. Затим је њен дивљи заводник остави ради сабље, ради другова, ради теревенке. Ви-

ђала је мужа два три дана у години, а некад по неколико година није било ни трага ни гласа од њега. Па и кад су се виђали, кад су живели заједно, какав јој је живот био? Подносила је увреде, чак и бој; за миловање је знала само кад се он смилује; била је неко чудно биће на зборишту ових нежењених витезова, којима је развратно Запорожје придавало свој сурови изглед. Младост без насладе прохујала је, а њено дивно свеже лице и груди прецветали су без љубљења, и покрили се превременим борама. Сва љубав, сви осећаји, све што је нежнога и страснога у жене, све се преобратило код ње у материнско осећање. Са жаром, са страшћу, са сузама, вила се она као степски галеб над децом својом. Њене синове, њену милу децу отржу од ње — отржу да их више никад не види! Ко зна, можда ће им у првој битци Татарин скинути главе, а она неће знати где су им остављена тела, која ће растргнути врани гаврапови. А за сваку би кап крви њихове дала сву своју. Јецајући гледа им очи, које је свемоћни сан почео да склапа, и мисли: „А може дати Бог да Буљба, кад се пробуди, одложи пут за два три дана; можда се он решио на тако журан пут зато што је много пио“.

„Месец са високога неба давно већ осветљава двориште, пуно успаваних слугу, густу гомилу врба и високи бурјан, из кога се не види плот око дворишта. Она непрестано седи чело главе милих синова, ни за тренут не скида очију с њих, нити мисли о сну. Већ су коњи, осећајући свануће, полегали на траву, престали јести; лишће по врховима врба почело да шушти и, мало по мало, ветрић се спусти до најнижих грана. Она преседе до свануһа, ни најмање уморна, и жељаше да се ноћ продужи у вечност. Са степе се чу гласно рзање ждребета, црвени се праменови зададоше на небу...“

„...Кад виде мајка да су јој и синови већ појахали, јурну млађему, на чијем се лицу огледало више нежности, дохвати му се стремена, вишу се уз седло и, са очајањем у очима, не пушташе га из руку. Два снажна козака узеше је пажљиво и однеше у кућу. Али чим они замакоше преко прага, лакошћу дивокозе, лакошћу неприличном за њене године, излете из куће, натприродном снагом заустави коња и загрли једнога сина неком лудачком грчевитом снагом. Опет је однеше.“

„Млади Козаци јецкаху и гутаху сузе, бојећи се оца коме такође беше тешко, ма да се трудио да то сакрије. Дан је био

облачан, зеленило се јасно одбијало; птице певаху некако промукло. Одмакнувши мало, окретоше се назад: њихова кућа као да је утонула у земљу, само се над земљом виде два димњака, и врхови дрвећа, на чије су се гране некада пели као веверице; још им се указа луг који би могао испричати целу историју њихова живота, од како су се ваљали по росној трави, па док нису у њему пличекивали црнооку козакињу, чије дивне хитре ноге прелетаху плашљиво преко њега. Ено, још само ђерам над бунаром, са привезаним точком од таљига, стрчи под небом; већ равница, коју су прејездили, издалека изгледа као гора и све је собом заклонила. — С Богом и детињство и игре, и све, и све!"

Затим долази чувени опис степе. Не износим га, јер је изношен већ толико пута. Извадићу само још једну живу слику пољскога народа, скупљенога у Варшави да присуствује мучењу Козака. Овај нас одломак подсећа на историјске слике г. г. Бросича и Матејка, претрпане лицима, засењиве бојама. Он је занимљив још и с тога што се ту види Гогољев начин рада, она крајња љубав према појединостима, која ће све више и више постајати његова одлика, и одлика целе његове школе.

„Пијацу, на којој је имало да се изврши мучење није било тешко наћи; народ је грнуо тамо са свих страна. У ондашњем суровом веку то је била једна од најмилијих забава не само простом народу но и племству. Многе врло побожне старице, многе младе девојке и жене, врло плашљиве, којима после сву ноћ долазе на сан крваве лешине, које се буде са таквим узвиком, како може узвикнути само пијан хусар, нису пропуштале прилику да задовоље своју радозналост. „Ух! Какав ужас!" узвикују многе од њих с грозничавом језом, затварајући очи и окрећући главу, али по некад чекају доста дуго а неће да иду. По неки, разглавио вилице, руке опружио, скочио би свима на главу, само да боље види. У гомили дугуљастих, малих и обичних глава, види се и буцмасто лице једнога месара, који посматра цео овај призор и разговара се с једним пушкаром, кога називаше кумом с тога што су се опијали у истој крчми. Једни се ватрено препиру, други се чак и кладе, али је већина била оних, који на све што се догађа гледају чачкајући нос. У првом реду према бркајлијама који су сачињавали градску гарду, стоји млад племић, бар тако изгледа у свом војничком руху, а на себе је турио све што има, те му код куће није остало ваљда

ништа, сем поцепане кошуље и старих чизама. Два му лашца један врх другога, висе о врату, и о њима некакав златан новац. Стоји са својом драганом, Јузисјом, и непрестано пази да јој когод не испрља свилену хаљину. Прича јој све до ситнице, тако да се нема шта додати: „Гледајте, драга Јузисја, цео је овај свет, што га видите, дошао да види како ће мучити разбојнике. А онај онамо, душице, што видите да држи секиру у рукама и друга оруђа, оно је џелат и он ће их мучити. И кад удари на точак, и кад стане мучити другим мукама, разбојник ће бити још жив; али кад му одсеку главу, сместа ће умрети. Најпре ће викати и отимати се, али чим му одсеку главу, неће моћи ни викати, ни јести, ни пити, с тога, душице, што неће имати главе. И Јузисја све то слуша са страхом и радозналошћу."

„Кровове кућа прекрило свет. Кроз таванске прозоре вире чудна брката лица, под нечим налик на капу. По балконима, под балдахинима, седи аристократија. Лепа ручица насмејане, као шећер беле пане држи се за ограду. Велможни панови, доста шишкави, гледају важно. Слуга, у богатој одори са разрезаним рукавима, служи разна пића и јела. Често црноока шипарица захвати својом белом ручицом шаку колача и воћа, и баци у народ. Гомила гладних витезова подмеће капе; неки дугачки кушкраставчић, који све надмаша читавом главом, у извешталом црвеном контушу са поцрнелим гајтанима, негда златним, први хвата својим дугачким рукама, љуби добивени плен, притискује га на срце, и тек га онда трпа у уста. Соко, у златном кавезу под балконом, такође је гледалац: прекривио главу, дигао једну канџу, па и он пажљиво посматра свет. Али се на једанпут маса усколеба и са свих се страна осу: „Воде их! Иду! Козаци!"

Тарас је, скривен у гомили, видео смрт свога сина; он се враћа да тугује, у самоћу, на Југ.

„Одлазио је у шуме и степе, бајаги у лов, али му је метак остајао неизбачен. Оставивши пушку крај себе, пун јада, седао је на морску обалу. Дуго би ту седео, ниско обесивши главу и непрестано понављајући: „Остапе! Мој Остапе!" Пред њим се блиста и пружа у недоглед Црно Море; далеко у шевару чује се галеб; седи му се брк бели, а сузе лију једна за другом."

Крај спева, смрт Украјинскога Роланда савладанога бројем, његов говор управљен Русији која ће примити душу народа козачкога и осветити њен пораз — од врло великога је утицаја.

Али целина није исте вредности. Љубавни је део, искрено речено, рђав. То је литерарни дометак, без сенке личнога осећања, последња победа трубадурства. Лепа је Пољкиња, због које млади Буљба издаје своју браћу, копирана са бакрореза из 1830. године; страсне су сцене виђене на ћилимима онога времена, кад је Ромео чинио пар са Јулијом. Литерарно вежбање! Ево што нас натерује да сумњамо и у најлепша места епопеје. Оне мегдане, она јуначка дела козачких вођа при судару две војске, ми познајемо. Кад две војске стану те гледају мегданџије, узалуд се праве Русима помоћу јаке локалне боје; ми ћемо их увек звати Ахилом или Хектором, Енејем или Турнусом. Несрећа лежи у томе можда, што је калуп дуго употребљаван. Један од најпозванијих људи за ове ствари, г. Гизо, рече ту пре да је по његову мишљењу *Тарас Буљба* једини епски спев одиста достојан овога имена код модерних. И ја мислим тако, али је ли баш тако потребан епски спев? Задовољство које осећамо од овога ремека стила, јесте задовољство разума, задовољство које нам је улио наставник реторике износећи нам *лепоте* писаца. Ми смо узбуђени у другој души, оној која се стиче у школама. Суштина човечја остаје неосетљива, она дивља суштина коју дирне врло проста реч, а која се затвори пред величанственим украсима.

И сами описи предела, оно што је најискреније у *Тарасу*, не одговарају потпуно нашем схватању природе. Треба их упоредити са описима Тургењевљевим, да би се могао измерити пређени пут. Обојица се диве природи и осећају је, али је она првоме модел који позира пред сликарским ногарима и са ње се бирају извесне позитуре; другоме је модел постао апсолутан господар коме се пошизно испуњавају све ћуди. Да би се лакше увидела разлика коју износим, узећу врло познате примере. Сећате се како је предео схваћен у Атали; погледајте сад како се променио у једном садашњем делу, рецимо у Доминику. Између ове две белеге, моћ спољашњега света на човечју душу порасла је исто толико, колико од Федре до исте Атале. Класичар је од природе начинио украс; романтичар лиру уз коју певају све његове страсти. Ми смо променили улоге: данас је човек пасивна лира, која јечи при најмањем даху великога Пана. Модеран се човек у овоме примиче примитивноме; он се подчињава и предаје сваким даном све више и више тајанственој моћи земљиној.

Задржао сам се дуже на *Тарас Буљби* из скрупулозности. Разумем понос који ово дело даје Русима, добро знам како му треба извети врлине на катедри књижевности, покушао сам да то учиним — али ја лично нисам задобивен. Да ли с тога што смо много близу, у јеку реакције противу ове врсте? Можда ту лежи главни разлог сваке критике, идиозинкразија, згодан термин који су измислили научари да оправдају одвратност која се не може објаснити.

Свршили смо са сумњивим временом у коме је Гогољ тражио своје поље; у овој истој свесци једна кратка прича износи преображај његовога талента и зајемчава пут којим ће поћи. Та се прича зове *Негдашњи малопоседници*. То је врло проста прича, стара прича о Филемону и Бауклиди. Ове две добричине служе као повод новим сликама из малоруског живота; ми очекујемо какву шалу, какву демонску силу; ништа од свега тога; једино врло брижљива опсервација једнога живота без догађаја, са нешто туге која је толико нераздвојна од руске душе, да је та душа без ње непотпуна и слаба. Жена умире, старца доводе на гроб и он изговара само ове речи: „Дакле, ви сте је већ и сахранили! Зашто?“ Оставши сам не може више да живи, слаби све више и више; студија размажене туге овога старца отишла је за тридесет до четрдесет година у напред. Толстој би могао слободно потписати последње стране.

Онај који их је написао, наш је од сада, он је скинуо своју романтичну перјаницу и победио у деликатном искушењу у коме се суде снажни духови. У неизбежном искушењу које очекује свакога писца у временима прелаза — боље рећи у свима временима — у облику тешке жртве. Тим самим што је човек рођен за науку и што је воли, тим се самим држи доктрина из ране му младости; први ремеци којима се дивио, светиња су му. У данима зрелости, кад види да се нове генерације клањају новим боговима, довољно је ако их може пратити. Како се може тражити од њега да их претече? Па ипак то је услов за славу: заборавити и уништити што је волео, кренути се у незнан на челу духа свога времена. То је без мало раздирање религије која се напушта. Већина то неће, а међу онима који се крену, више их иду преко воље, још окренути према милим узорима. Ти су побеђени. Сплав носи добро само оне који су га одрешили.

Гогољ је био од ових последњих. Све што му је завичај дао, све што је осетио и разумео у својој младости, све је сад

изашло из њега, побожно балсамовано у *Поселима* и *Тарасу*, по обредима старе вере. Живот ће му показати друга искуства, која траже нов језик; он ће их регистровати ревносно и лако као машина коју прекроје за други рад. Ја знам мало људи код којих се распознаје, боље но код овога Руса, лична природа и, ако се може рећи, храњење својствено писцу. Он не прима утиске да их чува за себе, као остали људи. Код њих утисци улазе једанпут за свагда, спајају се са личношћу; ово благо лагано гомилано, расуће се једино са последњом шаком прашине, чији је део. За слугу пера ничега ни налик. Као огледало, он има иза своје душе не знам какву завесу од сребра, која брани сликама да пролазе и одбија их непромењене чим их прими. Он осећа, воли, трпи ту позајмицу, он је дужан да полаже рачун о целој својој тековини човечанској општини. Ништа није његово, он није ничији; он мора пунити и непражњавати своју просјачку торбу. Ласкавци му говоре да је то највећи положај, они лажу. То је потчињеност, очајна беда комедијаша који живи за другога, почетника кога варају. Али је то можда и извињење. Кад се посматра функција својих органа, човек је мање у искушењу да га куди но да га жали зато што троши брже и мења чешће од осталих своје идеје, своја мишљења и своју љубав.

С француског

Лазар Кнежевић

(Свршиће се)

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

РОМАН ЈЕДНОГ ОДОЈЧЕТА

НАПИСАО
Бранислав Ђ. Нушић

ГЛАВА ПРВА (1)

У којој Аника, поводом смрти својега мужа, остаје удовица.

Док други поштовани писци обично свршавају своје романе тиме што неког убију, отрују или га просто пусте да умре; дотле код мене, услед потребе да имам у овом роману једну удовицу, умреће њен муж одмах у почетку самога романа. Но, да би се видело да ја ту ствар нисам нарочито удесио, ево ћу испричати све редом, како је од почетка било.

Дакле Алемпије из Прелепнице држао је Анику из Кремана. Кремманчани су грдно зажалили кад се Аника даде у Прелепницу. Рекоше: „Пустисмо најлепшу девојку те оде у друго село; зар ми нисмо имали момка за њу?!“ Тако рекоше сви Крманчани а само неки Јања, за кога кажу да никад не оставља реч да јој не закачи реп, веле да је уз то додао: „Нека је, нек је у Прелепници, нек и тамо који пут ноћевају капетани!“ А тиме је као хтео да малко прочачка и ствари које су се у селу већ давно и давно заборавиле. Још само Баба Кана и данас кад хоће да прича ма што из прошлих времена, па макар то било и причу о оној Јоцковој батал-воденици у Прелепници, сваки пут ће почети своју причу овако: „Још док беше Мага (а Мага је Аникина мајка) млада, док оно код нас у селу често спаваше капетан, кад је по срезу од куда ишао; за Јоцкову се воденицу говорило да не сме млети средом и петком....“

У осталом за баба Кану се зна, да хоће да рекне лошу реч и за мртвацем, кад дође ноћу да га чува, а за Јању се зна, да је због једне лоше речи извео двадесет и пет батина у сред вароши пред начелством, док је још било батина. Бог да их прости!

Могли су најпосле говорити шта је ко хтео, али Алемпије и Аника проживели су две и по године баш лепо. Шта више, они би и још две и по, или можда много више година, проживели врло лепо, да не потеже Алемпије те умре.

Не може се баш у тврдо казати од чега је Алемпије умро. Једни веле што је пао с крушке, други веле није него од злих очију, а трећи веле: није ни то, него од зле руке. А како то некако све на једно излази, то би се готово и могло утврдити од чега је умро, ако само испричамо цео догађај. Када се из те приче избаци све оно што су дометнули рођаци и пријатељи још оне ноћи, кад су чували покојника, остаје оваква гола истина: Алемпије је добио позив да оде среском капетану, где је имао да се узме на одговор што је по где кад имао обичај да у туђем забрану насече по која кола дрва. Па, како ће човек да продангуби читав дан у вароши, да му не би бадава било, намисли да понесе и мало воћа те да узгред прода. Он је то готово врло лепо наумио и једино што би му донекле могло покварити рачуни то је, што он нема својега воћњака. Да би и ту незгоду отклонио, он се упути с кошем у туђе воће и попне се на крушку. Пољак га међу тим спази, свуче га са крушке и тако га душмански испребија, да је једва до куће дошао. Отад ухвати неку бољетицу у грудима и прво време кашљао је онако са свим мушки а за тим поче као мачe, па онда, Боже ме прости, није више ни кашљао, него је мање више шиштао и све је тако тихо говорио као да није рад никога да увреди. Кад хоће што да каже, а он просто шапће као какав Божји угодник.

Није много ни боловао, највише месец дана. А лечио се сиромах свакојако, али, кад је писано шта вреде ту лекови. Гасили су му четири пута углевље, попио је две оке пелина, метао је метлу под јастук; пребацио је ватраљ преко куће; купао се у води са седам извора; облачио је кошуљу неке бабе из не знам ког села, која се није никад удавала, али — бадава, било је писано и то било је писано колико од стране усуда у књизи судбине, толико исто и од стране пољакове по ребрима Алемпијевим. А кад је и судбина већ почела да води овако дупло књиговодство, те да на две стране пише, онда шта вреде ту лекови.

Алемпије је дакле свакојако морао умрети ако ни за што а оно за љубав писцу овога романа коме, на пакост, још у првој глави треба једна удовица.

Сахранише лепо Алемпија, а Аника удовица без и једног детета. Нема јој још ни двадесет и три године, а лепа и снажна. Рекао би човек може да понесе у сваку руку по једно момче и да га опик дигне за једно колено. Многи су због тога сумњали да она није нешто тукла по који пут покојника, али то није било, они су лепо живили. Свега пет шест пута за те две и по године ако га је ухватила за гушу, бацила га под ноге и месила га као да га је у наћве положила а не на земљу. Али и у том случају, кад би покојни Алемпије, онако мало строжије викнуо: „Јао, Анико, пуштај по Богу!“, она би га таки пустила. А какав је био Алемпије према њој. Он мали, недорастао, џгеба, она, болан, израсла као јаблан. Образи јој румени, пуни крви, као да сваг̓да мрси а држала је, Бога ми, сваки и најмањи пост. Ама у свему је била тако некако од Бога удешена, да јој је баш и доликовало да буде удовица. И оно што је о пратњи и прве суботе мало нешто плакала, ни мало јој није искварило ни очи ни лице, већ остала лепа да не можеш очи одвојити од ње.

Што кажу у селу: „Давно нисмо имали овакву удовицу; оваква удовица као за попа створена!“, то је, дабоме тако уз реч речено, а у ствари нема од тога ништа, осим ако се може за зло узети што поп Пера сврати по кој пут код Анике да је теши. Свакоме другом могло би се и замерити али попу, као духовном лицу, то се ич не може замерити. Једино ако попови пристану уз то гледиште да је и поп човек; е онда, разуме се, могло би се по где што и замерити попу. Тако на пример, могло би се попу замерити што никад није нпао у Аникину кућу док је Алемпије био жив, премда се и ту може поп оправдати, јер тада није имао кога да теши: нити је Алемпија имао за шта тешити код живе Анике нити је Анику имао зашта тешити код жива Алемпија.

А најзад што ће попу да се правда. Скупштинари полажу рачуне својим бирачима; рачунополагачи Главној Контроли, а попови, они једино Богу могу полагати рачуне и то на небу, на земљи баш никоме изузимајући својој жени. —

Бог је до душе добар рачуноиспитач, али изгледа да не може да стигне сам, те још увек има старих непрегледаних рачуна. Жена на против, она стиже, стиже увек да прегледа и

старе рачуне као и нове. Ма како ви вешто склопили рачуне, она ће наћи ма какав „неоправдан издатак“.

Да ли је поп Пера имао такве „издатке“ видећемо у идућој глави овога романа, у којој ће и многе друге важне ствари да се открију.

ГЛАВА ДРУГА

По селу Прелепници шушка се којешта, а то што се шушка могло би управо послужити као предговор овоме роману.

Прелепница није мало село. Већ три пут до сад изношен је предлог у Народној Скупштини да се прогласи за варошицу и док је тај предлог пропадао, дотле је Прелепница све више напредовала. Три пута је до сада цела Прелепница прелазила из партије, само да би стекла среску канцеларију, и опет је то некако мимоишло. Сад су се становници Прелепнице договорили да се поделе у три странке те ако би се тако нешто помогли. —

Село лежи у равници, под шумовитим осојем, а квасе га два поточића. На једном од њих камена ћуприја са које се слази у чаршију, ако се тако назове онај ред кућа, од којих је једна бакалница, једна механа, једна берберница, где је берберин уједно и налбантин. На другом потоку, тамо под селом, лежи она Јоцкова воденица што је већ одавна батал, те сад у њој по одобрењу општине седи нека сиротица Савка, колико да има крова над главом.

Становници села Прелепнице све су краснп људи и ако који има и какву махну, човек је, није анђео. Кмет Мића на пример, заиста је и добре душе и срца; он је тако рећи отац својим сељацима а не кмет. Пази сваког, нити ће коме учинити што неправо. Па опет има једну ситну ману: воли ти окусити од државне порезе, него не знам шта. И то није што не би имао од чега да живи, већ као из неког начела. Вели: „Доста бога ми и држава нама заједа!“ А не може се казати да он то хоће да утаји, Боже сачувај. Напротив, кад год га притегне господин начелник те кад већ види да хоће на силу Бога на суд да га отерају, а он извади из свог сопственог џепа па плати. Образан и поштен човек, па вели: „Што би ја ишао на суд, волим поштено платити, него се вући по судовима!“

Поп Перица је мана његова ружна жена. Поп здрав, снажан, личи пре, Боже ме прости, на тобџијског наредника него на попа, а његова жена сува, цгољава. Поп сам за њу вели: „сврачица“, а по који пут савије прсте у песницу па покаже коштане зглавкове па вели: „Ево, Бога ми, оваква су јој леђа!“ Да не би пак неко казао како то попу, као свештеном лицу, не приличи да говори о леђима своје жене, ваља одмах да кажем како то поп не говори у цркви. Боже сачувај, он цркву поштује и у цркви је прави светац. Један пут само за време службе што је клисару опалио шамар у олтару, па то тако одјекнуло и шкрипнуло, да су побожни хришћани мислили отварају се врата олтарска.

Што се учитеља тиче он и не припада селу т. ј. у толико што и не излази нигде у свет. Он за себе вели да је научен, па за то нигде из школе не излази.

Могло би се за ћату Пају Јеремића казати да је такође врло научен, јер нигде из кафане не излази, али то ћата не прима да му се каже. Он вели: „Ако сам научен видиће се то у своје време, а не трпим да ми се каже!“ Овај ћата био је каплар у сталном кадру па за једно „нећу“ одлежао је годину дана апсе, „јер по војничком закону нема „нећу“ — вели он — а ја, Бога ми, и Богу ћу казати нећу кад нешто није право!“ (а то „нећу“ састојало се у томе, што је из неког писма командировог извукао банке). После је био отворио као неки мали дућанчић, па кад му се на артиклу ракије показало много расхода, онда је управо тај артикал учинио, те ни на другим артиклима није било прихода. Па кад је једног дана све артикле попио, затвори дућан, обиђе оне који су њему били дужни, а заобиђе оне којима је он по коју „сумицу“ дуговао, па оде „по еснап“ како тада рече. И од тад пет-шест година није га нигде било. Он каже да је то време провео у „Немацкој“ и многом се чему поучио. Кмет и сад каже, кад по који из села примети да ћата много пије: „Па нека пије колико хоће; био је по свету па је видео, и тамо људи пију и то још какви људи!“ А један пут му је и сам кмет приметио да је пијан, али му ћата вели: „Ако сам пијан, видиће се то у своје време, али не примам то да ми се каже!“

Има их који кажу да је ћата наученији од учитеља, јер је видео много света и зна много да прича. Он је вид'о људе што једу жабе. „Немци једу, гледао сам својим очима!“

— А је ли истина, Бога ти, Ћато — пита Радоје Крња, да Талијани једу змије?

— Истина је, каже Ћата, гледао сам својим очима. Нудили ме, кажу: изволʼте сињоре Панто (сињоре, то код њих значи господине), изволте, кажу, а ја велим: нека хвала, нисам при апетиту. Апетит, знаш, талијански ће рећи стомак. Тако им кажем, а мислим се у себи: иди, бедо, да су ми се јеле змије, остао би ја у Србији па би био богат човек.

— А како их праве, Бога ти, Ћато? — пита механџија, па пљесну Ћату по рамену опом тешком кретања руке, којом у опште кредитори спуштају руку на раме својих повериоца.

— Како?... с луком. Пропржи мало лука и тако.... метну још нешто да мирише....

И тако у опште, Ћата је знао помного из света да прича. А кад се још и напије, онда заборави како је то трезан причао, па све друкче и опширније.

Једанпут тако празник неки, па где ће народ после литургије него у механу, јер тога дана поп Пера је баш говорио слово у цркви и проповедао како су благ-дани за то управо, да се хришћани и телесно и душевно одморе. Добра паства отишла је сва са службе у механу, колико да се „душевно одмори“ а паства је затекла тамо Ћату мање више већ одмореног душевно. Ћата је баш причао како је својим очима гледао човека како лети као тица. Има три „шрафа“, два испод пазуха и један испод трбуха: и ту Ћата покаже где би од прилике стајала сва три „шрафа“.

— Прво одвије она два шрафа испод пазуха, цврр.... цврр.... цврρц.... па му се развију крила, па онда онај шраф испод трбуха врррρр.... врр.... врρρц.... па му се нешто измеђ ногу надује — тако нешто као мешина, а везан ужетом за земљу, па тек.... (ту кад виде Ћата да је радозналост слушалаца довео до врхунца а он полако, читавих десет минута, искија чашицу).... Кажи, Арсо, нек ми донесу још једну.

Арса, дабоме, поручује.

— Па тек, пуф.... нешто учини и поче она мешина измеђ ногу да се надима и одушује, а крила као у тице.... оде, оде, оде.... Марко кажи!

— Сме ли сваки? — пита Радоје Крња.

— Ко га зна; кажу мени Немци: Изволʼте сињор Панто, пробајте ви (сињор знаш, код њих значи господин) а ја рекох: хвала, а жао ми је и сад, требао сам да пробам.

— То си баш требао — додају двојица тројица.

— И тако је Ћата причао док су га слушали. А слушаоци су један по један одлазили и најпоследњи пак остао Радоје Крња.

Кад су остали сами, Радоје му се поверљиво приближи, седе за његов сто, поручи му ракију па ће тек почети:

— Овај, Ћато.... ти си тако рећи научен човек.

— Ако сам научен, видиће се то у своје време, а не примам да ми се то каже! — вели му Ћата, па завуче обе руке у џепове од прслука.

— Молим, молим — додаје Радоје Крња — ја нешто друго хоћу да ти кажем.

— Изволте, кажи.

— Па ето, да ли ти знаш где је отишао поп из цркве?

— Не знам. Ако није код Анике.

— Јесте, Бога ми, али има нешто повише што ја хоћу да ти кажем.

А ваља знати да је Радоје Крња био удовац, и да није крња, нашао би до сад себи друга ал' овако, чека само где ће која удовица да остане па и ту обично му покваре посао они што теше удовице.

— Шта има повише?

— А што није јутрос кмет био у цркви?

— Па зар му ја знам — одговара равнодушно Ћата и лупа празном чашом у сто на Радојев рачун.

— И он је јутрос за време службе био код Анике а по селу се каже да му то није први пут што иде.

— Кмет! — плану Ћата и лупи песницом о сто — а зашто он то крије од мене?

Испи још једну па се љутито диже.

Радоје Крња остаде весео у механи да плати Ћатиних једанаест чаша, а Ћата оде као бесомучан залупив вратима.

ГЛАВА ТРЕЋА

у којој Аника, без икаквих нарочитих разлога, рађа мушко дете на тринаест месеци по смрти свога мужа.

Прошло је већ много времена од тада како је Радоје Крња говорио Ћати у механи о кмету и попу, те се Ћата онолико на-

љутио. Љутио се ћата од тада још неколико пута и изгледа да су се он и кмет као нешто попреко гледали.

А Радоје Крња, ни потад није остао миран већ је даље шушкао и бушкао и говорио по селу којешта. Међу тим поп се није хтео ни да осврће на то, само једанпут и то више онако благо и очински пребацио је то Радоју, рекао му је:

— Ако те само још један пут чујем да лајеш којешта за мном, сатераћу ти све зубе у грло и нећу ти дати више навору у цркви, то да знаш!

А Радоје Крња, као што би и сваки други побожни парохијанин, рече попу:

— Оно, кад би црква била шиљарница а навора празилук и могао би ми и дати и не дати. А моји зуби, попе, кад већ сиђу у грло, онда некако ни твоја чита неће ти бити тесна, него ће да сиђе преко носа и преко ушију; а ако лајем, попе, у школи сам научио још док си ти био учитељ!

Поп као паметан човек не одговори Радоју ништа, само што баци један тужан, сажаљевајући поглед на Радоја као на „изгубљену овцу" која је кадра чак попу да набије читу на уши.

Међутим за Радоја се не може рећи да је био „изгубљена овца", пре би се готово могло рећи да је он био „изгубљени ован", јер од кад му се ево измаче и трећа удовица те остаде без наде да ће се кад год и он моћи оженити, поче да буче по селу толико да је већ и кмет са ћатом размишљао: како ли би му се могли скратити рогови.

Најпосле ко би се још у селу обзирао и на Радојеве речи, да се само није десило нешто друго.

Био велики празник, мислим Благовести, те се сабрао народ у Прелепници чак и из других села. А кад се тако збере народ, поп Пера неће пропустити прилику да проговори коју у цркви. Има једно пет шест година како се поп Пери прохтело да буде народни посланик те отад чешће проговори у цркви. Раја из Крмана чак казао једанпут пред многима: „И истина је људи, умео би поп Пера да нам вајдише!" Па онда и многи други су тако мислили али, што је главно, то је, што је и поп Пера тако мислио.

Од то доба иде поп Пера чешће и у механу. У механи је по где кад лупио песницом о сто и узвикнуо: „Они горе не знају шта народу треба а нема ко да им каже!" а у више црквених беседа је и ово уметнуо: „Народ треба да има добре за-

ступнике и пред Богом и пред земаљским властима. Добар заступник пред Богом изнеће му народне молитве, а добар заступник пред земаљским властима изнеће и браниће народне жеље!"

Дакле и на Благовести говорио је поп Пера беседу а у тој беседи најважније је што је хтео да каже: да на напуштеној њиви сви треба да деламо заједнички. (Код ових се речи Радоје закашљао а поп одржао реч те му после не даде нафору.) То што је хтео да каже, поп је врло лепо казао, и свршила се лепо служба па сви изишли лепо у порту црквену, и ту као људи застали те ће неко проговорити ово а неко оно.

Ту поп Пера, кмет и један одборник; ту кмет из села Буринца, па онда Рајко бивши кмет, ту дућанџија Јова, па Исајло из Драјковца и још други. (Нису само у том друштву механџија и ћата, они су у механи сваки на свом послу).

Сели под кестеном, што се лепо разгранао пред црквом, поп, Исајло и кмет а остали ко стоји те се ослонио на штап а ко донео камен те сео на њ. Припалили цигаре и луле те се упустили у разговор.

Исајло из Драјковца прича како је чуо од људи, који су били у чаршији да у Русији има колере, па се поведе реч о томе и дућанџија исприча на дугачко и на широко како је брат његовог деде умро од колере „као пиле." Вели: „часком, брате, тек погледа нас све редом што смо били тамо (ја сам био мали) па се ухвати рукама за трбух и умре!" После већ проговорили су неку реч и о чуми, али поп их обавести, вели им:

— Чума, брате, то не постоји, не може се историјски доказати да постоји, то више онако у народним песмама!"

Кмет из Буринца прича опет како ће да се уведе неки нов прирез за наоружање, вели, причо му сам писар из среза. Поп-Пера, разуме се, налази да као човек који помишља на посланичко место, треба да каже своје, па вели:

— Што се тиче наоружања то је утврђена потреба, само ја нисам за порески систем наоружања!"

Ту попову реченицу каза кмет друкчије т. ј. он је и за наоружање а и за прирез, а и нама је већ из раније познато да овај кмет воли прирезе и порезе.

После овога разговора одборник помену како би требало цркву окречити али, како нико ништа на то не рече, опет обрнуше реч те о овоме, те о ономе, и готово се наразговарали и

дигли се на ноге те оће да пођу мало до попове куће, а приближи им се Радоје Крња са

— Помоз Бог; срећан празник!

Ама то Радоје рече некако журно кад је дошао, иначе он иде попајлак и гега кад иде, па и то што је честитао празник друкче је некако казао, све се смеши и као задовољан је и пакосан је и једак је.

— Бог ти среће дао! — веле му сви.

— Дај Боже — одговори Радоје — овај нам празник донео добра свима. Дај Боже, да нам година буде берићетна, овце нам се јањиле, краве нам се телиле па чак и удовице дај Боже рађале све мушку децу! — па то Радоје изговори као да држи чашу у руци а пакосно се смеши и гледа све редом.

Поп као нешто прогута па онда се прибра и поче као у шали:

— Е, е, ти то баш ређаш и као здравиш, а коме здравиш?

Радоје се и даље смеши па рече:

— Е па нека је наздравље, а сад ајдемо до попове куће па и да испијемо.

Па се кмет као већ крену и отпоче малопређашњи разговор како би требало заиста окречити цркву.

— А зар Бога вам — узвикну Радоје за њима — зар не знате шта је ново?

— Јок — каже Исајло — до ти ако ћеш да нам кажеш.

— Оћу, дабоме да оћу да вам кажем, јер вредно је да чујете, вредно је да чује бели свет а некмо-ли старешине народне и црковне! — па на те две речи „народне" и „црковне" udари јако гласом и намигну и код једне и код друге речи.

— Па — настави Радоје — удовица Анка родила јутрос, родила мушко.

Поп се направи као да није чуо, већ поче да намиче читу на чело а пита:

— Ама која родила, је л' она Савка?

— Није Савка, попе, него Анка удовица!

Поп прогута оно што беше и први пут прогутао, (биће да му је мало заиграло колено али се то под мантијом не види), па онда погледа кмета, кмет погледа одборника, одборник погледа дућанџију Јову, а дућанџија Јова, као најмлађи у друштву, погледа у земљу. Најпосле дигне главу дућанџија Јова па вели:

— Па нека јој је срећно, нећемо ваљда на бабине, ајдемо попу.

— Ама људи, таман сад година и месец како је умро муж Алемпије.

— Тако ће бити, година и месец — додаје поп сасвим озбиљно, као да га неко пита. — Баш се сећам, вели, као данас, није му било помоћи. А добар је био покојник, само што је имао погане руке.

Радоје се тад окрете Исајлу па вели:

— Рађају ли, Бога ви, у вас удовице тринаест месеци по мужевљевој смрти?

— Ама то ће бити нека ђавоља посла — вели Исајло — зар му ти то ниси ухватио крајеве, кмете?

— Ко, ја? — пита кмет — ухватио сам, како да нисам ухватио.

— Е, па за то је кмет — додаје Радоје — да пази да не падне нека срамота на село, као и поп што је за то ту, да пази да се народ не исквари и да не преступи законе Божје.

Међутим, док је то Радоје говорио, поп је једнако размишљао о томе, како није баш данас требао у цркви да говори о томе како на запуштеној њиви треба сви заједнички да делимо; па онда, размишљао је о томе, како је кмет ужасно глуп, јер сад кад је требало макар шта да каже а он ћути, па најзад паде му на памет и то, како би заиста требало цркву окречити. А све је то некако брзо прошло кроз његову памет, те није ни чуо шта се даље говори. Диже после главу па вели Исајлу и кмету из Бурница.

— Не бива овде да разговарамо, ајдемо-те до моје куће. Много ме забринула ова ствар. То се није никад у Прелепници десило. Ајдемо-те, браћо, до мене!

Па истина одоше, а Радоје отрча у механу да и тамо јави новост, а одатле ће после на бунар да каже женама, а сићи ће још до воденице јер ће и тамо бити што год народа, па ће најзад ићи и од капије до капије, а тешко да неће отићи у које друго село.

(Наставиће се)

ВИКТОР ИГО И РЕНЕСАНС ФРАНЦУСКИ[1]

Кроз који дан Француска ће прославити свога песника. Цео ће народ бити једнодушан у стогодишњици В. Ига, од високих представника републике до безазлене деце из основних школа. Нема сумње да ове свечаности неће достићи епски дан његове сахране, дан који је био и који ће остати јединствен у вековима, али ће оне имати оно што само време може дати: величанство општег признања. У Пантеону, пред државним поглаваром, хориће се „глас целога народа“, а тај исти народ, на вогеској пијаци, одредиће Мими-Пенсон да крунише Ига, писца *Јадника*. Што помен Боденов није могао, оствариће стогодишњица Игова: Влада и Општина париска закључиће примирје. Песници свих народа, предвођени Свинбурном и Анунцијем, придружиће се дипломатском телу свих држава да одаду пошту ономе који је први објавио „Сједињене Државе Европске“ и „Општу Републику.“ Ево једног помена који се претвара у праву еројску свечаност.

Сад би било занимљиво вратити се петнаест година у назад, одмах по смрти Иговој, и прочитати оцене које су о њему писали неки наши најпризнатији писци. Пре петнаест година! У време дилетантске критике и симболистичне уметности, кад слава Игова посрну за тренутак! Тада је, у име књижевне омладине, јадни Емил Енекен објављивао „социјолошки“ свечано да је „геније В. Ига у фразама“, да „он нема мисли“, да „његова уметност приказује само спољашност, декорације и костиме.“ Но та пецкања нису била од велике важности; много су озбиљније биле овакве оцене:

„Зашто ова особита пошта? Зашто ова бесмртност прве врсте?

[1] Овај чланак Х. Беранжеа доносимо поводом стогодишњице Игова рођења коју је прошлог месеца прослављала Француска.

„Тај човек (В. Иго) може бити генијалан, али будите уверени да је само то."

„Његова је метафизика рудиментарна."

„Он је Хоме у Патмосу."

„Ако хоћемо да дефинишемо геније Игов у суштини његовој, онда треба да оставимо на страну Игове идеје и философију."

„*Легенда векова* је епски Гињол."

„Ига је послужила срећа да буде изгнат, а памет да употреби то изгнанство на своју славу. Уз то је био срећан да преживи царство и дуго поживи."

„Ја тврдим да се 1900. неће говорити: „Век Игов."

„Моја генерација дугује му мало; оне после нас ни мало. И онда би било чудновато да се нашем добу наметне име песника који је, без сумње, песник првог реда, али који тако непотпуно оличава традицију духа францускога."

Овај је бисер изишао у *Плавом Прегледу*, а Жил Леметр, да се не би које зрно изгубило, оштампа га и у својим *Савременицима*. У исто време Емил Фаге писаше чланак о Виктору Игу у својим „Студијама о 19 веку." Ево како је он оцењивао Игов геније, признајући му ипак ретку виртуозност у ритму:

„В. Иго не воли идеје."

„Његов *Вилијем Шекспир* савршено је празан."

„Њему је непознат научни покрет."

„Његове су идеје идеје целог света у извесном тренутку, и ако су мало закасниле."

„Његове философске идеје понајчешће изгледају баналне у суштини, али у ствари то су празне речи."

„У наше време нама су догрдиле оне звонке и комотне речи: Правда, Право, Идеал, Слобода, Прогрес, које цео свет, без изузетка, понавља од 1750 год. па овамо, а сваки им даје други смисао."

„Иго је философ фразеологије 19 века... Његова је философија детињаста."

Мало пре сам рекао да ове оцене треба узети озбиљно, па то понављам и сад, пошто сам их исписао, јер су их прихватиле читаве поворке „малих критичара", који су ишли за стопама ова два професора књижевности, и читава генерација универзитетлија и скептика. Док се оваквим оценама пуне наше библиотеке, дотле се из њих ревносно гоне философска и социјална дела Игова.

1887 ове су „оцене“ изгледале духовите; данас, бојим се да не буду смешне, а не знам да ли би их данас и потписали Леметр и Фаге. Ја не могу замислити Леметра, председника „Француске Отаџбине,“ како враћа В. Ига на границу „духа француског“ и испитује га о „национализму,“ а још мање Фагеа, писца *Политичара и Моралиста*, како доказује Шарлу Ренувију, писцу дела *Виктор Иго као философ*, да „тај човек“ није волео идеје, да су то „у ствари празне речи.“

За ових петнаест година много се ствари изменило у Француској и у свету. Гимнастика умна уступила је место раду на форуму. Некадања нерешљива питања „стављена су на решење“. Идеје, за које се мислило да су баналне, створиле су јунаке на делу. Ђув дилетантизма — салонски или академиски — претворио се на један мах у страховиту буру доктрина, у којој су и сами скептичари постали апостоли.

Тада се велики људи, на које се било заборавило, појавише наново. Тако и планине, на које се нико више не пење, привлаче све погледе чим се укажу предзнаци буре. Да лепо видимо умне дивове као што су Шатобријан, Ламартин, Иго, потребне су бурне епохе када се мисао довршује делом. Наше их је доба добро послужило.

Ако хоћемо да појмимо важност стогодишњице Игове, ако хоћемо да објаснимо опште одушевљење за ову прославу, треба имати на уму да је, за ових десет година, наша омладина постепено напуштала књижевни дилетантизам и философски нихилизам. Кад затрубише трубе „Драјфусове Афере“ сва омладина листом полете на оружје. Развод између мисли и дела, литературе и политике, био је свршен. Поезија *социјална*, роман *социјалан*, речитост *социјална*, једном речи, непрекидна веза Елите с Гомилом, Писца с Народом, све то чему се до миле воље смејале натуралисте, песимисте, симболисте, све то што се оличи у дивном пролећу популарних Университета, све то створи за Ига публику достојну његових дела, и оризонат према обиму генија његовог.

Ето главног разлога за стогодишњицу! Она би била хладна званична свечаност да је тежње целокупне једне омладине не обележавају као прави Ренесанс, Ренесанс великих идеја, великих погледа, великих битака. Облак скакаваца прошао је. Закриљен сутон наново се јавља и шири у апотеозу.

II

Може бити више него Шатобриан и Ламартин, Виктор Иго је тип потпуног човека, човека од мисли и дела, тај идеал нових генерација. Нема сумње да је Шатобриан био покретач а Ламартин модел, али ни један ни други нису достигли толику равнотежу, толико развиће, толико јединство у улози песника и грађанина. Природа је обојицу обилато обдарила, али Шатобриан је сам себе оценио кад је рекао: „Моја су дела из старе, моје мисли из нове ере." До душе Ламартинова је каријера била хармоничнија, али она се завршила двадесетогодишњом абдикацијом, која тако много личи на малаксалост и прошлост. Међутим се Иго развијао до дубоке старости своје, развијао се упоредо са веком својим. На крају века његови се корени зарили дубље у земљу, његово се лишће веселије уздизало к небу.

В. Иго је величао и прорицао. Он је, по томе, човек XIX века. Жан Ришпен у једном стиху с презрењем пева: „Твој песник, одјек који мисли да је пророк." „Који мисли" неправично је. Одјек, да; пророк, и то јесте. То је улога песника у друштвеном животу. Традиционалисте и револуционари у исти мах, оно што више није и оно што још није, песници, као и народи, над уским кругом интереса и партија проналазе пространо царство носталгије и уобразиље. Ето зашто су они у исти мах и одјеци и пророци. Ова улога, која служи на подсмех политичким и литерарним пигмејима, можда је једна од највећих. Шта је садашњост? „Садашњост од нас бежи у вечитом трку", каже Паскал, и ми непрекидно живимо у прошлости или у будућности. Мало је људи у којих је душа довољно звучна и довољно велика да из ње прошлост хармониски одјекне у ушима целог једног народа.

Ехо, пророк — то и јесте Виктор Иго. Ехо слава и генија, народа и раса, ехо који иде од Наполеона и Шатобријана до Библије и Веда, од *Ода и Балада* до *Легенде Векова*, од *Литературе и философије* до *Пост-Скриптум-а мог живота*.

Је ли то све? Не. Сведок такође. Сведок свих наших посртања, свих наших бура и битака. Сведок који иде од Ватерлоа Седану, од Канариса Гарибалдију, од Белога Терора Комуни. И прегалац такође. Прегалац који Барбеса отима губилишту, који жигоше Фалуов закон, а ставља Луја Бонапарту ван закона; који је жртвовао у изгнанству двадесет година свога живота да послужи као пример; који се затвара у опседнутом Па-

ризу, а рецитујући своје стихове прилаже за набавку топова; кога су каменовали у Бриселу, врећали у Бордоу; чијом је заслугом изгласана амнестија за комунице, — чијом је најзад старошћу отпочет култ хероја. Ехо, пророк, сведок, атлет: четири лица мисли и акције, он је све то, и то за време од осамдесет година.

III

Овакви се људи не појављују без припреме. Зато се ваља вратити њиховом пореклу па их разумети. Виктору Игу природа је одредила судбину. Он се родио између ратова Републике и ратова Царства, на прагу Француске, од расе келтске, по мајци, а германске по оцу.

Отац његов, капетан под Републиком, пуковник и ђенерал под Царством, Леополд — Сигисберт — Иго, био је син једног столара из Нансија. Његови претци, лоренски земљорадници, настанили се у Бодрикуру, завичају Јованке Орлеанке. Његова мати пак, Софија Требише, кћи једног приморског трговца, из Нанта, била је из породице бретонских рибара. Тако се у његовом пореклу тајанствено сустичу земља и море, Германија и Арморика. Он је дете супротности: шума и таласа, феудалног пространства и морске бескрајности. Кад доцније буде допао у те светове, кад успише *Бургграве* и *Работнике на мору* довољно ће му бити да се подсети.

Претци његови проговориће у њему. У свима делима његовим наћи ћемо снове једнога Келта пред Бескрајношћу, освајачки индивидуализам једнога Германца пред животом. Али још у детињству, у вихору ратова првога Царства, његов свежи мозак Келто-Германски испунише су визије талијанске и шпањолске, које ће у њему, трагично и сјајно, блештати целога живота: *Оријенталке*, *Ернани*, *Руј Блаз*, *Торквемада*, постали су из њих. Он ће се сећати да је још дететом видео Рим и Флоренцу, Бургос и Мадрид, да је спавао у злату и свили палате Шасерано, да је, у гимназији, растао међу грандима Шпаније као њихов парњак. Неизгладљиве успомене! Латински свет и старо средоземно море дали су дефинитиван облик генију, који од тога тренутка носи у себи троструки елеменат генија француског: осетљивост Келто-германску, образовање латинско. Ако је икад француско дете, од десете своје године, примило све утиске и сву бујност народнога духа, то је дошта примио

овај син Лоренца и Бретонке, одрастао у пределима и обичајима романтичним.

Његов је отац био херој епопеје революцијске и Наполеонске, својевољац у 14 години, „плав“ за време Вандеје, граф под Царством. Наполеон је својим сјајем, преко овог човека, потпуно засенио Виктора Ига. Али мати песникова, Вандејка и Бретонка, католичкиња и Ројалисткиња, дала је Виктору Игу носталгију престола и олтара. Тако се у њ убризгала цела историја једнога века, а душу му захватили вртлози и врења да му је доцније, као зрелом човеку, требало много времена док је сталожио и изравнао супротна веровања младића. То ће постићи око своје педесете године, после једне нове Револуције.

Ово дете, које се родило, како причају, слабачко и неразвијено, с великом главом према нејаком телу, имало је у себи невероватну физичку енергију. Његов брат, Евгеније Иго, тако исто обдарен али слабије грађе, подлегао је лудилу у двадесет петој својој години. Код В. Ига владала је готово потпуна равнотежа између мишића и нерава, мозга и желуца, крви и расположења. Дивовска крила његова нису му сметала да корача. Пространо његово чело владало је над животом, али га није заборављало. Јео је као вук, а његов је берберин тврдио да је његова брада толико јача од браде других људи да се бријач крза кад га брије. Он је своју бујну и здраву старост продужио преко осамдесет година и сачувао све прохтеве својих чула. На њега је извесно мислио Т. Готије пишући ове стихове:

> Под сунцем рађају се племенити створови,
> Тела гвоздена, срца пламена, величанствене природе...
> Изгледа да их Бог ствара да би доказао себе.

Какве је способности природа створила под оваквим спољним слојем? Из далека истичу се нарочито две: Уобразиља и Воља. Уобразиља у психолошком смислу: моћ да прими у себе слике из живота, да их репродукује, моћ да их склапа и расклапа, моћ да невидљиво угледа, нечујно чује, неопипљиво опипа, моћ да и другоме за све то да визију, слух и додир, силом тајанствене речи која час реже, час пева, слика и сања; речи која је и кичица, и длето, и гудало, и бич, и пољубац, и крило, и стрела.... А тој уобразиљи служи воља којој равне нема, воља у непрекидном покрету, воља за освајањем, стварањем и побеђивањем, воља која тежи највећем, најбољем, највишем на

свима најузвишенијим тачкама живота, воља да буде мислилац на делу, ослободилац душа.

Темперамент освајача у служби уобразиље једног сањача, то је главни основ В. Ига. То је битни карактер његовог живота и његових дела, кључ врлина и мана његових. Уобразиља која залута постаје халуцинацијом; уобразиља кад се забавља постаје брбљива. И једног и другог има код В. Ига. А кад воља постане упорна претвара се у надутост или мржњу; и једног и другог има код Виктора Ига. Али понајчешће, свемоћна његова крила рашире се у пуном здрављу телесном и равнотежи душевној.

Таква је личност В. Ига кад се посматрају главне црте његових творевина. Пођимо сад за њим, од почетка до краја. На тај ћемо начин проживети један од анала човечанства.

IV

В. Иго је прави син Наполеонске епопеје. Његов отац зачео га је између две победе. Он је, као дете, пропао Европу у колима која су легиони пратили. Зрак Наполеоновог сунца пада на његове прве снове. Али се ово сунце гаси у доба рада Иговог, гаси се и залази иза Свете Јелене. Цезар је наново постао „Буонапарте.“ За омладину тога доба велики човек био је Шатобријан, писац Атале и бранилац Бурбона. „Ја хоћу да будем Шатобријан или ништа“, пише Иго у петнаестој години. Значајна реч за сина једног ђенерала и графа под Царством. Наступају времена кад ће Мисао заменити Војну, а Дух бацити Силу у засенак. Изнад страховите пирамиде победа и пораза, која се после двадесет година клања уздигла над пољанама лешева, појављује се и узлеће анђео *Наче*-а, крилати Геније *Мученика*. Шатобријан, свештеник идеала, назива себе прво књижевником, па тек онда амбасадором и пером Француске. То је човек коме ће прво Ламартин, па за њим Иго рећи: Tu duca, tu maestro.

За тим долази Ламартин и, као лабуд орлу, предњачи Игу на врховима снова и акције. Али тамо где лабуд само пролети, орао се зауставља и осваја, гледајући увек пред собом слику светлог и узвишеног претходника, символ естетичне племенитости и социјалне великодушности.

Игова девиза, у доба сиротиње и младости, била је: све предузети, све замислити, све освојити. На бледом лицу његовом

већ се види озбиљност тријумфатора. Како је васпитањем на њега утицала мати и један стари свештеник, а Рахан и Луј XVIII заштитом, он је у прво време певао краља, цркву, средњи век. Али већ тада он уноси револуцију у поезију. Са средњевековних развалина полеће јато ода шарених, звонких, безобзирно младих: *Мегдан Краља Јована. Цимбалашева Невеста, Бургравова песма.* За тим долази ратна прокламација Романтизма, предговор за *Кромвела*, битка за Хернанија, подизање Богородичне Цркве у Паризу, бесни јуриш драме и романа. Од тога тренутка Иго командује за свој рачун.

Воља почиње да потпомаже уобразиљу. Редови „Младе Француске“ скупљају се око његове црне и црвене заставе и кличу: Хиеро, Хиеро. Он постаје „Вођа“ пре него што му је тридесет година.

Необична озбиљност у понашању, ретко достојанство у животу, поносито тврђење да су песник и његова мисија међ људима узвишени, све то, поред дара и дела, препоручује га омладини за вођу. Није он само литературу ослободио, него је и живе душе уздигао. Кад у његовој драми разговарају Хернани и Дона Сола, Дидје и Марцјона, Руј Блаз и Краљица, изгледа да је он одрешио језик читавој једној генерацији, рушећи старинске предрасуде, и пустио бујицу побуне на укочене конвенцијалности. Уплашени академици одмах су погодили шта то значи. Они га називају „анархистом“, „разбојником“, они преклињу краља да угуши скандал Руј Блаза. И имају право што тако раде. Ово величање слуге, блуднице, наказе, значи да је демократија одиста заузела своје место у позоришту. И врева Наполеонска. *Ода Стубу, Тријумфалној Капији, Наполеону II*, та узвишена и узбуркана грозница славе, коју син генерала Ига побуђује у душама, све то значи да ће се обновљена енергија, променивши свој ток, од царских носталгија устремити хуманитарном социјализму.

Али, усред тих агитација које је произвео и којима управља, песник од једном чује звуке оне музике коју сваки човек у себи носи, која је све то разговетнија што се више приближује „средини животне стазе.“ Глас срца које тужи за чистом љубави, глас немирне савести, дуети сумње и вере, то су *Унутарњи Гласови. Зраци и Сенке. Песме у Сутон.* Живот је извршио своје дело, душа има своју историју: обмана у пријатељству, грижа савести, лава страсти, пљуска мржње, то је *Олимпијева Туга:*

...Видео сам расцветан живот
Пун дражи.
Али шта! Ја нисам безуман да сањам
О вечности ружа.
...Знај да нијєдан човек не може саломити
Ма како се упорно борио,
Онај сурови закон који један зове: Ишчезавање
А други: судбина.

Да ли ће од овога пожара, од ове пропасти личне среће — величанствено згариште лирских варница — остати саме развалине — Фаталност која сања о ништавилу? Да ли ће Иго свршити као Мисе или Бодлер?

V

Ту се сад јавља Воља и са ивице пропасти издиже уобразиљу до највиших врхова. Лична је срећа пропала? Не мари: Песник ће помагати општој срећи. Ако су му страсти обрвале душу, он ће потражити лека у спасавању других душа. Од тог доба почиње за Ига периода обнављања помоћу акције. И овога пута показаће му стазу Ламартин, посланик вароши Макона, „друштвени човек међу политичким људма.“ Иго је, 1845. г., наименован пером пером Француске. Он сматра своју дужност за врло озбиљну; за то почиње да се обучава, мало наивно и театрално, у улози оратора и трибуна. Револуција од 1848. затекла га је као демократу, али још ројалисту. Његов дух, навикнут на ред, страхује од републике Ламартинове и Арагове. Али ускоро он јасно виде пред собом целу драму XIX века: с једне стране клерикализам и цезаризам као заштитници плутократије, не водећи рачуна о 1789. г.; с друге социјализам и индивидуализам као браниоци слабих, бедних и потиштених. Докле год је страховао од анархије, остао је монархиста, а чим је запретила тиранија, постао је републиканац. Он се није титрао овим стварима, као што су му често и неправедно пребацивали. В. Иго је увек био на страни правде, беде и слободе: он се је могао преварити у називима странака, али никад у принципима. Године 1850. он постаје потпуно и дубоко свестан свога времена. Кад је увидео да га је десница изиграла, пришао је левици која га је акламацијом примила. Тада му се даје прилика да усред скупштине прочита свој проглас бирачима из 1849. г. Он се није променио, него је његова странка погазила сва своја обећања. Гњев лавова исто је тако велики као

и њихова наивност. В. Иго никад није опростио конзервативцима и Лују Бонапарти што су га завели. Он устаје против Фалуовог закона, против депортације, против увођења инквизиције у Риму, против угушења слободне штампе и општег права гласања, против Наполеонске диктатуре.... Он се бори против поповске и преторијанске странке: његове беседе у корист свих слобода против свих тиранија — узвишене су. Он председава први међународни конгрес мира. Он је казао ову реч: „Могућно је и мора се беда уништити“ и ову: „Солидарност Европских Сједињених Држава.“ Његова је политичка формула: „Слобода и правда у отаџбини, братство и слобода међу отаџбинама.“ Он је подигао заставу француског идеала у трепутку кад је Ламартин испушта из руку. Снлно и чврсто уздигао је ту револуционарну заставу и начинио од ње симбол људског васкрсења.

Завера Другога Царства затекла га је на барикади, између гомиле и пушака. Он Бодену диктује бесмртне прокламације народу и војсци. Гоњен и уцењен, он напушта Париз тек пошто је свака нада ишчезла.

Акција је вратила овога генија мисли, али то је већ био препорођен геније.

VI

Ове године, 1849—1851, године проведене у парламенту и беседама, представљају као неку међудневицу у животу В. Ига, и њихов значај не може се преувеличати. Оне су га спасле од подгревања Олимпијеве туге, натерале су га да формулише своје политичко и социјално Вјерују, оне су подигле до највеће висине његову вољу и уобразиљу. Оне су га натерале да се истакне према власти и гомили, и да своје изгнанство претвори у радионицу. Душе његових предака по матери, стари бретонски рибари, ако одиста вечито лутају кроз магле келтског мора, морале су задрхтати од радости кад су спазиле свога потомка на пустом острву, које талас арморски обавија бескрајношћу и вечношћу. Крилати геније његов никад није размахнуо крилима на слободнијем ветру, пред бескрајнијим хоризонтом. Пошто му Воља диктује:

Ако само један остане, тај ћу бити ја! Уобразиља, оплођена петогодишњом буром, наћи ће своју освету у двадесет неочекиваних ремек дела.

Незналице пребацују В. Игу што се бавио политиком. Зар

не могу разумети да без политике он не би написао ни *Казне*, ни *Јаднике*, ни *Проматрања*, ни *Легенду Векова*, ни *Историју једног злочина*, то јест половину, и то какву! својих дела. Они би извесно више волели да га виде као академика коме царица даје пензију, да пише пригодне песме о рођењу принца Евгенија, или као главног инспектора Компиенске библиотеке.

Човек који у себи носи идеал свога века, потребу за друштвеном правдом и политичком слободом, тај је човек у исти мах народни представник и велики песник. Из отаџбине протерује га други човек који у себи носи ниског свога века, отров цезарски и клерикалски, дух уживања и покварености. Од та два човека један је Песник, а други Император. Један се зове Иго, други Наполеон. Они почињу двобој који ће трајати двадесет година. Један има изгнанство, самоћу, мастионицу, речи, мисао; други, престо, седам милијуна гласова, пет стотина хиљада војника, власт. Онај који је изашао као победилац био је В. Иго. Зато ће Леметр доцније рећи да се то зове „имати среће.“ *Казне* су биле испеване у бесилу ветра и гневу таласа. Њима је Иго превазишао Јувенала. Али највећа, права заслуга изгнанства била је у томе што је Ига спасла од оне демократије коју је тако издашно браnио. Ламартин је то већ раније рекао:

> Треба се одвојити од гомиле, ако хоћеш да мислиш,
> А помешати се с њоме ако хоћеш да радиш.

Изгнанство је одвојило Ига и било спасоносно по њега. И тако је Иго могао, пре Ибзена, дати формулу модерног индивидуализма:

> Цео свет, ако греши, не вреди колико један праведник,

тако је он пре Достојевског и Толстоја могао описати епопеју људских патња, роман робијаша и блуднице, *Јаднике*, који су огромне вратнице за сву друштвену литературу савремене Европе.

Он дугује изгнанству још више, дугује му што је могао своје схватање историје да прошири, и успео да нађе своју философију непознатог. Овде наилазимо на највише врхове дела Игових.

VII

Емил Фаге тврди да је научни покрет потпуно непознат В. Игу. Треба бити дрзак као скептик па написати ову реченицу. Г. Фаге извесно никад није читао *Легенду Векова*, ни

Работнике на Мору. Јер, најзад, два највећа „научна покрета“ у XIX веку — перспектива цивилизација у Историји и свођење материје на Јединство — В. Иго потпуно је познавао. Може неко бити „научник“, а не служити се терминологијом са Сорбоне.

Међутим, права је истина да је Виктор Иго претапао у Лепоту научне податке. Онај „критички“ појам о перспективи векова, о различности цивилизација, о еволуцији раса и преображајима митологија, тај појам који су Крајцер, Бурнуф, Мишле, Спенсер, Момсен, и толики други, испитивали, В. Иго га је *асимилирао*, и њиме проширио општу имагинацију до најновијих хоризоната људске историје. Тако је он из историјске науке поцрпао велику и комплексну епопеју, која је и прилично епоси егзегеза и васкрсења.

На другом крају ниске од наука, В. Иго савршено је познавао и разумевао теорију постања родова, скалу Царстава у Природи и општег Јединства материје. Њему нису били непознати ни Лаплас, ни Кивије, ни Дарвин, нити Пастер и Бертело. Тајна Непознатог, пред којом се зауставља свака хемија и астрономија, открила се В. Игу, и ни Пастер ни Ренан нису написали ништа дубље о том предмету, него што су неке стране из *Работника на мору* и *Пост-скриптума мог живота*. В. Иго је осећао страховиту језу која је разнежила Паскала.

Иго је увек бранио од религије, политике и званичних установа сваке врсте, права Непознатог, свето право за научника и филозофа да сумња и да истражује. Он је био за све напретке против свих предрасуда. А то господа критичари зову баналним мислима. Оно, за њих је и *Легенда Векова* „епски Гињон“.

Пред тим Непознатим, границом сваке позитивне науке, мисао В. Ига није се зауставила, као ни мисао Кантова и Паскалова. Као они, и ако на други начин, Иго је прихватио интуицију, симбол и веровање. Где Паскал кличе: „Откровење, Чудо!“, где Кант тврди „Практичан разум, нумен морални,“ В. Иго прокламује: Савест, Бог. И затим развија дуалистичну онтологију Стварања, антитетичну космогонију Прогреса и Пада, мистичну ескатологију Бесмртности, које Ж. Леметр, књижевник, назива „обичним и смешним“, али које Ш. Ренувију, филозофу, изгледају као један од најоригиналнијих и најдостојнијих израза савремене душе пред проблемима Добра и Зла, то јест, пред највећом Тајном Живота.

Ова метафизика допуњује се једном социјологијом, која има везе са социјологијом Карлајловом, Емерсоновом и Контовом. Од првих својих предговора, од првих беседа у Академији француској, В. Иго је увек веровао у мисију књижевника, у главну улогу умне Елите међу људма. Ово веровање претворило се за време изгнанства у праву религију: религију Великих Људи.

Велики људи, хероји човечанства, јесу научници, философи, пророци, песници, уметници, а никако генерали, понтифи и владаоци. И у томе је логичнији од Огиста Конта, који је убрајао у преставнике „Умне Власти" Цезара и Александра, Гргура VII и Инођентија III, Луја XI и Ришелија! Међутим, Емил Фаге налази да је Конт „дубок," а Иго „смешан".

Будућност ће дати право В. Игу. Прави велики људи нису Божји бичеви, већ добротвори човечји.

Помоћу науке, философије и уметности људска раса корача к врховима.

„Сви су људи браћа," то је закључак Шилеров, и Бетовенов у деветој симфонији. То је закључак свих добрих Генија који су објављивали Божанство на земљи.

Све те мисли, и друге које из њих истичу као светлост из огња, Изгнаник је имао на обалама келтског мора, где је некад његова раса без сумње то исто нејасно мислила.

VIII

И док је он овако мислио на обалама морским, дотле су тамо у даљини, на земљи Француској, његове песме и његове беседе разгревале омладину, поткопавале Царство. Читава једна генерација политичка с Гамбетом и Феријем на челу, и другима који још живе, опијала се његовим *Казнама* као јаким и горким вином наново пронађене слободе. Остатак је познат: Либерално Царство, рат с Немачком, династија сурвана у брлог, Француска у крви и рошцу, Најезда, Комуна, ампутација Територије... Вечита слава Виктора Ига биће, што је у ове кобне дане, дао на службу своју старост рањеној Отаџбини, што је за њу подносио и опсаду, и глад, и жеђ, што је тешио и саветовао, што се излагао свима мржњама проповедајући све амнестије... Они који данас говоре о његовом славољубљу заборављају да су њега нападали у Бордоу, вређали у Паризу, каменовали у Бриселу, зато што је развађао Версаљ и Комуну-

За време „страшне године“, коју је обесмртио својом песмом, Иго се показао већи од Дантеа, јер није био ни Гвелф ни Гибелин, и већи од Гетеа, јер је био и патриота и грађанин света. Ренесанс француски полако је напредовао: људи, чију је младост Иго обасјао, дођоше на власт; демократија разумеде какав херој живи у њој и апотеоза отпоче. Религија великих људи коју је Иго проповедао отпоче с њим, а настави се стогодишњицом Ламартиновом и Мишлеовом, и јубилејима Пастеровим и Бертеловим.“

IX

Сад је појмљиво од куда она „особита пошта“, и „бесмртност прве врсте“.

Да је В. Иго био само један од најплоднијих и најразноликијих писаца француских, он би имао своје прославе, своје верне, али не би постигао апотеозу читавога народа. Да је, шта више, удружио и мисао с делом, његово би место било у првом рангу, поред Шатобријана и Ламартина, али не би био први.

Француска ће га славити док год буде жива што је нераздвојно удружио три зрака њеног идеала, келтски, германски и латински, што их је прекалио на огњу уобразиље и овековечио у кристалу и тучу Речи, тако да су постали *тројица у једном* и најбоља човечанска реч. Оно што је суштина и лепота наше расе: тежња к правди и лепоти, распростирање истине, религија хероја и братства, све је то суштина и лепота генија Иговог. Једном речи, његова су дела највиши врх хуманитарне традиције духа француског.

Ова традиција, која је имала и своје часове помрачења, појавила се пре пет година необично јака у омладини и продрла дубоко у демократију.

Стогодишњица Игова пада у исто време кад и ренесанс ових идеја које је он присвојио силом уобразиље своје и ауторитетом свога карактера. Може се рећи да је сутон Игов био за данашњу омладину права зора. Игова мета била је њезина баква за проширење оног хуманог идеала у коме је свет увек гледао суштину духа француског.

Ту скоро, један млад песник, Жан Вињо, испитивао је које су књиге најпопуларније у Француској и нашао је да су дела Игова продрла међу сељаке (они најмање читају) чак и тамо где су Корнељ, Расин и Молијер непознати. Исти би резултат био ма у којој класи нашег народа, јер је Виктор Иго, и не

наслеђу и по делима својим, највећи и најсимболичнији представник духа француског.

X

Игово је дело трајно као природа и као само човечанство. Оно је као једна варош од векова; пружа се од широкога мора до високих брегова. У њој у свако доба разноврсна звона звоне: сребрно звонце, бронзано и златно звоно, прапорци од челика и стаклета. Али тамо горе у висини, над Варошн и Океаном, налази се највеће уточиште. Ту је Иго поставио два звона: једно од песка земљаног и морског, саливено на огњу љубави; друго од метала за рат и рад саливено на страховитом огњу мисли. У обадва се налази песникова душа која је

Послушна, а у исто време
Противи се тешком клатну које је мучи:
Од стакла, да тужи; од туча, да не подлегне.

Још су горе у висини звона Генијева, кристално и тучно звоно, али има генерација које их не слушају и она онда ћуте. Да силно забрује над животом треба да их неко слуша. Звоните, звона стогодишњице! Француска и Човечанство очекују вас.

(Са француског).

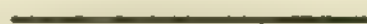

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ПРВА КЊИГА

I.

Било је један час по поноћи, кад се Полањецки приближавао поседничкому дому у Кремјењу. За детињства својега био је два пута у том селу, куда га је доводила о распусту мати, која је била својта првој жени данашњега имаоца Кремјења. Сад се Полањецки усиљавао да се сети: како је изгледало то месташце, али му је то тешко полазило за руком. Ноћу, на месечини, све је изгледало друкчије. Ниско се спустила бела магла над честаром, ливадама и зиратном земљом, те је цела околина изгледала језеро без обала, а ту обману увећавао је још више крекет жаба из те магле. Била је јулска ноћ, веома пријатна и осветљена пуним месецом. А кад би жабе умукле, чуле би се препелице, како по роси поју, или издалека из пространих блатишта, што се находе иза јовове честе, одјекивао је, као негде испод земље, глас барскога бика.

Полањецки се није могао отети бајности ове ноћи. Била му је некако своја, и он је то својакање осећао у толико више, што није био одавна у својем крају, а тек је пре две године вратио се за увек из иностранства, у којем му је прошла прва младост, а доцније се бавио трговачким пословима. Сад пак при уласку у то успавано сеоце, стао се живо опомињати детињства, нешто због матере, коју је изгубио од својих пет година,

а нешто и због тога што су тегобе и бриге тога доба према садањим биле само смиље и ковиље.

Најзад бричка уђе у село, које је почињало крстом што је стојао на хумци. Крст се тај јако нагао и тек што није пао. Полањецки га се сећао по том што су под том хумком некада закопали једног обешенога, којега су нашли обешена на једној грани у шуми, те се људи с тога бојали ноћу туда пролазити.

Иза њега су почињале прве куће. Али су људи већ спавали. Ни на једном се окну није више светлело. Колико се оком могло догледати сјали су се само под небом месецом осветљени кровови сеоских кућица, који су у том сјају изгледали сиви и бели. Неке су од тих кућа биле окречене те изгледале отворено зелене, друге у вишњару, у сунцокретима или у граху приткашу, једва су се опажале из сенке. По двориштима су кевћали пси, али некако као иза сна, секундирајући жабљему крекету, певању препелица, водених бикова и свим оним гласовима, којима бруји летња ноћ, а који само појачавају још утисак који чини тишина.

Бричка се полако кретала насипом од ситна песка; најпосле уђе у мрачну алеју, коју је шарала овде онде месечева светлост, која се пробијала кроз лишће. При крају те алеје звиждукао је ноћни стражар. На крају се забелео дом, на којем се светлело још неколико окана. Кад је бричка затрескала пред ходником, из дома изађе момак те стаде помагати Полањецком да сиђе, а сем њега приђе и ноћни стражар и два бела пса на изглед врло млада и умиљата, који лајаху и пропињаху се на госта, показујући тако велику радост што је овај дошао, да је стражару ваљало батином умеравати им ту радост.

Момак скиде с бричке ствари Полањецкове, а сам се Полањецки ускоро обрете у трпезарији, где га је очекивао чај. Уз један зид стајао је креденц од ораховине; до њега часовник са великом ћулади и кукавицом,[1] а с друге стране две неугледне женске слике са оделом из осамнаестога столећа; на самој средини био је сто застрвен белим застором, и око стола столице са високим наслонима. Ова соба, лепо осветљена, испуњена паром што се дизала из самовара, изгледала је доста гостопримно и весело.

Полањецки се стаде шетати дуж стола, али се трже од шкрипа

[1] Место звона сате казује кукавичин глас.

својих сопствених ципела сред те тишине, те седе до прозора и гледаше кроз прозор на двориште, осветљено месечином. По дворишту се играху и јураху она два бела пса, који га дочекаше онако радосно.

После неколико тренутака отворише се врата од суседне собе и уђе млада девојка, за коју Полањецки помисли да је кћи господара од Кремјења, од његове друге жене. Видећи је он одмах изиђе из прозорског удубљења, приђе јој са својим шкрипавим ципелама, поклони се и каза своје име.

Госпођица му пружи руку па рече:

— Видели смо из депеше да ће господин доћи. Оцу је нешто тешко, те је морао лећи, али ће се сутра радо с господином видети.

— Није моја кривица што сам стигао тако позно — одговори Полањецки — воз је стигао тек у једанаест у Черново.

— А од Чернова до Кремјења има још две миље. Отац ми говорио да ви не долазите сад први пут овде.

— Долазио сам с мајком, још се ви нисте ни родили.

— Знам. Господин је рођак очев.

— Ја сам рођак прве жене господина Плавицкога.

— Отац веома цени сродничке везе, ма како далеке биле — одговори госпођица.

Она стаде сипати чај одгонећи од времена на време руком пару, која се дизала из самовара и ишла јој у очи. Кад разговор преста, чуло се само куцање часовника на зиду. Полањецкога је увек интересовало младо женскиње, те добро мотраше у госпођицу Плавицкову. Она је била средњег раста, доста витка; имала је црну косу, пријатно лице, али некако потамнело, кожа јој је била нешто опаљена од сунца. У опште је то било лице девојке сталожене и наочите. Полањецкому се она не учини ружна, али не ни лепа, али је ипак помислио: како је доста мила, а може бити и да је добра и да под том спољашношћу неоспорно господском може бити много оних разних добрих својстава, која се налазе у обичних сеоских госпођица. И ако је био још млад, живот га је научио истини: да при ближем познанству женскиње добија, а мушкиње губи. Он је о госпођици Плавицкој слушао: да на њој лежи сва кућа у Кремјењу, која је у осталом и посрнула, и да је то на овом свету једно лице, које има највише посла. У пркос тим и толиким бригама, које су је морале притискивати, она се њему учинила мирном и расположеном. Због

тога јој се и спава, помислио је. То јој се могло по очима видети, које су јој нехотице жмириле при светлости обешене ламие.

Испитивање би испало њој на корист да само разговор с њом није ишао онако тешко. Но, он је то тумачио тиме, што су се сад први пут у животу видели. Уз то још дочекала га сама, што је за младу девојку могло бити још незгодније. Најзад знала је да је Полањецки дошао к њима не ради посете, него због новаца. То је било истина. Још Бог те пита кад дала је његова мати двадесет и неколико тисућа рубаља зајма, за који је био залог Кремјењ. Те је новце хтео Полањецки сада узети, једно што је с интересом износио куд и камо више, а друго њему као ортаку једне трговачке куће у Варшави, требало је капитала, јер се захватио многоструким пословима. Зарекао се још кад је пошао да ни у чем не попушта и да тражи своје. С тога је хтео по што по то да се покаже непопустљивим. Можда он није био по природи такав али је хтео том непопустљивошћу да се огради. Тога ради често је и претеривао, као што чине људи, који се заричу.

Па и сад гледајући у ову пријатну али, како се видело сањиву госпођицу, понављао је у себи у пркос осећајима који су се полако у њ увлачили:

— Све лепо, али ми морате платити.

После једног тренутка рече:

— Чуо сам да на госпођици лежи цела кућа. Да ли ви волите газдинство?

— Веома волим Кремјењ.

— И ја сам волео Кремјењ, кад сам био дете. Али не бих волео ту управљати. Толико ту има тешких брига.

— Тешких, тешких... Али се ради што се може.

— То јест ви радите колико год можете.

— Помажем оцу, јер он често болује.

— У тим се пословима ја слабо разумем, али по оном што видим и чујем већина се оних што обрађују земљу не може поуздати у будућност.

— Уздамо се у Свемогућег.

— Ви можете, али се повериоци не могу њему слати.

Плавицкој румен обли образе. Наступи тренутак мучнога ћутања.

Полањецки рече у себи:

— Кад си почео а ти и настави.

— Госпођица ће ми допустити да јој објасним циљ својег доласка — рече гласно.

Она погледа у њега таквим погледом, у којем је Полањецки могао прочитати: „Тек сте дошли, које је доба; ја се сама једва држим на ногама од умора, а требало је бар да из деликатности нисте отпочињали тај разговор.“

Гласно му пак рече:

— Знам зашто је господин дошао али ће боље бити да о том с оцем поразговори.

— Добро, извините, молим, госпођице одговори Полањецки.

— Извините ви. Свак има право да напомиње за своје, тако и ја чиним. Али је данас субота. Тада смо у велику послу. То у осталом знате сами врло добро. Кад дођу Јевреји, ја се с њима обрачунам сама... Али бих у овом случају волела да господин то расправи са оцем. За обоје нас биће то лакше.

— Онда сутра — рече Полањецки, којему нестаде одважности да каже: како у новчаним питањима воли да поступе с њим, као с Јеврејином.

— Можда би ви још чаја?

— Не, хвала. Лаку ноћ, госпођице.

Он устаде и пружи јој руку, она му пружи своју много мање срдачно него први пут, тако да му се једва дотаче врхова прстију.

Одлазећи рече му:

— Млађи ће вам показати собу за вас...

Полањецки остаде сам. Осетио се врло ружно и био незадовољан собом, ма да то не хте сам себи признати. Стаде сам у себи говорити: да је добро урадио што је ту дошао, не да ту ваздан измењује учтивости, него да тражи своје новце. Шта је њему стало до госпођице Плавицкове. Нит му је род нит помози Бог. Ако јој се учини грубијаном, тим боље; јер обично тако то бива: што је поверилац окрутнији, тим се јаче старају да му што пре исплате.

Али оно нерасположење беше јаче од његовога резоновања. Нешто је шаптало Полањецкому да ту није у питању добро васпитање него да се он једи што је досадио оној девојци. Осетио је уз то још и то: како је тако необзирним поступком задовољио свој положај, али не и своје срце, нити свој урођени инстикат. Срдио се и на госпођицу Плавицкову и то у толико више, што му се допала. Као год у оном успаваном сеоцету и

у оној месечној ноћи, исто тако и у овој девојци нађе он нечега својега, чега је узалуд тражио у женскадије на страни, нечега што га дирало. Али се људи често стиде добрих осећаја. Полањецки се често стидео тога осећаја, те се решио да остане немилостивим и да сутра дан притесни старога Плавицкога казавши му све што му предстоји.

У то га момак одведе у спаваћу собу. Полањецки га одмах отпусти и остаде сам. То је била она иста соба, у коју су га смештали, још кад би долазио за живота прве жене Плавицкове, са својом матером. Опет га спопадоше успомене. Прозори су гледали на градину, иза које је био рит. У води се огледао месец. Сад се и рит могао лепше видети него пређе, јер га онда заклањао велики стари јасен, који је ваљда ветар преломио, јер је сад на његову месту стрчио само пањ са скорашњим преломом, који се сад сијао на месечини. Све је то изгледало некако прекомерно тихо. Полањецки је живео непрестано у граду у трговачком послу, затим у непрестаном напрезању душевних и телесних сила, те му се и нехотице учини овако расположење успавана села као топло купање после трудне работе. Осети да му нешто лакнуло. Покуша да мисли о својим пословима, како се они сад обрћу, да ли ће бити штете или добити; па онда о Бигјелу, својему ортаку, и о том како ће онај отправљати толике послове, кад он није тамо; али није могао. У место тога поче мислити о госпођици Плавицкој. И ако је учинила на њ добар утисак, био је према њој равнодушан, ваљда зато што се сад први пут виде. Али га занимала као тип. Њему је било тридесет и неколико година, дакле у оном је добу био кад инстикат ин мало неублаженом силом гони човека да свије себи домаће гнездо, да се ожени и створи породицу. Према том инстинкту ништаван је највећи песимизам; не штите од њега ни вештина, нити икаква друга пригода у животу. Он жени мизантропа у пркос његовој философији; вештаци се жене поред све вештине; жене се исто тако и такви људи, који тврде: да они својим телом издају не свој пол, него своју душу. Изузетци потврђују правило: да већина не може живети од конвенционалне обмане и пливати природи уз матицу. Већином се не жене само они, којима је пут браку препречила она иста сила, која брак ствара, то јест они, које је љубав обманула. Отуда и има маторих момака, ако не буде још чешће иза свакога од њих по каква скривена трагедија.

Полањецки није био ни мизантроп, нити пак такав човек, који би се држао какве теорије, која је противна браку. Напротив: хтео се женити а био је и убеђен да му то ваља чинити. Осетио је да је дошао тај час, па је само меркао за себе девојку. Отуда то силно интересовање које је будило у њему женскиње, а нарочито госпођице. И ако је провео неколико година у Француској и Белгији, он није тражио у удатих жена љубави, до у сасвим лаких. То је био човек окретан и вредан, који је говорио, да романтизовање с удатим женама могу чинити само беспосличари, и да само они могу туђе жене обљубљивати, који имају много новаца, мало части, а никаква посла, даље у друштву, у којем има цела једна класа богатих од чукун-чукундеда, а која је огрезла у утанчаном нераду друштвеног а у исто време и неваљалог живота. Он се сам пак трудио по што по то да заволи коју девојку ради женидбе, али су му девојке задавале како физичне тако и психичне загонетке. Кад би на коју нашао на својем путу, пре свега и одмах би се запитао: 'да ли није та? или: да ли неће бити таква. Тако су се његове мисли стале кретати и око Плавицкове. Раније је о њој слушао од њене рођаке што станује у Варшави, па је чуо само добро, па и дирљиво. Сад му је њено лепо лице било непрестано пред очима. Сећао се њених врло лепих руку, нешто смагнутих, са дугим прстима, њених очију плавих као небо, уз то малог црног младежа, који јој је био над устима. Допадао му се и њен глас. Уз то и ако је непрестано понављао да неће ништа попуштати, него тражити своје до последње аспре, ипак се једио на судбину, која га доведе у Кремјењ као повериоца. Говорећи у себи то трговачким језиком у души је понављао: Рода је доброга, али нећу о том „резоновати“, нисам за то дошао.

Па ипак је „резоновао“, и то тако на дуго и на широко, да се свукао и легао, па опет дуго није могао заспати. Почеше петлови певати, окна на прозорима белети и зеленети, а он је још гледао испод затворених трепавица у ведро чело пане Плавицкове, у њен црн младеж изнад уста и у руке, којима је наливала чај. А кад га је стао сан хватати, учинило му се да још држи њене руке у својима и да их привлачи к себи. Сутрадан је доцкан устао, а кад се сетио пане Плавицкове помислио је у себи: „Аха! Она тако изгледа“.

II

Пробуди га навлаш слуга, који му донесе каву и узе ствари да очисти. Кад се овај врати са стварима, Полањецки га упита: да ли није овде обичај да се друштво о доручку састаје у трпезарији.

— Није — одговори слуга — јер госпођица рано устаје, а стари господин још дуго спава.

— Зар је госпођица устала?

— Она је већ у цркви.

— Да, да; данас је недеља. Зар она не иде са старим у цркву.

— Не иде. Стари господин иде на литурђију, па онда оде до каноника, а госпођица воли да оде на јутрење.

— Шта раде недељом.

— Седе дома. На ручак дође Гонтовски.

Тога Гонтовскога познавао је Полањецки, док је онај још био дечко. Тада га је прозвао „рече“, јер је био дебељко, незграпан и гунђало. Слуга му објасни да је Гонтовском умро отац пре шест година те млади сам управља суседним Јалбриковом.

— А сваке недеље он долази? — упита Полањецки.

— Неки пута сваки дан вечером.

— Супарник! — помисли Полањецки.

Мало после запита.

— Да ли је већ устао стари господин?

— Мора да је звонио, јер је Јосиф отишао господину.

— Ко је тај Јосиф?

— Камердинер.

— А шта си ти?

— Његов помоћник.

— Иди питај: кад се могу видети с господином.

Момак изађе па се за мало час врати те рече:

— Наредио је стари господин да вам кажемо: да ће вас позвати, чим буде готов.

— Добро,

Момак изађе. Остаде Полањецки сам и стаде чекати. Већ га поче издавати стрпљење и већ хтеде изаћи у врт, кад уђе онај Јосиф те му каза: да га господин моли да дође.

Слуга га проведе ходником до собе старога господина, која је била на другом крају куће. Полањецки уђе и у први

мах не познаде господин Плавицкога. Он га је знао из онога доба, кад је овај био у пуној снази и веома леп, а сад пред њим стоји човек чије је лице било пуно бора, као печена јабука, којему су јако намашћени бркови на силу издавали млађи изглед. Као год и црни са стране зачешљани зулови тако су му и ти брчићи одавали само још неугашене претензије.

Плавицки само рашири руке:

— Стах! Како си, како, момче! Ходи овде!

Ту он показа на груди своје беле кошуље, загрли главу Полањецкому и стеже је на прси, које му се надимаху од брзог дисања.

Грљење потраја дуже, а за Поланьецког је можда било и сувише дуго; најзад Плавицки рече:

— Да те се нагледам. Сушта Ана, пљунута Ана! Моја јадна, моја драга Ана!

Плавицки стаде јецати, брзо отр средњим прстом десно око, на којем у осталом није било сузе, па окуши опет:

— Суштa Ана! Од свију свастика најмилија ми је била и најлепша твоја мати.

Поланьецки се збуни пред њим, нешто од пријема, којему се није надао, а нешто се помете од разних прашкова и мириса, од којих су мирисали лице, бркови и кошуља Плавицкова.

— Па како, течо? — упита најзад Поланьецки, држећи да ће та титула, којом га је називао пређашњих година, најбоље одговорити свечаном току пријема.

— Како сам? — одговори Плавицки — нећу ти још дуго! Баш те зато и дочекујем радосније у својем дому... очински!... И ако у твојим очима има какве важности благослов човека, који је већ једном ногом у гробу, а најстарији ти је члан у породици, ја ти га дајем.

Он поново дохвати главу Поланьецкову пољуби је и осени крстом. Поланьецки се збуни још више, а на лицу му се показа недоумевање. Његова је мати била рођака и пријатељица првој жени Плавицковој. Са њим самим била је она, у колико се сећао у најискренијим односима, али овакав пријем у којем је морао против своје воље издржати, био му је веома неповољан. Он није ничега рођачког осећао према Плавицкому, него помисли: „Овај ме мајмун благосиља, у место да мисли о новцима", а то га толико paљути, те му поможе да искаже зашто је дошао. Плавицки му одмах рече:

— Седни сад, драго̂ моје момче, и буди као код своје куће.

Полањецки седе и отпоче:

— Драги течо, веома ми је мило што те видим; дошао бих ти због тога и да није другог посла, али сад знаш и сам да сам дошао због оног што је моја мати.....

Ту му пан Плавицки мету одмах руку на колено па га упита:

— А јеси ли добио каву?

— Јесам — одговори Полањецки којему ово прекиде реч.

— Марина, знаш, иде рано у цркву. Извини такође што ти нисам уступио своју собу, али сам ја стар, а ту сам навикао спавати. То је моје гњездо.

Ту изви руком и показа на собу.

Полањецки преко воље пође очима за покретом његове руке. Некада је та соба била за њега вечитим мамцем, јер је у њој висило оружје пана Плавицкога. Од старих ствари у њој је измењен само тапет, који је тада био ружичаст, који је представљао у бескрајним квадратићима младе пастирке одевене à la Watteau, како лове рибу на удицу. У удубљењу од зида сточић застрт белим застором, са сребрним светњаком а на њему много флакона и бочица, четака, чешљева, шила за нокте и т. д. До њега у куту чибуклијница с пуним чибуцима са ћилибарним спрсковима. На дувару над канабетом дивљег вепра глава, а испод ње двоцевке, торба, рог и у опште прибор ловачки. У дубини је био сто са хартијама, растове полице са много књига, а свуда пуно кућног посуђа мало потребног и згодног, али по којем се може познати: да обитавалац те собе јесте особина, око које се окреће све у том дому, а који се сам о себи веома стара. Једном речи то је била соба старога егоиста, који се цигло стара да себи угоди и који о себи веома лепо мисли. Полањецкому није требало дакле много оштроумља те да погоди како Плавицки ником не би уступио своју собу.

Домаћин настави са питањем:

— Је ли ти било тамо доста удобно? Како си провео ноћ?

— Хвала; добро; доцне сам устао.

— Седмицу ћеш коју свакојако код мене провести?

Полањецки, који је био веома пргав, поскочи с столице.

— Теча ваљда зна да ја имам у Варшави посла и ортака, који сад сам управља целим послом. С тога мора̂м одавде што

пре, те бих желео да што пре довршимо посао, ради којега сам дошао.

На то пан Плавицки одговори врло искрено и достојанствено:

— Не, драго моје момче. Данас је недеља, а сем тога осећаји сродства ваља да су пречи од интереса. Сад те поздрављам и примам као рођака, сутра, ако ти је воља, ступи као поверилац. Данас је мени дошао мој Стах, син моје Ане! Сутра, дакле! То ти говори старији рођак, који те воли и због кога си дужан тако чинити.

Полањецки се мало намршти, али одмах рече:

— Добро, дакле, сутра.

— Сад из тебе говори Ана.... Палиш ли чибук?

— Не. Палим само цигарете.

— Веруј ми, ниси погодио. Али за госта имам и цигарете.

Даљи им разговор прекиде треска кола пред кућом.

— То Марина долази с јутрења — рече пан Плавицки.

Полањецки погледа на прозор и виде ружичасту госпођицу у сламном шеширу, како силази с кола.

— Јеси ли се упознао с Марином? — упита га пан Плавицки.

— Био сам тако срећан, синоћ.

— Красно дете. Није потребно ни да ти казујем, живим само за њу.

У тај мах се одшкринуше врата и млађани глас запита:

— Је ли слободно?

— Слободно, слободно. Ту је Стах — одговори пан Плавицки.

Марина уђе брзо; под шеширом са којега су пантљике падале по рамену, загрли се с оцем, а затим пружи руку Полањецкому. У ружичастој хаљини од памучне материје изгледала је она необично згодна и лепа. На њој је било нечег празничног и свежине што одликује лепо и светло јутро. Коса јој је била спуштена испод шешира, јагодице румене. Од ње је био дах младости. Полањецкому се учини нешто веселијом и пријатнијом него синоћ.

— Данас ће литурђија бити нешто доцније — рече она оцу. — Каноник је одмах по јутрењи отишао до млина да исповеди Сјатковску. Њој је веома рђаво. Имате још пола часа времена.

— Добро — одговори Плавицки. — Сад се бар познај ближе са Стахом Полањецким. Кажем, сунта Ана! Али ти њу ниси никад ни видела. Знај дакле Марина, да ће он сутра, ако му се свиди, бити наш поверилац, али је за данас само рођак и гост.

— Добро одговори Марина, имаћемо бар веселу недељу.

— Ви сте тако доцкан синоћ отишли да спавате, а јутрос тако рано у цркву! — рећи ће Полањецки.

Она му весело одговори:

— На јутрењу идемо ја и кувар, да можемо после мислити о ручку.

— Заборавио сам да вам синоћ кажем. Донео сам вам поздрав г-ђе Емилије Хвастовеке.

— Већ ће бити година и по дана како се нисам видела са Емом, али пишемо једна другој доста често. Она мора да иде у Рајхенхал због њене ћерчице.

— Била је на станици.

— А како јој је ћерчица?

— Спрам њених дванаест година преко мере је порасла, а јако је анемична. Не изгледа ми да је тако доброг здравља.

— Идете ли ви често к њима.

— Често. То су ми управо једини познаници у Варшави. А ја уз то веома поштујем г-ђу Емилију.

— Реци ми, драго моје момче — рече пан Плавицки а уз то узе са стола пар чистих рукавица и мету их у џеп на прсима, — чиме се ти управо сад зашимаш у Варшави.

— Ја сам оно што зову „шпекулант." Имам комисионо-трговачку радњу у ортаклуку с неким Бигелом. Шпекулишем и житом, шећером а каткад и шумом и чим год се деси.

— Али сам ја слушао да си ти инжињер?

— Технолог сам. Али кад сам се вратио нисам могао наћи посла ни при једној фабрици, те се одам трговини, тим пре што се и у том нешто разумем и што сам у ортаклуку има већ четири године, ма да пословима управља сам Бигел. Ну мој прави посао је машћење.

— Како велиш? — упита га пан Плавицки.

— Машћење.

— Сад је тако време дошло да човеку ваља чим се било бавити — рече достојанствено пан Плавицки. — Не кривим те ја за то. Нека само очува човек некадање старе честите тра-

лицује породичне, а пиједно честито занимање не понижава човека.

Полањецкога пак, којему се при госпођици Плавицковој повратило расположење, поче од једном занимати „grandezza" пана Плавицкога, те уз смех показа своје здраве зубе и одговори:

— Нека је хвала Богу.

Насмеја се и Марина па рече:

— Ема, која вас веома цени писала ми је ту скоро како вешто водите своје послове.

— Та само је потеже са Јеврејима, иначе је посао лак. Па и са њима се може, само да се човек не показује антисемиста и да гледа своја посла. А што се тиче г-ђе Еме, она се у том управо толико разуме, колико и њена мала Литка.

— Никад она није била практична. Да јој није девера Теофила Хвастовскога, све би јој отишло. Али Теофил веома воли Литку.

— Ко њу не воли. Тако је то красно и љупко дете.

Марина му погледа у отворено весело лице па помисли:

— Мора да је мало занет, али му је срце добро.

Пан Плавицки одмах примети да је време литурђији, те се стаде праштати, као да ће на пут од неколико месеци, затим је осени знаком крста и узе шешир. Марина стеже руку Полањецкому јаче него при првом здрављењу, а овај седајући у кола све је једнако имао у памети:

— Баш је мила, баш је симпатична!

Кад пројоше алеју којом је Полањецки синоћ упао, кола изађоше на насип, поред којега је била овде онде по која стара натрула бреза, на неједнаком растојању од насипа. С једне стране се отегле њиве с кромпирима, а с друге силна раж, чиј је клас био отежао и повијен, а која као да је дремала на тој мирној погоди и на светлом сунчанику. Између бреза прхнуле би испред кола свраке и пупавци. У даљини се виделе сељанке са црвеним убрадачама на глави, као нерасцветали макови, где иду једна за другом преко модрог мора од жита, потонуле у њему до појаса.

— Лепо жито — рече Полањецки.

— Није рђаво. Ради свет колико може, а Бог даје што хоће. Млад си, драги мој, те ћу ти дати једну опомену, која ће ти доцније користити. Уради све што до тебе стоји а друго све пусти на Божју вољу. Он најбоље зна шта коме треба. Ове ће

године бити рода, а то ми је некако дошло озго, јер чим ме Бог хоће ма у чем да погледа, даје ми знак.

— А какав? — упита чудећи се Полањецки.

— Иза чибугџинице, не знам јеси ли је запазио, кад год ми се хоће што зло да догоди одмах ми се показује миш неколико дана једно за другим.

— Мора да доле има рупа.

— Нема рупе — рече пан Плавицки жмирећи очима и тресући загонетно главом.

— Па да сте довели мачку?

— То нећу. Ако је Божја воља да ми тај миш буде каквим предсказањем и опоменом, то нећу да идем против његове воље. Ове ми се године, виш, није ништа тако показало. Говорио сам то Марини.... Можда Бог хоће на неки начин да покаже како он чува наш дом. Слушај, драги мој: знам да сви мисле да смо ми пропали, или бар да стојимо врло трађаво. Али ти сам прорачунај: Кремјењ, а уз то Скоки са Мајеровком и Сухонцином имају преко две стотине педесет јутара. Имаће око шездесет тисућа рубаља армачине, не више, и око сто тисућа дуга на хипотеку, заједно са оним што имам давати теби. Има дакле већ сто шездесет тисућа. Рачунајмо нека само по три тисуће изађе од јутра па ће изаћи седам стотина педесет тисућа, скупа девет стотина и десет тисућа.

— Како — прекиде га зачуђено Полањецки — ти, течо, рачунаш и дугове у своје имање.

— Кад имање не би ништа вредело, нико ми не би ништа ни дао на њега, те морам и дуг рачунати у имање.

Полањецки помисли: С овом се будалом нема шта говорити.

Он заћута и слушаше, а пан Плавицки настави даље:

— Магјеровку ћу парцелисати, млин ћу продати а у Скокима и Сухонци имам лапорац,[1] и шта мислиш, да ли сам много проценио — 20 милијуна рубаља.

— Имате ли купца.

— Пре две године долазио је неки Шаум, те је разгледао. До душе отишао је а није започињао о куповини, али сам поуздан да ће опет доћи, иначе би ми изашао миш иза чибугџинице.

[1] Камен из ког се пече хидраулични креч.

— Ха ха! Дај да дође.

— Знаш шта ми још пада на памет. Кад си ти „шпекулант“ узми ти то на се. Само нађи ортаке.

— Велики је то посао за мене.

— А ти ми нађи купца, даћу ти десет процената од утврђене цене.

— А шта мисли госпођица Марина о том лапорцу?

— Марина, као Марина, злaтно дете, али дете! Она је још тврдо убеђена да Провиђење бди над нашим прагом.

— Синоћ сам чуо то од ње.

У том стигоше до Вонтора и до манастира између липа на једној узвишици. Под брдом је било десетак петнаест тропиних кола сељачких и неколико бричака.

Пан Плавицки се прекрсти. То је наша црквица. Сви Плавицки ту леже, а и ја ћу ту скоро. Нигде се усрдније не молим, него ту.

— Видим да ће бити доста света — рече Полањецки.

— Ту је бричка Гонтовскога, фијакер Зазимских, кола Јамишових и неколико других. Зацело се сећаш Јамишове. Необична жена, а муж, добар агроном и радник, али грмаљ, никад је није разумео.

У том стаде звонити на торњу црквеном.

— Опазили нас на звоне — рече пан Плавицки. — Одмах ће литурђија почети. После ћу те одвести на гроб моје прве жене, помоли се Богу и за њу; тетка ти је. Ретка је то била жена, Бог да је прости!

Ту пан Плавицки опет подиже палац да утре очи, али га Полањецки упита, да само окрене разговор на друго:

— Г-ђа Јамишова је била некада веома лепа? Да ли је то она?

Наједаред се разведри лице пана Плавицкога. Мало премаче врхом језика испод нацрњених бркова, па стаде пљескати Полањецкога по бутини.

— Вреди још да човек згреши, вреди, вреди.

Ушавши у авлију обиђоше цркву и уђоше у сакристију, да се не би тискали кроз светињу. Госпође су седеле у побочним клупама, до стола за владику.

Пан Плавицки заузе ктиторску клупу, у којој су били само господин и госпођа Јамишови. Господин је био по изгледу врло стар, лица интелигентна а упала; госпођа од својих шездесет и

одевена мал не као и сама Марина, т. ј. у хаљини од памучне материје а са сламним шеширом. Утанчани поклони којима јој се јави пан Плавицки и искрен осмех, којим му она одговори на његове поклоне показаше да међ њима владају блиски односи, основани на узајамним осећајима. Мало доцније госпођа диже доглед на очи и стаде загледати Полањецкога, не могући се досетити ко је то могао доћи с паном Плавицким. У клупи иза Полањецкога један се од суседа користи тиме што литурђија још не беше почела, те доврши започету причу о лову и на крају неколико пута понови: „Добро гоне моји пси...“ После оба прекидоше тај разговор и стадоше тако гласно оговарати Плавицкога и г-ђу Јамишову да је свака реч допирала Полањецкому до ушију.

(Наставиће се)

ПОЛИТИЧКА РАВНОТЕЖА
У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Почетак нове године у великом политичком свету обележен је једним значајним и неочекиваним догађајем. Моћна Енглеска, чији државници до скора с поносом тврђаху, да њој не треба савезника и да њени интереси ништа од тога не трпе, напустила је политику „сјајне изолованости“ — splendide isolation — и пришла понова политици савеза и споразума. Не у Јевропи, него на далеком Истоку, у Азији, потражила је и нашла савезника у — Јапану. И тај факат је двојако изненадио свет: прво, што је савез закључен с Јапаном а противу Русије, с којом је до сада Енглеска, крај све противности интереса, гледала, да увек буде у пријатељским односима; и друго, што је Енглеска тиме ипак прихватила политику савеза и споразума. Пред неодољивим чињеницама, енглески државници, који су се упорно бранили од сваког сумњичења и увлачења у савезе, морали су се приклонити и прићи систему политике, који је тако природан и разумљив и који одиста моћно утиче на међународне односе. Овај најновији савез, енглеско-јапански, несумњив је и необорив доказ више, да је идеја политичке равнотеже и у наше доба идеја водиља, idée maitresse, у међународним односима, да су векови прохујали и култура и друштво претрпели огромне промене и учинили гигантске напретке, али је ипак њен утицај остао не само непромењен но шта више се појачао.

Политички живот народâ у сваком столећу стоји под моћним утицајем какве идеје. Прошли век је доба националне идеје, као што је XVIII доба апсолутне власти, а XVII (донекле) и XVI доба религиозних интереса. Али је утицај ових идеја у политичком животу ограничен на поједино доба, на столећа.

Њихов утицај мање регулише међусобне односе народа, колико утиче на унутарњи живот народа̄. Идеја политичке равнотеже пак господари кроз читаву једну историску епоху, кроз период Нове Историје. У XVI, XVII, XVIII и XIX веку међународни односи стајали су под слабијим или јачим утицајем идеје о политичкој равнотежи, па и почетак XX века, како сведочи овај најновији савез енглеско-јапански. И што је интересно и карактеристично то је политичка идеја Новога Века јевропске историје, — дакле само једне историјске епохе.

Ни у Старом ни у Средњем Веку не срећемо се са идејом о политичкој равнотежи, као идејом, која моћно и трајно регулише међународне односе.

Ништа није необично што у Староме Веку нема идеје о политичкој равнотежи. Ради равнотеже потребно је више политичких сила, више политичких актера на политичкој позорници — више народа и држава. А у Староме Веку тога нема, — разуме се у јевропској историји. На историској су позорници најпре стари Јелини, па онда Римљани, и једни и други без такмаца културних и политичких. Тако је и могла бити универзална римска империја, којој је идеја о политичкој равнотежи са свим излишна била. Савези се нису могли склапати, да би груписане политичке силе балансирале једна другој.

Ни у Средњем Веку није било идеје о политичкој равнотежи, али не из узрока из кога није било у Староме Веку. На против, у Средњем Веку на историјској позорници видимо утакмицу и борбу малих и великих народа. Политичких сила било је дакле а тиме и разлога за политичку равнотежу, па ипак нема идеје о њој и не утиче на међународне односе. Јер ако је било политичких сила, оне нису биле још формиране, одређене до своје типске индивидуалности. Процес стварања јевропских народности није био свршен, када је настао Средњи Век. Тек у другој половини Средњега Века био је довршен етнички процес, и народности јевропске стекле своју индивидуалност. Па и онда, кад су се развиле јевропске народности, ипак није било свих погодаба, да се роди идеја о политичкој равнотежи, јер је недостајало још једне погодбе, исто тако важне, — није било у Средњем Веку државе у модерном смислу, праве државе. Средње

вековна држава нема једне опште, државне, воље, општи, државни, интерес; јер сталешки интереси превлађују над осталима и државни ауторитет није подједнако моћан према свима редовима друштвеним. Таква држава није имала оно преко потребно јединство, није представљала једноставну чврсту органску целину, није имала одређену свесну индивидуалност према другима. Сем тога средње-вековне државе имале су више да ангажују своју снагу унутра у земљи, где је била непрестана анархија, него ли у спољњој акцији.

Оваква држава није могла одговорити вишим културним захтевима и многостраним дужностима својим према развијенијем животу. И свршетком Средњега Века нестаје и државе овакнога карактера. С Новим Веком настаје и нова модерна држава. Тек је она „организован народ“, или како Трајчке дефинише државу „das als unabhängige Macht rechtlich geeinte Volk.“ Држава Новога Века представља органску целину, потпуну индивиду-у.

С развићем модерне државе створене су све погодбе за појаву идеје о политичкој равнотежи. Истина и идеја о политичкој равнотежи није се одмах јавила као готова, израђена, на самоме почетку Новога Века, већ је требало да протекне нешто више од једног столећа, да се јави у свом одређеном облику. И то из врло простог узрока: што ни модерна држава — која је свакако још у своме развићу — није одмах стресла све одлике средњевековне државе и стекла од једанпут карактерне црте модерне државе. И њој је, као историској творевини, требало времена да се формира, да развије своје типске одлике.

На јевропском континенту држава у модерном смислу развила се по најпре у Француској, — где је највише погодаба било за победу апсолутне власти. Јер је апсолутизам — као прелазна форма — помогао стварање модерне државе уништивши политичку моћ привилегисаних сталежа. И већ први апсолутни владари почињу нову политику у међународним односима. Средње-вековна држава, као што смо поменули мало пре, више забављена својим унутарњим питањима и без чврсте организације није ни имала, толико многостраних интереса с поља и разноликих односа према другим земљама. Држава Новога Века, као организована целина, могла је с више снаге и интереса бити активна у својим спољашњим односима.

Већ под Франсо-а I Француска прави савезе против Не-

мачке т. ј. противу Карла V имајући за савезнике Енглеску (Хенрика VIII), папу, па чак и — султана (Солимана II), не презајући дакле да ступи у везе ни са једним неверником! Син пак његов Хенрик II помаже протестанте немачке у борби са Карлом V. Тако савези држава у XVI в. постају обични и чести. А кад склапање и потреба савеза постане системом политичким у међународним односима, онда је неминовно да се мора јавити и идеја о политичкој равнотежи, чији израз они морају постати временом.

Интересно је да је прва мисао о политичкој равнотежи синула такође у Француској. Као што увек бива, тако је и овде било: потреба оваквог система међународне политике осећала се чим је и у осталим земљама превладао тип модерне државе и када су оне једна према другој стале као већ израђене индивидуалности, као солидно организоване целине. Ово инстинктивно осећање потребе нашло је за тим и свога теоретичара у Хенрику IV (1589—1610). Аутентично није да је план који се приписује Хенрику IV потекао од њега или од његовог првога министра Сили-ја. Ну споредно је ово спорно историјско питање, да ли се с правом тај план о општој политичкој равнотежи у Јевропи може приписати Хенрику IV, већ је важно што се још онда јавља. Јевропа по томе плану — „Grand Dessein“ — чинила би једну јединствену велику хришћанску републику у којој би било 6 наследних монархија, 5 изборних монархија и 4 републике, а све то пошто се Турци прогнају у Азију. Овим савезом јевропским управљао би један међународни Сенат, као оно старо грчко Амфиктионско Веће, а који би био нека врста изборног суда, да решава спорове између државâ и између владара и народâ. Тако би се постигла јевропска равнотежа и осигурао, на свагда, мир.

Оваква утописка мисао о потпуној политичкој равнотежи а која казује читав политички систем — јавила се сасвим природно у Француској, тада земљи најразвијенијег апсолутизма, и то као одјек потреба њене спољње политике. У XVI и у првој половини XVII века Француска и Енглеска спољња политика имале су једну циљ: ослабити Шпанију и свргнути је с положаја силе првог реда, јер им је она онда, била једини озбиљан такмац и на пољу политичком и трговинском. У Шпанији и Немачкој пак на престолима беху Хабзбурзи, тако да је Француска била обгрљена земљама њиховим. А не треба заборавити

колико су онда династични интереси били од огромног утицаја по судбину народа и држава, те је онда лако разумети тежак положај Француске, опкољене земљама хабзбуршким. И без сумње да је одјек тежња: ослободити се надмоћности шпанске и овај утописки план Хенрика IV. Он казује уједно да се потреба политичке равнотеже, као регулативне политичке идеје у међународним односима, инстиктивно осећала и да се она морала јавити са неодољивих узрока. И Француска и Енглеска успеле су да потисну Шпанију из силâ првога реда. Енглеска је за време Јелисавете и Кромвела уништила шпанску маритимну моћ и заузела њено место као трговачка и поморска држава, а Француска пак у исти мах задала је смртни удар Шпанији као сувоземној сили помажући устанике у Холандској, протестанте у Немачкој и водећи непосредно рат с њом.

Јевропа, а на првом месту Француска и Енглеска, биле су спасене од превласти Шпаније, од диктатуре једне моћне државе. Под инстиктом непосредне опасности борило се у првој половини XVII века за политичку равнотежу и ако се она није свесно осећала као неопходно потребан политички систем, као што се осећала у другој половини истога века. Борећи се за политичку равнотежу, и овакву нејасну и неодређену, под притиском директне опасности, државе и народи заборављају на верске разлике и верски интереси губе свој значај као необично важни мотиви у спољним односима држава. То је резултат тридесетогодишњег рата у коме се католици и протестанти с једне стране борили противу протестаната и католика с друге стране, и који се завршио познатим вестфалским миром, првим јевропским конгресом, на коме је решено не једино верско питање, због кога беше рат поведен, већ регулисани односи већине јевропских држава.

Ну докле се у XVI веку осећала потреба политичке равнотеже, у првој половини XVII несвесно борило за њу, дотле се она у другој половини XVII свесно истиче као принцип правичности, у име ње склапају пријатељства и савези, огламују непријатељства и објављују ратови. Прва свесна примена овога принципа, а у чему је учествовала скоро сва западна Јевропа, била је противу исте земље, из које се први пут и чуло о политичкој равнотежи, — противу Француске. Она је сада постала опасна по политичку равнотежу јевропску својим освајачким тежњама. Уређеноја и организованија него ли и једна

земља тадашње Јевропе, Француска се осећала јаком и моћном према другима, да је својој експанзивној снази тражила одушке у освајањима. Најближи циљеви те освајачке политике беху шпанска Холандија (Белгија) и лева обала Рајне, а мало касније и цело шпанско наслеђе. Да није било већ јаке свести о потреби политичке равнотеже не би могло ни бити оне солидарности у отпору против ових освајачких тежњи Луја XIV. Већ први поход Луја XIV у Холандију — 1667-1668 — изазвао је противу њега тројну алијансију Енглеске, Холандије и Шведске, која му није дала да од немоћне Шпаније отме Белгију. Интересан дакле факат да ове три силе бране туђу земљу из простог разлога — из бојазни од превласти Француске. И ако је после успео Луј XIV да на своју страну привуче Шведску и Енглеску противу Холандије ипак није могао освојити је јер је противу себе нашао као савезнике Шпанију, Холандију, Немачку (с Пруском). У трећем освајачком рату (1688—1697.). Луј XIV. изазвао је противу себе коалицију Немачке, Шпаније, Шведске, Енглеске, Холандске и Савоје, и опет разуме се није успео. А најенергичније се Јевропа одупрла Лују XIV, у име принципа политичке равнотеже, када је он успео да на шпански престо посади свога унука, Филипа V. Јевропа се одиста бојала да Пиринеји неће више бити брана између Француске и Шпаније, а од такве силне, универзалне, монархије запретила би опасност већини држава, с тога није хтела никако допустити спајање тих двеју земаља под једном династијом пристајући чак на деобу шпанске монархије између хабзбуршке и бурбонске лозе. Из ове бојазни излегао се рат за наслеђе шпанског престола (1701—1714), у коме су на једној страни стајали Француска и Савоја (која је после пришла савезницима) а на другој страни Немачка (с Пруском), Холандија, Енглеска и Португалија. Интересно је да су савезници напустили Немачку, када је њеним царем постао претенденат на шпански престо, Карло VI, ради кога су се и борили противу Луја XIV., јер би онда иста опасност по политичку равнотежу наступила, када би он постао шпанским краљем и спојио под својим скиптром обе земље.

У XVIII веку, идеја политичке равнотеже потпуно беше овладала као регулативан принцип међународних односа. Готово сви ратови вођени су у то доба због угроженог принципа политичке равнотеже. Кад је Шпанија својом авантуристичком политиком запретила миру у Јевропи, устала је противу ње

(1718 год.) четворна алијансија — Француска, Енглеска, Немачка и Холандска, и нагнале су је да напусти своје планове. Рат за наслеђе пољског престола (1733—1735) вођен је такође у име политичке равнотеже, јер Француска, Шпанија и Сардинија не хтедоше да свемоћно загосподари утицај Русије и Аустрије. Потреба политичке равнотеже спасла је Аустрију у кризи познатој као рат за наслеђе аустријског престола (1740—1748) и као седмогодишњи рат (1756—1763.) те није Фридрих II још онда отео хегемонију у Немачкој и уништио хабзбуршку монархију.

Принцип политичке равнотеже је израз гарантије за опстанак слабијих. И кад се слабији удруже противу јачега у борби за свој опстанак, свакако је то принцип политичке равнотеже онај формални мотив солидарности. Те тако када је стара Јевропа отпочела рат противу револуционарне Француске у првој коалицији, није се свакако помишљало на принцип политичке равнотеже. Али се доцније ван сваке сумње, борило и у име тога принципа борећи се за свој опстанак а противу превласти Француске. Никада се у Јевропи није јаче осећала потреба политичке равнотеже, колико у доба Наполеоново, који је претио да целу Јевропу подјарми. Онда се збиља увиђала благодет равномерно распоређених политичких снага: да ни једна од њих својом огромном моћи не прети опстанку других. Наполеон је из основа изменио политичку ситуацију и својим освајачким ратовима запретио опстанку осталих земаља јевропских. Из осећања самоодржања и потребе политичке равнотеже никле су друга (1799—1801) и трећа коалиција (1805) противу Наполеона. Али се највише ова солидарност народâ и држава показала до онда, када је Наполеон најнепосредније запретио опстанку толиких народа и држава. Истина требало је да Наполеон страда у Русији па да та солидарност постане и стварна, али тај факат не умањује ни значај ни јачину осећања народâ, већ казује само величину Наполеонову и огромну бојазан од његовог имена. Удружени народи и државе заједничком снагом уништили су Наполеона 1814 и 1815 године.

А после пада Наполеоновог састао се у Бечу конгрес, који је имао да утврди нов ред ствари у Јевропи, да међународним односима дâ сталну основу. Са свим је природно и разумљиво било што су учесници на конгресу узели као сталну основу међународних односа баш принцип политичке равнотеже, јер

већина њих, борила се свим силама својим противу Наполеона с тога, што је он, силан и моћан, прегазио овај принцип и што је претио опстанку њиховом. Учесници конгреса бечког сматрали су као главни свој задатак да васпоставе основу међународних односа, каква је била у прошлом веку, и одредбе бечкога мира у главноме су гарантије политичке равнотеже у Јевропи. И тај систем, заснован на политичкој равнотежи, одржао се у Јевропи све до друге империје Француске. Одредбама бечкога мира хтело се постићи да ни једна велесила нема онај изузетан, силан положај, да би са величине и моћи своје, могла бити опасна по опстанак осталих. На против силе политичке имале су бити укарадене, да балансирају, да не претеже ни једна толико, да би могла остале преврнути или потиснути из њихових позиција.

Није чудо што се у тој тежњи за равнотежом, у бојазни од нових потреса револуционарних ишло до апсурда и веровало да се односи, створени одредбама бечкога мира, могу стабилизовати до непромењивости. Израз ове апсурдне тежње је тако звана Света Алијансија, савез закључен 26 септембра (н. н.) 1815 између Александра I, Фридриха Виљема III и Франца I, а коме је приступила 1818 г. и Француска. Света Алијансија хтела је да очува ред створен бечким миром, не презајући мешати се чак и у унутарње ствари, не устезајући се и од оружане интервенције, кад се имали да угуше револуционарни покрети. Такву је једну интервенцију извршила Француска у Шпанији 1823 г. као мандатор Св. Алијансије.

Разуме се, да се оваква политичка равнотежа, која не би допустила никакво ново груписање силâ и измену односа, која би имала да значи што и окамењеност, није могла одржати. Света Алијансија добила је први удар од демократског покрета једног, од устанка грчкога народа за ослобођење, — када су Русија, Енглеска и Француска, без Пруске и Аустрије, као чланова њених, помогле овај устанак, а нарочито када су удружене флоте тих држава код Наварина уништиле турску флоту. Али се тежње Свете Алијансије потпуно расплинуле тек после јулске револуције. Доба од пада Наполеонова (1815 г.) до јулске револуције је доба звано у јевропској историји Рестаурација, када су се представници старих редова друштвених још обмањивали мишљу, да се све старо може вратити. Јулска револуција их је тргла из заноса и уништила њихове наде.

Ну старо пријатељство између Русије, Пруске и Аустрије

остало је и даље, и ако је нестало оних магловитих тежњи Свете Алијансије. Ове три државе биле су по своме духу конзервативне земље и уз њих је до јулске револуције стајала и бурбонска Француска. Јулска револуција подигла је клонули дух демократије и охрабрила је. У XIX веку доба од јулске револуције до револуције 1848 доба је сангвиничког одушевљења демократа, нада и вере њихове. Тај нови свежи дах демократски приближио је понова ове конзервативне земље: Русију, Пруску и Аустрију и у то доба видимо их где заједно иду. Ну јулска револуција учинила је још једну измену у међународним односима. Она је отуђила Француску од ових конзервативних земаља и приближила је као земљу демократску Енглеској, те у овом периоду видимо Француску и Енглеску заједно.

Прву заједницу ових двеју парламентарних земаља видимо у интервенцији поводом револуције у Белгији, где оне помажу народни покрет. И у пољском питању Француска и Енглеска стајаху на истом терену и ако нису могле имати прилике да заједнички и делају; за тим у заплетима шпанским (1833—1836), па и у Источном Питању, не одобравајући руску интервенцију у спору између султана и Мехмед-Алије. Истина се та заједница два пута и кварила, — један пут због Источног Питања (1839—1841), а други пут због питања о наслеђу шпанског престола (1846). Али између ових прекида пада доба најинтимнијег пријатељства Француске и Енглеска; такозвани l'entente cordiale. Тек нелојална политика Гизо-а у питању о удадби шпанске краљице Изабеле отуђила је, пред крај владе Луја Филипа, Енглеску од Француске. Ну тада се десио догађај, који је из основа потресао ситуацију Француске унутра и њене односе с поља — фебруарска револуција 1848 год.

Револуција 1848 дала је власт у руке Наполеону. Прогласивши републику за империју, он је после малог устезања конзервативних, континенталних, сила, успео, најпосле да добије њихов пристанак. Тиме је створена могућност, да се Француској приближе конзервативне силе, које су у другој империји тада гледале јемство за мир. Тако је Наполеон III успео, да се приближи силама конзервативним, па и нешто више, да их отуђи, мало по мало од Русије. Ну што је интересно, Наполеон III успео је да не отуђи од себе Енглеску. И видимо значајан факат, да две западне силе, Француска и Енглеска, иду заједно са Пруском и Аустријом т. ј. бар у почетку његове владе. Енглеска, која је

га да сматрала као веома важан свој интерес одржати интегритет Турске заједно с Пруском и Аустријом, завирала је од освајачких тежњи Николе I. Не противно принципу политичке равнотеже, но баш на против вешто експлоатишући тај принцип, стварајући за централну и западну Јевропу баука од руских експанзивних тежњи, Наполеон је успео да све те земље око себе групише. И Француска у то доба беше сила, која води; а њена надмоћност призната, разуме се све са вештине експлоатисања тога принципа. Тако је под вођством Француске вођен кримски рат, у коме су противу Русије учествовале Енглеска, Сардинија и Турска; када је Аустрија изненадила својом незахвалношћу објавивши оружани неутралитет, а Пруска, пристајући уз њу, заборавила на своје традиционално пријатељство. Благодарећи своме надмоћном положају Француска је са Сардинијом уравнала пут талијанском народном уједињењу успешним ратом с Аустријом 1859 год. А моћни утицај Француске осетио се и ван Јевропе у решавању питања о државној управи у Мексици.

Тај хегемонски положај Француске у концерту јевропских сила трајао је све до рата немачко-француског, (1870—1871). Тада се улоге изменише и што је дотле Француска била сада постаје то Немачка. Под генијалним управљањем Бизмарковим Немачка је за све то време, па и нешто после тога — до закључења француско-руског споразума имала хегемонски положај у Јевропи. Опет паметно експлоатишући принцип политичке равнотеже Бизмарк је, као оно Наполеон Француској, успео Немачкој да извојује улогу вође у међународним односима. Оно старо пријатељство конзервативних сила јевропских опет је он обновио. Тако је дакле и овога пута било када се принцип политичке равнотеже намерно једнострано изводи, да она сила, која га је вешто умела експлоатисати, узима и улогу вође за себе. Сама собом ни једна од великих сила, није толико јака да би била надмоћнија од свију или толико моћна да свима може изнудити пристанак на улогу вође. За то је потребно признати своју немоћ за овако велике смерове и потражити, да би их могла постићи, помоћи од других, ступајући у савезе с њима. Тек у заједници с другима каква јевропска политичка сила првога реда може сада стећи тај надмоћнији утицај, а сама собом не. Велики народи, који воде реч у светској политици, ни бројем ни материјалним и културним напретком у опште не разликују се један од другога тако грдно

да би ма ко међу њима био толико јак сам собом, да наметне осталима своју хегемонију бар, ако не своју власт. Овакав распоред снагā чини те се савези склапају и када интереси самоодржања то захтевају, да се одупре експанзивним тежњама каквог надмоћнијег народа, а и онда када под принцип равнотеже хоће да се сакрију прохтеви за хегемонију.

После рата немачко-француског Немачка се није имала за дуго бојати реванша од изнурене и слабије Француске. Ипак је Бизмарк не само ради потпуне сигурности већ и из добро схваћених интереса, да је боље да Немачка води друге но да буде вођена на пољу међународних односа, потражио савезнике. Највише иницијативом Бизмарковом дошло се до тројецарског савеза, до савеза Немачке, Аустрије и Русије. Истина формалног савеза није било, није постојао никакав писмен акат, који би обвезао на заједнички рад, али је лично пријатељство монарха била та гарантија. На честим састанцима монарха ових држава, — 1872 у септембру (5—12 п. н.), 1873 почетком јуна (п. н.) 1874 у фебруару, 1875 (28 јуна п. н.) и 1876 (8 јула п. н.) — присутни су били и канцлери њихови и увек су измењане мисли о политичкој ситуацији. Утврђени споразуми имали су одиста вредност писмених обавеза, јер се те три силе нису разилазиле за све то време докле је трајао тројецарски савез. И ослањајући се на ова два моћна савезника, Аустрију и Русију, а који су због супротности својих интереса на јевропскоме Истоку, тражили пријатељство Немачке, Бизмарк је одиста успео да Немачкој стече хегемонски положај у Јевропи. Удружене ове три државе надмоћније су биле но сва неудружена Јевропа, но све остале земље, од којих је свака сама за себе стајала. Тројецарском савезу не беше се иставио као противник никакав сличан савез од осталих држава, а како је ривалство интереса Русије и Аустрије пречило да једна од њих узме улогу вође то је природно она допала Немачкој. Тако је Немачка водила прву реч у Јевропи за све време трајања тројецарског савеза.

Догађаји на Истоку били су онај ферменат, који је изазвао распад тројецарског савеза. Упавши у рат и свршивши га победоносно, Русија није могла однети и дипломатски успех. Немачка, осећајући да су јој пречи и важнији интереси Аустрије на Балкану но Русије, пристала је уз Енглеску да Русији не дā све добити из прелиминерног мира закљученог с Турском у Сан-Стефану. На берлинском конгресу са свим друкче решено

је питање о карти балканског полуострва, — онако, како је Русију могло одвести у табор противника Немачке. Тако је берлински уговор мира пореметио у основи пријатељске односе Немачке и Русије. Хладноћа односа осетила се у брзо. Још при ограничавању међа ново-пазарског санџака између руских и аустријских пуномоћника беше дошло до неспоразума, да се цар Александар II обратио цару Вилхелму I својеручним писмом жалећи се и пребацујући му колико је Немачка обавезна Русији. После овога факта Бизмарк је пожурио, да се осигура за сваку евентуалност и пред заједничком опасношћу Немачка и Аустрија закључише формалан савез, који је имао дефензиван карактер. Тај савез закључен 7 октобра (н. н.) 1879. год. публиковале су обе владе 1888, да би му се одузео агресивни карактер, који му се у штампи придавао. Он је у главноме склопљен противу Русије, ако би она хтела напасти коју од њих, Аустрију или Немачку, јер су онда дужне биле да прискоче једна другој у помоћ свим силама, а у случају рата с другом каквом земљом савезници то нису дужни били већ се само обвезивали на неутралност једна према другој.

Овај немачко-аустријски савез био је зачетак тројног савеза. Италија, која после 1870. не беше ни у каквој заједници већ сама за себе, презаше непрестанце од Француске да ова не помогне папству да врати светску власт. Ну још много тежи разлог за Италију беше, да напусти изолованост свога спољашњега положаја, политика Француске у северној Африци. 1880 због унутрашњих немира и повреда алгирске границе француске трупе уђоше у Тунис и беју туниском би изнуђен уговор, којим је у истини уведен протекторат француски над том земљом. Тиме су били угрожени талијански интереси у средоземноме мору јер Италија се није имала куда ширити као колонијална сила. С тога се Италија сама понуди као савезник Немачкој и Аустрији. Походе краљеве у Бечу и Берлину уравнаше пут споразуму и ново министарство Депретис-Мингети закључи и формалан савез 20 маја (н. н.) 1882, најпре на 5 година. Тим савезом Аустрији би гарантована Босна и Херцеговина, Немачкој Елзас-Лотрингеп, Италији Рим, обвезујући се узајамно за помоћ у случају напада непријатеља на ма коју од њих. Мингети је успео да одбије, да у савез уђе и формална обавеза да су савезници дужни водити у земљи својој конзервативну

политику, како би монархиски принцип ојачао. Тројни савез је обнављан три пута од то доба — 1887 г., 1891 г., и 1896 год.

Као одговор тројноме савезу спремао се полако и из тија савез руско-француски. Већ сам тај факат што је тројни савез постојао био је довољан да зближи Француску и Русију. Крај онако крајње различних форми државних, републике и апсолутизма, није могло ићи тако лако са закључењем савеза, да нису догађаји на Истоку и држање Аустрије и Немачке, нарочито у бугарским заплетима, Русију определили да се реши на тај корак. Најпре се економски приближиле Русија и Француска, што се огледало у одзиву француског народа при упису зајма руског од 1888 и 1891. За тим се пријатељство двају великих народа манифествовало у одушевљеном дочеку француске марине 1891 год. у Кронштату и руске у Тулону 1893 г. И на послетку први пут се из уста француског министра, Аното-а, званично чула реч „алијансија“ 1895 г. 10 јуна (п. н.) у Народној Скупштини француској. Одредбе овога савеза нису продрле у јавност; оне су још тајна и за уже политичке кругове, те се тако не зна ни његов карактер ни циљ.

Јасно је пак једно, и ако нису познате одредбе овога савеза, да су Француска и Русија биле готово увек заједно у свима питањима међународне политике и ма на коме се крају она изродила. Тако су заједно биле и у питању јерменском, египатском, и у питањима далекога Истока Азије за време кинеско-јапанског рата. Савез француско-руски, изгледа према заједничкој акцији и заједничком држању, да је не само на солиднијој основи већ и много пространијих размера.

Тако је Јевропа данас подељена у два табора — двојни и тројни савез; у две групе сила, које су јачином својом скоро подједнаке, да се може рећи да постоји одиста равнотежа снага. Једна једина од великих сила, која није хтела прићи ни једној од ових двају група силâ, беше Енглеска. Она, као земља маритимна, одвојена од континента јевропског, одиста најмање има потреба за савезе, и најмање се има бојати поремећаја равнотежње сила. И њезина целокупна историја разликује се битно од историје јевропских континенталних земаља. Својим срећним географским положајем, она се одиста могла најдуже уздржати од политике савеза и споразума и остати у завидној изолованости. А како тежиште интересâ њене спољне политике није у Јевропи и како је и сама напустила своју традиционалну

политику одржања интегритета Турске, то је сва њена пажња ангажована колонијалним питањима. У јевропским питањима Енглеска је хтела да се држи политике слободне руке. А у питањима колонијалним, питањима, која се тичу Азије и Африке, јевропске силе нису ишле заједно, савези њихови нису се њих дотицали и за њих били обавезни. Тако је у тим питањима Енглеска и могла до скора ићи сама. Али се од скора изменило држање јевропских сила и у овим питањима. Русија је учинила огромне напретке у Азији учвршћујући се све више у њој, да се она много сигурнијом и јачом осећа као вајкадашњи такмац Енглеске. Интереси Енглеске у Кини у новије доба су угрожени од Русије и то озбиљније по ма од које друге јевропске сила. Сем тога и Немачка је постала озбиљан такмац Енглеске у Кини, разуме се више на пољу трговине. И принцип политичке равнотеже и савезâ, који је руководан у спољној политици јевропских државâ примењен је и на далеком Истоку. Тако је први пут примењен према Јапану у рату његовом са Кином када му Русија, Немачка и Француска нису дале да потпуно експлоатише победе своје, већ су га заједничком интервенцијом, почетком 1895 г., нагнале да попусти од својих захтева.

Поред ових факата, дошао је још један — трансвалски рат. Енглеска ангажована њиме не би могла дочекати све евентуалности са самопоуздањем у своју снагу, те је потражила Јапан, чији су интереси такође угрожени руским продирањем. Тако је постао овај најновији савез, савез енглеско-јапански од 30 јануара (н. н.) ове године. Њему је циљ, да одржи statu quo у Источној Азији, интегритет Кине, што ће рећи да спречи Русију да задржи Манџурију. Русија би се тако нашла пред двојним савезом Енглеске и Јапана, те би или попустила, напустивши Манџурију, или би имала да буде спремна на рат с овим двема државама. С тога није мало изненадио политички свет овај најновији савез, који би могао бити опасност за светски мир. Ну канда је бојазан за мир на азијском Истоку претерана, јер одмах за овим изненађењем дошло је друго, које је ослабило оно прво. То је најновија изјава Русије и Француске поводом овога савеза. Нигде није се категоричније двојни савез јевропски, као једна чврста заједница интереса, изјаснио, него ли што је поводом овог савеза енглеско-јапанског. Русија и Француска јавно су изјавиле своје гледиште према новоме савезу т. ј. да

и они стоје на терену исте политике одржања statu quo у Источној Азији, али задржавају себи слободу акција у случају немира у Кини или напада треће какве силе. Тако се двојном савезу енглеско-јапанском иставио двојни савез руско-француски као баланс. Без сумње, да је тиме опасност од савеза енглеско-јапанског по мир у Источној Азији умањена, јер савезници имају да рачунају не само с Русијом но и са Француском. За сада је дакле, овим најновијим савезима, и на далеком Истоку постигнута равнотежа сила и мир огарантован.

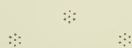

Из ове кратке и сумарне историјске екскурзије очигледан је резиме: да у међународним односима, у Новоме Веку светске историје, влада одлучна тежња за равнотежом политичких сила. Распоред политичких снага не сме бити тако неједнак, да претеже једна народност, држава, над осталима толико, да им с тога прети непосредна опасност по самосталии опстанак. Чим настане таква опасност, онда се рађа неминовна потреба савеза, који имају циљ, да укараре политичке снаге, да их доведу у равнотежу.

Ова тежња за политичком равнотежом није одмах, у почетку историје Новога Века, и јасно и свесно казана. Она се поступно развијала заједно с модерном државом. Што се држава Новога Века све одређеније развијала до данашњег свог типа, у толико је чешћа појава савеза, као одјек тежње за политичком равнотежом. Што се модерна држава јаче осећала као организам, као индивидуалност, у толико се и нагон самоодржања и свесније и одређеније истицао и у принципу политичке равнотеже у толико више налазила се гаранција за опттанак. У колико се све даље иде, све ближе нашим данима, у толико је појава политичких савеза све чешћа и принцип политичке равнотеже све се категоричније истиче. Јер не само што сада нагон самоодржања диктује потребу политичке равнотеже, већ је диктују и свестрани многобројни интереси модерне државе, те и узајамна помоћ, ради заштите њихове, постаје неминовно потребна.

Односи модерних држава много су компликованији и свестранији и интереси њихови тако многобројни и разнолики, да су и сукоби између држава много више вероватнији и могућнији и супротности њихових интереса много чешћи.

Модерна, данашња држава зна за више интереса и за многобројније односе. Она има сада и културне и националне и политичке и економске интересе, — а све то није знала држава Средњега Века, па ни модерна држава почетком Новога Века. За читаоце ових редова и сувише је познат значај економских интереса у модерној држави и колико су они императивни у међународним односима. Уз многобројније интересе пак, што их има данашња држава, долазе и свестранији и компликованији односи. Данас не могу поједине државе живети потпуно изолованим животом, као што је то некада могло бити. Данас је судба једне државе везана и за судбину интереса толиких других држава. Многобројни интереси данашње државе створили су и многобројне односе међу државама, а полет технике и огромно развијена комуникација материјална и духовна не допуштају изолованост појединих држава већ стварају међународну заједницу, велику фамилију народа и државâ. Отуда ова интересна појава: да историјски живот појединих народа нема само локалан, но баш на против универзалан карактер. Данас не може да се деси какав крупан историјски догађај у каквој земљи а да не одјекне широм целог културног света, да не тангира интересе његове јаче или слабије. Доста је за ово да укажемо на овај најновији историјски факат — на савез енглеско-јапански па да читаоцу јасан буде универзалан карактер данашњег политичког живота. Није једно исто хоће ли Русија бити сва ангажована на далеком Истоку због енглеско-јапанског савеза и хоће ли онда Аустрија имати одрешене руке на Балкану, јер од тога зависи судба наших националних интереса.

Ова свестраност данашњега историјског живота јасно дакле илуструје компликованост и многобројност односа држава. А с тога је, као што рекосмо, и много већа могућност сукоба и диференција између држава, јер је већа вероватност да се интереси њихови косе и противе једни другима. Мислимо дакле, да је из овога јасно за што је наших дана појава савеза чешћа и трајнија и осећање потребе за политичком равнотежом јаче но у ранијим периодима историје Новога Века — са многобројности и свестраности интереса и односа држава, поред нагона самоодржања, и са вероватнијих опасности сукоба између држава. Политика споразума и савеза, као израз принципа политичке равнотеже, постала је систем политички у међународним односима. Некада се савези закључивали ad hoc, само због из-

весних догађаја, за моменте историјске. Сада се савези закључују не само за дуже време већ и за све могућне евентуалности, тако да они у напред указују правац спољње политике државâ. Што је политика савеза и споразума могла постати системом политичким, дошло је отуда што је она обухватила собом свестраније интересе држава. Бизмарково уверење, да супротност економских интереса не може да буде сметња за закључење савеза, не одговара потпуно истини. Значај економских интереса сваким даном све већи бива и све више стиче пресудног утицаја и на спољашњу политику држава. И баш најновији покушаји немачке трговинске политике — повишење царина на агрикултурне производе — сведоче од коликог су утицаја економски интереси, јер и Аустрија и Италија, по изјавама штампе и меродавних политичких личности, мучно да ће ући попова у тројни савез (коме истиче рок маја месеца 1903 год.) пре него што обезбеде своје привредне интересе.[1]

Обухватајући овако свестрано интересе држава, политика савезâ, као израз принципа политичке равнотеже, уклања могућности чешћих физичких сукоба држава. Она постаје благодетна по мир и културу. Политиком савеза одржава се политичка равнотежа, одржава се мир светски. Она не дâ да се једна држава, или једна група држава, осили толико да учини самосталии опстанак осталих немогућним. На против, она распоређује политичке снаге мање више равномерно, да балансирају, да приближно равномерна подела сила одржава равнотежу сила, т. ј. мир.[2] Што су и потреси и ратови ређи у XIX веку но у XVIII (а да не помињемо остала столећа) има се по највише

[1] Нашој публици познати писац, Лоазо, у париском часопису „Minerva“ (№ 1. Mars, 1902), а у своме чланку „le raprochement franco-Italien“ лепо је изнео разлоге, којима пријатељи тројнога савеза бране Италију. На првом су месту економски интереси: средоземно море треба да је талијанско, јер га Италија, као гигантско какво предгорје, полови: за тим је Немачка за Италију Hinterland и географски положај упућује једну на другу транзитом, и у опште целокупном трговином и т. д.

[2] „Ce qu' on appelle l'equilibre européen, c'est une ponderation morale et matérielle qui, des monts Ourals à l' Atlantique et de l' Ocean glacial à la Mediterranée, garantisse tant bien que mal le respect des traités existants, circonspections territoriales qu'ils ont établies et des droits politiques qu' ils ont sanctionnés; un ordre de choses tel que toutes les puissances se tiennent mutuellement en respect et que l'une d'elles ne puisse imposer d'autorité son hégémonie ou sa domination aux autres“. A. Debidour, Hist. dipl. de l'Europe, Tome I, Preface.

захвалити истој политичкој системи — политичкој равнотежи сила. Систем савеза не допушта освајаче, узурпаторе, те је мир и опстанак слабијих тиме очуван од апетита силних и јачих. А обезбеђујући тиме опстанак слабијих и дајући им могућности да се слободно унутарње развијају, принцип политичке равнотеже је израз правичности — leben und leben lassen!

У Новоме Веку, код утакмице толиких народа у материјалној и умној области живота, код толико сложених и разноврсних интереса и односа држава, политичка равнотежа је преко потребан принцип мира и културе. Разуме се, да он не може на свагда уништити клице сукоба и борбе држава и народâ. Ни савези нису вечити, јер се мењају основице живота, јер вечитост њихова значила би окамењеност, значила би често санкцију незаслужене и неправичне судбине народâ, легитимирање односа заснованих не на потпуној правди. И принцип политичке равнотеже, тако благодетан по културу и мир, има дакле своју релативну вредност, као и све што је људско. Јер победа апсолутне правичности зависи од много дубљих узрока.

Д-р Драг. М. Павловић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Gelzer Heinrich. **Geistliches und Weltliches aus dem türkisch — griechischen Orient.** Leipzig, 1900. Стр. 1—253.

Читајући ову Гелцерову књигу (Гелцер је познати немачки научењак, византиолог) нашао сам на неке мисли, врло сличне онима, које ме и самог поодавно занимају. Зато ми је било згодно, да уз приказ Гелцерових мњења изнесем укратко и неке погледе на пут, којим би се једино могло почети на остваривању југословенске узајамности.

У занимљивом Гелцерову делу поглавито се износи стање православне цркве у Турској а нарочито стање цариградске патријаршије и грчке цркве уопште. Затим се говори о бугарској егзархији, о народносној борби у Македонији и о католичким успесима у Турској. Има и лепих разматрања о Турцима и њиховој управи и о потчињеним народима: Грцима, шпанским Јеврејима и Јерменима. Уз то долазе и понеки пишчеви доживљаји, који карактеришу ове народе.

При свем том књига у неким својим деловима носи обележје свих оних многобројних дела и чланака, које о нама на европском Истоку пишу образовани западњаци после кратког бављења у нашој средини. Има много што шта површно и казано на основу сасвим недовољних проматрања, више по чувењу или по ономе што је већ неко написао. О нас Србе Гелцер се огрешио на два места: на једном месту каже, како су „Бугари у Нишу“ око шездесетих година прошлог века хтели да установе основну школу, а на другом месту је написао једно до другог: *Срби и Херцеговци.* Иначе му се мора са хвалом признати довољна непристрасност и пријатељство, које показује према свима балканским хришћанима.

За податке се писац обавештавао у свима круговима хришћан-

ског свештенства (православног, унијатског и нарочито католичког) у Цариграду.

Из његовог разлагања о грчкој патријаршијској цркви у Цариграду вредно је да поменемо узроке, које наводи као разлог данашњој слабости патријаршије.

Први је од њих тешко материјално стање. Негдашња сила цариградске васељенске патријаршије заснивала се највише на њеним огромним богаствима у подунавским кнежевинама, нарочито у Румунији. Али кнез Александар Куза огласи сва та добра у Румунији за државна. Распра, која је била последица те забране, заврши се тиме, што патријаршија напусти без накнаде сва своја тамошња добра. Кад се томе дода и други велики губитак, што су Србија, Црна Гора, Грчка, Бугарска и Босна са Херцеговином добијале црквену самоуправу и што је у Македонији бугарска шизма одвојила велики део православних од грчке цркве, види се, колико је још патријаршија изгубила од своје раније моћи. Средства, којима располаже патријарх и потчињени му митрополити и владике, сад су врло скромна, Зато патријарху и неким владикама даје помоћ турска влада а некима (у Азији) Русија.

Некада су Грци из Фанара (цариградско предграђе), који је и сад духовно средиште грчко у Турској, држали сва виша духовничка места у Сирији и Палестини, у Бугарској и у Србији. Исто тако у Влашкој и у Молдавији заменише домаће владаре грчки „кнежеви“ из Фанара. Немајући никаква пријатељска осећања према овим потчињеним народима — шта више често према њима и непријатељски расположени — ови фанарски властници гледаху само, како ће се што више обогатити. Отуд она неизмерна мржња у поменутих народа према Фанариотима па услед тога и према осталим Грцима.

Још је један од највећих губитака за цариградску патријаршију и црквена самосталност грчке краљевине (од 1850. године) према патријаршији. То је уједно и велика несрећа за цео грчки народ. Вера и народност код Грка су тесно скопчани, и овај расцеп врло је штетан по јединство грчког народа.

Јермени, такође православни народ, знатним су делом сад унијати а сви су Јермени уопште такође у црквеном погледу самостални. На челу јерменске цркве у Турској стоје четири — један од другога независна — архијереја, али се као прави и највиши духовни поглавар свих Јермена сматра католикус (архијереј) у Вагаршапату, који је под руском влашћу.

Гелцер се са хвалом изражава о бугарској тежњи за црквеном

самосталношћу. За расцеп (шизму) међу Бугарима и грчком црквом сасвим правилно окривљује Грке, т. ј. непопустљивост грчког патријарха и синода према бугарским праведним захтевима. Та је непопустљивост довела дотле, да под утицајем Русије турска влада ферманом од 14. фебруара 1870. године основа независну бугарску цркву са егзархом на челу и са 13 метропола и још са правом, да Бугари заузму сва владичанства, где две трећине хришћана буду уз њих пристали. У Македонији сад имају Бугари осам митрополија. Егзарх, глава целе бугарске цркве, седи у Цариграду, и то је врло згодно за духовно јединство свега бугарског народа. У синоду саме Бугарске има он свога заступника, једнога од тамошњих митрополита.

Да би Бугаре огласили за шизматике, Грци су пронашли чак нову јерес: *филетизам*, т. ј. као да је узрок расцепу било национално начело. Али се у ствари никоме баш не може толико пребацивати филетизам колико самим Грцима. Румуни и Бугари сад им немилице враћају мило за драго. Грцима у Варни, Анхиалу и Филипопољу црквена су добра заплењена и школе затворене. Раде на све начине, да их побугаре. Наравно, каже писац, да то „није пут, којим ће Бугари моћи да стеку наклоност у Европи“.

Да би показао, како Грци у црквеној политици падају из једне погрешке у другу, Гелцер се дотиче и најновије распре српско-грчке у Скопљу. Претња српске владе, да може лако учинити, што су урадили и Бугари, имала је за последицу уклањање митрополита Амбросија и довођење Србина Фирмилијана на његово место. Српска влада је за то поклонила патријаршији 6000 турских фуната (око 80.000 динара). Грчка странка је због тога најоштрије осуђивала патријарха, јер, веле, већ је за Призрен дат Србима митрополит, сад да се да у Скопљу, па ће доћи и трећи на ред и т. д. А све то показује, вели Гелцер, да досадашње искуство са Бугарском шизмом није опаметило националну јелинску странку. Од коликога је значаја пак ово постављање Фирмилијаново, најбоље се доказује и тиме, што је против тога код порте протествовао бугарски егзарх. За Бугаре мора бити опасан овакав митрополит: Словен, потврђен од стране патријархове.

Католичка пропаганда у Турској и у суседним земљама има врло добро уређење. Њом управља католички делегат у Цариграду. Сва католичка пропаганда у Турској стоји под моћном заштитом републиканске Француске, која баш томе има да захвали за своје успехе на Истоку.

Сви су вековни напори католичког свештенства за унију на Балканском Полуострву уродили врло слабим плодом. Гелцер налази, да

је то за балканске народе у културном погледу велика штета, јер су, вели, Руснни и Јермени услед уније дошли до великог напретка у образованости и науци, док су остали православни балкански народи до краја XVIII века „остали у врло жалосном варварском стању“. Писац заборавља, да томе тобожњем варварском стању није била узрок православна вера него грозно робовање правим варварима, Турцима. А да православље није ништа сметало, доказ је садашње културно напредовање тих народа, о коме и сам на више места говори.

У другом делу своје књиге Гелцер разматра главније етничке црте и уопште националне прилике код Турака, Грка, шпанских Јевреја и Јермена.

Хвали добре особине простог турског народа (телесна издржљивост крај све слабе биљне хране, простодушност, извесна отменост у држању и поздрављању), док у образованих Турака налази и сувише махна. Осуђује њихову леност и познати турски: „јаваш, јаваш“ (полако, полако). Тврди немогућност младотурске тежње, да од данашње теократске Турске начине европску државу. Шта више доказује, да су Младотурци гори од данашње владе. Уопште раса, која данас у Турској господари, одликује се својом потпуном неспособношћу. У колико има у Турској културног напредовања, за то, вели, турска влада има најмање своје заслуге, управо сва је њена заслуга у томе, што допушта Европљанима и својим хришћанским поданицима да раде на културном напредовању царевине.

Независност турске царевине данас је више привидна: она мора да слуша велике силе, а особито Русију. Увиђајући да ће једног дана Турска изгубити своје европске покрајине, султан је уложио све своје старање око тога, да у целој Малој Азији створи само једну — потпуно турску — народносну целину. Стога је први задатак турске владе, да тамошње нетурске мухамеданске народе претопи све у Турке. Особито улажу много труда око снажних сурових Курда. Писац сумња, да ће се овим постићи успех и наводи за доказ босанску властелу, која је и после примања мухамеданства и турског имена у ствари очувала и даље своју српску народност. А још су врло велика сметња поменутом плану Хришћани, Грци и Јермени, који се и много више множе од Турака. Отуд је појмљиво, што је сам султан Абдул-Хамид удесио јерменски покољ.

Једно само налази Гелцер, да је одлично у турској царевини, а то је војска, коју вежбају немачки официри. Они су овде постигли огроман успех, али су, каже, и добили изврстан материјал на обуку.

Говорећи о Грцима каже, како је филјелинизам у Немачкој са-

свим ишчезао. Многе недаће, које постигоше до сад Грчку и које јој смањују наклоност европских народа, у ствари имају свој корен већ у самом стварању ове државе: Грчка без Тесалије и Епира, без Крита и Спорада само је недоношче, које не може ни живети ни умрети. Криви су много и луда велико-грчка идеја и многобројни учени пролетаријат. И официри им не ваљају. Ипак су у последње време Грци почели увиђати своје слабости и тражити озбиљна лека.

Једну стару црту код Грка види писац у њиховим непрекидним расправама: прво око тога, да ли је бољи стари (еразмиски) изговор у њихову језику или данашњи, новогрчки, и друго: око питања, где се најлепше говори грчки. Гелцер каже, да више духовништво у Фанару говори и пише најлепшим и најодабранијим грчким језиком.

Вредно је пажње, што тврди, да Грци у Турској ни мало не завиде својој браћи у слободној Грчкој. Они су, вели, свесна и поносита раса и имају разлога за то. Без ичије помоћи они непрестано и нагло у Малој Азији јачају и напредују. Чак се и међу оним Грцима, који су заборавили свој матерњи језик (и говоре турски), сад поново помоћу школа шири грчки говор.

У Турској живе многобројни шпански Јевреји. Они зову себе *Сефардим* и разликују се од *Ашкеназимâ*, у које спадају немачки и пољски Јевреји. Шпански су Јевреји снажна и веома лепа раса. Одликују се необичном вредноћом и скромним животом, па и примерима ретке часности.

За Јермене каже: што Европа уопште није баш пријатељски расположена према њима, једини су узрок јерменски трговци, од којих многи немају никакве више тежње до грамжљивости и гомилања богаства. А прости јерменски народ у својој отаџбини, Јерменској, није за то нимало крив: он је скромни и мирни земљорадник и сточар.

На завршетку писац осуђује као врло штетну данашњу народносну борбу међу балканским народима и подсмева се српско-бугарској распри око неких делова источне Македоније, где ни сам народ не зна, да ли је Србин или Бугарин. Велико-српски, велико-бугарски, велико-грчки и велико-румунски снови све су то, вели, бесмислице. Буду ли се ови народи занимали досадашњом убитачном борбом, они ће морати да подлегну којој већој целини. Као једини спас препоручује, да се они окану својих народносних тежња, па да своју заједничку православну веру узму као најпоузданији ослонац за узајамност и слогу међу балканским хришћанима. С тако сложним заједничким радом могли би ови даровити народи очекивати сјајну будућност.

Нема сумње, да овај учени човек има у многоме право. У вези с овим његовим мњењем добро ће бити, да се дотакнемо слоге и узајамности само међу нама, Јужним Словенима.

На целом словенском Југу, а готово понајвише код нас Срба и Хрвата, непрестано се проповеда, како смо ми Јужни Словени у ствари један народ, да се говором сви међу собом доста лако споразумевамо, много лакше него разна немачка племена једно с другим, да смо још и врло великим делом исте вере и т. д. Па при свем том сви видимо како се из дана у дан међу нама распирује све већа распра, па чак и мржња, која је дошла већ дотле, да јавно мњење образованих Срба, Бугара и Хрвата много више указује симпатије несловенским народима, па чак и Немцима, Маџарима и Турцима него својој рођеној браћи. Ако се то не може назвати заслепљеношћу, онда не знам, какво му је друго име.

Доиста је велико чудо, докле су дотерала југословенска браћа, ова браћа, која укупно броје добрих 10,000.000 душа чистог словенског племена и која би, да су сложна, могла држати у својој власти више од две трећине Балканског Полуострва — онолико, колико им по праву и припада. Ови млади словенски народи, којима треба још врло много времена и напора, да једном стану на своје ноге, троше скупоцено време и сатиру велики део своје млађане снаге на међусобне борбе и слабљења. Зар би се могло наћи искреног Словенина, да горко не зажали, гледајући докле је довео овај несрећни раздор?

И сувише је жалосно, да су Срби и Хрвати још пре 60 година били онако свесни свога братимства а да су га до данас тако грозно поткопали. А тек је двадесет и неколико година, како су Срби и Бугари гледали једни у другима само милу браћу, док је данас редак међу њима, који не би ову реч изговорио с иронијом. Како ли смо ми јадна браћа, кад у свакој згодној прилици једни злурадо тапшу неуспесима других!

Истраживати, ко и шта доведе Јужне Словене до овога, био би врло велики посао. Главно је, да међу нама постоје сад врло тешке омразе: Македонија је Ериднна јабука међу Србима и Бугарима, хрватско право међу Србима и Хрватима. Да се пак у ове наше распре и сувише мешају туђи прсти, о томе нико већ не сумња. А сви такође знамо, да нам се највише ваља бојати онога злотвора, који је навек презао од словенске слоге, нарочито од заједнице Јужних Словена, онога, који је угушио илирски покрет и који је Српству одсекао и ноге и руке.

Сваким даном увиђамо — јер нам и примери очито показују —

како су данас врло тешке прилике за одржање малених држава и народа, а десет пута теже, кад је у питању који словенски народ. Словени немају у својим суседима нигде пријатеља: ода-свуда виде развјаљене чељусти, спремне да их прогутају. И српски (са хрватским) и бугарски народ сваки за себе малене су целине, управо такве, да према својим приликама никако не могу живети правим животом самосталних народа. Само удружени, економски и војно, могли би они чинити знатну силу на Балканском Полуострву, силу, која би успешно одолевала сваком грамжљивом насртају туђинском.

Већ према овоме видимо, који су први позвани, да без одлагања пораде на сталном напредовању југословенске и у опште балканске узајамности. Хрвате не можемо за сад узимати у обзир већ и због тога, што они немају своје, колико толико самосталне државе, а осим тога они су на жалост великом већином и сувише беспрекорни Аустријанци. Али са Бугарима стоји сасвим друкчије. Они истина још нису потпуно самостални, али су у једноме много срећнији и од нас Срба: постигли су већ врло великим делом своје народно јединство и то — што је баш најглавније — *у једној држави*.[1] Тако су дакле они одмах у почетку свога државног живота стекли оно, чега ми Срби немамо и због чега смо у овако тешким приликама. Али Србија и Црна Гора заједнички чине силу, која ни мало не уступа Бугарској, а осим тога Србија има и много згоднији положај него Бугарска, да у случају потребе брзо и лако уђе у Македонију. Не само дакле братски обзири него и чист политички рачун упућује нас на споразуман рад. Што се македонско питање испречило као огромни камен спотицања на сваком кораку српско-бугарског зближења, крива је и једна и друга страна.

Срби врло слабо увиђају, како су на рачун борбе о Македонију напустили своју заветну мисао. Изгледа као да се и сами трудимо, да себе уверимо о томе, како ми морамо прежалити Босну с Херцеговином и новопазарски санџак. Место да Србија нема данас светијега задатка од неуморног рада на што скоријем присаједињењу новопазарског санџака и Босне с Херцеговином, она се троши у борби о целу Македонију. Место да Аустрија води с нама борбу на западу и северу од Србије, она је пренела чак на југ, у Стару Србију, па и у Македонију. А треба једном увидети, да Србија мора најпре имати једно јако, чисто српско језгро, које ће и по географском положају,

[1] Не обзиремо се на двојност северне и јужне Бугарске, која је у ствари само привидна.

бити згодна целина, да се око ње приберу раскомадани делови Српства; тек онда може она поћи у борбу за ослобођење своје остале браће. А то језгро српско може чинити само Србија, сједињена са Босном, Херцеговином и новопазарским санџаком и тим самим доведена у тесну везу са Црном Гором. Тако удружено срце Српства имало би све погодбе за свој самостални економски развитак и опстанак; оно би преко Црне Горе добило један много ближи и врло користан излазак на море, а тиме би било у велико спасено од данашњих својих економских окова. А кад знамо, да би овим била пресечена и сва ровења аустриска у срцу нашег народа, онда видимо, колико би ово била огромна добит и по националне задатке Српства. Неизмерно је дакле и корисније и узвишеније, да Србија и Црна Гора уложе главну своју снагу око спасавања Босне с Херцеговином и новопазарског санџака и да њихова имена истакну на својој застави. У томе ваља сваки Србин да гледа једини спас нашег самосталног народног живота.

Колико је пак пуна тешкоћа и недостижна наша, српска, тежња, за Солунским Заливом, може се видети из овога. Замислимо, да Србија добије целу или велики део Македоније све до Солуна и са Солуном. Како би прошла та држава? Издужена од Дунава до Белога Мора она би била омеђена са свих страна непријатељски расположеним народима, који би непрекидно радили, па и успели да је распу. Успели би зато, што би са севера и са запада, у Босни и Херцеговини, била Аустрија, која би противу Срба, као и сад, подстицала још и Арбанасе: са истока би била до срца увређена Бугарска, која се не би тада устезала, да ступи у савез са нашим највећим крвницима, а са југа бисмо имали Грке с истим таквим расположењем. — Само јака и на целокупно Српство проширена Србија могла би се машати и Солуна. Али би Србија тада учинила неправду и Бугарима и Грцима.

Ако дакле узме Солун ма који од три главна балканска народа, никада неће међу њима бити мира ни искрених односа. Сви они имају права да га желе. Србију, онакву каква је данас, гони к Солуну економска потреба, и то јој и сви остали признају. Али је на жалост Србија тако далеко од Солуна а Грци су тако близу и Бугари су опет врло јаки у солунском вилајету, а и Грцима и Бугарима није Солун на одмет. Шта више Бугарима је за њихово самостално економско развиће Солун такође врло потребан. Срби пак не би никад прежалили да се Солун да Бугарима или Грцима.

Јасно је, дакле, да онај који жели мир међу балканским наро-

дима, не сме дати Солун ни једном од њих нити им га опет сме закратити. *Солун са својом грчко-словенском околином мора остати слободан светски град*, у који би подједнако имали приступа сви балкански народи: он је и иначе на њиховој етнографској међи, а сам по своме становништву не припада ни једноме од њих.

Колико у погледу македонског питања греше Срби, толико исто а у неким питањима и много више, греше Бугари. И с њихове стране непрестано се гомилају кривице. У своме претераном шовинизму они не само што неће да чују, да и Срби имају права на део Македоније (онако исто као и Бугари), него се не стиде ни убистава ни свију других пакости, које Србима чине. А осим тога Бугари су се навек показали врло неискрени, кад год се покушало радити на зближењу међу њима и Србима. Зато и није могло до сад бити тога зближења.

Ма колико доказивали и Срби и Бугари, да је Македонија српска односно бугарска, све то ништа не вреди. Сви ми, и Срби и Бугари, у души признајемо, да је ово пакосно отимање наше око целе Македоније врло неразборито и да се македонско питање неће можда никад решити ни по српској ни по бугарској жељи, и што је најгоре да се тада вероватно ни једни ни други нећемо нимало питати. Што ни ми Срби ни Бугари немамо правог и поузданог успеха у Македонији, узрок је баш у томе, што смо се и једни и други са својим малим силама расплинули по целој Македонији и још ухватили у коштац једни са другима. Зар није било паметније, да смо тамошњим Словенима — који нису ни Срби ни Бугари и од којих су једни само ближи Србима а други Бугарима — да смо тим Словенима показали нашу братску љубав начином, који би био далеко од овога гаднога отимања о школе и цркве и од себичног натурања свога имена начином који би и нама прибавио много више угледа и поштовања у њиховим очима? Тај би се начин састојао у озбиљном и марљивом раду на просвећивању и одржању православља код тамошњег народа, који би договорно удесиле Србија и Бугарска.[1] Зар не би онда већ само собом дошло, да би захвални ученици сматрали за част звати се именом својих просветитеља? И зар не би онда две овако пробуђене масе словенске биле у стању, да и саме у многоме одолевају туђинским пропагандама и да једног дана предузму одлучан корак за сједињење са својом браћом? А колико би тек за брзо решење

[1] Верујем, да међу Србима и Бугарима има таквих озбиљних родољуба, који би се могли сложити у овом питању, т. ј. у питању о кругу (сфери) српског и бугарског утицаја у Македонији.

македонског питања били од значајног утицаја ови пречишћени односи и сагласност српске и бугарске државе! Како би се морало водити рачуна о њиховим праведним захтевима, па чак у случају потребе и о сложеним претњама обеју држава!

Према свему до сад казаном јасно је ово. Кад се Срби и Бугари буду једном за свагда освестили и везали трајним споразумом, тада на Балканском Полуострву неће бити народа, који не само не би смео противу њих ићи, него би шта више, поштујући њихову солидарност, и сам зажелео да ступи у њихово коло. *Југословени треба дакле први да пођу путем, који Гелцер препоручује, али зато морају жртвовати од својих сувише великих тежња, које баш својом величином и ширином показују њихову досадашњу тесногрудост.*

Јован Ердељановић

Милорад М. Петровић. **Сељанчице.** Електрична Штампарија П. Ћурчића. 1902. Цена 0,50 д.

Кад је песник Некрасов (податак нам даје *E. M. de la Vogüé*), у искреном ентузиазму за силним генијем младога и непознатога Достојевскога, журно отишао Бјелинском, да га обрадује, како се „родио нови Гогољ“, — овај га је познати и цењени критичар, „оракул руске мисли“, предусрео хладно, присебно, с неповерењем. „Данас Гогољи ничу као печурке“, рекао му је критичар, намрштен, с апатијом, „узимајући рукопис као кришку отрованог хлеба“.

Ја сам почео овим значајним примером из срећне руске лепе књижевности не због тога што би и српска данашња критика, поплављена масом нових књижевника, нашла у г. Петровићу, песнику *Сељанчица*, тако пријатно разочарање, као што је Бјелински нашао у Достојевском. Ја вам оживљавам ово сећање на ову сцену једино због тога, што нам она најјасније говори, како вредност избија кроз множину, и како се из читаве масе печурака, што се називају и што их називају песницима, јасно издваја прави песник, да као звезда првога реда засјаји својом сопственом светлошћу. Чекајући на тај случај критика се мора и са мањим задовољити, те и данашњем стању поезије, каква је да је, наћи места у осталом литерарном раду наших књижевника.

После оцене књиге балада и романса г. М. Митровића, коме је сва критика, више мање, са сложношћу која је ретка, дала врло

угледно место међу новијим песницима нашим: после неумитне оцене г. проф. Недића песама г. М. Јакшића, у новије су време и два „пријатеља“ наших првих критичара, г. проф. Богдана Поповића и г. Марка Цара, огледали своја копља над славом артисте песника г. Шантића.

И док се водила та реч, која је до најсићушнијих суптилности залазила у логичан или појетски значај појединих израза песникових, дајући оцену китњастом, уметничком стилу, или, с друге стране, означујући суштину појезији, дотле су се тихо, скромно и нечујно, у чистом сеоском ваздуху, у примитивној природној средини, развијале и низале песмице сељанчице, које се ево јављају и као књижица песама.

Предмет песама г. Петровића, једноставан, одмах вам јасно пада у очи. Ту немате широкога хоризонта, који обухвата све стране сеоскога живота или чисте природе, у којој би се песник напајао инспирацијом. Ту нема какве велике уобразиље, нити каквих подробнијих ситница у сликању маштиних комбинација или природних слика, нити каквих суптилнијих душевних емоција. То су оне песме које се издвајају из природног, простог, непомућеног срца, песме наивног и сировог сеоског љубакања, из идиле сеоских драгана. И кад приђете ближе овом прижељкивању сеоског славуја осетите како је право задовољство присуствовати духом овим идиличним сценама, где млада крв заборавља јад живота, а над заљубљеним влада „тихи покој неба блаженога“, као што вели Његош. Осећате чар простоте, чар срдачне душе раздраганих момака и девојака.

На шта то покреће ту просту душу сеоске момчадије?

Један се мучи што не зна да ли га драга воли:

У мени се срце кида,
Пусто срце на две поле,
Од јада ме душа боли,
Плачно око к'о да моли:
„Да л' ме воли?... Да л' ме воли?“

Другоме је жао што није близу своје драгане, која „носи нѝзу, баш под грлом близу“.

Или му срце кида љубомора:

Девојче, враже, ђаволе море,
Знаш шта о теби говоре:
Да љубиш старе бећаре!...

Или плаче што је сварао драгу:

Сву ноћ сам, душо, проплак'о,
Што сам те лудо сварао....

Или у красној песми *Ситна киша*, где се он пита, да ли му се драга нада, а драга се срцу јада:

— — — — — — — — —
Да ти љубим очи вране,
Да те грлим док не свање,
Докле сунце не огране,
Док и живот не преса'не,
Да ти љубим очи вране!...

Један се боји да му не прође рана младост, да остане жељан „душе“ своје, „дуње“ своје.

Другоме је жао што није богат, па да намами драгу да му добегне. Он жели највише што може пожелети сеоска душа: „цело село“, „сто појата и сто хата“, „три дућана молована“, „товар ћи̂ма ибришима“. Он би све то продао и:

Сазид'о бих до два двора
Од мрамора,
Купио бих златне токе
Од две оке,
И на појас трамболосе
Што пркосе,
Ти би чула, па би мени
Добегнула!

Или се јада на самовање, нарочито „кад наступи црно вече“, кад „ноћ мирише“.

Или одмеће злато, што драга откида с низа и растапа да му марамицу поткити:

Шта ће мени суво злато?
Дај ти мени срце твоје,
Ако другом није дато!...
— — — — — — — —

Друге су песме девојачке, и њина душа зна за љубав и њино срце муче љубавни јади. И онда, кад је:

Зарудела шљива ранка
Процветала караманка,
— — — — — — —
Развила се зелен-када
Замириса бела рада....

тада се оне сећају оног места где су биле „сваке ноћи, до поноћи, сам оћи....“ са својим драганима.

Једна се боји да јој драган не проси цуру „с јабане“

Драгане, душо, јаблане.
Не проси цуру с јабане.

Кад су босиљак рани покидали јарани, њеноме јарану нису дали грану.

За њега је грана узабрана
Вита грана, јараница Јана.

Или јадница узаман чека, чека до зоре, свога драгога.

А друга ће чекати две године у самоћи, те јесени испрошена, те јесени доведена. И она се у наивности пита:

Две године.... јадна сама,
Дању — ноћу у сузама,
Две године!... Да л' ћу моћи
У самоћи!...

Једна се боји да јој не чује нана, како воли свога дилбера, другој је жао на нану, што је није удала. Или је једној жао на сунце што већ заходи, а драги јој се враћа с војне, пролазећи пустим, дубоким бродима. А другој је тешко што јој је дилбер „тужан ухватити у вечере". Једна јавља драгом да пође у коло, па ће се до њега а друга кори драгог што је одоцнио.

Када је прошао онај млад ђидија, описан у духу народне песме,

Гледају га цуре младе,
Па се диве:
„Одакле је, којој ли ће
Руку дати?..."
Једна само међу њима
Ћути... пати!

И друга једна пати, што ју је драги сварао и другом се оженио. Са каквим болом онда иду речи, кад сузе у грлу хоће да угуше.

У осталим песмама, које нису чисто љубавне, чисто емоцијалне, као ове довде, и оно што у њима одступа од општега тона и том својом дигресијом једино даје шири обим сликању средине, ипак попушта љубавноме заносу.

Када песма баци ма и летимичан поглед на жетву и сетву, орање и комишање и друге сеоске послове, ипак даје маха еротизму *(Прошла жетва)*. Чак и у оној најсуровијој прози, кад се кроз село чује бирова глас, зајеца и заплаче и глас фрулин, а „нека цура тек прошапће:

да л' је он?"

У једној се песми описује село после кише, и опет драган кроз песму „здрави драгу и јавља да је чека“. У другој се очекује старојко.

Још остају свега три песме, у којима нема ни мало тога општега елемента, са основом у сензуалности. Од тих изузетних песама, у двема се, жали Боже, није из очаја и ината, а по расутоме „рују“ излива национални понос и уздање у снагу и славу Србинову. Оставимо те песме у загради. У трећој се описује зимње јутро. Ту је проза, гола, ледена проза, која сурово прати то зимње јутро, са непосредним утиском грубе слике, у којој „стари зечов урликне пл' зене

И репом покрене.“

⁂

Стихови г. Петровића теку лако, глатко, природно. У њима нема онога тешкога, претовареног стила, са украсима који су већ постали обавезним. Кад г. Петровић и употреби какву необичнију реч, не да буде Сарајлија или, скромније, Лаза Костић, онваздан обраћа пажњу на њу, не би ли јој објаснио значај *(љубовати)*.

У песмама г. Петровића примећује се оригиналност конструисања стихова. Ту се прилично напуштају уобичајени шаблони, где је све измерено и оверено. И изгледа да су многе песме привлачне баш због распореда речи, које, неукочене сликом, теку врло лако, врло мелодично. Саме пак речи обичне су, просте, речи сеоских уста, и само се где где измакне какав варошки или излизани израз ранијих песника. Тим се изразима не јури за сликом по што по то, због тога и нема оних натегнутости сликовања, која лошим стихотворцима често позајмљује бесмислице или несимпатичне неологизме.

Има и таквих песама у овој збирци, у којима се због нарочитог распореда речи, не може лако увидети сликовање. Нарочито у красној песмици *Дивна ноћи...*, која по своме склопу јако подсећа на ону нарицаљку сестре Батрићеве. Ево:

Дивна ноћи, дивна ти је
Драга моја!
За главом јој перо вије
Тиценоја.
Под грлом јој низ бисера,
Мој бисеру!
Грло слађе од шећера,
Мој шећеру!
На прсима сјајна пуца
Златне боје,
У прсима срце куца —
Срце моје!

Кад сам већ зашао у *Горски Вијенац*, онда, молим вас, још да упоредимо и стих из ове песме:

„Грло слађе од шећера"

са Његошевим:

„Купо меда, горо од шећера!"

Каква разлика влада између ових стихова, таква је и између целе једне и друге појезије. Таква је разлика између симпатичнога творца чистих, лаких, умиљатих песмица *Сељанчица* и великога песника крепких, силних, духовитих стихова *Горскога Вијенца.*

Све љубавне песме г. Петровића одају душу искреног и заљубљеног вереника или млада друга (посвета је песама: *Мојој Ружи*), душу која воли и осећа. Оне су његова *Juvenilia,* у двојаком смислу речи. Чинећи позајмицу овога *Juvenilia,* мени прелеће преко памети оглас песама двојице песника, под именом *Диоскури.* Ја их нисам читао, али желим да та *Диоскури* не буду *Диобскури.*

Песме *Сељанчице* имаће своју ширу публику, ма да нису производ јачег песничког талента. Да ли видите у њима ипак ону „варницу из које се пламен рађа", као што вели наш велики *Чика-Љуба?*

Врање.

Бор. П.

Ђорђе П. Иличић, учитељ. **Миленија,** спев. Београд. „Доситије Обрадовић" — штампарија Анe М. Станојевића. 1901. 8⁰ стр. 62. — Цена 80 пара.

Сваки пријатељ српскога песништва мора се радовати, када у једном уметничком спеву нађе опеван догађај из прошлога живота свога народа. Такав предмет близак је српском читаоцу: то је спомен из прошлости његова рода, то је један лист из велике историје српскога народнога живота, — живота тако мучног, али и тако славног.

Али, као што се зна, српска уметничка појезија претурила је педесет година свога живота, напредовања и усавршавања, и достигла видну и угледну висину, хвала буди даровитим и одушевљеним носиоцима српске лире — од Бранка до Дучића. Зато се данас од свакога српског стихотворца може тражити, ако ништа више, а оно то: да сâм сагледа значај, јачину и лепоту народнога предања, те да према предмету одмери своју песничку снагу. Ако је предмет по природи својој лак, онда га почетник - стихотворац може обрадити како

тако, те да се његов спев може бар читати, ако се не може уживати у песничком стварању. Али ако је предмет дубљи по значају и тежи за обраду, онда почетник - стихотворац има само једну дужност: да ту лепу народну кажу верно исприча и штампа, како не би без паметара остао тај необичнији и значајнији догађај, који је привукао његову пажњу. На ту објављену кажу наћи ће кад тад прави песник и обрадиће је тако, како ће служити на част и њему и књижевности. Шта је, на пример, вредило, што је један обичан стихотворац невешто обрадио дивну народну кажу о пожртвовању родољубивог Србина Милутина? Од слабога спева овога није видела никакве користи српска књижевност, а тешко да је и „песник" распродао све примерке свога спева...

После овога пригоднога размишљања да пређемо разгледању спева „Миленија."

Писац овога спева био је добре среће, те је нашао на ово лепо предање. Угледни Србин Иван Станковић из Големога Села у врањској Пољаници, родољубив као и његови другови, што с владиком Мелентијем изгубише живот на Нишави, гине од Арнаутина Џине, кога на то подбоде буљубаша Суља по наредби врањскога кајмакама. Ивина јединца Милојка зароби Суља. Мати његова Миленија да спасе живот милом сину, тражи од Бога милости и од преминула мужа опроштаја, те да и образ свој жртвује зверском Турчину, само да јој јединче остане живо. Али је честитом срцу грех страхота и ругоба, те Миленија, увређена и понижена, убија нечовечног Турчина његовим ножем. Тада Миленија прилази зароблћеном сину, да га ослободи, али стражар убија младога Милојка, а несрећна Миленија удара се ножем у срце. Према овој народној кажи спев је подељен на ове делове: I Смрт Ивана Станковића. II Милојко. III Суља. IV Миленија.

Обрађујући овако тежак предмет, писац, као нов радник на песничком пољу, није био много обазрив. Писац није огледао своју снагу на мањим саставима, него је са неиспитаном јачином свога талента ушао у озбиљну и китњасту обраду оваквога предмета. Он, почетник, хтео је израдити спев лепше и углађеније, но што је био моћан извести. Он, почетник, радио је спев тежим начином но што је Ђура Јакшић радио своје спевове: он је кроз цео спев провео сликове и још је акцентовао последње речи, да се види, како су сликови правилни. Акцентовање је готово свуда нетачно, а сликови ретко кад добри. Тежња ка сликовању покварила је врло многа места. Због слика спевалац изокреће речи, те израз испада усиљен и производи неповољан утисак. Да наведемо који пример, не за то што волимо

навођење, него за то да би погрешке биле видније, те да би једном нестало таквих грешака у штампаним радовима српских писаца-почетника.

„Брже лети у Трстену љ̑ту
Те ми зови Цину Арнаута.
Ал' даљина немој да те спута.
Правећ' љутњу мени забрин̑ту. —
С њиме поноћ да доведеш гл̑х̑.

„Побратиме, Цино Арнауте,
Је ли вера да не издаш тâјну?
Ја се надам тврдом вером у те
Да ћеш љубав указат' ми сјâјну?“
(А Цино га гледа поно́сито
Мило му је побратимство тако,
Чисто вели: то је истинито:
Сме ли друкче код нас бити како?)...
с. 10.

На свима таквим местима читалац одмах опажа, да би та места без тражених, а ненађених, сликова била: и природна, и жива, и изразита.

Дабогме, да овакав рад не подиже вредност спеву, него јасно показује, да писац није дорастао таквом послу. Нечисти, безначајни сликови протежу се кроз многе редове, те погдегде читаве стране праве рђав утисак због слабих сликова. У таквим стиховима често се јављају слабе, просте и безизразне метафоре.

...Поведе се ка густом честáру,
Па загрли ону росну трâву.
с. 22.

Бес му поста од освете дужи.
с. 34.

У ћутање сав се народ створи.
с. 34.

Мрки поглед још једаред што се
По народу васколиком просу...
с. 41.

А поглед му о врата се кра,
Ил' полетне ил' суморно ира.
с. 50.

Те му немир сву душу узб̑ни —
И отпоче тугом да је кр̑ни.
с. 20.

Са оваквим метафорама једнаке су и алегорије, које су ослабиле неколико места.

По свему се види, да је писац могао радити друкче и много лакше: могао је пазити, да му казивање мисли буде што природније, те да и приказивање личности и њихових осећања буде још јаче истакнуто. Другим, старијим и вештијим песницима, могао је писац оставити, да пишу спевове у сликованим стиховима, а он да је пазио, да му спев не буде пун слабих сликова, покварених слика и многих неравнина, него да спев буде простији по обради, али песнички јак и изразит.

Сада нам је дужност рећи, да у овом спеву ипак има по нешто добро. Те добре стране, које је зацело и сâм писац опазио, могле су

га охрабрити, да пусти у свет овај свој спев. Штета, што према тим добрим странама није уочио оне слабе, те уравнао цео спев!

Прва добра страна овога спева јесте та, што обрада његова показује многе особине правога епскога певања. Свуда се мирно износи прича о догађајима, који су лепо оцртани у раду главних личности. Све личности приказане су пластично и природно: угледни јунак Ива Станковић, крвожедни и страсни Суља, старац Јелисије и јунакиња Миленија.

Понеки психички тренутци приказани су добро — жалост Миленијина кад је видела сина заробљена (с. 38) и њено надање, да ће сина избавити (с. 43). Неки описи израђени су рељефно, те нас преносе на место, где се радња врши. Такво је оно место, где се описује, како Иво удара на Џинову заседу (3. одељак I песме), опис доношења десетка и опис мале собе Суљине (с. 56). По негде наилазимо на опис изразита покрета, што јако привлачи пажњу читаочеву:

Бич се диже по вре̂ломе зра́ку,
И спусти се у фијуку ја́ку,
Те се сави око луда ста̂рца,
Док он преви тело од уда̂рца:
А рука га кавазова ја́ка
Неколико занесе корака. (Стр. 40.)

Понеко место прожето је умереним и складним осећањем, па утиче лепо на читаоца. А овде овде јави се понека изразита прособопеја, те сине у оном обичном певању.

Најбоље место у целом спеву јесте зацело нарицање Миленијино на Ивину гробу.

„Нема коме на свету ово̂ме
Плачна душа да се моја жа̂ли.
Теби дођох да имену тво̂ме
Јаде кажем што су на ме па̂ли.“ Стр. 53—5.

Камо да је писац цео спев израдио тако пажљиво као ове три стране!

По овим бољим особинама спева „Миленија“ опажа се, да писац има воље, па и дара, за епско певање. Не мислимо тиме рећи, да он може опевати који хоће предмет, пошто ни овај није обрадио како треба. Него помињемо, да писац с вољом, коју уноси у свој рад, може овај свој први рад дотерати, улепшати, поправити, те да личи на књижевно дело. А да од овога предмета може постати добар спев, у то зацело неће посумњати ни читалац ових редова.

М. К. Драгутиновић

Dr. Радован Кошутић. **Примери књижевнога језика пољскога.**

Намењено у првом реду ученицима славистичкога одсека на нашој В. Школи, а у другом и свима онима који би хтели да науче пољски, дело ово подељено је у два главна дела. Први обухвата: предговор, библиографију, садржај, текст и биографије писаца чија су дела у тексту; други — речник са етимолошким тумачењем речи.

У предговору нам г. Кошутић износи укратко побуде, које су га руководиле при избору градива; затим нам у Библиографији наводи најважнија дела за изучавање пољскога језика, пољске књижевности и историје, и на крају списак пољских речника.

Текст са напоменама и биографијама писаца износи 291 страну велике осмине. Прво долазе, као приступ, српске народне песме у преводу, народне пољске пословице, пољске народне приче, загонетке, шаљиве приче, песме у духу народном (Љерчартович и Витвицки), омладинске песме (Васиљевски) и бајке (Александар Фредро, Игнаци Красицки и Фрањишек Моравски). Од песника: Адам Асник, Виктор Гомуљицки, Чеслав Јанковски, Јан Каспрович, Марија Конопњицка, Мицкјевич, Мирјам, Немојевски, Словацки, Тетмајер. Од прозних писаца: Сјенкјевич, Красињски, Ожешкова, Остоја, Прус, Шимањски, Дигасињски, Свјентоховски, Хмјељовски, Тарновски и Шујски.

Као што се по писцима види, градиво је одлично, а распоред му показује човека искусна у овоме послу. Који год буде пажљиво проучио ово дело, моћи ће после без бриге узети ма које дело пољске књижевности, поуздан да ће му речник требати врло мало. А то се овим и хтело.

Нека нам се не замери што ћемо, пре но што пређемо на расматрање Речника, узети слободу да нагласимо важност двеју новина, бар код нас, у делима ове врсте. Те су новине: Библиографија и списак речника. До сада се код нас, при изучавању страних језика (изузимам словенске, јер за проучавање словенских језика ово је прво озбиљно дело) лутало због незнања најглавније библиографије, мучило и злопатило због речника. Ово је дело и ту празнину попунило.

И напослетку две замерке, само две. У овим *Примерима* не видимо нигде примерка из пољске драмске књижевности, а то, ван сваке је сумње, није стога што их у пољској књижевности нема. Друга је замерка ова.

За последњих пет-шест година стекло је гласа прилично *најмлађих* писаца. Да поменемо само најглавније: од песника Леополда

Стафа и Станислава Виспјањскога, а од приповедача Стефана Жеромскога, Владислава Рејмонта и Вацлава Сјерошевскога. Ни један од ових најмлађих, данас управо млађих, није заступљен. Зашто?...

* * *

Други је део, као што рекосмо, Речник, који износи 223 стране и има од прилике 10.000 речи, етимолошки протумачених.

О етимологији не можемо говорити. О њој ће без сумње проговорити наши стручњаци, али ћемо и овде изнети, по нашем мишљењу, једну добру страну и један недостатак. — Добра је страна што су речи, сличне у српском и пољском језику, издвојене и тиме на њих обраћена нарочита пажња. А замерка би била стога, што г. Кошутић, кад је већ учинио толико, није још уз речи забележио сва значења, пошто нема изгледа да ћемо добити потпун пољско-српски речник, бар нећемо скоро.

Али и овакви какви су, с правом смемо рећи да су ови *Примери* најбоље дело ове врсте у свему Словенству.

Dr. Miloutine Lj. Périchitch. **La syphilis en Serbie.** Nancy, impr. A. Crepin-Lebland, 1901. 8°, стр. 161, са 13 таблица, 7 карата и 5 диаграма.

Овај натпис носи докторска дисертација младога лекара Г. Милутина Љ. Перишића, који је ове јесени завршио медицинске студије на француском универзитету у Нансију. Ово је, у колико је нама познато, друга медицинска дисертација са француских факултета, у којој Србин кандидат говори о својој отаџбини (прва је била од Dr. Теофила Мирковића, Etude sur les eaux minérales en Serbie. Paris, 1892.). И ма да се у нас не поклања много пажње медицинским расправама, бар у књижевним и повременим листовима, Г. Перишићева заслужује не само да забележимо њену појаву, него и да се мало више на њој задржимо, колико због савесне и одличне обраде предмета, толико и због значајности самог питања за нашу отаџбину које се у њој третира.

Г. Перишић, завршујући своје студије, хтео је да третира у својој докторској дисертацији питање, које би науци могло бити од користи, а којим би, у исто време, учинио у туђини и једну услугу својој земљи. И он је изабрао сифилис у Србији, ону кужну бољку, која је некада разоравала тако рећи читаве крајеве, нарочито источне,

наше отаџбине, а која и данас још немилостиво коси многа села наше лепе земље, и поред свих енергичних мера, које предузима држава да је ограничи а по могућности и са свим уништи.

О овој заразној болести, која, као што је познато, уништава читава поколења, писано је у нас прилично, било у дневним и повременим листовима, било пак у нарочитим књигама и научним публикацијама. Али су од нарочитога интереса и важности за упознавање ове заразе у нашој отаџбини, извештаји среских и окружних лекара, који се чувају у архиви санитетскога одељења министарства унутрашњих дела. Г. Перишић је брижљиво прикупио сву ту грађу и написао једну лепу монографију, у којој је изнео историју сифилиса у Србији, у коме се стадијуму он данас налази, шта је држава предузимала и шта непрестано чини да се ова зараза ограничи и уништи. Своја излагања поткрепио је статистичким подацима и таблицама, картама и дијаграмима, што књизи повећава вредност и даје карактер озбиљнога посла.

Ова поучна и овако лепо израђена књига заслужује да јој поклоне пажњу не само сви наши лекари, него и наши државници, који су позвани да се старају, како о здравственим приликама тако и о моралним особинама нашега народа.

Drd.

A. d' Avril. **Protection des chrétiens dans le Levant.** Paris, Leroux, 1901, 8⁰, стр. 39; цена ?

Ова књижица нема специјално интереса за нас Србе, али како је изишла из пера уваженога пријатеља нашега народа, Г. барона d' Avril, то ћемо се задржати на њеној садржини са неколико речи.

Познато је, да странци уживају нарочите правне привилегије у отоманској царевини, и да су увек били потчињени једној изузетној јуриздикцији, која је опште позната под именом *режим капитулација*. Још од онога дана тако рећи, када су Турци освојили Цариград, они су били принуђени да разним уговорима и актима, које су закључивали са страним силама, уређују права поданика страних држава, који су се налазили у Турској. Сви ти уговори имају нарочити карактер, и створили су на Истоку читав један низ установа, које су противне позитивноме праву јевропских држава.

Г. d' Avril прикупио је и изнео у овој књижици, у колико је било могуће краће, сва званична документа, којима се гарантују права

француских грађана, и на којима се базира француски протекторат на Истоку, у корист католика сваке народности и свих обреда (rites), протекторат који је признат искуством толиких векова, и који је недавно још утврдио и сâм поглавица католичке цркве Леон XIII.

Овим капитулацијама, писац је још додао капитулације Аустрије и млетачке републике, којих има много мање, а и од мање су вредности и интереса.

Овај је рад био прво штампан у једној свесци прошлогодишње *Revue d' histoire diplomatique*.

Н. С. П.

ОДГОВОР НА КРИТИКУ ДР. СТ. СТАНОЈЕВИЋА

у 23. бр. „Срп. Књижевног Гласника“[1]

У „Књижевном Гласнику“, бр. 23., Г. Ст. Станојевић је донео тако нетачан реферат о мојој расправи „Почетак Самуилове владе“, да сматрам за потребно замолити Уредништво „Српског Књижевног Гласника“ да у интересу читалаца свога часописа донесе ово моје објашњење и исправку реферата.

Сва нетачност реферата Г. Ст. Станојевића дошла је отуда, што није разумео или није хтео разумети она питања која сам ја узео да расправим. Он, истина, у почетку вели, да сам ја у својој расправи „хтео расправити питање, кад и како је цар Самуило дошао на владу“, али ваљда за то, што је ту изоставио реч *„сâм“ (сам Самуило)*, он је доцније са свим заборавио, да ја ту расправљам питање о времену и начину доласка на владу *самог* Самуила, без његове браће, т. ј. онда кад је он сам постао монархом над целом својом државом. Место овога, он је даље узео погрешну претпоставку, као да сам ја хтео расправљати питање о времену и начину *постанка македонске државе.* Међу тим, ја сам одмах у почетку казао јасно задатак своје расправе речима, да „ћемо по могућству расправити нејасно питање: када је Самуило узео *сам* владу у своје руке и како је извршена трансмисија суврремене власти до њега“ (т. ј. од кога је он сам на-

[1] Овај је одговор био предан уредништву „С. Књ. Гласника“, али није био примљен за штампање у листу. Ми га доносимо не само због значајнога питања, које се расправља, него и зато што сматрамо да треба бити предусретљив кад се на пољу националне науке јави радник озбиљан и спреман, какав се на пољу српске историје јавио г. Б. Прокић својим чланком у Академијину „Гласу“. Напоменућемо и то, да је Крумбахеров „Византиски часопис“ дочекао једним рефератом сасвим друкчије чланак г. Прокића, но референат „С. Књ. Гласника“.

следио сувремену власт). Ово се, у осталом, јасно може видети из свега мога даљега излагања и расправљања ових питања. Ја сам, дакле, — да се још јасније изразим, — хтео својом расправом расправити само ова два питања: 1) хронолошко, до сада нерашчишћено, питање о *години* доласка на владу самог Самуила, као монарха: и 2) питање о претходнику, од кога је он тада *директно* наследио владалачку власт. А што се тиче оног другог питања, које замишља г. Станојевић као циљ моје расправе, т. ј. питања о *постанку македонске државе*, ја сам то питање изоставио с нарочитом намером, да о њему другом приликом говорим, као што се то лепо може видети из ових мојих речи: „Ми се нећемо упуштати у доказивање њихове *(т. ј. четири брата)* зависности од Византије до овог времена (т. ј. до 976), нити ћемо побијати хипотезу Дриновљеву о „Западној Бугарској Царевини“, *јер то нисмо поставили себи овде за задатак* (стр. 134)“.

Схвативши овако погрешно задатак моје расправе, Г. Станојевић је све своје даље закључке погрешно извео. Мислећи, да сам ја том расправом хтео да створим неку нову хипотезу о постанку македонске државе, Г. Станојевић ми замера што нисам употребио све оне податке, који о томе говоре, па ми чини овакав прекор: „Г. Прокић је те податке који не иду у прилог његовој хипотези, просто прешао, игнорисао и изоставио, ма да је њих истакао професор Јиречек.“ Овде износи Г. Станојевић два податка, за које вели да их је професор Јиречек истакао, а ја их нисам узео, а то су: 1) „да Скилиц-Кедрин на једном месту помиње устанак четири брата још против(!) цара Петра († 969), и 2) „још важнији податак . . . онај дочек посланика на немачком двору 973 г.“ „Тај је податак, узвикује г. Станојевић тријумфално, г. Прокић прећутао, а он јасно сведочи да је *македонска држава постојала већ 973 год.*, те је већ тим фактом доказана нетачност причања Кедринова и оборена хипотеза г. Прокића.“ Да дивна закључка! Зар је устанак четири брата у 969 *противу Петровиx синова* (а не противу Петра) и онај њихов устанак у 976 години *противу Византије* један и исти догађај? И зар није могла македонска држава постојати у 973 години, а да више не постоји доцније, до почетка 976? Где је ту нетачност причања Кедринова, и какве посла има моја хипотеза са постојањем и непостојањем македонске државе у 973 год., те да због тога мора да буде оборена? Оба ова факта ја нисам хтео употребити просто зато, што она немају никакве везе са мојим питањем, већ са питањем о постојању македонске државе. А кад будем писао о овом другом питању, ја ћу тада употребити оба ова факта, али не одакле и онако, како ми препоручује

Г. Станојевић. Јер, и ако проф. Јиречек, држећи се Дринова, истиче устанак четири брата „још противу цара Петра“, ипак, ни Кедрин, нити други компилатор Скилички, Зонара, нигде не спомињу тај устанак *још противу цара Петра*, већ тек после смрти његове (*Кедрин*, Бон. изд. II. 347. *Зонара*, Бон. изд. III. 495). А да ни Јиречек не мисли, да је тај устанак четири брата и његово цепање Маћедоније од Бугарске било за живота Петрова већ после њега, сведоче ове његове речи, које је мало даље казао: „Die Lostrennung des bulgarischen Westens vom Osten war wohl eine Folge der Occupation Donau-Bulgariens durch Svjatoslav's heidnische Russen in den Jahren 969—971, *nach dem Tode des Caren Peter* († 969)...“ (Arch. Bd 21, стр. 548). Исто тако мени неће бити потребно да од професора Јиречека узимам ни онај други податак о дочеку бугарских посланика на немачком двору у 973 г., који је први истакао Дринов а не Јиречек, већ ћу га узети из самог оног извора одакле га је Дринов узео, а још и из других извора за које ни Дринов није знао.

Ну да оставимо сада на страну питање о постанку маћедонске државе, те да видимо шта вели Г. Станојевић о резултатима, до којих сам ја мојим истраживањем дошао. Одмах у почетку реферата Г. Станојевић вели, како се моји резултати „не слажу са резултатима најбољих зналаца Византиске Историје Шлумбергера, Дринова, Јиречка и др..“ Али не знајући о чему сам ја хтео да расправљам, Г. Станојевић нигде даље и не истиче оне чисто моје резултате, до којих сам дошао, што је свакако била његова дужност као савесног референта. Зато сматрам за потребно да, ради квалификације савесности референтове, сам изнесем читаоцима „Књижевног Гласника“ резултате, до којих сам дошао односно *она два* постављена питања. Што се тиче *првог*, хронолошког питања, ја сам дошао до резултата, *да је Самуило почео сам владати 14 јула, 976*. Ово је заиста нов резултат, који је различан од резултата свију досадашњих истраживалаца. Тако је нешто нов и други резултат до кога сам дошао, односно Самуилова наслеђа суверенске власти. И овде сам нашао тај факат, *да је Самуило дошао до суверене, монархиске власти тек убијством свога брата Арона, 14 јула 976, а не раније, после абдикације Давидове, као што једни мисле, или после убиства свога оца „Шишмана I“, као што други кажу*. Истина, испитујући ово друго питање, ја сам дошао до неких других резултата, који су споредни за моју тезу, али који могу бити од врло велике помоћи за решење оног другог, г. Станојевићевог (тако да га назовем) питања о *постанку маћедонске државе*. Тако, ако су резултати мога испитивања тачни,

онда, и ако се још може говорити о одељењу Маћедоније од Бугарске после смрти Петрове, то се ни у ком случају више не може говорити о некој „*западној Бугарској Царевини цара Шишмана I*". Јер сам ја у свом испитивању дошао и до тога закључка, да отац Самуилов са именом Шишман, кога Дринов назва царем и оснивалоцем Западне Царевине, никад није ни постојао. Ето *овакав* мој резултат није требало да превиди и игнорише г. Станојевић, и ја бих му био захвалан да ми је казао какав, ма и противан, аутентичан податак односно овога питања.

Овај споредни резултат мога испитивања и биће ваљда један од оних резултата, за које вели Г. Станојевић, да се „не слажу са резултатима најбољих зналаца Византиске Историје Шлумбергера, Дринова, Јиречка и др." Г. Станојевић је изређао ова имена великих историка вероватно зато, да одмах покаже како моји резултати морају бити погрешни зато, што се не слажу са њиховим. Али Г. Станојевић, ређајући ова велика имена, заборавља да нам каже и то, како та три велика историка стоје међу собом односно овог питања, јер би се одмах могло видети, од куда је то могло доћи, да се моји резултати не слажу са резултатима, не једног, већ три највећа зналца Византиске Историје. Требао је, на име, да напомене, да је хипотеза о овом питању, само хипотеза једнога од њих тројице, Бугарина Дринова, а да су је остали двојица узели са свим готову од њега, и то тако потпуно, да је Шлумбергер усвојио не само Дриновљеву хипотезу о постанку „Западне Бугарске Царевине", под њеним тобоже оснивачем Шишманом I, још у 963 год., већ је речима: „Je laisse la parole à M. Drinov." пустио самог Дринова да је изложи (*L' Épopée Byzantine*, I, 594 и след.). А што се тиче проф. Јиречка, он је раније, у својој Бугарској Историји, такође готову примио хипотезу Дриновљеву у целини, али је доцније видео њену погрешност, па је одступио од ње у толико, што је постанак „Шишманове" државе помакао од 963 на 969 годину и доцније, као што се то види из горњег његовог цитата.

Управо оваква неодређеност и противречност код највећих историка, како о овом питању о постанку маћедонске државе, тако и о оним питањима, која сам ја расправљао, и склонили су ме да се сам упустим у лично истраживање тих питања, а да се и не обзирем на резултате ни тако великих ауторитета, као што су Дринов, Шлумбергер и Јиречек. Ја сам поглавито гледао да радим строгим научним методом, јер сам знао, да само таким путем могу доћи до тачних резултата, које, надам се, неће моћи лако оборити ни мало веће

научне силе, но што је Г. Станојевић. Али Г. Станојевић је покушао да нађе неправилности и у мом начину рада, јер ми пребацује то, што сам ја при расправљању постављених питања придао највећи значај Скилици, односно његовом компилатору Кедрину. Ја сам, мислим, ово довољно објаснио у самој мојој расправи, где сам критички изложио значај и међусобни однос свих извора у којима има података за моја питања. И тамо се може јасно видети, да је Скилица, и ако је писао сто година после времена о коме је говор, и ако се налази као компилација у Кедрину и Зонари, опет по времену најближи, по садржини најаутентичнији, ако можда није и *једини* извор који говори о четири брата и њиховом међусобном односу. Ја сам у својој расправи јасно показао, да је Јахија, који се сматра као најтачнији извор за хронологију времена Самуилова, ипак са свим нетачан и недовољан за питање о години доласка на владу цара Самуила, као и за питање од кога је Самуило наследио царску власт.

Г. Станојевић вели још, да ја нисам хтео оверити казивање Скиличино—Кедриново другим подацима, већ да сам овом извору „безусловно веровао“. Не знам, како да квалификујем овакво писање Г. Станојевића, јер сваки, ко је прочитао моју расправу, зна, да сам ја употребио све познате податке и изворе, који се односе на *она два питања*, која сам расправљао. Ако ја доиста нисам контролисао податке Кедринове другим изворима, онда — да и не говорим о свим осталим употребљеним подацима и изворима — од куда то Г. Станојевић помиње неке „Савете и приче византијског бољарина у XI веку“, за које вели да то *није натпис Кекавменова дела* и *да сам ја погрешно мислио, да се тако зове Кекавменово дело?* Не знам, од куда зна Г. Станојевић, шта сам ја мислио, кад ја нигде своје мисли о овоме нисам написао. А да ја нисам погрешно мислио, већ да сам врло добро знао да је тај наслов дао Васиљевски делу, које није од једног већ од два писца, види се из ових мојих речи у расправи о томе: „Савети и приче византијског бољарина у XI веку“ (издао Васиљевски 1881), где један византијски властелин, *кога Васиљевски назива Кекауменом*, дајући савете за вођење ратова, наводи као пример на једном месту и Самуилово дугогодишње ратовање за освојење Ларисе“ (стр. 119). Сем тога, Г. Станојевић ме даље учи да се ово дело, које сам ја цитирао, зове *Стратегикон*, које је Васиљевски са Јернштетом издао још 1896, па онда магистарски додаје, да сам ја *ово издање* требао употребити а не оно од 1881. Овде бих најпре могао казати г. Станојевићу, да када хоће неком да препоручује неко ново издање, да он треба да зна бар тачан наслов тога

издања, а да и не говоримо за разлику и садржину. Јер, Васиљевски и Јернштет нису ни издали засебно дело Какавменово, већ заједно с оним другим делом непознатог писца, и то са заједничким насловом: „Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus.“ А што се тиче онога податка, који сам ја узео, он је по садржини и облику *потпуно једнак у оба издања*, те је по томе и она замерка Г. Станојевићева са свим неумесна.

На завршетку имам да кажем то, да је Г. Станојевић у целом свом реферату био тачан само у две замерке. Али, на његову жалост, то су само две ситне погрешке, штампарске или преписивачке (немам при себи рукописа, да бих могао знати од куд су дошле те погрешке). *Прва* је погрешка, што је на једном месту наштампана година „1118“ место „1079“, а *друга*, што је наштампано „по невољи отпадник“ место „на невољи од отпадника“. Прву погрешку могао је лако учинити преписивач или слагач зато, што су (стр. 117) одмах испод година владе цара Алексије Комнена (1081—1118) биле написане године, које обухвата Скиличина хроника (811—1079), па је преписивач или слагач лако могао погрешити и одозго узети годину 1118, па доле написати 811—1118 м. 1079. А да ни она друга није моја погрешка види се отуда, што сам ја то место доцније тачно наводио. Ово моје доцније тачно навођење тога места г. Станојевић тумачи пакосно тиме, као да сам тај факт после „преписао од Јиречека“. Ако хоћемо, да се послужимо таком логиком Г. Станојевића, онда бисмо могли и њему да учинимо исту замерку, и то баш за то исто место. Јер, оригинални текст тога места, за које вели г. Станојевић да сам погрешно превео, код њега је са свим *погрешно преписан* тако да, онакав какав је, нема никаквог значења. Ја верујем да су и те његове погрешке онаке као моје две, горе поменуте, али кад бих се хтео служити логиком и изразима г. Станојевића, ја бих за ову погрешку могао овако казати: „Г. Станојевић не само не разуме значење грчких речи, које је цитирао, већ чак није их умео ни преписати, како треба. Али Г. Станојевић је тачно превео то место. Од куда то? Ствар је проста. Г. Станојевић је овај факт, да Кекаумен назива Самуила отпадником видео у Јиречека (Archiv, XXI, 547) и по њему превео то грчко место, а није опазио да се његов превод не слаже са онако накарадно написаним грчким речима.“ На крају да још и то узгред споменем, да у Г. Станојевићевом реферату, неким чудним случајем, нема ничега, што не би било у овом Јиречекову чланку.

Божидар А. Прокић.

БЕЛЕШКЕ

— —

ДРУШТВА

Свечани годишњи скуп Српске Краљевске Академије. — 22. фебруара ове године био је свечани годишњи скуп Српске Краљевске Академије. Скуп је одржан у дворани Вел. Школе или, за овај мах тачније да речемо, у дворани сената Краљевине Србије. Скуп је отворио председник Академији, ђенерал Јован Мишковић, кратким пригодним говором. У своме говору је ђенерал Мишковић нагласио, како је ово већ петнаеста година од оснивања Академијина, те је летимично приказао њен дојакошњи рад, истакавши како је тај рад постепено али непрекидно јачао, а нарочито за последње три године, тако да је до сада штампано: 64 књига „Гласа“ Академијина, 38 књига „Споменика“, 14 књига „Годишњака“ и 20 посебних издања.

После председникова говора секретар Академији, Јован М. Жујовић, прочитао је некрологе Академијиним почасним члановима, који су помрли у 1901. години: Јовану Илићу, др. Николи Крстићу, Аћиму Чумићу и Стевану Р. Поповићу.

За овим је прочитан извештај о целокупноме раду у Академији и у одсецима и установама које су под њом, а за годину 1901.

Наше ће читаоци више интересовати рад у овим одсецима Академијиним и њеним установама, те тај рад и приказујемо, по прочитану извештају.

Да почнемо с Лексикографским Одсеком, у коме се, и ако већ поприлично дуго, прикупља грађа за велики речник нашег књижевног језика. Истина, ни сад, после осмогодишњега рада, у овоме одсеку није још пречишћено и утврђено, шта је прави задатак његов, и ово много смета интензивноме раду у прикупљању грађе за речник. Па опет у минулој години је прилично урађено у томе одсеку. Тако, прегледане су, оцењене, награђене и сређене збирке народних речи, које су прикупљене за последње три године: прегледана је и оцењена 31 збирка, са 38.287 народних речи. Вршено је и прикупљање народних речи, али само од оних скупљача које је управа овога одсека одредила, или оних који су се сами понудили за скупљаче, и управа их примила. На овај начин прикупљено је у прошлој години 10.638 речи. Упоредо са овим послом, у колико је секретар одсеков доспевао, продужено је и избележавање и исписивање речи из за то одређених књига. Тако су, укупно с радом у ранијим годинама, до сада сре-

ђена и убачена у кутије 756.463 листића грађе за речник.

У Етнографском Одбору ово је урађено у последњој години: примљено је осамнаест збирака народних умотворина из различитих српских крајева; добивено је 137 радова о селима српским у разним српским земљама. Од тих радова помињемо ове веће: О Левчу, од учитеља Тодора Бушетића: опис свих села у Фатничком Пољу: О шумама, О типу и карактеристици јужно-херцеговачке куће и О Доњем Ораовцу.

Одбор за Мариновићеву задужбину имао је један састанак, и на њему је донет суд о Мариновићевој награди за 1901. годину. Било је пријављено за награду шест списа, и одбор, према стручним оценама, није могао ни једноме досудити награду.

Одбор Дучићева фонда такођер се искупљао да досуди награду из овога фонда најбољем од списа, поднетих за награду из овога фонда. Три су рада била поднета за награду, и одбор је, у седницу од 21. јануара, досудио награду од 1000 дин. у сребру спису Ивана Иванића „Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку".

У прошлој години почело се радити и на уређењу „Музеја српске земље", који је такођер под Српском Краљевском Академијом. Овај је музеј смештен у кући, коју је за овај циљ оставио пок. Стевча Михајловић. До сад су пренете и уређене збирке из зоолошког кабинета и геолошког завода Вел. Школе, и на реду је преношење и уређење збирака из минералошкога кабинета и ботаничког врта.

Од издања Академијиних штампано је у прошлој години: 60.—64. „Глас", 39. „Споменик", III и IV књ. Етнографскога Зборника", I и II књига „Историјског Зборника", „Каталог Академијиних рукописа и старих штампаних књига", XIV „Годишњак" и „Свечани помен просветном добротвору пок. Н. Дучићу". У штампи су: „Споменик" 40.: „Стара Србија и Маћедонија", од Ив. Јастребова: „Основе за геологију и географију Старе Србије и Маћедоније" и „Глас" 65.

Пошто је прочитан извештај, председник је позвао академика *Љубомира Јовановића*, да прочита своју приступну академску беседу, и овај је прочитао своју дугу и лепу расправу о Летопису попа Дукљанина, о којој говоримо у нарочитој белешци, у овој свесци.

За овим је председник, истакавши заслуге академика Јовановића за историјску науку, а нарочито за нашу народну историју, прогласио да је овај академик ступио у сва права, која му даје закон о Српској Краљевској Академији, као њену правоме члану.

Овим је овај свечан скуп Академије завршен.

Руски и словенски клуб у Београду. — Почетком ове године поникла је, међу пријатељима и љубитељима руске литературе и језика, мисао да се образује у Београду нарочити клуб за изучавање руског језика и литературе. Та је мисао већ и остварена — створен је клуб који је добио своја правила, организовао се на основу истих и 18. ов. месеца отпочео предавања у Вишој Женској Школи. Рад у клубу подељен је на два курса: у првом се поучавају руском језику они чланови клуба, који тај сродни нам језик нису имали прилике да науче; а у другом се курсу вежбају у говору они чланови, који језик знају, али не потпуно. Осем ова два курса за изучавање језика, клуб је поставио себи у задатак и то, да с времена на време држи литерарне седнице, у којима ће се читати радови познатијих руских

списатеља. — Истовремено са оснивањем овога руског клуба, зачела се мисао ширег обима, да се установи један словенски клуб, који би као свој задатак поставио познавање свих словенских језика и литература, као и међусобно зближавање са сличним установама у словенским земљама и покрајинама. Та мисао само за сада вентилира, али се њеном остварењу још није приступило.

НАУКА

Летопис попа Дукљанина. — Доносимо преглед садржаја расправе *О летопису попа Дукљанина* коју је наш сарадник Љ. Јовановић читао 22. пр. м. на годишњем скупу Академије Наука као своју приступну беседу.

Споменувши досадања издања „Летописа попа Дукљанина", академик је истакао, ако би се задржале досадашње претпоставке о његову саставу, времену и месту његова постанка, који би значај то дело имало као производ старе српске књижевности и као историјски извор, било да се на њ гледа са стране чисте науке, било са стране примена које се чине с Дукљаниновим подацима у савременом јавном животу. Познато је да се историјско „државно право" хрватско на српске земље између Цетиње и Бојане оснива једино на тим подацима, да се митска Црвена Хрватска, која треба да обухвати ове земље, спомиње само у овом извору и да у њему налазе оружја несрећне агитације хрватских занесењака. Затим је прешао да изложи главније ресултате својих опширних студија о овом споменику.

До сад се мислило, готово без изузетка међу научницима, да је „Летопис попа Дукљанина", у коме је главна историјска грађа за српску историју пре Стевана Немање, написао неки католички свештеник у Бару (у садашњој Црној Гори), крајем прве половине XII века. Неки су узимали да је тај спис једноставна целина, али су неки мислили да је почетак тога његов, тако звани „Libellus Gothorum" (књижица о Готима), написан нешто раније, било да га је са̂м писац Дукљанин написао у младости, било неки његов земљак. Давши општу оцену главних разлога који су до сад навођени у корист претпоставке о времену постанка Дукљанинова летописа, академик наглашава да се ни према целокупном српском културном и књижевном развићу пре Стевана Немање и св. Саве, ни према културним, националним и етнографским приликама у Бару и у дукљанској архијепископији та претпоставка не може одржати.

Академик прелази редом главније раднике који су од почетка XVII века до краја XIX проучавали Дукљанинов летопис и показује да су се у главним питањима која ће он расправљати сви слагали. Пре но што ће он до својих резултата доћи, познато му је било само, по личним везама, неповерење академика Љ. Ковачевића према овом загонетном саставу, а после је видео да и Лудвик Талоција у једном чланку, штампаном у Јагићеву Archiv-у, износи нове погледе на та питања, али се они само нешто мало слажу с његовим закључцима.

Академик Јовановић доказује да у овом спису, сем једног средњег одељка — који је као нека спона, и који је по својој прилици дубровачкога порекла — имају два главна дела. Први је Хрватски летопис, тако звани Libellus Gothorum, који није могао поникћи у Бару ни средином XII века ни пре тога (како неки узимају), јер могућност његове појаве не допушта опште развиће српске старе просвете и књиге, јер је то духом чисто хрватски састав (а Хрватства у области дукљанске архијепископије није никад било), јер он догађаје не локализује у Зети или у

суседним јој крајевима. Напротив, њему је позорница догађаја у северном јадранском приморју са суседним крајевима, где су дух, свест и традиције хрватске природно биле развијене, где је цветала средовечна ученост којој се трагови виде у целом саставу, где је била опште примљена теорија да су Готи били Словени и да је онамошње хрватско становништво — њихово непосредно потомство (док су у Срба владале сасвим супротне мисли о Готима). Али, да ни тамо није Libellus Gothorum могао поникћи средином XII века или и пре тога, доказ је његова фабулозна садржина, те се критиком његових података као и испитивањем језика хрватске редакције тога споменика може утврдити факат да је он од разноврсних писаних споменика и од тамошњих народних предања као и комбиновањем све те грађе и извођењем из ње морао поникћи од прилике почетком друге половине XV века, и то негде у приморју близу реке Цетиње.

Напротив, онај други део Дукљанинов чини један састав који би се могао назвати зећанским летописом, јер је доиста морао бити писан у зетском Поморју, али после XII века. Показавши да нема никаквих разлога који би говорили у прилог претпоставке да је тај зећански састав постао средином XII века, академик констатује да се на оним деловима његовим, који су писани по народним предањима, јасно види да су то појетска предања којима је требало нешто дужега времена, па да се развију у оноликој мери: а како су с друге стране та предања јаковна, он мисли да нису записана много после XII века. Примери погрешака Дукљаниновних о догађајима XI века сведоче да их није писао човек који се, како се до сад узимало, родио пред крај тога века. Тако се могло грешити крајем XIII или почетком XIV века. А у размаку тога времена Поморје се подигло до таке културне висине, да су се тада могли у њему јављати књижевни радници с таквим радовима. Тај рад је имао по својој прилици задатак да подмири и једну практичну политичку потребу, потребу оне српске католичке политике коју је Зета у време немањићско истицала врло много пута. О том задатку сведочи цела садржина овога састава.

Од тога зећанскога и од онога хрватскога летописа састављен је садашњи псеудо-Дукљанинов летопис. Пред њим је и познати предговор, чији је превод у Лучићеву издању био узрок многим досадашњим кривим мишљењима о саставу овога споменика. Академик се дуже задржао на том предговору и показао да га је морао писати онај који је псеудодукљански летопис са словенскога оригинала преписао латинским словима и то на молбу својих суграђана (негде у североисточном јадранском приморју) и уједно на молбу свештеника барских који су јамачно сазнали да он има такав споменик. То је морало бити урађено истом у XVI веку, и од тада се спис раширио, и у разним преписима допро је до оних који га први издаше штампом на свет.

КЊИЖЕВНОСТ

Годишњица Николе Чупића. — Изишла је из штампе *„Годишњица“* књ. XXI, у којој су ови прилози: *Ђорђе Арсенијевић Емануел, каваљериски ђенерал,* од Ст. Новаковића: *Трговачки центри и путови по српским земљама у средњем веку и у турско време,* написали Петар Р. Косовић и Мил. Ј. Миладиновић: *Географско-историске скице из Краљевине Србије,* од Ђен. Јов. Мишковића: *С Јеленца на Радику,* од М. Ј. Гајића: *Да се не заборави,* приложак исто-

рији Србије из год. 1807., од Ст. Новаковића: *Лека Кануm*, од Рад. Космајца: *Самртни обичаји у Турака*, од Тих. Р. Ђорђевића: *Последњи покушај депутације српске пред царем Александром I у Франкфурту на Мајни 1813.*, од Ст. Новаковића.

О овој књизи проговорићемо више на другом месту, у свесци за овом.

Београдска Велика Школа 1808—1813. — Као четрдесет девето издање Чупићеве Задужбине штампана је ових дана монографија проф. Андре Гавриловића *Београдска Велика Школа 1808—1813, листак из историје ослобођења Србије*. У њој проф. Гавриловић огледа да прошири у нас дојакошње знање о првој београдској Великој Школи, употребивши при изради ове монографије, поред онога, што се о њој знало по казивањима Вуковим, још и казивања Баталаке, такође ученика ове школе, у његовој „Историји српскога устанка“, па и оне архивалне грађе, колико је за осветљење овога питања има у нас сачувано.

Писац дели своју монографију у четири дела: у првоме говори о школи и настави: у другоме о наставницима и ученицима: у трећем о оснивању ове школе, Ивану Југовићу (Јовану Савићу), и у четвртоме је закључак, у коме се у кратким потезима износи значај ондашње Београдске Велике Школе.

За нас је први део од највећега интереса, јер се у њему и говори специјално о школи: а у томе је делу и највише нових података, до сада необјављених. Ту се говори посебице и о настави појединих предмета, наравно о појединим предметима врло мало, а о другима опет сразмерно врло много, — према самој грађи, која је била приступачна писцу. Нарочито се одликују опширношћу одељци, у којима се говори о настави историје и земљописа и државнога права, нарочито овога последњега предмета, где је у главноме цитована садржина целога рукописа, по коме је овај предмет предаван у Великој Школи, а који је сачуван у нашој Народној Библиотеци.

Са оскудице у грађи за све одељке, у овој монографији нисмо добили потпуну слику ондашње Велике Школе, какву бисмо слику желели: али је у њој опет доста података за познавање не само школских но и у опште културних прилика српских у оно доба.

Хумористикон. — Мостарска књижарница Пахера и Кисића продужује издавање „Мале Библиотеке“. У првој свешчици за ову, 1902. годину, 19. свешчици по реду од почетка излажења „Мале Библиотеке“, козерије су српских књижевника. Свешчица је натпис *Хумористикон*, и у њој су шест краћих хумористичких слічица од шесторице наших приповедача: „Прича о томе како сам ја хтео да бацим мало светлости у српску историју и како су због тога мене избацили из редакције једног листа, у коме је расправљано то важно питање,“ од Бранислава Ђ. Нушића: „За столом“, од Милорада М. Петровића: „Краљ Драгојло и његова брадавица“, од Др. Бранислава Станојевића: „На студенцу“, од Чича-Илије Станојевића: „Poesie“, од Јована Протића: „Песма о славним стомацима“, од Чеде Поповића. Ово је тек прва свеска *Хумористикона* од српских писаца, али по њој не очекујемо много ни од осталих свезака. Избор је слаб. Добра половина „козерија“ унетих у ову свеску могла је изостати без штете.

Поглед на данашњу француску књижевност. — Др. Јован Скерлић штампао је у Летопису Матице Српске кратку мо-

пографију, у којој се у општим цртама, али прегледно износи стање данашње француске књижевности, са општим али не површним, прегледима свега значајнијега што је урађено у француској књижевности у веку пред овим садашњим. Писац не претендује да је овим својим радом дао српски читаоцима потпуни преглед свега значајнијега што је приповљено у француској књижевности за читав један век, испуњен многобројним најразноврснијим променама: али је успео дати леп поглед на садашњу француску књижевност. У овоме прегледу прво се говори о појезији (у ужем смислу ове речи), па даље редом: о роману, драми, књижевној критици и историји.

Косово. — Још пре пола столећа Бранко је желео и спремао се да у једноме великоме епу опева косовски бој. Ту је своју жељу однео велики песник у гроб. И ваљало је да прође скоро половина века, па да се приступи остварењу Бранкове жеље. Др. Никола Ђорић већ неколико година ради на великоме епу *Косово,* у коме ће бити опевани косовски догађаји. Сад јавља да је са својим епом готов, те би га штампао. Сад ће дати у штампу прву књигу: и позива на претплату. „Књига ће се дати у штампу ових дана, — вели у позиву, — и овим позивом да се обраћам људима од књиге у целом српском народу, да својим одзивом, претплатом олакшају, управо омогуће успешност почетка, а тиме и целога предузећа овога. У колико ће се примерака књига штампати, завинеће од пријављенога броја претплатника, због чега је и врло потребно да се што пре пријаве. Књига, која ће представљати собом заокругљену целину, даће, као таква, занимљиво штиво без уштрба по цело дело: биће велика око 15 табака велике осмине, на лепој и скупоценој хартији и стаће за претплатнике 3 динара". Књига ће бити готова најдаље до краја априла ове године.

Јелинизам противу Русије. — Париска *Revue d' Orient chrétien,* која излази у двомесечним свескама и која је основана пре неколико година по нарочитој жељи Леона XIII са сврхом, да проучава све оно што се тиче историје, устава и живота хришћанских цркава на истоку, штампала је у прошлогодишњим свескама, од анонимнога писца, серију чланака с натписом: „Griefs de l'hellénisme contre la Russie", у којима писац, добро посвећен у ствари источних цркава, износи масу оптужаба противу Русије, које јој управљају поспоци модернога јелинизма, т. ј. цариградска патријаршија. Утицај Русије и њене цркве, нарочито у провинцијама мале Азије толико је велики и успех руски свакога дана све је већи, да се јелинизам, односно грчка црква, плаши за своје досадашње позиције не само у Азији већ и у Јевропи. Скрећемо пажњу наших црквених кругова на ове чланке.

Сељак. — Наш сарадник Јанко Веселиновић штампа у „Бранкову Колу" свој велики роман *Сељак.* Овај ће роман бити из „Бранкова Кола" оштампан и у посебну књигу, како би га читали и они љубитељи ваљане приповетке, који нису у приликама, да овај роман прочитају у „Бранкову Колу".

Последња свеска „Мале Библиотеке." — Ових дана разаслата је претплатницима и друга свеска за ову годину мостарске „Мале Библиотеке", у којој је приповетка Јована Протића *Како се покојни поп Аврам Несторовић свадио са покојним Нестором Аврамовићем.* Као што сâм писац вели на првоме месту, „у овој приповетци

карикираним маниром приказана је некадашња тако смешна борба наша два сталежа: свештенства и учитељства: а као књижевни састав је имитација познате Гогољеве приче *Приповетка како се свадио Иван Ивановић са Иваном Никифоровићем.*" Гледаћемо да о овој приповетци у једној од даљих свезака речемо коју више.

Полканови мемоари. — Никола Александровић Љејкин данас је врло популаран у Русији као хумористички писац. Познат је и нашим читаоцима по лепој приповетци „Где поморанџе зру", преведену на наш језик пре неку годину. *Полканови мемоари* врло лепо пристају уз остале радове овога писца, и њих ће са задовољством прочитати сви пријатељи ваљане књиге, и ако је то приповетка без претенсија — само „приповетка из псећег живота." *Полканове мемоаре* превео је Милован Ђ. Глишић и прво су штампани у листу „Ловцу", па их је отуда уредништво овога листа одштампало у засебну књигу.

Знаменити Срби. — Српска Штампарија у Загребу подухватила се једнога тегобнога али и захвалнога посла: да у свескама изда слике и биографије знаменитих Срба XIX столећа. До сада је опремљено међу српске читаоце осам свезака. Последња, осма свеска недавно је довршена, и у њој су слике и биографије ових наших знаменитих људи: Јакова Ненадовића, Јована Ковача, Петра Јокића, Данила Медаковића, Илије Коларца и Ивана Југовића.

Сељанчице. — Милорад М. Петровић, учитељ у Раниловићу у Космају, прикупио је у своје дојакошње песме у књижицу, којој је дао подесан натпис — „Сељанчице". „Сељанчице" су лепе, лаке, пријатне песмице, испеване потпуно у духу народних лирских писама. Читалац ће, чак и онај који иначе с неповерењем отвара збирку уметничких песама, ову књижицу са задовољством не само прелистати, но и прочитати.

Женско питање. — Д-р Данило Трбојевић одштампао је из „Бранкова Кола" у засебну књижицу своју расправу *Женско питање.* У овој расправи писац расправља о позиву женскиња, и долази до резултата, сасвим супротних онима, до којих су обично долазили они који су расправљали о овоме питању, — писац је противан еманципацији женскиња.

Једна скандинавска књига о словенским литературама. — Алфред Јенсен, познат и у нас по својим преводима из наше књижевности, а нарочито по својој одличној радњи о нашем песнику Гундулићу, штампао је недавно у београдском „Колу" интересан чланак *Једна скандинавска књига о словенским литературама.* Овај је је чланак одштампан и посебно из „Кола."

О образовању воље. — Школски одбор нар. школа града Београда, на предлог онд. школског надзорника београдског др. Ст. Окановића, наградио је педагошко-психолошку расправу Мих. М. Станојевића *О образовању воље.* Расправа је израђена по „Општој педагогији" др. Војислава Бакића: „Основима педагогике" др. В. Рајна (у српском преводу), расправи др. Ст. Окановића „О мару или интересу" и по белешкама са предавања др. Ст. Окановића. Штампана је прво у „Београдским Општинским Новинама", и отуда је одштампана у засебну књижицу. Има једанаест одељака: Нешто о васпитању у опште. Највиши задатак васпитања: Начин извођења највишег васпитног задат-

ка. Однос наставе и васпитања, О задатку наставе, Избор наставног градива, Везивање наставних предмета — концентрација, Обрада наставног градива, Непосредно образовање воље, Васпитање у ужем смислу и Васпитна дисциплина.

Прилошци хронологији живота Стевана Немање и Светога Саве. — У 64. „Гласу Српске Краљевске Академије“ штампана је и отуда посебице у књигу одштампана расправа нашега сарадника Љ. Јовановића *Прилошци хронологији живота Стевана Немање и Светога Саве,* приказана на скупу Академије друштвених наука 12. јуна 1900. године. Овом одличном радњом расправљају се ова три важна питања из наше прошлости: Кад је Растко Немањић побегао у Свету Гору? Које је године рођен Свети Сава? и Је ли Немања родио Светога Саву у старости?

О кнезу Павлу Раденовићу. — Јован Радонић прештампао је из Летописа Матице Српске своју расправу *О кнезу Павлу Раденовићу,* приложак историји Босне крајем XIV и почетком XV века.

Језиковна настава у служби општег образовања. — У „Наставнику“ за 1900. и 1901. год. штампана је под горњим натписом расправа Јосифа Перкмана, у преводу проф. Момчила Иванића, и одатле је и одштампана у засебну књигу. Има 69 стр. на 8-ни; стаје 1 динар или 1 круна.

Ко није Ћемо Брђанин. — Професор Андра Гавриловић одштампао је из „Кола“ у посебну књигу своју расправицу *Ко није Ћемо Брђанин.* Ова је расправица полемичкога карактера, одговор на расправу проф. Јована Н. Томића *Ко је Ћемо Брђанин.*

Благостање у Србији. — К. А. Јов. штампао је у књижици под тим именом своје предавање, које је држао у радничкој касини. То му је прва свеска „Књига за народ“. Цена је овој књизи 0·40 дин.

Реч-две о теолошком факултету на српском универзитету. — У „Косову“, листу који излази у Шапцу, штампао је неки Аргус Минор два чланка о теолошком факултету, а отуда их прештампао у књижицу под горњим натписом. Писац указује на потребу да се што пре установи у нас богословски факултет, и поред осталих разлога нарочито истиче тај, што римокатоличка пропаганда по свима крајевима неослобођенога Српства неуморно ради, па ако се за времена не створи у нас богословски факултет, у коме ће се спремати борци, да стану насупрот врло агресивној католичкој пропаганди, после ће бити касно за овај факултет, кад она сврши своје. Цена је књижици 0·20 дин.

Предлог буџета за 1902. — Између Панте Манојловића, контролора мин. финансија, и Светозара Мајор Марковића, пређ. чиновника тога министарства, води се у јавности већ од дужег времена прилично оштра полемика о закону о државном буџету и нашем буџетирању у опште. У књижици, којој је потпун натпис *„Предлог буџета за 1902. и предлог закона о држ. буџету“*, Манојловић одговара на раније критике Св. Мајор Марковића, штампане у Трговинском Гласнику, о предлогу буџета за 1902. год. и о пројекту закона о држ. буџету, који је ове године изнет пред народно представништво. И критике Мајор Марковића и овај одговор Манојловића имају много, готово и сувише личнога, па опет они наши читаоци, који су се до сада интересовали овом њиховом полемиком, не треба да пропусте, а да не прочитају ову књижицу П. Манојловића.

У борби за опстанак. — *Аца Миловановић* штампао је недавно књигу под горњим натписом, у којој је прикупио ове своје чланке: „Општинска самоуправа“, поводом предлога закона о општинама, у 12 писама: „Војене набавке“, у 9 писама; „Официрска Задруга“; „Комасација или Космотација“, проматрања; „Општина“ у Народној Скупштини; „Српске Новине“; „Фабрика обуће“, „Изводи из политичке економије“. У многима од прилога у овој књизи има и лепих мисли, те књигу треба прочитати, и ако начин писања А. Миловановића баш не привлачи читаоце.

Право мањине. — *Ђорђе М. Јосимовић* превео је, са одобрењем писчевим, расправицу проф. хајделбершког универзитета Д-р Ђорђа Јелинека, „Право мањина“. Превод је штампан у „Браничу“, св. 11. и 12. за пр. годину, па је отуда одштампан у засебну књижицу, на 8⁰, стр. 30. Ова расправица се препоручује својом израдом.

Национално осећање. — Н. Аршинов превео је предавање Ђорђа Брандеса, о националном осећању, које је овај чувени критичар држао у ђачком удружењу у Копенхагену 1894. год. Превод је најпре штампан у београдском листу „Србину“ па је одатле прештампан у књижицу под горњим натписом. Ово предавање Ђ. Брандеса већ је раније преведено на српски и штампано у „Делу“, у самом почетку његова излажења.

Спектроскопија. — Проф. Јеленко Михаиловић штампао је своју расправу „*Спектроскопија*“ у „Просветном Гласнику“, и одатле је одштампао у посебну књижицу. У овој су расправи изнети методи којима се помоћу спектроскопа може испитати природа небеских тела.

Књиге за народ. — Епископ тимочки Мелентије штампа с времена на време књижице морално-религиознога садржаја за народ своје епархије. Сад је штампао књигу, у којој је садржај: „Огледај се“ и „Дворац и змија“, прича по Дјаченку. (На 12-ни, стр. 20).

Упут за гајење риба. — Из „Привредног Гласника“ одштампана је посебно расправа др. Живојина Ђорђевића, проф. Вел. Школе, „Упут за гајење риба“. Расправи је задатак да укратко изнесе, како би требало удесити наше воде, па да се употребе за гајење риба, које су по многим крајевима наше отаџбине готово утамањене.

Припрема за нове трговинске уговоре. — Тако се зове књига коју је „Српско Пољопривредно Друштво“ упутило као своју представку министру финансија ради заштите наших земљорадника при грађењу нових трговинских уговора са страним државама. Књига има 100 стр. на 8-ни.

Споменица доњо - тузланског српског цркв. пјевачког друштва. — У прошлој години Српско црквено певачко друштво у Доњој Тузли прославило је на свечан начин петнаестогодишњицу свога опстанка, којом је приликом освећена и застава овога друштва. У циљу „да свечаност освећења другдруштвене заставе остане у што трајнијој успомени“, управа друштвена спремила је ову *Споменицу.* У њој су два дела: у првом је делу изнето, колико се то могло по сачуваним подацима, шта је све ово српско друштво урадило и кроз какве је фазе пролазило за ових петнаест година свога опстанка; у другоме је делу описана прослава освећења друштвене заставе, па је ту и списак свих честитака, које је друштво добило о овој свечаности. Споменица је штампана у Загребу.

Први медени кораци. — Иван Вујић Светозарев, познат раније по својим „Сличицама“, штампао је недавно, у књижици под натписом *Први медени кораци,* три своје причице: „Моћ музике“, „Ни за шта“ и „И то је љубав“.

Историја француске револуције. — Пенсионовани ђенерал Михаило М. Магдаленић почео је још пре две три године преводити А. Тјера *Историју француске револуције и конзулства и царства.* Пре кратког времена довршена је у штампи и дванаеста књига, којој је продајна цена 1·75 динара.

Модерно образовање пешадије у гађању. — Капетан Милован Пантић недавно је штампао књигу под горњим натписом. У књизи је упоредно разматрање најновијих наших прописа за наставу у гађању код пешадије с погледом на исте прописе у Италији, Немачкој, Француској, Аустро-Угарској и Русији. Књига је штампана у штампарској радионици нашега министарства војног, и цена јој је 1·50 динар.

Коњички јуриш код Сомо-Сијера у Италији. — Пук. Ст. Цоковић превео је на српски и штампао монографију ђенералштабног ђенерал-лајтнанта руског Л. К. Пузиревскога, под горњим натписом. Цена је књижици само 0·80 динара.

Монаштво и чиновнички удовички фонд. — У овој је књижици представка епископа жичкога Саве министру просвете против тога што чиновници — калуђери морају улагати у чиновнички удовички фонд, кад се, вели се, не могу женити и не остављају удовице после себе.

Космолошке идеје. — Професор и катихета на кр. сред. школама у Осеку штампао је у „Веснику српске цркве“ а потом оштампао и у засебну књижицу расправу *„Космолошке идеје“*. Писац долази до закључка да се без Бога не може свет разумети, јер разум захтева да се свака појава у свету растумачи и да се нађе узрок постању света.

О босанској кући. — У CXLIV Band-у der Sitzungsberichte царске академије наука у Бечу, историјско-филолошкога раздела, штампана је расправа др. Рудолфа Мелингера редов. проф. градачког универзитета: „Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrath“, са 62 слике у тексту.

Расправе из источне историје. — Трошком париске књижарнице Maresque aîné штампане су недавно, у две књиге, историјске расправе *Halil Ganem-a*, „Les Sultans ottomans“, које садрже историју отоманских султана од 1281. г. до наших дана. Цена је обадвема књигама 7 дин.

Политичке установе савремене Јевропе. — Прошле године почела је издавати париска књижарница Le Soudier, једну серију књига општега натписа „Institutions politiques de l' Europe contemporaine“, у којима ће бити изнети устав, влада, парламенат, локална управа и правосуђе у свима најглавнијим јевропским државама. Прва књига, која је угледала света прошле године, посвећена је установама Белгије и Енглеске; а друга, која је изишла пре неколико недеља, говори о политичким установама немачкога царства. Писац је ових књига *E. Flanden;* књиге се штампају на 16-ни, и стаје свака дин. 3·50.

Пажња читаоцима. — У овој свесци прештампали смо прве три главе Нушићева хумористичног романа „Општинско дете“, које су већ изишле у

последњем броју „Звезде“. Како је „Звезда“ затим престала, г. Нушић је рукопис свога романа уступио нама, те ћемо роман у целини штампати у „Делу“.

НОВИНАРСТВО

Бранич. — *Бранич,* часопис за правне и државне науке, који издаје удружење јавних правозаступника под уредништвом г. д-р Мих. С. Полићевића, адвоката, довршен је за прошлу годину. Изишла је октобарска, новембарска и децембарска свеска за прошлу годину у једној књизи, која износи 13 штампаних табака, велике 8^{0}. Садржина је ове свеске: О пореској обавези странаца у Србији, од д-р Вој. Маринковића; Руски закон о уставу градова 11. јуна 1892. г., од д-р Влад. Папафаве, адвоката из Задра; Уговори о савезу, од д-р Косте Кумануди; Развиће права и друштвена свест, од Л. Тенона, превео Мил. М. Станојевић; Имовниски законик за Црну Гору у новим преводима, од д-р Миленка Р. Веснића; Само у незадовољству или жалби нови докази не примају се, тумачење § 314. грађанског поступка (одлука опште седнице Касационог Суда), саопштио Јањић; О објављивању или прештампавању лажних или измишљених гласова као и објављивање или прештампавање лажних или лажно некоме преписиваних докумената — члан 24. закона о штампи од 18. декембра 1891. године, од д-р Мих. С. Полићевића; Право мањине, од д-р Ђорђа Јелинека, превео Ђорђе Јосимовић; Грађа за правну историју; Из страног правосуђа; Из суднице; Књижевни преглед; Бележник. —

Као што се из садржаја види, „Бранич“ је и овом свеском очувао ону красну репутацију, коју је и до сада имао, а коју треба да има једини правнички лист у Српству. Можемо на овом месту напоменути, да су превелике сметње постављене на путу уреднога издавања овога листа, — што баца веома ружну сенку на наш правнички свет, који нема ни толико воље, да овај једини лист свој одржава и материјално помаже. Нарочито се ова кривица све тим јаче испољава, што је познато, да у Србији има преко 1000 правника, а цена је листу њиховy врло мала: 16 дин. годишње, у сребру за Србију и у злату за иностранство. Зато је с правом очекивати у будућности, да ће наши правници више пажње поклонити своме „Браничу.“

Наставник. — Ових дана изишла је из штампе четврта свеска *Наставника*, последња свеска за год. 1901. У тој су свесци ови већи чланци: *Језиковна настава у служби образовања*, од др. Јосифа Перкмана, провео Момчило Иванић. *О језицима и народима балканским пред долазак Словена*, од С. Н. Томића; *О анвелопама рефлектованих и рефрактованих зракова* (caustica), од К. Стојановића; *Систем и метод у опште и у настави егзактних наука на по се*, од Д. Марчића. *Наставник* излази у тромесечним свескама, и стаје годишње 10 динара.

Финансијски Преглед. — Од јануара ове год. *Финансијски Преглед*, „лист за финансијска знања и финансијску службу“, ступио је у четврту годину годину свога излажења, и даље под уредништвом дојакошњег уредника С. Р. Кукића. Изишла је свеска за јануар, у којој је на првоме месту уредникова реч о дојакошњем уређивању Финансијскога Прегледа, и о менама, које ће се у будуће извршити у уређењу овога стручнога листа. Из те речи видимо, да уредништво неће више поред листа издавати и даље, као засебно издање, и „Финансијску Библиотеку“, него ће у будуће списи

намењени „Финансијској Библиотеци“, излазити у самоме Прегледу, само под засебном пагинацијом.

Покрет. — Неколико ученика наше Велике Школе, вољни да и сами колико могу привреде српској књизи, а у исти мах да даду видљива знака, е наша садашња омладина не заостаје у раду иза некадашњих омладинаца наших, чиј се рад, као омладинаца, још и данас осећа, и ако још више помиње, покренули су од нове године *Покрет*, књижевни лист, *свој*, омладински лист, јер веле покретачи Покрета, „млађи нараштај, који такође уме и хоће да пише, није имао до сада листа где би штампао своје радове, било што остали листови уступају првенство старијим и опробанијим књижевницима, било што страхују да ће изгубити добар глас ако у њима нађе места и какво ново перо“.

До сада су изишла четири броја Покрета, и они правдају оне симпатије, с којима је примљен и сâм глас о покретању овога листа. У овим бројевима су се сами покретачи овога листа лепо представили; али уз њих видесмо у приличној мери и прилоге „старијих и опробанијих књижевника“, којима и „остали листови уступају првенство“, те се тако, можда и нехотице, испољава тенденција, да и *Покрет* постане обичан, можда чак и један од бољих, забавно-поучни лист, а нама би, а вероватно и многим читаоцима његовим, било драже, да он остане прави *омладински* лист. И тако по досадањим прилозима у њему из пера тих наших младих књижевних радника, који лист и покретоше, смемо очекивати, да ће *Покрет* бити добар, сасвим добар омладински лист.

Преглед. — Уредништво мостарске „Мале Библиотеке“ увело је једну лепу новину од почетка 1902. године: уза сваку свеску иде као прилог *Преглед* (уз прву свеску *Преглед*), у коме уредништво обећава да ће приказивати сваку нову књигу (наравно, мислимо, српску), која се пошље уредништву на приказ, а биће приказивани и листови. *Преглед* ће доносити омање оцене и чланке, који буду од вредности у српској или светској штампи: а приказиваће се у њему и све новости српске и стране књижевности.

До сада су изишла два броја овога прегледа. У првоме је чланчић самога уредника „Мале Библиотеке“ *Листови и књиге*, у коме писац долази до закључка, да наши књижевни листови сметају нашим књигама, а у другоме је броју сасвим кратак извод из књиге француског академика Габријела Ханото „La Seine et les quais“, о будућности књиге. Иначе је и у једноме и у другоме броју пуно књижевних и других бележака, махом о нашим, српским, приликама.

„Зора“ престаје. — Ваљани српски лист *Зора*, који је последњих година излазио у Мостару под уредништвом А. Шантића, Св. Ћоровића, J. Дучића и других, морао је, са слабога одзива српских читалаца, престати да излази за неко време. „Зора“ неће излазити само за прву половину ове године, до 1. јула. Ако се дотле јави довољно претплатника, наставиће излажење у месечним свескама. Не буде ли одзива у српских читалаца, „Зора“ сасвим престаје. Ми се надамо, да српски читаоци неће допустити, да са њихова нехата престане излазити један овакав лист, као што је била „Зора“.

Богословски Гласник. — Добили смо још један богословски часопис. Поред толиких, који су до сада излазили, махом сви оскудевајући у сарадницима, сад се јавља још један, *Богословски Гласник* — „часопис за

православну богословску науку и црквени живот". Лист излази у Сремским Карловцима, и до сада су изишле две свеске. Уредник је листу протосинђел Иларион Зеремски. Тако сада имамо у самим Карловцима два богословска листа.

Српска Стража. — У Њу-Јорку је почео излазити српски илустровани лист *Српска Стража*. „Српска Стража" штампа се латиницом.

Шаљиви листови. — У Београду се једно за другим појављују шаљиви листови, који код нас после Чика-Љубине „Шумадинке" још нису успели да не представљају бар најнеписменији део наше штампе. За сад излазе два таква листа: „Кукурек" и „Сељак", а у скоро се креће и трећи, „Сатир", који ће, вероватно, успети да се у многоме изнесе изнад ових својих колега, како уметничком израдом слика тако и садржином својом.

„Лесковац". — Тако се зове српски шаљиви лист који је почео да излази у Њу-Јорку у Америци. Лист се штампа латиницом, а уредник му је Душан Поповић.

УМЕТНОСТ

Краљевско Српско Народно Позориште. — Прошлог месеца одржане су Кр. Српском Народном Позоришту две, светковине, од којих је једна намењена прослави Гогољевој а друга Иговој, чијој се сени и ми у овој свесци одужујемо. Приликом Гогољеве прославе стављен је први пут на српску позорницу један чин из познате приче „Тарас Буљба", коју је у своје време драматисао наш рано преминули песник Ђура Јанковић („Баћа"). Осим овога чина у току прошлога месеца приказиван је Ечегарајев превод каталонске драме Дон Анхела Гимере „У долини", у преводу г. Х. Давича, који је новитет добро и одигран и примљен.

Хрватско земаљско казалиште. — Услед непрестаних и сталних дефицита, које из године у годину прате хрватско земаљско казалиште, хрватска је влада решила да укине оперу и оперету, с тим, да се то укидање има извршити крајем ове позоришне сезоне. Тако ће хрватско земаљско казалиште неговати у будуће искључиво драме. И у самој управи земаљскога казалишта извршене су промене: досадашњи интендант г. Ив. пл. Хрељановић поднео је оставку на свој положај, а на његово место именован је артистички управник г. Адам Мандровић.

Српска Музичка Библиотека. — Учитељ певања у срп. вел. гимназији у Новом Саду г. Исидор Бајић, кренуо је „Српску Музичку Библиотеку" са задатком да одговори потребама српских певачких дружина, доносећи новије српске композиције и све што је лепше из стране музичке литературе, а за мешовити, мушки и дечји хор. Прва свеска доноси Змајеву *Песму о песми*, коју је за мешовити хор компоновао са̂м г. Бајић и која је песма већ певана ове зиме у Новом Саду, а друга свеска доноси неколико разноврсних, српских и страних композиција. Ови ће библиотека излазити једанпут месечно а према потреби и одзиву и чешће. Претплата се шаље у напред на три броја, а цена је појединном 35 повчића.

РАЗЛИЧНОСТИ

Статистика брачних спорова у Србији за 1901. годину. — Свега брачних спорова за прошлу годину било је у Србији 319, од кога броја пада највише на епархију београдску (120), затим на шабачку (53), нишку (60), жичку (43) и тимочку (43). Од парничара 208 су варошани а 111 сељани. Покретач спора је већином жена — 202 према 117. Међу њима 200 парничара немају деце

а 119 имају. Разведено је бракова 238, а уништено 10. Законски узроци за развод и уништај брака према изреченим пресудама иду овим редом: 1. Неверство у браку: жене (73), мужа (38) или обојих (42) — свега 153: 2. Осуда на робију (мужа) — (33.) 3. Рађење о глави или злостава (24). 4. Злоковарно одсуство мужа (16) и жене (6) — свега (22). 5. Петогодишњи одвојен живот парничара по пресуди судској (6). 6. Неспособност за вршење брачних дужности (5). 7. Бигамија (3). 8. Сумануност (2).

Словенска филологија на швајцарском универзитету. — На свима швајцарским универзитетима, а нарочито у Женеви, Лозани, Берну и Цириху, има огроман број словенске омладине, која на неким местима представља четвртину или петину целокупнога броја слушалаца, и на ниједноме није постојала до данас катедра, било за изучавање словенске филологије и књижевности, било пак словенскога права. Било је, истина, доцената, који су на неким факултетима књижевности говорили једнога семестра, на пример, о Толстоју и толстоизму и о још коме виђеније руском књижевнику, али нигде није било сталне катедре. Данас пак са задовољством бележимо једну новину у томе погледу, која ће обрадовати све Словенисте: Фрајбуршки или фрибуршки университел створио је нову катедру за изучавање словенских језика и књижевности, и министар просвете поменутога кантона, поставио је за ванреднога професора, те катедре Dr. Станислава Добржицког. Фрајбуршки универзитет до 1889. г., имао је организацију слободних католичких универзитета, од тада је усвојио организацију државних университета, и има све факултете осем медецинскога. На гласу им је теолошки католички факултет философски и нарочито изучавање класичних језика и књижевности; реорганизацијом од 1896. г., обраћа се велика пажња природним наукама, и у тој су сврси подигли једну величанствену грађевину у којој је смештен само природњачки факултет, где нарочито хвале одлично уређене и снабдевене лабораторијуме.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Густав Ролен-Жакмен. — Пре неколико недеља преминуо је у Брисселу, у 67. години старости, чувени белгијски правник, публициста и некадашњи политичар Rolin-Jaequemyns. Смрт његова велики је губитак за његову отаџбину, али још много већи за науку, а специјално за међународно право.

Rolin-Jaequemyn био је доктор права, политичких и административних наука; почасни доктор единбуршког, оксфордског и кембричског универзитета; почасни професор слободног брисселског универзитета; члан Белгиске Академије Наука, и т. д. Године 1878. био је изабран за посланика у своме родноме месту, Гану, које је заступао у парламенту до 1886. г.; био је затим министар унутрашњих дела у кабинету Frère-Orban (од 1878.—1884. г.). Године 1892. ступио је у службу сиамске владе, где је на двору краља Шулалонкорна провео готово до смрти у својству његовог опуномоћеног министра и личнога саветника. Један део француске штампе пребацивао му је неправо, да је у овој држави фаворизирао енглеске интересе, а француском се утицају свуда противио. Био је, најпосле, и потпредседник Више Управе независне државе Конго. — Његово право поље рада, на коме је с великим успехом пословао и оставио значајних дêлâ, јесте међународно право. Он је био пријатељ и сарадник пок. Alphonse Rivier-a, и с њим је основао Институт за ме-

ђународно право и познату „Revue de droit internationalle", којој је био дугогодишњи директор, а коју данас уређује у истоме правцу његов син и нама већ познати професор Е. Најс. Поред многобројних чланака и расправа по листовима, ево његових најглавнијих дела: „De l'étude et du développement de la science du droit international. Bruxelles, 1875. — Le droit international et la question d'Orient. Gand, 1876. — Etudes sur la question d'Orient. Gand, 1877. — Les principes philosophiques du droit international. Gand, 1886. — Essai sur les relations diplomatiques entre l' Allemagne et la Russie. Gand, 1889. — La Conférence de Berlin sur la législation du travail et le socialisme dans le droit international. Gand, 1890. Поред два напред поменута списа о источноме питању, која се тичу и нас Срба, а у којима је, у облику међународне кронике, пратио, бележио и непристрасно оцењивао догађаје из бурне 1876. и 1877. године. Rolin-Jaequemyns написао је још ово неколико расправа, које су такође посвећене источноме питању: Les événements d'Orient depuis février 1877 jusqu'en mars 1878. Gand, 1878. — La question d'Orient en 1885—1886. Bruxelles, 1886. — La Crois-rouge italienne et la guere serbo-bulgare, у *Revue de droit international,* 1887. — La politique russe et le droit international, у напред поменутоме листу за 1887. г. — Свакоме ко се бави изучавањем међународнога права, биће познато, да је научна вредност његових мало час побројаних радова врло велика и да ни један правник, државник и публициста не може приступити изучавању источнога питања, а да не проучи његове у истини неопходне кронике о источним догађајима у Европи. Али је његова највећа заслуга у оснивању *Института за међународно право,* те par excellence хуманитарне установе, које су створили и око ње се купили, поред Ролен-Жакмена, Ривијер, Блунчли, Манцини, Лêр и толики чувени правници из Европе и Америке, и око које се и данас скупљају најодличнији правници и научници из целога света. И кад једнога дана, који ће извесно дочекати генерације које за нама долазе, међународно тело, или скуп свих културних држава, буде дошло до кодификованог међународног приватног права, то ће бити на првоме месту заслуга овога Института и његових племенитих оснивалаца.

Мир пепелу Ролен-Жакмена.

КОСТА С. ТАУШАНОВИЋ

1854—1902

Судбина је хтела да *Дело* у првом броју свога обновљења, своје нове појаве, подели с читаоцима жалост за једним својим сарадником, који му је дао један тако драгоцен прилог, као што је *Двадесетогодишња окупација Босне и Херцеговине* од познатога пријатеља српскога народа и одличнога ческог књижевника Јосипа Холечека.

Губитак који је осетила и осећа српска привреда смрћу покојнога Таушановића тиче се већ тим самим и српске књижевности која не може цветати и успевати у сиротињи и немаштини. Сваки је озбиљан и јак привредни радник у исто време радник и за књижевност онога народа у коме он делује: успех је на првом пољу једна важна погодба за успех на другом, књижевном пољу. Привреда је основа свему вишем друштвеном животу па и књижевности. У том смислу *Дело* са својим читаоцима двоструко мора жалити за покојним Таушановићем: и као једним од најјачих и најсређенијих српских привредника и као непосредним радником на нашој младој и још нејакој књижевности.

Већ по ономе што је главно у јавном раду покојнога К. С. Таушановића природно је да су и његови први књижевни послови — привредне природе. То су студије: *Како треба подизати земљорадњу* и *О шећерној фабрици у нас*. Покојни Та-

ушановић није ни после, кад га је у велико захватила била политика и практичан, организаторски привредан рад, напустио перо, да овда онда којим прилогом обдари привредну књижевност нашу, пишући о појединим питањима привредним у *Тежаку, Трговинском Гласнику* и другим листовима.

Осим чисто привредних питања покојни је Таушановић у дневној штампи, највише без потписа, много писао и о политичким питањима, поглавито у листовима радикалнога правца и с ове и с оне стране Саве и Дунава. Покупити то све и у једну целину изнети, готово је немогућно, према нашим обичајима у том погледу. Брижљиво истраживање свакојако би, међутим, могло по свој прилици доста учинити и сакупити низ чланака који би изнео прилично опсежну књигу.

Већих објављених књижевних радова, осим већ поменутих покојни Таушановић, колико нам је познато, није имао; превео је само још и у засебној књизи објавио *Устав Швајцарске.*

Главни рад покојнога Таушановића био је на привредном пољу, и то иницијаторски и организаторски. У том погледу он је мало такмаца имао. Српска привреда је у њему изгубила једнога од најбољих, најјачих и најсрећнијих представника.

Покојни Таушановић је био и познат и истакнут политички радник тако, да је он по тој страни свога јавнога рада готово највише и познат не само у земљи, него и ван отаџбине наше. Тај део његова јавна рада му је донео и највише патња и невоља, које су га кроз цео његов буран живот пратиле и које су му, несумњиво, у знатној мери и век укратиле.

Вредно је забележити као једну карактеристику нашега времена да су врло многи, ако не скоро сви, наши књижевни посленици и културни радници у исто време и — практички политички радници. Ристић, Пироћанац, Гарашанин, Новаковић, Геришић, Мијатовић, Светозар Марковић и т. д. Па су то не само писци историје и политичке литературе, него је тако и с геолозима, филолозима и песницима. И тако је и са старијом и са млађом генерацијом. Фридрих Енгелс, познати економ и сарадник Карла Маркса, вели на једном месту да је то нарочито општа појава свих бурних периода историје, и да ту црту показују скоро све врсте књижевнога пословања. Тај факат је, у исто време, и доказ очигледан, колико је књижевност спојена са животом и како је бесмислено њу од живота одвајати. И онда кад се привидно чини да те одвојености има, у временима и

периодама друштвенога застоја и затишја, она у истини не постоји: сва је разлика у том што је та веза књижевности и живота или, како се то по неки пут рекне, књижевности и политике, некад јача и јаснија а некад слабија и мање видна.

Овај готово бисмо могли рећи социолошки закон добио је своју нову потврду и на покојноме Таушановићу: и код њега је привредни и књижевни рад био неодвојан од политичкога.

С. М. П.

ПРИЈАТЕЉИМА И ЧИТАОЦИМА ДЕЛА

Без реклама и нарочитих обећања Дело је објавило да почиње понова излазити. Листу, који је пуних пет и по година уживао топле симпатије и обилну потпору читалачке публике у свима крајевима шире нам отаџбине, није потребно нарочито се препоручивати низом жеља и обећања, јер му је прошлост његова и најбоља препорука.

Већина радника на њему и пријатеља његових одлучили су да га сада понова покрену, јер Дело не беше престало ни са неодзива читалачке публике ни са оскудице сарадње најбољих књижевника и људи од пера, већ је насилно угушено за време ивањ-данског атентата. Уређивано у духу и правцу, у којима је и пређе уређивано, уверени смо, да ће наћи на исти одзив наше читалачке публике, јер Дело наставља своје излажење с истим старим програмом својим и с већином својих старих сарадника, прикупивши уз то још и многе млађе снаге.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(ивав-бегова ул. бр. 5.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Анe М. Станојевића (македонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 23. Април, 1902. год. СВЕСКА 2.

ИЗ ЗБИРКЕ „ГРОБОВИ“

Преда мном стоји хартија и перо,
Сео сам да пишем песму миља, среће;
И замишљен тако седео сам дуго,
А мис'о за мишљу губи се, пролеће.

И подигох руку да се латим пера,
Да отпочнем једном; ал' задрхта рука,
А са срца зборе неки тајни гласи:
„Јоште има робља, невоља и мука!“

И тек на мах клонух; срце туга цепа;
А уздах се тешки изви ми из груди:
Ах, још има робља — ал' то робље спава,
И векови хује, оно се не буди.

Свет је овај слика узбурканог мора,
У коме се даве љубав и поштење;
А себичност с мржњом избацују вали,
Која се на престо робовања пење.

Радости је давно усахнуло врело;
А срећи је завист поломила крило;
А миље је опет заслађено једом —
Ко зна кад је жиће, кад је срећно било!...

На стаблу живота закржљале гране,
А врт украшава горко, пелен-цвеће.
Нема песме среће, радости и миља —
Минуло је давно људско прѐмалеће!...

1895 г. Шабац.

† **К. Абрашевић.**

ПУЧИНА

ДРАМА У ЧЕТИРИ ЧИНА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

ЧИН ДРУГИ

Иста соба као и у првом чину

I

Катица, Доктор.

Катица

(Размешта по соби).

Доктор

(Отвара средња врата, он је под капом и са штапом у руци. За све време сцене не улази унутра већ остаје на вратима). Катице! Господин?

Катица

Није још дошао г. докторе?

Доктор

А госпођа?

Катица

И госпођа је изашла од јутрос.

Доктор

Како је Олгица?

Катица

Добро је, господине.

Доктор

Лепо је спавала?

Катица

Као и увек; играла се, слатко је јела и мирно спавала.

Доктор

Врло добро, врло добро. Поздравите госпођу и господина. (Одлази).

II

Катица, за тим **Владимир.**

Катица

(Сама). Е, овај доктор неће дана пропустити да макар с прага или под прозором не запита како је Олгици. (Погледа у другој соби сат). Већ је десет и по, чудо се госпођа не враћа?

Владимир

(Долази с поља). Доктор је био овде?

Катица

Да, господине, питао је за Олгицу.

Владимир

А госпођа није још дошла?

Катица

Није, господине, сад ће извесно.

Владимир

Нико ме није тражио?

Катица

Овде је у вашој соби господин ваш брат.

Владимир

Јован?

Катица

Има већ по сата како вас очекује.

Владимир

Зовите га овамо, Катице.

Катица

(Оде десно).

III

Владимир, Јован.

Владимир

(Претура новине).

Јован

(Долази из десне собе). Већ по сата те чекам.

Владимир

Та, забавио сам се мало. Што нисп дошао мени у Министарство?

Јован

Зато што сам ја тако некако научен и навикнут, да у Министарству не могу говорити о стварима које се тичу куће а код куће опет не говорим о стварима које се тичу службе. (Седне).

Владимир

(Седне и сам). То значи да би хтео да говориш са мном о стварима које се тичу куће.

Јован

Да!

Владимир

Знам, ти се бринеш о мојој кући као и о својој, и већ у унапред погађам шта хоћеш; или ћеш предлагати да ми купиш дрва или.... или тако нешто....

Јован

(Маше главом). Не, не. Тога ради не бих те чекао — ти знаш, ја кад нађем што добро ја купим и за тебе и не питам те. Није то, много је важнија ствар.

Владимир

Много важнија?

Јован

(У незгоди је). Овај.... видиш јуче.... јуче кад си се вратио из Министарства а ти си у први мах био нерасположен.

Владимир

(Немарно). Ах, да.... ништа!

Јован

Чекај, молим те, да разговарамо о томе из почетка.

Владимир

Ама о чему?

Јован

Ја сам, видиш, чуо кад је Станковић причао јуче овде о оној увреди, и можеш мислити како ми је било у том тренутку. То ми мораш веровати.

Владимир

Верујем, али — на што тај разговор?

Јован

Хтео сам да те питам, од кад си ти тако добар пријатељ са Министром?

Владимир

Хм! Још је он био начелник а ја најмлађи секретар.

Јован

Не, не то него, је си ли ти био пријатељ с њиме пре него што си се оженио?

Владимир

Хм!.... Смешна питања! Зашто ти то све питаш (устане) и.... најзад таквим тоном.

Јован

Одговори ми ако хоћеш.

Владимир

Којешта.... одиста којешта.... ја сам с њим постао пријатељ.... да боме.... нисам ја њега могао позивати на ручак или на вечеру док сам био нежењен.

Јован

Дакле, добро. То значи, од како си жењен ти си га позвао један пут, двапут на ручак или на вечеру и тако сте постали пријатељи.

Владимир

(Буни се). Ама на што ти то испитивање, и шта хоћеш тиме да кажеш?

Јован

Шта хоћу да кажем? Ништа! Ја сам твој брат; мене твоја кућа и твоја брига боли толико исто колико и моја. Ја нећу да допустим да некакав Марко Урошевић и некакав Станковић смеју твојом кућом и твојим именом да испирају уста.

Владимир

(Плахо). А зар ћу ја то допустити?

Јован

Полако. Знам ја да и ти то, нити хоћеш нити можеш допустити, али — ја хоћу да сазнам и да уклоним и сваки повод који би дао таквим људима разлог да брбљају којешта.

Владимир

(Узнемирен). Повод? Шта ти мислиш том речи повод?

Јован

Шта мислим? Мислим ако.... управо ни сам не умем да мислим. Али — разговарајмо као браћа искрено. Реци ми отворено, и немој се срдити на питање: верујеш ли ти потпуно твојој жени?

Владимир

Јоване!.... Како си смео тако што да ме питаш?

Јован

Ето, ето; па с тобом човек не може ни да разговара! Ја те не терам да сумњаш.... ја лично ево и не сумњам; ја верујем у њену чедност потпуно али — ето, то неколико јучерањих речи није ми дало мира, нисам спавао целу ноћ и Бог би га свети знао шта ми све није прешло преко главе. Мислио сам и домишљао сам се свакојако па — па за што о томе и с тобом, као са братом својим, не би разговарао.

Владимир

Јоване, ја не ћу да о томе са мном говориш. Моја је жена честита, ја је волим и не допуштам никоме — па ни теби — да ми о томе још који пут ма и реч поменеш!

Јован

Молим те, нећу ти ни говорити више. (Диже се да пође). Идем ја својој кући да гледам свој посао. За што ја примам на себе да водим туђу бригу? (Пође па се врати). Морам ипак да ти кажем да си ме рђаво разумео.

Владимир

(Јетко). Можда!

Јован

Тако је, тако је, ти си мене рђаво разумео. Други пут, кад будеш мирнији, објаснићемо се па ћеш ми и сам тада признати да си ме рђаво разумео. Пољуби Олгицу, доћи ћу сутра да је видим. Збогом. (Оде).

Владимир

Збогом!

IV

Владимир за тим **Катица.**

Владимир

(Пошто је Јован отишао седне на фотељу и дуго се замисли, за тим мане руком као да би хтео одагнати мисли, и приђе столу те пробере двоје троје новине).

Катица

(Улази на средња врата).

Владимир

(Спази је). Катице, где су данашње новине?

Катица

То су, господине, што их држите у руци?

Владимир

То? (Пође у десну собу носећи новине).

Катица

Господине, један господин моли да га примите.

Владимир

(Застане на вратима своје собе). Господин?

Катица

Да, чиновник из вашег Министарства.

Владимир

Тако?! (Врати се). Нека дође.

Катица

(Пропушта Марка а сама се удаљује).

V

Владимир, Марко.

Марко

(Пошто је ушао остаје код врата и понизно се клања). Ја сам био слободан....

Владимир

(Непријатно га је дирнуло кад га је спазио). Шта хоћете ви, господине?

Марко

Ја вас понизно молим, саслушајте ме.

Владимир

Шта бих вас имао саслушати?

Марко

Ви немате разлога да се на мене љутите.

Владимир

Је ли то што имате да ми кажете?

Марко

Не, господине, али ме је данас позвао господин Министар и наредио да вам се извиним, иначе изгубићу службу. Само, ако ми ви опростите, остаћу и даље у служби.

Владимир

Ја вам не могу опростити.

Марко

Замислите, господине, да сам ја сиромашан, бедан чиновник, да имам троје деце, да и овако у служби једва састављам крај с крајем.

Владимир

Па кад је тако, зашто онда не размишљате шта ћете рећи?

Марко

Признајем да сам био неразмишљен.

Владимир

Ви сте као отац породице у толико мање смели пасти у ту погрешку. Ви сте већ и сами позвани да чувате част своје породице, па како сте смели дрзнути да врећате туђу.

Марко

(Скрушено). Признајем....

Владимир

Не, ја вам не могу опростити!

Марко

Али, господине, ја вас молим....

Владимир

Не могу вам опростити, или.... (размишља) да, могу вам опростити.... могао би али, под једним условом. (Ухвати га за руку и доводи га до столице). Одите овамо, седите, седите овде (силом га посади на столицу) и кажите отворено, искрено, слободно:

каквог сте повода имали за то, да кажете пред свима чиновницима како је мени лако добијати унапређења кад имам лепу жену?

Марко

(Уплашено). Ја то нисам казао злонамерно....

Владимир

Не питам вас за намеру, већ повод, разлог?....

Марко

Нисам имао разлога, никаквог разлога, ја сам то лакомислено, неразмишљено казао.

Владимир

Не, не, морате ми отворено казати, ја сам вам обећао да ћу вам опростити, али ми морате отворено казати.

Марко

То је била срџба, ништа друго само срџба. Ја сам био озлојеђен на госпођу.

Владимир

Озлојеђен?.... На госпођу? Како сте ви могли бити озлојеђени на њу; шта сте ви могли имати са њом, те да би могли бити озлојеђени.

Марко

Па, ништа, верујте.... О, Боже, ја одиста ништа не знам.

Владимир

Ја тражим да ми то објасните; разумете ли, то ми морате објаснити.

Марко

Ја не знам управо шта бих имао да објасним. То је једна проста, врло проста ствар. Ја сам јуче био овде....

Владимир

Ви?

Марко

Да, замолио сам госпођу да ме прими и, хвала јој, примила ме је. Госпођа је тако добра.

Владимир

(Све више интересујући се). Вас је госпођа јуче примила?! А шта сте хтели?

Марко

Да је умолим.... молио сам је.... Ви знате колико ја већ година служим без унапређења; толико година у овој бедној класи, под платом са којом једва издржавам породицу и то овде у Београду, где је таква скупоћа....

Владимир

(Већ нестрпељив). Добро, добро — немојте ми о томе говорити — ви сте моју жену молили, тако сте ми мало пре рекли; дакле шта сте је молили?

Марко

Та то — молио сам је да проговори њему.... кажу она може.... госпођа може....

Владимир

Коме да проговори?

Марко

Па.... господину Министру.

Владимир

Господину Министру; она да проговори: како молим вас: од куд она да му проговори?

Марко

Извините молим вас — ја то ништа не знам.

Владимир

Али објасните ми, од куд она да проговори; за што сте се њој обратили?

Марко

Кажу, њена реч вреди, она ако каже (оборио поглед, обрће шешир међ прстима) г. Министру.... он неће одрећи.

Владимир

(Застане дахом, назире истину и хвата се за косу, полу за се). Кажу.... кажу.... (Гласно и плахо). Ко каже; ко је тај који каже то; ко је тај ко то сме рећи?!

Марко

Ја не знам, за бога; ја то ништа не знам. Ја вас најпокорније молим, немојте ме ни питати. Ја нисам такав човек; ја нисам рад да зла реч пређе преко мојих усана....

Владимир

Не, ви сад морате знати; ви сад већ морате говорити.... Хоћу да ми кажете све, разумете ли све, све.... све редом што знате.

Марко

(Устаје). Али, господине, шта ја знам, ја не знам ништа!

Владимир

(Стиша се мало). Слушајте.... говорите редом, онако како ћу вас питати. Ако не будете казали истину ја вам нећу опростити и ви ћете изгубити службу, разумете ли, ви ћете изгубити службу! Нећу жалити ни вас ни вашу децу, ви морате изгубити службу. Хоћу истину да знам и ви ми је морате казати.

Марко

Али шта знам ја да вам кажем?

Владимир

Само оно што вас питам. Кажите ми: од куд, ко вам је казао да моја жена може да вас помогне код г. Министра, и да он њој не може ништа одрећи?

Марко

Па.... за бога.... то кажу, тако сам чуо.... ја ту ништа зло нисам мислио.... молим вас покорно да не мислите да сам ја што зло ту мислио.

Владимир

Не, нисте.... али, ко вас је упутио, ко вам је то казао?

Марко

Па.... готово сви.... тако говоре сви чиновници.

Владимир

Сви? Сви чиновници? Шта говоре, кажите ми шта говоре?

Марко

Та за бога, ви знате какав је данашњи свет, данашњи је свет врло рђав и воли да каже, воли лошу реч да каже.

Владимир

Молим вас, реците ви мени, шта говоре па било то добро или рђаво.

Марко

Па то.... као да је г. Министар добар пријатељ са госпођом и као да.... гадне, гадне ствари.... срамота је мене овако стара и да говорим.

Владимир

Кажите, ја хоћу да ми све кажете.

Марко

....И као г. Министар, њој често пише; знају кажу и да г. Министар врло често долази вама.

Владимир

(Боли га, бори се, и плаховито). То све није истина, разумете ли, све је то клевета, знајте добро да је то све клевета!

Марко

Па да боме, ко би тако што и помислио.

Владимир

(У ватри). Клевета, разумете ли, подла, ниска, гадна клевета (шчепа га за капут и дрмуса га). Ви сте клеветник, ви сте клеветник!

Марко

(Уплашено). Али ја, ја не знам ништа. Ја нисам....

Владимир

(Тргне се, утиша се). Не! Ви нисте ништа криви, праштам вам и увреду коју сте ми нанели. Можете слободно рећи Министру да сам вам опростио али — знајте, све то што сте говорили или што су вам говорили, све је клевета, пука клевета.

Марко

(Устаје). Хвала вам, господине, што сте ми опростили, велика вам хвала. (Почека мало). Ја могу ићи, је л' те?

Владимир

(Остаје замишљен и махне му руком). Да, можете.

Марко

Збогом, господине, хвала вам! (Одлази).

VI

Владимир (сам)

Владимир

(Гледа најпре дуго преда се поражен, а за тим изломљен болом спушта се на канабе). „Често јој пише и писма.... зна се момак... господин Министар често долази...“ Да ли је све то истина; може ли све то бити истина? Она зар?! Јованка?!.. Јованка која ме толико воли?! О, ту треба много храбрости и много снаге па да се у то поверује... Ај, а колико тек снаге и храбрости да се не верује, да се одагна сумња која се тако оштро зарива у душу, све дубље... све дубље... (размишља). Не смем да верујем, нећу да верујем; камо доказа, да, камо доказа па да верујем?... А кад би их потражио и, кад би их нашао? (Згрози се). Страх ме је и да помислим, да би их могао наћи. И шта би ти докази изнели?! Мој бедан, мој ужасан положај; кров над главом разрушен, кућа до темеља разривена а на тим развалинама ја бешчастан, прљав, бедан, и сваки пролазник пружа прстом на мене и пакосно се смеје; то је тај, то је тај бешчасник коме је жена зарадила положај!... Ох, ох, ох! Не, не... не смем да верујем. Зар једном можда неоправданом сумњом разрушити немилостиво све, све што ме је до сад срећним чинило; све чему сам се годинама радовао, што сам годинама подизао. Ох, ал када та сумња не би била тако сурова, кад не би толико раздирала

груди; кад не би тако немилостиво чупала и кидала душу. (Поражен и малаксао наслони главу на руке па и не примети улазак Олгичин).

VII

Катица, Олгица, пређашњи.

Катица

(Утрчи водећи Олгицу за руку). Ево их, ево иде и госпођа.

Владимир

(Тргне се). Госпођа?

Катица

Да, враћа се из шетње.

Олгица

(Притрчала је оцу). Ево иде и мама. Били смо далеко, далеко, здраво далеко...

Владимир

(Снажно је пригрли, љуби је и плаче). Чедо моје!

Олгица

Оцо, шта је теби, оцо?

Владимир

(Тргне се, крије сузе). Ништа, ништа.... Ајде чедо, иди играј се. Водите је Катице да се игра,

Олгица

А ти плачеш, оцо?

Владимир

Не душо, не плачем... чини ти се... (пољуби је). Водите је, Катице, нека се игра дете, нека се игра.

Катица

(Узима је за руку). Ајде, Олгице, ајде у башту. (Одлази с њом пошто и сама чудећи се погледа Владимира).

VIII

Владимир, Јованка.

Владимир

(Остане сломљен и спустио главу на груди и кад уђе Јованка).

Јованка

(Укусно одевена, под шеширом, са сунцобраном. Говорећи скида шешир и рукавице.) Добар дан, Владимире. Ја мало прошетала са Олгицом; тако је леп дан, а њој тако добро чини.

Владимир

(Утишао се). Да, добро јој чини.

Јованка

(Пошто је скинула шешир, прилази му мазно). Ти ниси нешто расположен?

Владимир

(Суво). Нисам!

Јованка

Боли ли те глава?

Владимир

Глава, јест глава (Хвата се за главу) боли ме, јако ме боли!.. (седне). Седи, Јованка; седи ено тамо, хтео би с тобом да говорим.

Јованка

О нечем важном?

Владимир

Да, о нечем важном.

Јованка

(Чудећи се његовом понашању). Сешћу Владимире. (Седа).

Владимир

(Дуго се премишља и бори, не знајући како да почне). Био ми је мало час један чиновник; онај што ме је увредио. Наредио му је Министар да иште од мене опроштај; иначе ће изгубити службу.

Јованка

Па, јеси ли му опростио?

Владимир

Јесам.

Јованка

То си добро учинио, хвала ти; то си добро учинио. Оптерећен је сиромах са троје деце а бедан је. —

Владимир

(Јачим гласом). Ти га знаш Јованка?

Јованка

Та да, није ли то онај о коме смо јуче говорили, о коме је причао г. Станковић?

Владимир

Ти њега знаш и лично, Јованка?

Јованка

(Узнемирено). Можда сам га кадгод и виђала.

Владимир

(Устаје, прилази јој и загледа јој се у очи). Он је јуче долазио теби?

Јованка

(У забуни). Да..., управо... јест јуче је долазио мени један дакле то је тај исти?

Владимир

Да, то је тај исти! А шта је он хтео од тебе? Је ли те молио за што?

Јованка

(Узмемирено). Али... како ти то питаш?

Владимир

(Строжијим тоном). Је ли те молио за што год?

Јованка

Та да,... молио ме је, да му помогнем за унапређење, вели заборављен је, није давно унапређен.

Владимир

Ти да му помогнеш, како?

Јованка

(Збуњена). ...Да... говорим за њега...

Владимир

(Шчепа је грчевито за руку). Коме?

Јованка

(Уплашено). Владимире, шта је теби?

Владимир

Коме да говориш?

Јованка

Теби, Владимире.

Владимир

(Одгурне јој руку). Није истина! За што ми не говориш истину?

Јованка

Ја теби само истину говорим.

Владимир

И никад, никад ниси од мене ништа крила?

Јованка

Никад, веруј ми, Владимире, никад!

Владимир

Па ипак кријеш очи, кријеш поглед сад! (Шчепа је за руку). Неваљалице, неваљалице, све, све, све је код тебе била лаж и осмех твој и пољубац и љубав твоја, све је била лаж, срамна лаж, гнусна лаж!

Јованка

Владимире, шта говориш ти, шта хоћеш ти; шта је теби данас; тебе је неко наговорио, мене је неко облагао.

Владимир

(Цпничкп). Облагао?!

Јованка

Чиме ме теретиш; чиме ме оптужујеш; каквих доказа имаш?

Владимир

Ха, доказе, хоћеш доказе... (шчепа се за косу). Да, доказе, доказе... (Присети се па је шчепа за руку и повуче, те она падне на колена). Доказе ми мораш ти дати, ти, ти, разумеш ли, мораш ми их ти дати. Писма, писма, он теби пише, сваки дан ти пише где су писма?...

Јованка

(Очајно). Владимире, Владимире за Бога! Ја немам никаквих писама... (Брзо тура руку у недра да обезбеди писмо које је јутрос добила).

Владимир

Ах, та рука! Та рука издајица! Хоћеш нешто да сакријеш, је ли? И ту, ту, ту, у недрима, у тим прљавим недрима.... (Шчепа руком те јој поцепа струк).

Јованка

(Брани се). Владимире, тако ти свега на свету, не дирај ме; зар насиљем... зар... (Цикне кад већ осети да је упео руку у недра).

Владимир

(Кида јој хаљину бесно, очајно и кад нађе писмо он дрекне). Ха! (Побегне чак на другу страну позорнице са писмом које је грчевито стегао обема рукама).

Јованка

(Остаје на земљи, очајна, плаче тешко).

Владимир

(Не сме да отвори, дрхће, чупа косе). Писмо... доказ... доказ... ево га, у мојим је рукама! (Заплаче тешко и сам.) О Боже, Боже мој! (Пошто се прибере, устаје и чита писмо). Све је дакле истина, све, све, све...

Јованка

(Очајно). Владимире!

Владимир

(Опет плахо). Шта је ово; је ли ово доказ; је ли ово писмо твога милосника, блуднице! Ти си дакле та, која си мени класе давала, и која си те класе зарађивала? Ово што сам од тебе је дакле? Ту нема моје заслуге, ту нема моје зараде!

Јованка

(Пође на коленима и обгрли његова плачући).

Владимир

Не дотичи ме се! (Гурне је те она падне главом на једну столицу на тако и остане јецајући). Шта хоћеш, опроштај? Опроштај је ли? Хоћеш да будем великодушан? О несрећнице, а је си ли ти била великодушна, је си ли бар толико била да ме не лажеш дволичношћу. Што ме ниси мрзела — о како би ми сад лакше било да си ме мрзела — што си ме лагала да ме волиш!

Јованка

— Јер сам те волела.

Владимир

Волела, волела?! Ти волела; зар у твојој прљавој души има места и за тако чист осећај као што је љубав? Волела?!.. Зар ти је мало лажи, којом си своју душу омрчила; за што скрнавиш њоме и уста?!.... (Очајно хода). И шта сад и где сад? Шта сад над овим амбисом; где сад пред овом распутицом?! Како у свет са овом срамном мрљом на образу... ја нисам нико и ништа, ја сам бедник, ја сам подлац, коме је жена стекла положај својом чашћу, својим непоштењем... ја сам штићеник једне блуднице! (Рикне, баци се на њу на ново те је шчепа за косу и обори на земљу а за тим стане за моменат, одлучи се, одлази и закључа врата, спусти завесу на прозору, отвори фиоку и извади револвер).

Јованка

(Цикне и скочи те му обисне око руке у којој му је револвер). Шта ћеш, шта си наумио?

Владимир

(Спусти малаксало руку у којој му је револвер и одговара више себи). Не знам, не знам ни сам...

Јованка

Ако си га потегао да убијеш мене, учини; учини то, ја те не задржавам.

Владимир

(Болно се насмеја). Тебе?! Што ће ми твоја смрт? Хоће ли ме она пред светом опрати? (Испусти револвер на патос и седе погружен).

Јованка

(После дуже паузе, прибрана). Владимире, саслушај ме, Владимире! (После паузе пошто он не диже главу). Ти ми не верујеш више па ипак ја те молим, ја те преклињем, веруј ми једно, да сам те волела и да те волим и сад. Ти знаш врло добро да сам из љубави и пошла за те, пошто сам савладала све препреке и противљење моје родбине. И родбина и пријатељице моје, тврдили су пакосно да ја полазим за те само са лепоте твоје али да сам неразмишљена, јер ти ниси човек који ће правити каријеру. И ја сам била убеђена у то, али сам ја и презрела и каријеру и све боље изгледе и пошла за те, јер сам идеалисала, јер ми је једина жеља била да ти будеш мој а ја твоја. Доцније, у браку, лепота ми твоја није била довољна или — постала ми је обична — и родбина моја, и пријатељице моје, гледајући ме везану за човека малог положаја са задовољством су увек наглашавале потврду свога прорицања. Оне — пријатељице моје — удате за људе који начинише силне каријере, постадоше госпође првога реда а ја... ја остадох... Ти знаш, како си у почетку тешко аванзовао, како си по неколико година пробављао у једној истој класи. Ако смо одлазили у друштва, моје су пријатељице заузимале почасна места а ја сам морала седети у последњим редовима, мени се срце болом цепало кад сам виђала тебе, како пред њиховим мужевима стојиш понизно као млађи пред старијима а оне се ласкаво смешкају на мене, указујући ми тиме милост. Па уз то још и моја породица, која се ни после толиког времена никад није хтела измирити са већ свршеним фактом већ ми увек пребацивала... Тада, тада видиш Владимире, зачела се код мене амбиција, амбиција која је с дана на дан расла, расла све силније и све бујније и најзад, почела да ме гуши, да ме гони... Она се ухватила у коштац са љубављу према теби и, постала је од ње и моћнија и силнија... У

мојој души створила се тада једна једина жеља, пред мојим очима лебдела је тада једна једина намера; ја сам хтела по што по то да ти постанеш велики чиновник, чиновник од високог положаја и... ти си то постао.

Владимир

(Који је све дотле оборене главе слушао, код ових речи тргне се). Несрећнице!

Јованка

Али... ја те никад нисам престајала волети, ни онда кад сам грешила...

Владимир

(Скочи). Није истина! Лаж, дрска лаж каквом се у романима и драмама правда неверство жена; нећу да слушам више лаж; нећу да чујем више твој глас, гадан ми је, одвратан ми је; продире ми кроз ухо и кроз душу као отрован нож, као усијана турпија, као паклена змијска жаока; тај глас којим си ми до јуче љубав казивала!...

Јованка

Владимире, ти имаш права да више мој глас не слушаш; ти имаш права да ме више крај себе не трпиш, а ја немам ни права ни смелости да твој опроштај тражим а — и кад би га добила, твој поглед, твоја близина била би за мене увек страшна, увек замахнут мач пред којим би стално стајала оборене главе. Ја ћу дакле решити ствар:... (После паузе, узимајући шешир и мантил). Ја идем родитељима својим... (Пауза, она га гледа очекујући одговор па, пошто он не одговара и не диже главу, она понавља). Ја идем родитељима својим!

Владимир

(И не гледајући је). Иди!

Јованка

(Намешта шешир, огрне се мантилом, па онда погледа у Владимира боно, но он је и не гледа). Збогом!... (Уздахне, пође па код врата застане). Владимире, хоћеш ли ми допустити да се опростим са својим чедом?

Владимир

(Штрецне га помисао на дете, на које све до сад није мислио). Олгица, Олгица! О Боже, Боже мој! (Заплаче тешко а за тим дигне главу, скочи и оде до левих врата). Олгице, чедо моје, Олгице! (Наслони чело на врата код којих је стајао и горко плаче).

IX

Олгица, Пређашњи.

Олгица

(Утрчи). Оцо!

Владимир

(Шчепа је грчевито, дигне је у наручја, зарије њену главу у своја недра, као да би хтео да је сачува од нечег, и горко плаче). Чедо, чедо моје... љубави моја... будућности моја!...

Јованка

(Стоји још код задњих врата, покрила очи рукама, плаче и тешко уздише, не смејући ни да гледа призор).

Олгица

(Пошто је дигла главу). Ти ме волиш оцо?

Владимир

(Спушта је на земљу, гледа је дуго, бори се па за тим је љуби жарко и поведе у собу натраг). Иди, иди, иди играј се! (Одгура је).

X

Владимир, Јованка.

Јованка

(Стоји на истом месту, боно). Ни то ми не допушташ? Зар ми не допушташ ни да се опростим са својим чедом?

Владимир

(Тихо, размишљено). Слушај... Ти нећеш ићи из ове куће. Ако си убила моју срећу, ти немаш разлога а ја немам права да убијамо будућност нашега детета. Ако те отерам од куће, срамота ће постати јавна и наша Олгица одрашће под том срамотом. Она је девојка и она ће доспети до година када ће цео

свет пружати прст на њу и рећи: ово је ћерка оне несређнице коју је муж због неваљалства отерао, и цео ће свет окретати главу од те девојке. Не, ти ћеш остати овде; ја ћу те мрзети, ја ћу те презирати, ја ћу те се гнушати али ћу од света крити твоје неваљалство; крићу га да сачувам будућност овога детета. То си дужна и то мораш и ти да чиниш. Кад си се огрешила према мени, не греши бар према овоме детету, твоме породу, твојој крви.

Јованка

(Очајно). О Боже!

Владимир

(У истом тону). Ми смо до сад били муж и жена а од сада ћемо бити отац и мајка.

Јованка

(Приближив се). Хвала ти и на толикој милости!

Владимир

То није милост — ја је за тебе не бих имао. То је само љубав према детету и према његовој будућности, то је једина љубав која ми је сад остала. Иди (Маше јој руком да иде у Олгичину собу). Иди!... тамо!

Јованка

(Потрчи у Олгичину собу, бацајући успут са себе мантил, шешир и т. д.). Олгице чедо!

Владимир

(Гледа за њом, за тим седне за сто, обори главу на руке и заплаче се тешко).

(Завеса пада).

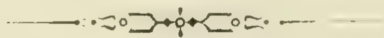

ПРЕСТОНЕ БЕСЕДЕ У ИТАЛИЈИ

ЗА ПРВИХ ПЕДЕСЕТ ГОДИНА УСТАВНОГА ЖИВОТА[1]

„Jtaliani, il vostro Re è morto; il successore vi proverà che le istituzioni non muoiono".

Умберто I.

I

Може се, без претеривања, назвати гигантским делом, што га је, за непуну четврт столећа, извршио Италијански Народ. За потврду овога обележја тога дела доста је упоредити политичку карту Апенинскога Полуострва од педесетих година са данашњом, која је дефинитивно утврђена 1870, кад је 8 (20) септембра италијанска војска ушла у Рим, и кад је престала да постоји Папска Држава, последњи остатак средњевековнога сепаратизма на овим странама.

И противно у велико усвојеном, потпуно погрешном мишљењу, по коме дело народнога ослобођења и уједињења не би могле успешно изводити и привести срећноме крају слободне одинпарламентарне владавине, Пијемонат је извршио и могао извршити дело уједињене Италије, тек пошто је његов владалац краљ Карло Алберто дао своме народу устав 4 марта[2]

[1] I Diskorsi della Corona al Parlamento Nazionale dalla I alla XX Legislatura (Napoli, 1898). — Lodovico Francesco Ardy, Jl carattere progressivo dei Principi Sabandi ed il regno di Umberto I (Genova, 1901). — Pietro Orsi, L' Jtalia Moderna, Storia degli ultimi 150 anni fino all' asunzione al Trono di Vittorio Emanuele III (Milano, 1901). — Giuseppe Massari, La vita ed il regno di Vittorio Emanuele II di Savoia, primo re d' Jtalia, (Milano 1897).

[2] Сви дани су наведени у овоме чланку по новом рачунању.

1848. Може се шта више с правом тврдити, да је уставност у Пијемонту била прва и најглавнија погодба за ослобођење Италијанаца испод туђинског јарма и за уједињење Италије. Томе је у осталом најбоља посредна потврда у самоме факту, што је велика сила на чији је рачун, или ако хоћете на чију је штету у првом реду ово уједињење извршено, још од првога тренутка отворила живу борбу против те уставности и против опасних слобода, које је иста собом доносила.

Октроисани италијански устав има данас за собом пуне педесет и четири године, за Апенинско Полуострво епохалнога живота. Тај живот је, без обзира на спољње, увек врло озбиљне а често и судбоносне прилике, био врло тежак. У њему се, природно, долазило доста често до осетних криза и сукоба, који су обична појава у другим земљама и при много сређенијим државним приликама, а који су овде, као што ће се одмах видети, били неизбежни. Па ипак су се све уставне односно парламентарне кризе у Италији решавале и отклањале јединим признатим и оправданим путем, т. ј. распуштањем једнога народног представништва и позивањем народа да изабере ново. Тако је за првих педесет година свога уставнога живота Италија имала двадесет избора или т. зв. легислатура, од којих су девет имали по један, шест по два, четири по три и један четири сазива.

Оставив дакле на страну тешки међународни положај и огромне жртве у новцу и људима, без прекида на дневном реду у народу, који је до године 1870, може се рећи, био непрестано сав на бојноме пољу, — у Италији су се још од почетка XIX столећа јављале разне, једна другој често потпуно противне, тежње код самих оних који су желели њено ослобођење, који су на њему дан и ноћ радили, који су му се потпуно били посветили и који су постављали темељ данашњој краљевини. И да не говоримо о духовним творцима њеним, као што су Боберти и Мацини; и да прођемо ћутке поред огромне разлике у првобитним тежњама једнога Гарибалдија и околине Виктора Емануела II, сам архитекта данашње велике краљевине, неумрли и несрављени Камило Кавур мењао је под стицајем прилика своје нацрте за њу, и то његово колебање не одузима му ништа од државничкога гласа, који ће остати јединствен у повесници не само Италије већ и човечанства. И не само да га оно не умањује, већ га шта више подиже, јер нам показује, да

је овај велики ум на новим етапама уочавао добро нове видике, да је за нове слике гледао да створи подесне и трајне оквире, да је за ново стање тражио нове поуздане обезбеде.

Да се као што ваља процени истрајност и напредовање овога уставнога живота, треба поред досадашњега забележити и не губити из вида, да је Карло Алберто дао овај устав својој најужој отаџбини, старој и осведоченој монархији, која је уз то била у првом реду пољопривредна држава са сразмерно малим бројем становништва код кога је монархични и династични осећај био ухватио дубок корен, и то тим пре и тим лакше, што је Савојска Династија поред осталих својих врлина била једина народна династија на Апенинском Полуострву. Отуда ће опет бити свакоме јасно: како је било тешко прилагођавати се том уставу, — с претпоставком баш да је најбољи — становништву осталих апенинских покрајина, које је столећима живело под другојачим приликама, по другим и најразновренијим управним системима у самим монархијама, да о републикама и не говоримо. А шта тек да се рече кад се утврди факат, да је стара Сфинкс, коју је тек Наполеон I политички назвао Италијом, етнографска мешавина многих народа и култура, које столећа још нису потпуно претопила и слила, и кад се томе дода велика разлика и у самим климатским приликама, у којима је живео и у којима живи данашњи Италијански Народ? Додајте к томе: да је у току од десет година премештана два пут престоница краљевине; да је за двадесет година просторно и према становништву краљевина ушестостручена; да је нови друштвени и економски покрет природно и неминовно захватио и ове стране; да су уз политичка, мењана и економска и просветна средишта; да је покрајински дух још увек жив, и да се о покрајинским тежњама и осећајима мора водити рачун, по кад и кад и по цену интереса целине; да се овде има посла у главноме с јужњацима врелије крви и бржих одлука; да је положај велике силе наметнуо Италији терете који покадшто премашају њену економску снагу, и то тим пре што се за њено земљиште не може тврдити да је, у опште узев, плодно; да поред све храбрости њених синова оружје њене војске није бивало увек најсрећније; да уз огромна богатства, за каква се код нас и не зна, живи велики део становништва и по селима и по градовима у највећој сиротињи, и да је то било повод озбиљним нередима и трзавицама у појединим покрајинама, — и ви ћете се

неминовно морати дивити неоспорноме и доиста сјајноме факту да се у свима тим приликама одржао устав од год. 1848, и да је он могао управљати свима, тако и толико разноврсним и непредвиђеним односима; да је био свагда оно што треба да буде: регулатор јавнога живота у држави.

Ако се потражи узрок тој издржљивости овога устава, коме се у осталом може много што шта пребацити, и који се природно у самој Италији не само са политичког одн. страначног, већ и с чисто научног, гледишта често критикује, онда ће се он наћи само у огромноме поверењу које је Савојска династија столећима текла и стално утврдила у Италијанском Народу, и у факту да су њени владаоци за ових последњих педесет година најскрупулозније са своје стране поштовали тај устав, те су, придржавајући га се, ишли с обзиром на унутрашње законодавство, устопице за тежњама свога народа, увек тако рећи с једним ухом на срцу његовом.

II

После ово неколико збијених уводних напомена ми ћемо у редовима што иду, изнети важније ставове из италијанских престоних беседа до краја владавине покојног Умберта I, тј. до год. 1900. На уместан и оправдан приговор, да су престоне беседе програми влада а не владалаца, ми ћемо само напоменути, да су их тако доиста сматрали и уставни италијански краљеви; али да то ипак не може поништити факат, да су по своме осведоченом патриотизму, по своме великом моралном утицају, по својој популарности и по свести о одговорности пред повесницом и својим народом, они имали при саставу ових великога удела, који би се чак могао црвеном оловком и ближе обележити, јаче истаћи и утврдити, кад би за то било више времена и простора.

Не упуштајући се међутим у ближа објашњења, што би нас одвело писању политичке повеснице последњих педесет година, ми ћемо из италијанских престоних беседа исписати одломке од општијег значаја с обзиром на политичке слободе, свративши пажњу у кратким потезима и на оне који се баве унапређивањем просвете, уређивањем друштвенога или како се и у нас уобичајило писати „социјалног“ питања, и спољном политиком. Пажљив читалац ће упоређењем њиховим моћи пратити узастопце преображаје и напредовања, који се тим путем врше

у најмлађој европској великој сили, а запазиће и тешкоће на које се наилази на томе путу. Како је црквено питање овамо по превасходству политичко, то ће и оно у овоме бити обухваћено.

Политичке слободе. — „Уставна владавина црпе своју снагу из два извора: владаоца и народа. У првоме се замеће и из првога извире јединство и снага, у другоме је клица слободи народној. — Ја сам учинио и чиним своје, давши својим народима слободне установе, подарујући положаје, звања и части према заслугама и подобностима а не према рођењу и богаству, образовавши своју краљевску кућу из најодабранијих људи моје државе, и посвећујући свој и својих синова живот независности и напретку отаџбине. — Ви сте ме достојно потпомогли у тешкоме подузећу. Продужите на томе путу и будите уверени да ће из усрдне узајамности наших напора нићи и развити се општа срећа и благостање.“ (1849, 1 фебруара).

Пошто је положио заклетву на устав пред законодавним телима, Виторио Емануеле II је (29 марта 1849) изјавио: „Примајући државну управу у овим приликама ....већ сам народу објавио тежњу своје душе. Учвршћење наших уставних установа, благостање и част опште нам отаџбине биће моја стална и непрекидна брига, и тој великој задаћи надам се да ћу моћи одговорити уз припомоћ божјег провиђења, и уз сарадњу вашу. Дубоко прожет озбиљношћу својих дужности, извршио сам пред вама свечани чин заклетве, која има да прати цео мој живот.“

„Господо сенатори, Господо посланици. Утврђујући установе које су једине у стању дати нам истиниту и сталну слободу, Пијемонат ће се моћи поносити ретком врлином, да се умео сачувати како од претераности анархије тако и од реакције, од којих у наше дане тешко пате остали делови Европе. Ако је наш положај заплетен и тежак, он је ипак испуњен многим надама. Поред оне коју нам улива вера у провиђење, највећа и најпоузданија је у врлинама, у љубави према отаџбини, у мудрости вашој, и у њих полаже своју веру земља, а с њоме потпуно и ја.“ (1849, 30 јула).

„Прилике које су ме определиле да распустим скупштину, и које ме после новог позива на народ доводе да данас отворим нову, не треба да нас збуњују.... Овај неиз-

весни положај би нам, да је дуже потрајао, убио углед ван граница, а у народу би посејао одвратност према установама које би довеле у питање обећани и очекивани напредак и добру управу... У моме срцу се зачиње нова и поузданија вера у будућност земље и њених установа. Бирачи су чули и разумели мој глас и у великом броју су пошли на изборе. Срећан сам, што им на томе могу изјавити моју захвалност у овој прилици. Добро које су они тиме учинили јавној ствари сматрам да су учинили самом мени; оно ми је тим драже, што јавно добро иде пред мојим..... Све што је стајало у мојој снази и власти да се појача поредак заснован мојим родитељем узвишене успомене, ја сам учинио. Али ако се жели и хоће, да он захвати дубљега корена у срцима и у свести нашега народа, онда ту није довољно срце Краљево и његови укази, већ је потребно да уз њих упоредо иду докази о њиховој корисности јавноме добру и о њиховој практичности." (1849, 20 децембра).

„На основицама и темељима које је поставио мој узвишени родитељ подиже се већ и учвршћује зграда наших установа, захваљујући смишљеној мудрости Народног Представништва, што улива поверење нашим народима. У сва времена најдостојније подузеће најлепших људских врлина било је у заснивању државе на оним слободама, које се оснивају једино на праведним законима беспристрасно примењиваним и којима се потчињавају сви. Продужимо на путу овога великога дела, те нека се на италијанском земљишту подигне племенити пример народа, што је, уз толике напоре да се бољему научи, нашао у себи срца и разума да зида и подиже. — Трудови моје владе нису до сад још могли успети да отклоне тешкоће које су се изродиле у односима с римским двором после закона, које државна тела нису могла одбити, пошто истичу као природна и неминовна последица новога уставног положаја. Како при доношењу тако и при увођењу у живот ових закона, ми смо се руководили оном сталном поштом коју сви гајимо према Светој Столици, удруженом с непоколебљивом одлучношћу да очувамо неокрњену независност нашега законодавства. Свесни својих дужности а постојани и одлучни у штићењу наших права, ми се уздамо да ће нас време, потпомогнуто благотворним утицајем вере и уљуђе-

ности, довести до онога споразума који се јавља као прва потреба данашњег друштвеног стања.... Јаки с тога што смо сложни, изаћи ћемо здрави и крепки из тешких данашњих прилика, те ћемо се упутити оној поузданој и часној сталности, што једино може ухватити корена у поверењу народа, основаноме на вери владалаца, и у поштењу влада.“ (1850, 23 новембра).

„Поуздан и чврст споразум и слога владају између државних тела, и за то нека је хвала вама, који сте у тешким и озбиљним тренуцима опште добро претпоставили свима осталим обзирима. Верни и одани установама, које је, данас су равно четири године, мој узвишени Отац дао земљи, останимо постојани на томе путу, стални у узајамноме поверењу: моjему у вашу искрену и свесрдну помоћ, вашему у моју поштену и чврсту вољу.“ — Овом приликом Краљ још говори о што бољем грађанском уређењу породице, те се, ослањајући се на осведочену побожност својих предака, која је помогла Пијемонту да победоносно проплови кроз многу буру, нада, да ће и Света Столица, уверена у потребу ових уређења, дати на њих свој пристанак. (1852, 4 марта).

Поздрављајући нове народне изабранике Краљ с пононосом наглашује како је ово већ шеста година од кад је његов узвишени родитељ подарио уставне слободе овој старој монархији. „Народ их је примио с одушевљењем, користио се њима мудро, те идући с поверењем раме уз раме уза свога Краља, показао се свестан својих правих интереса и достојан своје боље судбине. Овој нераздвојној вези, тим величанственијој што се племенитији народ у њој држао, има да се захвали љубав и уважење осталих напредних народа према нама.... Верујте ви мени, те ћемо уједињени крунисати зграду коју је мој Отац подигао, а коју ћу ја умети бранити и сачувати.“ (1853, 19 децембра).

„....Ми ћемо на тај начин продужити да дајемо племенити пример Краља и народа, здружених у добру као и у недаћама нераздучним везама љубави и поверења, увек уз то сложних у одржању неповредна два велика стуба јавне среће: реда и слободе.“ (1855, 12 новембра).

„Тешка искушења из којих смо, хвала Провиђењу, срећно изашли, велики радови извршени поред свих ве-

ликих финансијских тешкоћа, удео који смо узели у европским догађајима (Кримски Рат и Парнски Конгрес), изнели су јасно на видик издржљивост и ваљаност установа које је мој великодушни Отац пружио своме народу. Временом учвршћене и учињене још плоднијима усрдношћу између Краља и Народа, оне ће нашој Отаџбини обезбедити и зајемчити срећну и славну будућност.“ (1857, 7 јануара).

„Налазећи се у вашој средини после нових избора, мило ми је изразити вам своју наду, да ће ново законодавно тело приступити вршењу својих задаћа с патриотизмом и мудрошћу о којима су дали доказа ваши непосредни претходници. Не сумњам, да ћу у вама наћи исту јаку и часну сарадњу у примењивању и развијању оних слободоумних основа, на којима се подиже и сад већ непромењено држи наша народна политика.... Већ је десет година прохујало, од кад је мој узвишени родитељ дао своме народу устав, позивајући га да слободно живи. Саображавајући цео свој живот овоме великоме чину, посветио сам сву своју снагу да приведем у живот његову велику мисао. Нека би његова успомена, коју данас у мрамору поверавам вашој преданости, надахњивала сва ваша саветовања на добро и славу Пијемонта и опште италијанске Отаџбине.“ (1857, 14 децембра),

„....Ми смо могли савладати спољне и унутрашње тешкоће, учвршћујући на тај начин оне широке основе народности, слободе и напретка, на којима се држе наше слободне установе.“ (1859, 10 јануара).

„Чврст и постојан као и претци ми у католичкој вери и у поштовању њеног врховног поглавара, ја ћу ипак, у самоме духу својих предака наћи снаге да одржим неокрњену грађанску слободу и своју власт, о којој имам да полажем рачун једино Богу и својему Народу. — ...Пошто је на уставу засновано политичко, финансиско и војничко јединство као и једнообразност грађанских и казнених закона, поступна управна слобода у округу и општини обновиће у Италијанском Народу онај сјајни и јаки живот, који је под другим облицима стварао у нашој земљи слободне општине, чијем се истоветном васкрсењу противе данас стварање снажних држава и ђеније народности. — Приступајући новоме уређењу, ми у старим странкама гледамо

данас само олпчене услуге општој ствари, те с тога на племениту утакмицу позивамо искрене представнике свих уверења да се посвете благу Народа и величини Отаџбине, која није више ни римска ни средњевековна Италија, ...већ наша италијанска." (1860, 2 априла).

„Тек што су парламентарни послови отпочети, а Провиђење нам оте онога сјајног човека (Кавура), који ми је толико помогао у смелом подузећу нашега препорођаја. То је била велика жалост моја, коју је оплакала и цела Италија. Највећи број сила признао је нову Краљевину (Италију). У њиховом друштву наш глас ће бити предан победи правде, основи слободе и народности.... Слобода је уродила свуда плодовима реда и напретка. У колико у појединим крајевима јавна безбедност буде захтевала озбиљне мере, моја влада ће одговорити својој највишој дужности.... Утврдити на основу Устава слободу, а с њоме извојевати потпуну независност и јединство Италије — сврха је којој смо свој живот посветили. Да би се она постигла потребна је слога, опрезност и издржљивост. Италија је показала да је обдарена свима овим врлинама. Ако останемо у њима стални, онда људска снага неће моћи порушити нашу грађевину..." (1863, 25 маја).

„....На тај ће начин Италија, заузев место које јој припада у друштву европских држава, још већма допринети победи правде и слободе. — Ова на њеном дому већ урађа дивним плодовима. У мало година постигнути су у нашој управи, у јавним подузећима, у стварању законика и у војном уређењу, резултати, на којима су по другим земљама радила читава поколења и вођене тешке унутрашње борбе...." (1865, 18 новембра).

„Италија је сад већ остављена сама себи. Њена одговорност је порасла са снагом до које је дошла и са потпуном слободом самоопредељења. Пошто смо за кратко време посвршавали велике ствари, то данас непрестано расте наша дужност према новим задаћама: она је у томе да умеднемо собом управљати са силом коју изискују нове друштвене прилике у Краљевини и са слободама које су утврђене нашим уставом. — Слобода у државној управи, углед владе, преданост послу и марљивост код наших држављана, царовање закона над свима и свачим, учиниће

Италију подобном и достојном њене судбине и угледа који јој је остали свет већ зајемчио.“ (1866, 15 децембра).

„Сматрао сам потребним да за добро Италије која ми је поверила судбину, освежим Народно Представништво на бистрим изворима народних избора. Надам се да су вас они надахнули свешћу о озбиљним потребама Отаџбине и о неопходности да се ове подмире.... Народ је с одушевљењем саслушао и разумео мој глас. Заједничким неуморним радом извојевали смо независност и одржали слободе.... Народ захтева да његово Представништво и његова влада смишљено и одлучно приступају послу унутрашњег препорођаја: не цене ли и не воле ли народи слободе према добрима и благостању која им доносе? Потребно је да се покаже, да наше установе могу да задовоље најплеменитије тежње радљивости и народнога достојанства, и да су у исто време залога доброга поретка у држави и благостања у њеноме становништву, како у овоме не би ослабила она вера у слободу, што је чинила част и давала снагу нашој препорођајној политици“. (1867, 22 марта).

„Васкрсли у име слободе, у слободи и реду треба да тражимо тајну наше снаге и измирења интереса свих редова. Прогласили смо одвајање државе од цркве, те примајући потпуну независност духовне власти, треба да верујемо да ће Рим престоница Италији моћи и на даље остати мирно и поштовано седиште Првосвештениково.... Неће оскудевати ни у другим предлозима озбиљнога значаја, као што су они о уређењу окружне и општинске самоуправе....“ (1871, 27 новембра).

„Заиста, никад овој свечаности нисам приступао а да не бих у срцу осетио учвршћавање вере у будућност Италије и њених слободних установа на које смо се заклели. Налазећи се у средини нових народних представника, који су из близа могли проучавати жеље и потребе народа којих ће бити верни тумачи, ја у мислима гледам повесницу нашега препорођаја те одајем пошту ранијим Народним Представништима, која су учврстила италијанско уједињење. Али у исто време осећам дужност да вам напоменем, да сам већ од двадесет година имао увек прилике да помињем народним изабраницима, да гледају те да државну бригу учине што простијом и што јефтинијом, а управне

државне послове што бржима. Да би се до овога циља дошло, министри ће, које сам на управу с пуним и отвореним поверењем позвао, управљајући се при томе према парламентарним жељама, поднети Народном Представништву многе законске предлоге које препоручујем вашој патриотској пажњи.... Остаје нам да приступимо једноме послу до данас недодириваном. Слободе дате Цркви у нашој краљевини, у мери како ни у једној другој католичкој држави, не могу се примењивати на начин, да се њима крње опште јавне слободе или да се слабе права народнога врховног господарства.... Желео сам да се још једном проучи изборни закон, како би се дала што шира основица за учествовање што већег броја грађана у најновијем делу политичкога живота". (1876, 20 новембра).

„Убеђен да се моје краљевање оснива на народној љубави, желим да Народно Представништво црпе нову снагу из што већег суделовања вољâ, жеља и интереса. Распрострањена настава.... даје нам могућности да с поверењем на биралиште позовемо много већи број грађана". (1880, 17 фебруара).

„Проширење изборнога права даће потпунији израз народној вољи, коју сам увек тежио да разумем и верно тумачим, и која ће ми бити тим јаснија, што поузданији буду критерији на којима ће се заснивати изборно тело". (1880, 26 маја).

„Дивљења достојни преображај, припреман по жељи мога славног Родитеља и који сам ја извео, искупљујући своје обећање, даје нам утешно поуздање да је талијански народ зрео за слободу, и намеће нам дужност да до краја изведемо мирне тековине које ће нам дати праву величину и утврдити према нама поштовање уљуђеног света.... По свима крајевима Краљевине опажа се жива радљивост.... Али овоме преображају производних снага треба безбедности и мира. С тога ће бити задаћа моје владе да одлучно штити јавни поредак, да неокрњене чува народне установе и да правдом брани свачију слободу". (1882, 22 новембра).

„....Пред нами стоји висока и племенита задаћа: она је у томе да држави створимо што поузданију подлогу, да наше слободе учинимо што плоднијима, да што већма

развијемо нашу привредну и наравствену снагу, показујући на тај начин, да је Италија постала поуздан чинилац уређене снаге и друштвенога реда. — Ове тековине ће дати славу Народном Представништву а величину Краљевству“. (1886, 10 јуна).

„Отаџбина, у чије име и у којој смо сви уједињени и сложни, у чијој смо љубави сви равни, позвала нас је је овде, да отпочнемо нове законодавне послове који ће њој служити на корист а вама на част“. (1887, 16 новембра).

„Отварајући седнице новоме сазиву законодавнога тела, ја осећам, с поносом који са мном могу делити сви Италијани, како се је дело уједињења и народних слобода учврстило у толикој мери, да се више ни од чега немамо бојати. Италија је за тридесет година извршила оно што је код других народа било дело столећа. Мој Родитељ је, уз припомоћ других великана дао Отаџбини самосталност; уз вашу сарадњу ја сам могао дати равноправност нашим грађанима. Сви су они данас позвати да управљају државом....“ (1889, 25. новембра).

„Идући стопама Својих Предака, држао сам за дванаест година своје владавине неокрњене грађанске слободе. Пошто су оне израз народне воље, могу их се плашити и нападати их само непријатељи народних установа. Ревњив заштитник свачијих права, штитио сам и права вере наших старих не вређајући при томе слободу осталих вероисповести, и с потпуним поштовањем оне слободе савести, која је прва почасна титула наших времена. ....Ступајући на престо по смрти Краља Ослободиоца обећао сам Италијанима да ћу им доказати да установе не умиру. Ви познајете моје срце: вашој мудрости се поверавам, и надам се да ћете испунити моје жеље и народне наде“. (1890, 10 децембра).

„Поколење које нам је претходило, скупило је уједно раздробљене и растурене делове Италије, и с тога ће остати благосиљано вековима. Дивна је то судбина. У осталом народи имају ону судбину, коју сами себи спремају постојаном вером и неуморним радом. С тога и нас не очекује мања слава. Велики мој родитељ могао се питати величанственом тежњом да Италијанима поврати заједничку отаџбину, и своју је жељу испунио у овом нашем Риму. Пошто

је он ово свето дело довршио, мени се смеши нада да своје име спојим с економским и просветним преображајем наше земље: да ову нашу милу Италију видим у благостању, просвећену и велику, каквом су је замишљали они који су се за њу паштили и живот свој жртвовали. Оданост и мудрост народа и његовога Представништва држе ме на томе путу. Сачувајмо дакле увек поверење у саме себе: ја осећам и верујем да ће заједничко прегалаштво и слога уравнати наше путе, те ће и наши трудови бити корисни у садашњости и благосиљани у будућности. (1892, 23 новембра).

„....Озбиљне су задаће које пред вама стоје; али оне нису веће ни од ваше мудрости ни од вашега патриотизма. Ваша ће заслуга бити што ћете довршити тако добро упућено дело. Поверење у наше слободне установе које нас уједињује, јемство ми је да ће од вашега саветовања у овом вечитом Риму, Отаџбина имати користи и добити нову снагу". (1894, 3 децембра).

„Отварајући седнице двадесетог законодавног тела поздрављам с усрдним поверењем обновљено представништво Италијанског Народа, и са задовољством подсећам да је већ пола столећа прохујало од значајнога дана, у који је мој великодушни Дед дао своме народу слободне установе. Оне су уродиле независношћу отаџбине. Брижљиво чување и поштовање уставнога реда срећа је Италије и понос мога Дома". (1897, 5 априла).

„Рекао сам једнога дана, обзнањујући уз општу жалост смрт Великога Краља Мога Оца, да ћу Италијанима доказати да слобода не мре. Моја је трајна брига да одржим ово свето обећање, те је с тога моја дужност да слободне државне установе штитим од свих опасности које би им могле запретити; на вама је да и народ у њима гледа најпоузданије оруђе свога благостања". (1900, 16 јуна). Судбина је хтела да ово буде последња престона беседа „доброга краља", јер је после непуних шест недеља пао у Монци од зликовачке руке.

III

Имали смо прилике навести у досадањим редовима и по које место из престоних беседа, које се односи на уређење оп-

штинске и окружне самоуправе. За допуну ставова о политичким слободама ваљало би још навести покоју изјаву о наговештавању нових законских нацрта: о пороти, о штампи, о судској независности и т. д. То би нас међутим извело из оквира који смо овоме чланку одредили.

Из истих обзира само ћемо напоменути, да се уз тежње за политичким срећивањем, коме служи у велико и брига о јединству законодавства с обзиром нарочито на грађански и Казнени Законик, види јасно, промичући се као црвена нит, брига око подизања просветнога стања у народу, брига која се приводи у дело готово потпуно систематски, пошто се, судећи према самим престоним беседама, доносе најпре закони о основној, затим о средњој, и најпосле о стручној одн. највишој настави.

У многим данашњим покрајинама Италије није се столећима ни помишљало на уређење радничког положаја. Ово се нарочито може рећи за крајеве који су образовали папску и последњу овамошњу бурбонску државу. Отуда се ускоро по уједињењу јавило у Италији и истакло у брзо у први ред друштвено питање, које је последњих година доводило и до крвавих сукоба, које се поред све најбоље воље, још није могло успешно уредити, али којему владаоци нове Италије и њихове владе поклањају већ изодавна најозбиљнију пажњу. О уређењу радничког питања бринуо се нарочито Умберто I. У једној од својих познијих беседа (1895) он изречно вели: „Ви већ знате, да сам ја своју владавину посветио добру убогих“. И доиста, ни у једној данашњој држави, па ни у самим републикама, не гледа се данас на раднички покрет тако правилно као у Италији, где је отказивање рада допуштен израз властите воље у циљу изнуде бољега положаја за раднички ред. Отуда овамо никога није изненадило, да је и сама влада ових дана ступила у преговоре са железничким радницима и споразумела се с њиховим представницима.

Из кратких ставова о спољној политици, од којих ћемо навести најважније, читалац ће моћи пратити стварање данашње Италије, њено утврђивање и задобијање положаја у кругу великих европских држава, који се већ може сматрати као потпуно утврђен.

„Ако се успе да се изврши спајање с осталим деловима Полуострва, онда ће се извести и оне измене у за-

конима, које су потребне ради обезбеђења наше будућности и ради постизања онога степена снаге и силе, до кога ће нас Провиђење — ако Бог да̑ — довести, на срећу Италије". (1848).

„У нашој племенитој борби ићи ће нам на руку љубав и уважење најпросвећенијих и најотменијих европских народа, нарочито оних који су везани с нама заједничким осећајима народности и отаџбине. Ми смо и до сад радили на утврђењу ових братских веза; те и ако су последњи догађаји у Средњој Италији донекле осујетили плодове наших трудова, надајмо се да то неће моћи чинити у будућности. Савез владалаца и народа у Италији једна је од најдражих жеља нашег срца, те ћемо се свима силама трудити, да се до њега што пре дође.... Немојте жалити жртава које морамо поднети, јер ће оне бити кратка века, докле ће плод њихов остати вечан. Нас ће спасти смелост удружена с мудрошћу". (1849).

„Јак народ зре у школи недаћа и искушења. Напори што их чини да би изишао из тешкога положаја остављају му наук, да стварност разликује од уображења, уче га најређој и најплоднијој врлини јавнога живота: издржљивости одн. постојанству. Позивам вас да је и ви покажете а сам ћу, вођен угледима својих предака, знати претходити вам први примером у њој. У природи је представничких влада, да буде разних мишљења и праваца; али ипак има питања тако животних, има прилика у којима је опасност за јавне интересе тако блиска и јака, да се спас може очекивати једино ако се за тренут забораве страначке страсти и личне утакмице. Такав је код нас данашњи тренутак: изгледа да су преговори с Аустријом већ при крају; кад они буду довршени, моји ће их министри саопштити Народном Представништву, и оно ће онда решавати о оном њиховом делу, који му је Уставом дат у надлежност. Ја вас позивам господо, да при томе покажете ону практичну мудрост, коју нам намеће данашње стање Италије и Европе... Наши односи с осталим државама су у опште пријатељски, или на путу да таквима постану. Дужност нам је захвалити Француској и Инглеској на потпори коју нам указују својим моћним гласом". (1849).

„Париски Конгрес је окончао рат, још тешње нас је здружио с Француском и Инглеском и васпоставио је наше

старе пријатељске везе с царем Русије. Сардинија је изишла из њега с гласом политичке мудрости и грађанске храбрости. То је био први случај да је италијанска држава заступала интересе Италије у европском већу, те се до неизбежности показала потреба да се њена судбина побољша у општем интересу. Поуздана у вашу сарадњу, охрабрена народним осећајем који не престаје показивати се у великим и потпуно искреним изјавама, моја ће влада ићи и даље стазом којом смо се упутили". (1857).

„Охрабрени искуством прошлости пођимо одлучно на сусрет будућности. Пошто се наша политика ослања на правду, на љубав према слободи и отаџбини, то ће и ова будућност бити срећна. И ако је мала, наша је отаџбина стекла поверење у европским саветима, јер је велика по мислима и тежњама које представља и по симпатијама које улива. Овај положај није без опасности, јер и ако ми поштујемо уговоре, нисмо ипак неосетљиви према вапајима бола који до нас допиру с многих страна Италије". (1859).

„Кад сам последњи пут, усред наших општих болова и опасности за државу отворио седнице Нар. Представништва, вера у божју правду крепила ме је у надама за нашу бољу будућност. И у најкраћем времену била је одбијена једна туђинска најезда, ослобођена је Ломбардија славном храброшћу војске, ослобођена Средња Италија дивним врлинама становништва, те ме ево опет данас међу представницима права и нада нашега Народа. За толика добра дугујемо захвалност једном великодушном савезнику, храбрости његових и наших војника, пожртвовању добровољаца, издржљивој слози нашега становништва; те нека је за све то хвала Господу, јер се без надчовечне помоћи не постижу дела славна у садашњости и у будућности. Из захвалности према Француској а на добро и срећу Италије, и да би се уз то учврстила веза између два сродна народа с истим тежњама и с истом судбином, за што је увек по која жртва потребна, учинио сам оно што ми је најтеже било учинити. Под погодбом народнога пристанка и зајемчења Швајцарској међународноправних повластица, потписао сам уговор о присаједињењу Француској Савојске и Нице". (1860).

„Пошто се на пруски престо попео један частан и одличан владалац, послао сам му нарочитога посланика у знак поште према Њему и љубави према племенитом народу германском који ће се, надам се, све већма уверавати, да природно уједињење Италије не може врећати права и интересе осталих народа. — Последњи пут је моја беседа звонила смело, јер мудрост захтева да се у згодном тренутку дрзне, као што други пут налаже стрпљење. Предан Италији ја се нисам никад устезао да на коцку ставим живот и круну; али нико нема право да се игра животом и судбином једнога Народа. После многих славних победа војска италијанска, чији је глас растао из дана у дан, стекла је нове ловоре.... Храбра омладина предвођена војводом (Гарибалди) чије је име славно на далеко, доказала је да народе италијанске није могло смрвити ни ропство, ни многе тешке недаће. Сви ови догађаји надахнули су Народ поверењем у властиту будућност.“ (1861).

„Симпатије уљуђених народа подржавају нас да издржимо на започетом делу. Држимо се у усрдним везама с Француском из заједнице интереса и из обзира захвалности. У добрим односима смо с највећим делом осталих европских и америчких држава. Нашој трговини отворено је широко поље повољним уговорима, закљученим с Инглеском, Русијом, Холандијом, Данском, Швајцарском, поред раније закључених с Француском, Шведском, Белгијом, Турском и Персијом.... Тако су појачане везе између латинских народа, а кад се искорене старе предрасуде и задевице, још боље ће се изукрштати интереси и тежње и с племенитим германским народима. На тај начин ће Италија, заузевши место које јој припада међу великим европским државама, доприносити све више и више победи правде и слободе. — Дубоке, неизбежне промене врше се међу европским народима. Будућност је у божјим рукама. Али ако би се појавиле нове опасности за будућност Италије, њени храбри синови ће се опет, у то сам уверен, окупити око мене. Где претегне нравствена снага уљуђености, тамо ће бити и зрела наклоност нашега Народа. Да би пак право и част Италије увек остали нетакнути, дужност нам је отворено грести путем народне политике.“ (1865).

„Отаџбина је најпосле ослобођена од сваког туђинског господарења. Моја душа плива у радости, што ово могу објавити представницима двадесет и пет милијуна Италијана. Народ је имао вере у мене, а ја сам веровао њему. Крунишући опште напоре овај велики догађај даје нову снагу делу уљуђивања и чини поузданијом европску равнотежу. — Вршећи обвезе, примљене нагодбом од 1864, влада Француска је већ повукла своју војску из Рима. Са своје опет стране италијанска је влада поштовала и поштоваће папску област, придржавајући се својих обавеза. Добар споразум с царем Француске, с којим нас везују обзири захвалности и пријатељства, умереност и обазривост Римљана, мудрост Првосвештеникова, верски осећај и здрав разум Италијанског Народа припомоћи ће да се разликују и измире верски осећаји и народносне тежње, који се мешају и боре у Риму.“ (1866).

„Година што је на измаку запрепастила је свет величином догађаја, што их никаква човечја памет није могла предвидети. Ми смо своје право на Рим увек отворено износили, те сам по последњим одлукама на које ме је навела љубав према Отаџбини одлучио да позовем народ на биралишта. С престоницом Италије у Риму испунио сам своје обећање и крунисао дело, које је мој родитељ започео пре двадесет и три године. Краљевско и синовље срце моје испуњено је свечаном радошћу, што може поздравити овде први пут искупљене представнике целе наше миле Отаџбине и што може узвикнути: Италија је уједињена слободна; од данас само од нас зависи да буде велика и срећна!... Ми смо ушли у Рим на основу и у име права народнога, у име везе која спаја све Италијане у народносну заједницу; овде ћемо остати одржавајући свечано задату реч нама самима, поштујући слободу цркве и потпуну независност папске столице у верској служби и у односима с католичким светом.“ (1870).

„Овде где се наш Народ, после више столетне растурености, налази први пут сакупљен у величанству својих представника; овде где ми признајемо Отаџбину наших мисли и жеља, свака стварчица нам говори о величини; али нас у исто време све подсећа и на наше дужности, и радости ових дана неће нас завести да их заборавимо. Ми

смо повратили свој положај у свету, бранећи права народа. Кад је данас уједињење народно довршено и кад се отвара нови лист у повесници Италије, ми нећемо издати своје порекло.“ (1871).

„И Италија и Немачка образовале су се у име народносне мисли; обе су знале васпоставити поредак на својим домовима на монархистичкој основици, удруженој столећима с народом како у патњама тако и у слави.“ (1873).

„Босанско-херцеговачки устанак дао је повод преговорима између сила заштитница целокупности Отоманске Царевине. Сматрао сам сходним узети у њима удела, како би се васпоставио мир на Истоку и обезбедила будућност хришћанскоме становништву. Њ. В. Султан радо је примио предлоге изнете му у ту сврху. Надам се да ће брзо и верно извршење наго별ештених реформа допринети да се ове покрајине умире и да им се припреми боља будућност. Италија ће одговорити својим дужностима велике силе, доприносећи с пријатељским владама одржању мира. Намерна да развија своје слободне установе и своје благостање, она ће знати служити се својим утицајем тако, како ће себи обезбедити поштовање и поверење уљуђених народа.“ (1876).

„Ми приступамо послу око прегледа и уређења наших државних послова у тренутку, кад је општа пажња усредсређена на велике догађаје који се развише на блиском Истоку. У свима случајевима који су се овом приликом истицали, ми смо се, остајући за све време у пријатељским и усрдним односима са свима силама, придржавали строга поштовања уговора̑, те смо остали у поверљивој неутралности без икаквих подозривих предрасуда. И с тога смо без устезања пристали да суделујемо у збору сила у жељи да се Европи обезбеди давно жељени и што трајнији мир. Наша искрена непристрасност подигнуће вредност нашим саветима, а пример наше најближе прошлости може нам послужити за ослонац да подржавамо што саобразнија решења правди и правима човечности. Ово је наша вера која нам спрема најдрагоценији савезника у самој будућности. А ова вера добија најбољу потврду у чињеницама што су пред нама. Логика правде и истине производи своја благотворна дејства.“ (1878).

„Добри пријатељски односи које одржавамо са свима државама... утврђују нас у уверењу, да су непристрасност и часност влада најпоузданија средства за одржање слоге међу народима. Одржање мира је жива жеља и високи интерес Италије. С тога је природно потребно да се Берлински Уговор скрупулозно поштује, као што нам је с друге стране пријатно што можемо одржати дато обећање: да ће уједињена Италија бити стожер слоге и напретка.“ (1880).

„Вера у нашу непристрасност зајемчава нам частан удео у дипломатским корацима ради часнога одржања и поштовања Берлинскога Уговора. Најновији подстак једне пријатељске силе који су прихватиле и остале силе потписнице овога уговора заједно с Италијом тежи да отклони још по неку заосталу тешкоћу. Надати се пре свега да ће се умирењем покрајина суседних Црној Гори отклонити опасност нових сукоба, Тако исто неће оскудевати наша одлучна и несебична сарадња, да се, сагласно с осталим силама пронађе и за решење Јелинскога Питања сходно и корисно решење, саобразно на једној страни опште примљеним обвезама а на другој предањима наше народне политике.“ (1880).

„Наши односи с осталим силама су пријатељски и усрдни.... Остаје ми да вам пред очи изнесем једну успомену. Нико не треба да заборави где се и како се зачело дело италијанскога препорођаја. Кад се чинило да би била лудост позивати се на снагу и оружје за извојевање народнога права, онда је дивљења достојни нагон покољења које нам је претходило, и чије последње представнике гледам с поштовањем, отпочео дело народнога искупљења, помажући се науком и милосрђем; и тако су научнички и земљораднички скупови, штедионице, удружења, за узајамно помагање, уточишта напуштене деце, друштва за народно образовање и школе за сирочад били оруђа, помоћу којих је васпостављена италијанска народна свест, која су нас охрабривала на пожртвовања и која су нам припремала победе. Тада је изгледало да је све противно патриотским тежњама; данас је судбина државе у вашим рукама. Виторио Емануеле коме сте дали назив Оца Отаџбине коме равнога нема, могао је водити италијански народ извојевању народнога ослобођења, и дао вам је само-

сталност, уједињење, снагу да будете слободни и могућност да постанете велики. Нема више никакве туђинске силе, која би било с поља било изнутра реметила потпуну слободу ваших одлука ..“ (1882).

„Све моје жеље и сви напори моји и моје владе упућени су данас одржању мира, који нам је неопходан за извођење свих реформама и за постигнуће онога народног благостања, које је наша највиша жеља. У овој жељи и у овој потреби мира сложне су с нама потпуно и остале европске велике силе; па и тамо, ван Европе, где и падајући италијански војник убеђује непријатеља о италијанским врлинама, и тамо где се крши наше праведно оружје, ми тежимо једино миру што одговара нашем праву. Италија међутим није у свету једино чинилац мира, већ и уљуђивања и правде. На овим основима је она постала, они образују њену снагу и њен позив. Једнога свечанога дана нагласио је Виторио Емануеле да и ако је мали по простору Пијемонат је велики по мислима и тежњама које представља. Данашња Италија нема нити може имати нижих тежња од ових. Једино остајући верни основима, којима Народ дугује за свој живот а моја Кућа за славу; једино остајући уједињени на путу слободе допринећемо, да Италији никад не оскудевају љубав и уважење осталих народа и дарови среће.“ (1887).

„Увек ми је од свега срца мило кад вам могу нагласити усрдност односа између нашега и осталих народа, између моје и осталих влада. И по нашој вољи Европа се одмара у миру, те сад више нема сумње ни неповерења према нашим намерама....“ (1895).

„У комешањима што се обнављају у Отоманској Царевини споразум великих сила тежи да одржи мир у Европи, да предупреди крвопролиће међу разнородним и разноверним становништвом и да овоме зајемчи благодати напретка и правде. Верна нашим савезима, задовољна усрдним пријатељством свих сила моја влада удружује своје трудове с трудовима европскога концерта, како то налажу дужности сурадње на одржању мира и бриге о италијанским интересима.“ (1894).

У навођењу из ових беседа ми смо се и овде ограничили на оно што је основно, што представља мисао водиљу владаоца

оди. владе у датоме тренутку. Читалац је могао и у овоме дѣлу запазити још од првих ставова оно самопоуздање носилаца италијанске народне мисли, које је прва погодба за сваки успех: „прегаоцу Бог даје махове“, каже и наш народ, а неоспорно је да како човек тако и држава и с мањом снагом могу бити смели кад се њихове тежње заснивају на неоспорноме праву.

Овде није место нити је ово прилика да улазимо у ближу анализу ових беседа. Међутим, ма како ово ређање из њих изгледало појединима сувопарно, онима који се баве политиком у нашем народу, оно може бити од користи.

Било би од интереса проговорити коју и о техничкој страни њиховој, али и о томе други пут.

Рим 10-III-1902.

D-г Мил. Р. Веснић.

ОПКОПАЦ И БИЛА

СЛИКА ИЗ ДАЛМАТИНСКОГ ЗАГОРЈА

Колико је јадан живот тих далматинских Загораца, не може се исказати. Они доље, уз море, сладе живовање вином, воћем, поврћем, сладе очи лијепим видицима, уживају у благости ваздуха: али, они горе, или се живи пеку, или се мрзну, сметени, збуњени од силнога вјетра, који дува три четвртине године. Подмладак се ту тешко подиже, јер дјеца махом умиру од запаљења. Они што остају, муче се свога вијека, да из шкрте земље измаме мало јечма и вина, да исхране мало стоке, да ископавају смреково коријење, да опрезно сијеку дрва из кржљавих гајића. У толиком проклеству, најгоре је, што су ти крајеви безводни: из њеких села, љети, иде чељад по три часа до најближег студенца, или врела! Ко се може омрсити и вином напојити педесет пута у години, броји се међу богате. У тим оазама има, колико толико, зеленила и живота, али даље, мало даље, — као што пјесник каже: — „Куд год око стиже, свуда видиш камен голи, једна травка главе ту не диже, — све је пусто, све је нијемо, све ужасно, — гроб големи, гнијездо ноћних сова...“

Прави је углед тих ојађених мјеста село Затрици, под голим и суморним брдом Тртром, три часа хода од најближега приморскога града. Село је просуто на подини брда, на кршевитој равници. Имаће преко стотину кућа, растрканих, пораздвајаних њивама, виноградима, забранима, што су већином као добра гумна, а што се све скупа, из далека, црни и бијели, јер су кровови од плоча̂. Затрничани су католици, парохија је фрањевачка. Људи су високи, жилави, суморни; женске су махом ситне, ружне.

Ко долази из града, најприје наилази на двије куће. С десне стране пута, бјеласа се „кула“ Ивана Лопушине; тако је зову у селу, јер је на под и има два прозорка, а поред главне зграде налази се појата. Она друга, с лијеве стране пута, да није издана и плочом покривена, била би колиба, толико је малена. То је кућерак Јураге Жагриновића, који је тако забиљежен у парохиској матици, али кога, ни у селу, ни даље гдје га познају, не зову друкчије до Ошкопац. Тај надимак наслиједио је Јурага од оца, а отац му од свога оца, и тако у назад, ко ти га зна колико кољена. Тако каже затрначко предање. Још оно каже, да су они били старосједиоци, а да су Лопушине „Власи“ досељеници, и, као што су придошлице махом силеџије, кињили су и ови своје сусједе Жагриновиће, а ови су се мушки бранили и зато прозвани „Ошкопци“. По томе видите, да то није погрдан надимак, него баш напротив, јер у тим крајевима означава човјека, који не да на се. Најпослије, затрначко предање тврди, да никада није живјело више Ошкопаца у једном људском вијеку: поњекад неки Ошкопац имао би више дјеце, али само један мушкарац дође до снаге и даље наставља лозу. Овај пошљедњи, Јурага, није имао мушког порода, те је био и пошљедњи Ошкопац.

Послије цркве и парохиског дома, „кула“ бјеше најзнатнија затрначка зграда, као год што и домаћин Иван Лопушина, послије пароха фра-Анђела, бјеше најзнатнији Затрнчанин, најимућнији и без замјене капитан (кнез) селу. И Ошкопац бијаше најзнатнији Затрнчанин, али у злу. Од дјетињства бјеше убојица, крадљивац, штеточина. Тек што се ожени, рани из пушке Мијата, брата Иванова; зато одлежа пет година тамнице, а Мијат одлежа скоро годину, на умрије. Пошто се Ошкопац врати, бјеше једнако на опазу и увијек при оружју. Био је необично добар ловац, те је готово он једини убијао и у гвожђа хватао тртарске зечеве и лисице. Новац што је брао за дивљач, пропио би и испушио; то се знало да од тога ни пара не бјеше за што друго намијењено, до за вино и дуван. Отишао би у град и не враћао се поњекад за два дана; враћајући се кући, кроз голијет и тртарски вјетар, трijезнио би се поступно; мамурлук и пијаничка мрзовоља хватаху га сутра дан, пошто би се испавао, а тада тешко његовој жени Шимици и кћери Павици, чији се врискови често слушаху код Лопушина. Од свога домаћег вина, кога је родне године могао имати до петнаест барила, ма како га жељан

био, није пио до о великим свечаницима. Остало би продао Личанима од једном. Како је старио, тако је бивао мање „срећне руке“ у лову, али се није мање бакочио, — чешће хоћаше узвикнути: „Осуши ми се пусти гркљан, спржише ми се цријева, треба ми се турити у лов!“ И иначе с годинама биваше пакоснији. Радо прије̂ћаше да неће удати Павицу, него да ће узети каквог домазета, „каквог ркаћског (православног) лупежа“, који ће дојадити Затричанима.

Осим тих супротности између њега и Лопушине, између њихова житка, бјеше још једна, којом се Ошкопац поносио. Његово двориште бијаше два пута пространије од њихова и бијаше засађено старим великим бајамима (бадемима), који су доносили лијеп доходак. Таквог дворишта не бјеше на далеко. Остало његово имање, њиве, виногради, гај, и ако не велико, бјеше земља боље врсте и на окупу.

Капитан Иван бијаше људескара, риђ, рутав и космат, али мирњачина и веома богомољан. У његовој се кући није полазило на рад, ни у вече лијегало, без рузарија̂. Уз велики пост допираше од њих молитвена граја, као из каквог манастира. „Комора“, горе на поду, бјеше препуна икона̂. Бјеше рано обудовио, те је држао најамницу, али их је често мијењао. Имао је три сина, Мија, Креста и Антуна; први, и тијелом и ћуди личаше на оца, а два млађа бјеху ситнија, али жустрија.

Јурага Ошкопац бјеше осредњег раста, витак, сама жила, очију плавих, свијетлих, те се са̂м казивао да је небојша и кидишија. За цркву је слабо марио, исмијавао је богомољце и „фратрину“, али се бојао ђавола и утвара̂, јер их је виђао. Често му се привирало. Једном, кад се онако „траповијесан“ враћао из града, створи се пред њим човјек без главе и пружи му руку. Ошкопац даде маха ногама, а утвара за њим, све до куће.

Капитана послужи срећа, да му се Мијо ослободи војске; прве и друге године деси се да је прекобројан, а треће се нађе обичан начин да га ослободи. Стари се не би више обрадовао ни да је Ошкопац на пријечац умро, па да је све његово купио за мали новац. Навали на Мија, да га жени; о томе се свакога дана говорило; а кад Креста узеше у војску, онда стари стаде одређивати кратке рокове, да му се снаја доведе.

У то вријеме Павица Ошкопчева, која је по ћуди била на оца, побјегне за неког сиромаха младића у Мињево. Ошкопац

љутит отиде у град и не одљути се за десет дана. Павица би худе среће, јер послије неколико месјеца умрије. Јадна мати јој, Шимица, пресвисну од туге и од удараца. Злица Ошкопац прозли се још горе и нагло остари и изнеможе, те га почеше звати: стари Ошкоп, стара Сотона.

Бјеше у прољеће.

Мијо, вративши се једног дана из града, послије вечере, започе:

— Ја сам, ћаћа, загледао једну. Ја не знам… Ја бих њу.

— А чија је? пита ћаћа.

— Из Билица, Бикановића.

— Бикановића? Не познајем! А од куд ти познаде ту?

— Виђао сам је, једном идући у град, другом враћајући се. Ишла је и она с матером. Данас су ручале у крчми. И ја.

— Јеси ли говорио с њом?

— А-ја! Како бих то, без тебе? Онако, говорио сам са старом.

— О томе?

— А-ја! Онако! Каже, зна, по чувењу, нашу кућу. Каже: добра кућа!

— А бегенише ли она тебе?

Мијо слегну раменима и зазвиждa.

Ућуташе. Антун, који слушаше тај разговор разјапљеним устима, насмија се, боцну прстом брата у кољено и запита:

— Је ли лијепа?

— Е-ја? додаде стари.

— Онако, није велика! одговори Мијо замишљен.

— А како јој је име? пита стари.

— Не знам. Зову је Бјла.

— Биће што је бјла као сниг? припита Антун.

Мијо се крете да устане, али га спопаде силан смијех. Стаде вртјети главом и показивати прстом ка огњишту, али за дуго не могаше од смијеха. Најзад, изговори:

— Ен' онака, као лонац!

— Шта, онака као лонац? пита брат.

— Црна. Црна сва, као Арапкиња!

— Па шта ће ти онда? рече отац оштро.

Мијо опет слегну раменима и додаде:

— А што ћу? Мени се свиђа!

— А зашто је онда зову: Бјла? пита Антун.

— Е то баш зато што је црна.

Мијо се налакти. Након дуга ћутања, он настави, као за се:

— А мирна је, као овчица; то се види! А чврста је, као кремен!

— Видјећемо! заврши Иван полазећи у ложницу.

Сутрадан сиђе стари у стајаћем руху и нареди Антуну, да осамари мазгу, па, пошто попи ракију, само рече:

— Ја одох до града.

Њих двојица разумједоше, да се ћаћа у Билице, да распита за Билу. Младили су виноград за кућом. Тога дана више пута помињали су цуру.

У вече дочекаше оца пред кућом. На њему не могоше познати какве је воље. За вечером не помену ни ријечи гдје је био и шта је радио.

То је било с почетка недјеље. Још четири дана работаху сва тројица заједно по вас дан, а капитан ни бијеле, ни о загледачини, ни о женидби. Мијо би га кадгод погледао испод ока, па би се мрштио. Чак једном шапну брату: „Чекаће за дуго другу, светога ми Мијата!“

Најпослије, на освитак недјеље, Иван пробуди старијег сина. Два брата лежаху заједно, у куту, према огњишту. Стари држаше у руци плоску ракије, па запоји Мијата, чим овај отвори очи.

— Што то, ћаћа? пита он изненађен.

Отац гутну и запита шапатом:

— Остајеш ли при томе? За Билу?

Мијат сједе.

— Дакле, ћаћа? . . .

— Е-ја. Да. По вољи ми је! Ја одох са златом.

Положи плоску на кревет, извади иза појаса модар рубац, раздријеши рогаљ и својим древним, чворастим прстима извади прстен, па дукат, па брњице.

— Ово је све покојне ти матере, Бог јој душу помиловао!

— Бог јој душу помиловао! понови механички Мијат, истим гласом.

— Дакле да буде пир о јесени? настави стари везујући рогаљ.

— Па јест! прихвати Мијо и стаде се брзо облачити . . . . Тамо о Лучину! Одох да осамарим Зуку! Шта ћеш понијети?

— Ништа. Кабан и торбу!

Антун спаваше дубоко. Онако голобрад и благих црта, изгледаше као каква дјевојка. Отац га посматраше њежним по-

гледом, онако, како то младић никад не опази. За тим га помилова, нашто дијете окрете главу, а стари поднесе му ракију под нос, па му покропи усне и отиде смијући се гласно.

Врати се у мрак, добро напит. Чим одјахаа, започе, клатећи се:

— Е то ти је! Нека нам буде срећна! Твоја Бакра, Бакра, Исуса ми! Ја ћу је тако звати, а ти како хоћеш. Нека ти остане Бѝла, ако хоћеш, а по крсту је Цвита! Видиш, бабино ти име. То си знао?

— Нијесам, недјеље ми!

— Лажеш, све лажеш, као Опикопац! Ал' што рече, да је чврста као кремен, ту те не хватам у лажи! Што јест, јест! Набрекле јој пусте груди, врат јој као у младе, добре мазге, око жеже, зуби који су јој снагу натукли, а не мрави да су је навукли, еј, ај. . . .

Мијат, сијајући од радости, прекиде га:

— Ма, ћаћа, ти, канда је нисп до данас видио?

— Јесам, што лажеш! И прошлу недјељу видио сам је, кад сам тобоже ишао у град. Ти знаш, — што лажеш? Али, дијете моје, требало је размислити, није то лако, није то мала ствар, довести домаћицу у кућу Лопушинову! Али, ево сад, у руке Госпине, у руке светих Ивана, Мијовила, Кристофора и Антуна светог од тринаест чуда! . . . Ето, видиш, сад ми паде на ум, а јер сам гладан, хтио сам вечерати без молитава, као живинче! Нијесте још изрекли рожарије?

— Нијесмо, одазва се с врата најамница, нека здепана старија дјевојка.

— А, и ти си ту? опази он доброво̂љно. Па нека! Ево си чула да жени̂м Мијата. Па, тешто! Ако будеш као до сад, нећеш бити на одмет ни ти! . . . Хајдемо, дјецо! Вечерас ћемо изговорити два ружарија: једно за покој моје добре Луце, а друго за напредак!

И пред њима уђе, па с прага започе молитву.

(Свршиће се)

ЗАКОНОДАВНА ИНИЦИЈАТИВА И ДРЖАВНЕ ФИНАНСИЈЕ

И у старијим од нас уставним земљама често се претресају поједина уставна питања и води спор око разумевања појединих уставних начела. Последњих година се шта више на континенту јевропском почела јављати и једна струја противу парламентаризма, којом се радо користе противници уставности да запевају песму о том како је боље бити без устава и скупштине. Са свим је природно да у младих народа и држава и једно и друго бива такође, али чешће но на другим местима. Само стари, јевропски учитељи уставности и парламентарности, Енглези, мање та питања расправљају, као што се и не туже на свој устав и парламенат у том смислу да им траже неке боље замене.

Разлог и што уставност и парламентарност на јевропском континенту не показује исте ресултате као у Енглеској, и што се често води спор о питањима која иначе, код учитеља уставности и парламентарности јевропске нису спорна, биће свакојако, поред различних историских и друштвених прилика које су и карактер народни у разним земљама различно сложили и створили, у томе, што ученици нису ни примили од учитеља науку каку су им ови дали. Уставност и парламентарност јевропска на континенту није онака, у својим битним деловима, каква је у Енглеској. И ако се често каже како су сви јевропски народи примили, копирали, уставност и парламентарност од Енглеза, то у ствари није. „Континентални су уставотворци позајмили неке површне одлике и механизам, али нису схватили смисао и дух који струји кроз различне делове енглескога устава и оживљава их“.[1]

[1] La grande Encyclopédie, Tome 12, Constitution, стр. 670—675.

*

Према задатку који смо себи поставили није нам намера да овде опширније цртамо и излажемо разлике у опште између енглескога и јевропских устава, већ само да укажемо на једну и да њен значај истакнемо. Али ипак мислимо да ће бити и у интересу саме те ствари, као и у интересу разбистравања многих уставних питања, ако ма и са свим укратко укажемо на неколике битне одлике енглескога устава.

Професор Дајс (Dicey) сматра да су ово две главне политичке одлике енглескога устава: суверенство парламента и влада закона. И као што лепо каже писац чланка, који смо већ навели и по коме ово кратко излагање и доносимо, они који су огледали копирати енглески устав врло су ретко разумели ову основу енглеске уставности.

Пре него што бисмо с неколико речи објаснили мало ближе оне две основне одлике енглескога устава да кажемо најпре, да у Енглеској реч парламенат не значи оно што се у нас обично мисли да је парламенат. У Енглеској је парламенат: Краљ, Доњи Дом (Скупштина) и Горњи Дом (Сенат). Суверенство парламента, дакле, значи суверенство које заједнички представљају и врше Краљ и оба дома Народнога Представништва. Њих троје могу да учине и ураде све, само што не могу, као што шаљиво додаје Lolme, начинити од човека жену и од жене човека. Они издају и доносе све законе и на један исти начин: разлике између уставних и других закона нема. У том је еластичност енглескога устава која га двоји од других, јевропских устава, који имају нарочите, круте уставне законе, који се друкче мењају но остали закони. Отуда у Енглеској никад не може ни да буде сукоба између устава и закона, да устав једно наређује а закони друго о истој ствари, да су неке слободе уставом ујемчене а законима спречене и да у пракси немате оних слобода које је устав дао. Парламенат је енглески, у исто време, и уставна и законодавна власт. Кад парламенат енглески донесе један закон ма о чем, он је и устав и закон, и одмах обавезан за све. Ту је одмах и санкција за оно што се начелно признаје и изриче: права од санкције нису одвојена.

Друга основна одлика енглескога устава је влада или превласт закона — закон над свима и над сваким. По овом енглеском уставном начелу нико не може бити кажњен ни за што, ако није повредио закон и ако то није доказано по закону

пред редовним судом. Енглези не знају ни за какву дискреционарну власт, за власт која би ма шта могла радити мимо прописа и одредаба законских. Енглеска је земља закона. Прећи с континента у Енглеску, вели Волтер, значи прећи из земаља деспотизма у земљу где закони могу бити строги али где се живи по законима. Исто уставно начело значи даље, да сви грађани одговарају пред законима и пред редовним судовима — без обзира на њихов положај. Сви чиновници, од министра па до пандура, одговарају за сва своја дела, и приватна и службена, пред законом и судом као и сваки грађанин. Један официр или један војник, који би извршио какав незаконит налог свога старешине одговара исто онако као да је прост, обичан грађанин. Енглези не знају за неко нарочито административно право или за неке нарочите административне судове. Редовни су судови у Енглеској надлежни за све и за свакога. Нарочите чиновничке јерархије у Енглеској нема. Чиновници су просто плаћена лица која раде за рачун владе. Највиши чиновник, који би по налогу свога непосредног старешине повредио право ма најпростијег и најсиромашнијег грађанина, дошао би пред редован суд, као и сваки грађанин, пред суд где пресуду изриче порота.

По истом овом принципу у Енглеза нема неких нарочитих општих уставних начела — она истичу из одлука судских која су одредила права појединаца у појединим случајевима према позитивним законима. Habeas corpus не поставља никакав општи, философски принцип, али он у истини вреди више, као што лепо истиче писац чланка на наведеном месту, него сто нарочитих уставних параграфа који ујемчавају свечано личну слободу! Енглези немају ни нарочити закон о јавним зборовима ни нарочити закон о слободи штампе. Право скупљати се и збор држати у Енглеза потиче из права које личност једна има да ради и да говори. Никакав закон не спречава два или три грађанина да се састану и говоре о чем хоће: а оно што вреди за двојицу и тројицу, то вреди и за десет хиљада. Влада, по томе, не може забранити никакав збор, она може само казнити неред и растурити збор кад се на њему учини нека незаконитост. — Судови енглески примењују и тумаче законе потпуно самостално. И парламенат је ту самосталност свагда потпомагао. Извршна власт никаква утицаја ту нема. Смисао закону проналазе и дају са свим слободно и самостално, и према парламенту

и према влади, сами судови. Влади стоје на расположењу ова два средства само, кад се нађе у незгоди да јој судови какво право поричу извесним тумачењем закона или да јој закон што не допушта чинити: или да тражи од парламента нарочито, законско одобрење за то, — и то се увек даје само за нарочите случајеве, а никако у опште — или да сама, на своју одговорност, учини што мимо закона (н. пр. при локалним немирима), рачунајући да добије од парламента накнадно одобрење за то: такозвани акат или закон индемнитета. Осим тога влада може у извесним случајевима тражити и обуставу закона неког н. пр. Habeas corpus-a.

Трећа је одлика енглескога устава и енглеске уставности, по нашем мишљењу, ма да Дајс то изречно не спомиње, енглеска самоуправа. Нигде у Јевропи нема тако укорењене и и тако с народним животом срасле самоуправе као у Енглеској. А где год нема развијене и одомаћене локалне самоуправе, општинске и окружне, ту не може бити ни правога и истинскога парламентскога живота. Самоуправа је школа за парламенат, а она је у Енглеза развила и ону предузимљивост и приватну иницијативу којој се сви диве.

*

И обичаји и начин рада енглескога парламента су у многоме, и у врло битним тачкама, различни од обичаја и начина рада у јевропским континенталним парламентима.

Свуда су чувене истраге и испитивања која чине енглеске парламентарне комисије, познате су и парламентарне конференције где се цео дом претвара у комисију и ради као одбор. Познато је да енглески парламентарни одбори прибављају мишљења не само од службених лица и владе, него и од приватних, кад год то за потребно и умесно нађу, да би само тачније и дубље ствар испитали и савесније мишљење своје могли парламенту поднети.

Ми смо овде нарочито ради да истакнемо обичај и правило једно код Енглеза, које они стално врше у финансијским и буџетским питањима. Обичај и просто правило велимо за то, што, како смо видели, енглески је парламенат суверен и нема нарочите неке уставне прописе ни о томе као ни о многом другом које чем.

Већ из онога што смо довде изнели и истакли јасно је, да енглески парламенат има пуну слободу у свом раду и нај-

потпунију законодавну иницијативу, јер је он и уставна и законодавна власт у исто време и на исти начин. Према томе је исто тако јасно, да енглески парламенат може формално, правно, доносити и финансијске законе сваке врсте, да он може иницијативом својих чланова стварати и законе који доносе веће издатке државне и који утврђују нове порезе или како Енглези обично кажу таксе. Али енглеско Народно Представништво, које се историски развијало поступно у току векова и које свој континуитет није прекидало никако, није могло заборавити на свој првобитни карактер — да брани и чува грађане, народ, од нових терета и дажбина, да одобрава или одбацује оне кредите и дажбине које од народа траже Краљ и влада. То основно своје право, из кога је оно, поступно, извојевало и стекло сва своја друга права, енглеско Народно Представништво схвата, са свим природно, као везано за дужност да оно не сме само ударати порезе и повећавати државне издатке, јер оно представља народ од кога се траже порезе и дажбине а који никад сам себи не удара порезе и не повећава државне издатке.

Чланови енглеског Народног Представништва неће да траже никакве издатке које није тражила влада. Они неће да носе пред народом одговорност ни за какве терете, ни за какве дажбине, ни за какве државне трошкове и — дефиците. Они се стално ограничавају на то да влади само одобре оно што она тражи или да јој што смање од онога колико она тражи. Уздржљиви да сами траже какве издатке, чланови су енглескога Народног Представништва исто тако штедљиви и у томе, да влади много одбијају од онога што она тражи: они остављају влади што потпунију одговорност за величину државних издатака и за распоред њихов — да би себи задржали што слободније и одрешеније руке у контролисању владе у буџетским и финансијским питањима.

Ова одлика енглескога парламента двоји га такође од свих других јевропских парламената. И она је, по нашем мишљењу, једна врло важна особина енглескога парламентарног живота, особина која веома много доприноси да енглеска уставност и парламентарност даје знатно боље резултате но континентална јевропска уставност и парламентарност. Док се на континенту сматра да је свако ограничавање парламента у иницијативи његовој у финансијским и у буџетским питањима дирање у прерогативе парламента, ограничавање његове законодавне ини-

ицијативе, дотле у Енглеској Народно Представништво врло штедљиво врши своје право законодавне иницијативе и у питањима која нису финансијска и буџетска, остављајући најчешће влади да она сама подноси формалне законске предлоге, које он, парламенат, жели и тражи и које он после, с владом заједно, дограђује, допуњује и дотерује. А каква средства стоје Народном Представништву на расположењу да владу нагна да она поднесе законе које оно жели, довољно је, мислимо, познато и без нарочитих наглашавања: одобравање буџета у опште, одобравање броја војске која се има држати, одобравање пореза и дажбина, и изјава неповерења — право интерпелацијā. Енглези су, опет са свим противно јевропској континенталној уставности, у контроли владе у буџетским питањима строжи но ми сви на континенту. У њих шеф Главне Контроле зависи непосредно од Народног Представништва. Они такозвани апропријациони бил — у коме се тек вотира цео буџет прихода и где се побрајају сви расходи које парламенат одобрава и излажу предмети на које се једино они могу утрошити — решавају тек при разлазу парламента, при закључку парламентских седница. А то за то, да Народно Представништво обезбеди себе од прераног одлагања и честог и самовољног распуштања — јер у Енглеској не може бити продужавање буџета административним путем. Дотле Енглези одобравају приходе државне само почесно, а расходи државни и ако би били сви одобрени могу се чинити само у онолико у колико су приходи одобрени. Енглеска није имала никад и нема ни данас праву стајаћу војску. Енглески је парламенат увек био врло суревњив у одређивању броја сувоземне војске, и ако је за марину давао свагда и много. У Енглеској су војници само добровољци и најамници који служе војску за плату. Колико је ова ствар важна и у каквој тесној вези стоји уставност и парламентарност с једне стране и велика стајаћа војска с друге стране најбољи нам пример даје Француска која, пре краткога времена, у мало што није изгубила и републику и уставност.

Како дејствује на државне финансије ово енглеско правило и поступање у буџетским и финансијским питањима најбоље се види кад упоредимо две најцивилизованије и најбогатије јевропске земље, Енглеску и Француску. У Енглеској имате уредне финансије, јављање дефицита само у ретким случајевима рата или какве елементарне невоље и несреће и постепено не-

нање и растење државнога буџета. У Француској, на против, врло често ремећење државних финансија, често јављање дефицита и нагло скакање државнога буџета из године у годину. Најбољи и најумнији људи у Француској застају пред тим злом и до сад понајвише узалудно огледају отклонити га усвајањем енглеске парламентарне праксе. Познато је како је Гамбета, који је имао око за све, још 1876. године хтео увести енглески обичај за буџет и финансијска питања у устав на стукицу — пред веровањем да се тиме дира у прерогативе парламента! Тек је у последње време нешто у том погледу учињено изменом пословника скупштинског али само у врло незнатној мери. Ево како се и данас у Француској жале на то зло, што Скупштина сама повећава државне издатке:

Пол Дешанел, председник француске посланичке коморе, овако се о том изражава пред својим бирачима у свом говору од 6 априла (по новом) ове године: „парламенти су у почетку постали да бране пореске обавезнике од злоупотреба краљевске власти; данас се питање окренуло. Данас је Народно Представништво постало велики чинилац државних издатака. За то су народи који имају представничку владавину дуже од нас признали потребу да се заштите грађани који плаћају порезе и дажбине: Енглези су још пре два века завели то правило, које им је помогло да опораве и среде своје финансије до последњега рата трансвалског, и које оставља министрима, одговорнима за ток послова, право предлагати увећавање издатака..... с погледом на оно што се догађа у Бурбонској Палати нарочито при завршетку скупштинске периоде покрет у јавном мњењу постаје све јачи да се заштити народна имовина....“

Луј Барту, пређашњи министар унутрашњих дела, у такој истој прилици и о истој ствари овако говори: „прва дужност посланичке коморе биће да остане у својој правој улози строгом поправком свога пословника и своје методе рада. Две су измене нарочито неодољиве: учинити крај злоупотреби с оглашавањем разних предлога за хитне, чиме се ненадно замењује дневни ред и на површину избијају непредвиђени предлози и импровизоване резолуције; с друге стране ваља дискусију о буџету свести на озбиљно испитивање расхода и прихода и престати с праксом која је од буџетске дискусије начинила прилику за свакојака питања, свакојаке интерпелације и свакојаке иницијативе..... Ако се нова посланичка комора не прожме потребом

овом и потребом штедње ја се нећу устезати да се придружим онима који по угледу на Енглеску траже да се уреди и ограничи право иницијативе у тражењу кредита.“ [1]

Тако говоре важни политички људи у Француској. Вредно је да чујемо и видимо сад како на ствар ову гледају француски научници и стручњаци у финансијским питањима. Том приликом ћемо се још више упознати с овим лепим и важним енглеским парламентарним обичајем, на који је тако потребно да се и ми угледамо.

Познати француски финансијски писац Пол Лероа Болије да би својим земљацима показао што боље и што очигледније како је важно ово правило енглеске парламентарности задржава се доста опширно на томе у свом познатом и чувеном делу Traité de la Science des Finances, Tome 2. „Необична ствар вели П. Л. Болије: по енглеском уставу власт Доњега Дома је мања у финансијским питањима но у ма којим другим, и у место да тражи да је практички увећа он се, како се чини, труди да је смањи. Доњи Дом може све предложити у питањима политичким само не увећање трошкова или повећање порезе. Разлози за ово су двојаки: прво, поштовање министарске одговорности, јер како може стварно и морално одговарати један министар финансија за управу државним финансијама кад му се намећу издаци које он налази да су сувишни или претерани, или у незгодно време дошли? То исто вреди и за друге министре који такође треба да имају иницијативу за своје струке. Други је разлог, што се мисли с много основаности да Скупштина испитује и разуме боље и чистије карактер издатака него суму која је за њих потребна.... Године 1863. енглески Доњи Дом се добровољно одрекао и једног јединог свог права иницијативе у буџетским питањима: да он предлаже суму трошкова за народну војску. Дом је нашао да ова система има ту незгоду што она „меша одговорности у спремању буџета.“ Исто тако Дом не може увећавати кредите које министар тражи..... Мимо то Доњи Дом енглески врло је штедљив у употреби свога незастарљивог права да смањује тражене кредите. Од 1854. до 1860. године по Ђорђу Лују Доњи Дом није учинио више уштеда у предложеним кредитима од 500.000 динара, а године 1858. Дом је свега укинуо једну плату од 7.500 динара.“

[1] Supplément au journal Le Temps du 7 Avril 1902.

„Питање је сад на што су дискусије, приговори, критике приликом решавања буџета? На то да буду употребљене и уважене у новом буџету за идућу годину. .....Првобитна улога Народнога Представништва, суштаствена улога свију Народних Скупштина у Јевропи је била та, да задржавају владу у њеним предлозима за нове издатке, да заузлавају њену жељу и тежњу да све чини и све поправља, да се противе њеним захтевима да уводи и ствара нове порезе."

После овога Болије наставља овако: „Био би велики напредак кад би се у Француској увело енглеско законодавство које не признаје право иницијативе члановима парламента у тражењу нових кредита. Г. Леон Сеј, за управе своје финансијама државним наредио је да се преведу енглеске одредбе и уставне и законске по овом предмету. Ми налазимо да је добро изнети их овде:

„....Круна тражи средства новчана, Доњи Дом их одобрава а Горњи Дом даје свој пристанак на то. Али Доњи и Горњи Дом не гласају ни о каком кредиту ако га Круна није тражила; они не могу стварати или увеличавати никакву таксу (порезу) ако она није неопходно потребна за подмирење тражених или изгласаних кредита или да накнади недостатак прихода. Круино није да се брине о природи и распореду порезе: али основ сваке таксе (порезе) изгласане Парламентом јесте неодољивост да се подмире јавне потребе како их је Круна изнела и утврдила преко својих уставних саветника.

„Ово начело да иницијатива за тражење новчаних средстава припада само Круни и да Домови не могу гласати о другим кредитима до само онима које је Круна претходно тражила не односи се само на буџетска годишња давања. Један дневни ред од 20. марта 1866. године, као допуна дневном реду од 11. децембра 1706. и од 23. јуна 1852. године, поставља правило: „да Дом неће примити ниједан предлог којим би се ишло да се добије какав кредит за неку јавну потребу, и да он неће допустити ни какву год моцију, ресолуцију, која захтева какав издатак из државних прихода ма које врсте осим оних издатака које је формулисала Круна." И стална практика парламента протеже ову забрану на сваку одлуку или предлог који ако и не захтева формално неки нов кредит или издатак из државних прихода опет изазива трошак за Државну Благајну....... Године 1857. 8.

децембра, Доњи Дом је решавао о владином предлогу да се сир Хајнри Хавелоку одреди доживотна пенсија од 1000 фунти стерлинга. Један је посланик хтео да се та пенсија после пренесе и на његовог сина. Председник је одмах изјавио да он не може допустити дискусију о томе без пристанка владе." [1]

Оволико Болије у свом делу о финансијама. Исто то налазимо и у познатом делу Dictionnaire des Finances, које је изашло под редакцијом Леона Сеја. Ту P. Boiteau у чланку Budget général de l' Etat овако пише о иницијативи посланика у финансијским и буџетским питањима у Енглеској: „Од године 1866. Доњи Дом је одузео себи сваку могућност увеличавати кредите, он је задржао само право сваком свом члану да предлаже смањење кредита, право које посланици готово и не употребљавају. Дом се задовољава, кад налази да је корисно створити нову какву установу или проширити и развити онц која већ постоји, да то тражи од Круне једном адресом за нову годину, обећавајући да ће он одобрити за то потребан кредит а нити предлаже нити претреса суму кредита."

Уочљиво је да ни један устав јевропски, на континенту, није усвојио и примио ово важно правило енглеске уставности и парламентарности, као што је од интереса забележити и то, да се владе, по правилу, не противе ни мало овој „прерогативи" парламента. Међу тим, ипак, кад се разгледају јевропске државе у том погледу опажа се једна разлика: у државама немачким ако и није потпуно усвојен енглески поступак у финансијским питањима има нечега што је налик на њ: право је иницијативе ту ипак у неколико ограничено, а у Виртембершкој постоји и закон да Народно Представништво не може гласати ниједан издатак или зајам, који није влада предложила. У осталим јевропским државама и влада и посланици подједнако имају и подједнако употребљавају право иницијативе у буџетским и финансијским питањима. Да то за државне финансије није добро и да услед тога и дефицити лакше постају и буџети нагло расту показује сама парламентарна пракса и преглед јевропских буџета: докле се нпр. енглески буџети по правилу завршују са суфицитом, дотле француски опет по правилу показују дефиците — све због накнадних и ванредних кре-

[1] Види Traité de la science des Finance, par P. L. Beaulieu. стр. 112.

дита. У Енглеској од 1848. до 1889. године 27 рачунских година завршило се вишком прихода над расходима, а 14 само рачунских година показују дефицит, и то у опште мали и незнатан. Па и у овиx 14 рачунских година пет су биле ратне (1854—55, 1855—56, 1856—57, 1867—68 и 1868—69). У Француској, на против, за 29 година, од 1840. до 1868. године двадесет и пет је било с дефицитом, а четири само с вишком прихода над расходима; па и ови тако ретки вишци, како каже Болије, у неколико су фиктивни, јер су дошли од зајмова у 1855. и 1868. години.

*

Наш нови Устав од 6. априла прошле године изрекао је у свом члану 91. начело, да Народна Скупштина не може повећати издатке у поднесеном буџету. То је по угледу на енглески устав. Ово уставно начело и ако није исказано у оном обиму и пространству како је у Енглеској, оно ипак указује на пут којим ваља ићи даље и, у истини, садржи у себи све што је суштаствено за онаку праксу каква је у Енглеској. Јер ако и може ко рећи, као што се у Скупштини и рекло, да то важи само за поднесени буџет и да се издаци у њему и за ту годину не могу повећавати иницијативом посланика, ипак је јасно да је идеја која је у оном уставном наређењу у том, да посланици ни будући буџет не терете. Јасно је да кад неко нема права спремљени и поднесени буџет реметити тражењем нових издатака, он то право не може тражити ни за нови буџет, јер онда излази да Народна Скупштина везује владу у састављању новог буџета, скида с ње одговорност за састав новог буџета, отежава јој посао изравнавања буџета и гони је да тражи нове изворе финансијске.

Да је за наше Народно Представништво овај енглески принцип нов и необичан то се показало и у овом првом сазиву његову. И у Народној Скупштини и у Сенату се противно њему поступало, ма да је ту већ био члан 91. Устава, који је указивао и упућивао на друкче поступање. Народна је Скупштина по својој иницијативи доносила законе који захтевају и нове и не мале издатке, а Сенат је узимао у претрес и решавао молбе којима се ангажује државни буџет новим издацима, и ако оне нису долазиле од владе. Чак и посланици који су по школској спреми и образовању свом приступачнији новим идејама тешко се навикавају на ову новину у нас. Наша Народна Скупштина

у прекидима свога постојања и нашим политичким променама и трзавицама заборавила је своју првобитну улогу и своје суштаствено право: да брани грађане од нових пореза и нових издатака, па се почела готово надметати с владом у тражењу нових кредита. Влада није такође узела озбиљно ону уставну одредбу, па је попуштала и пуштала да се противно њој ради. Међу тим требало је да се она оном одредбом користи, па да јој својим настојавањем и утицајем не само обезбеди тачно и строго вршење, но и да принцип у њој изречен прошири и развије.

И да нису наше државне финансијске прилике овако тешке требало би настојавати и старати се, да се поменута одредба уставна тачно и строго примењује, и још даље развија. У нашим, пак, овако тешким финансијским приликама, кад нам се буџет салдира годинама с дефицитом од неколико милијуна, и кад се морамо свим силама и средствима старати да државни буџет доведемо у равнотежу, потреба је неодољива да се уставом постављени принцип у члану 91. Устава прошири и даље развије.

Један важан корак је за то, у осталом, већ учињен. Народна је Скупштина, поред свега свог противног рада у овом првом сазиву, примила одредбу законску у новом закону о државном буџету, који је и Сенат усвојио, да Народна Скупштина нема иницијативе ни за какве и ни за колике издатке. Али ма да је овај корак већ учињен и ма да је он важан, он ипак није довољан. Потребно је да и у закон о пословном реду буду унесене нарочите одредбе, по којима ниједан предлог, којим би се тражио посредно или непосредно какав издатак из државне касе или који би доносио собом нове порезе или прирезе или повећање државних расхода, не може бити изнесен на претрес, ако претходно није и у колико није влада на то пристала. Исто тако ваља изречно и код одредаба о молбама и жалбама казати, да се ниједна молба или жалба којом би се и у колико би се повећавали државни издаци не може узимати у претрес и решавање, ако претходно није од владе потпомогнута или од владе упућена с предлогом да се прими и усвоји.

Кад се Народна Скупштина има да одвикава од једне рђаве и штетне навике, онда је ваља оградити бедемима са сваке стране и чувати је од нових погрешака у том погледу што јаснијим одредбама баш у оном закону који одређује њено пословање и с којим она има најчешће посла. Да бог ме да је потребно да и влада ради и утиче стално у истом правцу до-

кле ово за нас ново начело не постане обичај, и док оно не добије жилавост предрасуде као што згодно вели Карл Маркс.

А да је извођење и тачно вршење овога принципа потребно не само у интересу државних финансија наших него и у добро појмљеном интересу саме уставности и парламентарног живота нашег, мислимо да неће бити потребно доказивати никоме ко је пажљиво пратио и видео како у нас има прилично спремне господе да доказују штетност уставности и парламентарног живота нашег и тиме што Народно Представништво дуго седи те много троши! Лако је појмити како ће се та господа користити да употребе против Народног Представништва законодавну иницијативу у буџетским и финансијским питањима — као што су противници уставности и парламентарности то већ учинили у другим земљама.

С. М. П.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

у 3 књиге

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ПРВА КЊИГА

(наставак)

После тога изиђе свештеник и отпоче литурђија. Она, а и мала црквица подсетише Полањецкога на детињско доба, кад је он ту стајао са својом мајком. Нехотице се зачуди како се то у селу све врло слабо мења, сем људи. Једне међу под црну земљу, други се рађају, али нови се животи утискују у старе облике, те ко дође после дужег времена из туђине, томе се учини да је колико јуче било све оно што је он гледао пре толико времена. Црква је била она иста. Средњи део цркве био је исто онако пун плавих сељанских глава, шарених сукмана,[1] црвених и жутих махрама, и цветова на девојачким главама, и исто је онако мирисало од тамјана, перунике и људскога задаха. Иза једног окна стојала је она иста бреза. Њене сеновите гране би ветар, кад се издигне, бацао на прозор и заклањајући га испуњавао цркву зеленкастом светлошћу. Само људи нису били они исти. Један део их се мало даље до миле воље и натенане распадао у прах или избијао на површину као трава. А ако су неки и били још на земљи, били су некако оронули, погурили се, као да би се хтели сами собом зарити у земљу. Полањецки

[1] Сеоска хаљина од сукна.

се поносио тим што избегава те и такве проблеме, али се његова од хаоса још неослобођена словенска глава и преко његове воље бавила њима непрестано. Он је сад мислио да ипак постоји страховита провала између страсне жудње за животом, људима урођене, и неизбежне смрти. Њему се учинило тада да можда стога и јесу сви философски системи пролазни као сени, а литурђија се служи по старинском, и једина је која обећава стално и непрекидно трајање.

Како је био васпитан на страни није полагао много на веру, бар није у њу био убеђен силно. Осећао је како сви овдашњи напреднији, новији људи прилично нагињу материјализму, али није налазио излаза тому, јер га није ни тражио. Био је несвесно песимиста, као и сви они, који нешто траже што никад не могу наћи. Отупео је био због својега занимања, на које се навикао, и тек би се запитао у часовима кад силно навали на њега овај песимизам: „Нашто све то? Нашто да се тече имање, да се гомилају деца, кад ће се све то убрзо свршити пропашћу."

Али је то било све тренутно и није му било сталним принципом. Од тога га је избављала младост, не рана, али не и позна, силина душевна и телесна, инстинкат самољубља, навика на рад, живахан карактер и у опште она елементарна сила, која гони мушке у наручја женскому. Па и сада од детињских успомена, од мисли о смрти, од очајања о корисности или некорисности брачног живота, мисао му пређе на то: како он нема коме предати оно чега је у њему најбољега, и после му пређе на Марину Плавицкову, чија му памучна сукња што је покривала младо и вито тело, никако и не иђаше испред очију. Сећао се како му је говорила Емилија Хвастовска, и њена и његова добра пријатељица, кад је полазио: „Ако се не заљубите у Марију, кад будете у Крамјењу, онда су вам моја врата затворена!" Он јој је одговорио веома самопоуздано: да иде само да узме своје новце, а не да се заљубљује; али то није било у истини. Да у Кремјењу није било Марине Плавицкове, он би одиста гњавио пана Плавицкога преко писама, или судским путем. Путем је још мислио и о њој, и о том како ли она изгледа, и једило га што иде баш за новац. Заричући се у себи да ће у таквим случајевима бити врло одлучан, пре свега се решио да по што по то дође до оног што је његово, и пре је био спреман да ускори рок, него ли да га одгоди. На

то се решио првог вечера док Марина поред свега допадања још није учинила била јачег утиска на њега, како му се учинило, а пре ће бити да је било друкче. Али му јутрос јако запела за око. „Сама је она јутро — говорио је у себи — лепа, и зна да је лепа. Обично женскиња зна то.“

То последње откриће учини га доста нестрпљивим, те прежe да се што пре врати Кремјењу, да би и даље могао гледати у девојку. Чим се служба убрзо сврши, пан Плавицки одмах изађе после благослова, јер је имао још две обавезе: прва, да обиђе гробове својих двеју жена, које су лежале ту поред цркве, а друга да отпрати госпођу Јамишову до кола, јер није хтео пропустити ниједне од њих, те је рачунао на сваки минут. Одмах за њим изађе и Полањецки и убрзо се нађоше пред каменим плочама, које су усправљене уза сами зид од цркве. Пан Плавицки клече и стаде се молити за обадве, затим устаде избриса сузе, које му одиста висиху на трепавицама, узе Полањецкога за руку па рече:

— Ето тако! Обе сам изгубио, а мора се живети.

У том се пред црквеним вратима указа госпођа Јамишова са њеним мужем, за њима она два суседа што су их онако оговарали у цркви пре литургије, и млади Гонтовски. Кад се она указа пан Плавицки се наже на ухо Полањецкому па рече:

— Кад се буде пењала на кола, загледај какву још има ногу.

Убрзо се оба нађоше у њиховом друштву; отпоче клањање и здрављење. Пан Плавицки представи Полањецког, па обрати се госпођи Јамишовој и додаде с осмехом човека убеђена да ће рећи нешто што ће сваки без по муке погодити:

— Мој рођак, који је дошао да течу загрли и... придави.

— Допуштамо само оно прво, иначе ће с нама да има посла — одговори госпођа.

— Али је Кремјењ коштунац, поломиће он зубе о њега и ако је млад — говорио је даље пан Плавицки.

Госпођа Јамишова зажмири очима.

— Лакоћа којом сипате те искре c'est inoui![1] Како сте са здрављем? — упита га.

— Осећам се здрав и млад.

— А Марина?

[1] C'est inoui — нечувено нешто.

— Била је на јутрењи. Чекамо вас у пет. Моја мала домаћица мучи се тамо и спрема за у вече. Диван дан.

— Доћи ћемо, ако ми моја невралгија допусти.... и ако допусти господин муж.

— Па јесмо ли ми суседи? шта ли смо? упита пан Плавицки.

— Врло радо,. разуме се — одговори сусед промуклим гласом.

— Онда au revoir![2]

— Au revoir! одговори госпођа.

Она се окрете и Полањецкому, пружи му руку и рече:

— Драго ми је што смо се познали.

— Пан Плавицки пружи јој руку и одведе је до кола. Одоше и она два суседа. Полањецки остаде за часак насамо са Гонтовским, који га је мерио очима доста зловољно. Полањецки га се сећао кад је још био дечаком а сад је од оног незграпног „мечета" израстао човек, можда мало окрутан у покретима, али пре уљудан, са врло лепим брковима.

Полањецки не хтеде почињати с њиме разговор, чекаше да се онај први јави, али је он био метнуо руке у џепове па само ћути.

— Остали му пређашњи манири, помисли Полањецки.

Сад он опет осети да га нешто одбија од тог мргуда.

У том се пан Плавицки врати од Јамишових кола на прво упита Полањецког: „Је си ли видео?“ а после додаде:

— Гонтовски, иди са својом бричком, у нашим је колима само два места.

— Да и иначе водим пса за Марину — одговори младић.

Он се поклони па оде. Набрзо се и пан Плавицки и Полањецки нађоше на путу за Кремјењ.

— Тај ти је Гонтовски такође неки од твојих, ујаче? — упита Полањецки.

— Та снела вода шушањ... Они су јако опали. Тај, Адолф има једно имањце и ни ђавола у џепу.

— Али у срцу му није празно.

Пан Плавицки напући усне:

— У толико горе за њега, ако му се што привиђа. Можда је и добар човек онако, али је простак. Ни васпитања, ни духа, ни имања. Марина га воли, боље рећи, трпи.

[2] Au revoir — До виђења.

— Трпи?

— Видиш у чем је ствар: ја сам се посветио њој и седим на селу; она се посветила мени и седи на селу. Кога ту имаш: г-ђа Јамишова је од ње далеко старија; млађих у опште нема; живот досадан, али шта да се ради? Упамти, момче моје, да је живот низ пожртвовања. Тај принцип нек ти је у срцу и у глави. Нарочито не треба да забораве то они, који су из честитих а мало истакнутих породица. Гонтовски нам долази недељом на обед, и сад, као што си чуо, води пса.

Ућуташе и тако полако иђаху по песку. Пред њима су летуцале свраке с брезе на брезу пут Кремјења. За њима је ишао на својим колима Гонтовски, који је размишљајући о Полањецком говорио у себи:

— Ако је дошао да их притеже као поверилац, заврнућу му шију! а ако буде мој такмац, исто ће му бити.

Још од детињства није он мирисао Полањецкога. Кад би се још онда гдегод зацепили нешто, Полањецки би га исмевао, или и био, пошто је за две године био старији од њега.

Пола часа, пошто приспеше, беху сви у исто време заједно са Марином у трпезарији за столом. Млади пас којега доведе Гонтовски, користујући се правима гостинским подви све четири под столом, а каткад се пропињаше на колено свима за столом врло поверљиво и радосно, што је објављивао махањем репом.

— То је Гордон — говорио је Гонтовски — још је ненаучен, али је паметно псето и силно се привезује за човека.

— Лепо је, баш вам веома много хвала — рече Плавицкова, гледајући у сјајну, црну длаку и жуте мрље над очима овога пса.

— Умиљато је врло — додаде пан Плавицки покривајући колено убрусом.

— За лов је такође бољи од осталих.....

— Идете ли ви у лов? — упита Полањецки.

— Не, никад нисам то волео; а ви?

— Ја каткад. У осталом живот у граду.

— А повише гостујеш? — упита пан Плавицки.

— Готово нигде. Код госпође Емилије, код мојега ортака Бигјела, код Васковског, који ми је некада био професор, а сад неки особењак, и то ти је све. Разуме се да каткад одем и до оних, с којима имам посла.

— Не ваља то, моје момче. Младом човеку ваља да има и да одржава другарске односе, где на то има права. Којему се тек треба испињати, то је нешто друго; али су теби, као Полањецком, сва врата отворена. То ти ја кажем. Са Марином увек мучим такву исту муку. Пре две године, кад јој је напунила осамнаеста, одвезем је зими у Варшаву. Сам знаш да се то не чини без трошкова, и да ме то стало доста. На? Она преседи по цео дан код госпође Емилије, па само чита. Дивље се родило, па ће таквим и да остане. Можете се слободно руковти.

— Онда да се рукујемо! — повика весело Полањецки.

Она одговори смејући се:

— Кад не могу по чистој савести, јер није било сасвим тако. Истина сам читала књиге код Емилије, али сам била доста и са татом и наиграла сам се за цео век.

— Немојте се зарицати.

— Но, не заричем се, само не жудим.

— Онда је јасно да нисте понели никаквих успомена.

— Јасно је. Остало је нешто сећања, али то је нешто друго.

— То ја не разумем, госпођице.

— Па сећање је стовариште, у којем почива прошлост, а успомене су онда, кад том стоваришту приђемо да што узмемо.

Ту се Марина нешто преплаши од слободе, којом се упустила у извођење разлике између сећања и успомена, са чега поцрвене до ушију. Полањецки пак помисли:

— И паметна је и дивна.

Гласно пак рече:

— Мени то није ни на памет пало, а тако је лако.

Он погледа у њу очима пуним симпатије. Била је доиста веома лепа, јер је била насмејана, а и нешто мало збуњена похвалом, која је у исто време и јако обрадовала. Још је више поцрвенела кад јој смели младић рече:

— Оно јутро кад будем полазио замолићу за једно место, ма и у стоваришту.

Али је он то говорио тако весело, да се није могла на њега наљутити, и да му је Марина одговорила на то са не мало кокетовања:

— Добро, али и ја у размену.

— У том случају ја бих ишао ка стоваришту тако често, да бих волео ту и остати.

То се учини Плавицковој нешто и сувише смело за тако кратко познанство, али се у том зачу пан Плавицки.

— Допада ми се Полањецки. Више га волим него Гонтовског, који само седи и ћути као какав мргуд.

— Ја умем говорити само о ином што се узима рукама — одговори веома тужно младић.

— Онда узми у руку бадаљку па једи.

Полањецки се насмеја, а Марина не, жао јој би Гонтовскога, те услед тога окрете разговор на ствари што се могу узети у руке.

— Или је кокета, или има добро срце, — опет помисли Полањецки.

Али пан Плавицки, који се по свему судећи добро сећао последње зиме проведене у Варшави, запита:

— Реци ми, Бога ти, Сташо, познајеш ли Букицког.

— Како не бих, кад ми је он ближи рођак него ти, течо.

— Ми смо с целим светом рођаци; буквално с целим светом. Тај Букицки највише је играо с Марином. Играо је увек само с њом.

Полањецки се поче опет смејати.

— И за све то награђен је тим што је отишао у стоварините, у прашину. Али то бар не треба отирати као прашину, кад су око вас тако стари, као на пример теча. Тај је највећи гиздавац у Варшави. Чиме се бави? Управља лепим временом, то јест кад је лепо време излази или се извози у шетњу. А тако је оригиналан, да код њега има нечега нарочитог у мозгу. Он опази тако различите ствари, којима се нико не би забављао. Кад се вратио из Венеције нађемо се, и ја га запитам шта је тамо видео онако, а он ми вели: „Гледао сам на Rive degli Schiavoni како у исто време пливају и пола љуске од јајета и пола лимуна, па се ударање, одбијање и најзад полутка од лимуна туп! у полутку од јајета, па отпливаше заједно. Видиш што ти је слога! — Ето чиме се интересује Букицки, ма да много што шта зна а разуме се добро и у вештинама.

— Веле да је веома способан човек.

— Може бити; али није ни за шта. Лези лебу да те једем — и то му је све. Да је бар уз то весео, али је меланхолик. Заборавио сам да кажем: воли госпођу Емилију.

— Емилија их доста прима? — упита Марина.

— Не. Долазимо ја, Васковски, Букицки и још неки Машко. адвокат, онај што купује и продаје племићка имања.

— Она и не може много њих примити, јер мора доста времена посветити Литки.

— То је скупа невоља — рече Полањецки. — Дао би Бог да јој бар тај Рухенхал помогне.

Његово весело лице за часак покри истинита туга. У тај пар Марина погледа на њега погледом пуним симпатије и по други пут помисли:

— Мора да је одиста добар човек.

Пан Плавицки поче говорити као за се:

— Машко, Машко... И он је облетао око Марине. Али га она није мирисала. А што се тиче имања, сад су му цене такве, да је жали Боже...

— Машко баш тврди да је под тим условима угодно куповати.

У том се обед сврши, одоше у салон на каву, и док се она пила, пан Плавицки се шалио на рачун Гонтовскога, навико, кад би био расположен, а што је овај младић подносио трпљиво из обзира према Марини, али му се на лицу могло читати: „Да није ње, кост ти на кости не би остала!"

После каве седе Марина за клавир а за то време јој отац састављао пасијанс.[1] Она није свирала богзна како, али јој се лепо цртало светло и мирно чело над пултом. Кад би око пет часова погледа пан Плавицки на дуварски часовник и рече:

— Нема Јамишових да дођу.

— Доћи ће — одговори Марина.

Али од тог тренутка мало тек па ће погледати на часовник и објављивати ту новину: како Јамишових нема. Најзад око шестог часа рече потмуло:

— Морало се штогод десити.

У том тренутку био је Полањецки код Марине, која му рече полако:

— Ето невоље! Тамо за цело није било ничег лошег, али ће тата бити нерасположен цело вече.

Хтеде Полањецки у први мах на то да одговори: да ће сутра бити веселији, пошто поодспава мало, али кад угледа на лицу Маринину исту забринутост, одговори:

— У колико се сећам они нису далеко. Пошљите кога да види шта је.

[1] Неки мозаик из комада.

— Да ли да пошљемо кога, тато? —

Али он одговори јетко:

— Особито љубазно. Идем сам.

Зазвони за слугу и издаде наредбу да се запрегну кола. Затим стаде мало па рече:

— Enfin, на селу се може десити да когод дође и застане моју кћер саму. Није ред. А ви сте при том рођаци. Ти, Гонтовски, можеш ваљати мени; буди тако добар те пођи са мном.

На лицу овога младића показа се највеће негодовање и незадовољство. Притиште руком своју смеђу косу и рече: На риту је извучен чун, који вртар не може да спусти на воду. Обећао сам Марини да ја то урадим; само ми прошле недеље она није дала, јер је лило као из чабра.

— Онда скачи и пробај. Нема тридесет корака донде; за минут два отићи ћеш и вратићеш се.

Гонтовски, хоће неће, изађе до врта, а пан Плавицки, и не осврћући се на Полањецкога и кћер, окупи ходати по соби и понављати:

— Невралгија у глави, кладио бих се да је то; Гонтовски би на случај потребе могао отићи до лекара. Онај матори дедак, онај саветодавац без савета, не би зацело ни послао.

Осећајући потребу да над ким излије свој гнев окрете се Полањецкому:

— Нећеш веровати каква је то цепаница.

— Ко то?

— Јамиш.

— Али оче.... — поче Марина.

Но пан Плавицки јој не даде да доврши него још љуће рече:

— Знам! Теби се не допада то што она показује према мени колико толико љубазности и стараља. Ти, ако ти се свиди, читај чланке господина Јамиша о земљорадњи, клањај му се дижи му статују, али допусти да и ја могу имати својих симпатија.

Ту је Полањецки могао опазити праву благоту Маринину, јер она у место да изгуби стрпљење притрча оцу, подметну своје чело под његове намашћене брчиће, па рече:

— Сад ће запрега бити готова, сад! Можда би требало да и ја пођем, а дотле немој се страшни татице љутити, нашкодићеш себи!

Па и Плавицки, који је њу у ствари веома волео, пољуби је у чело и рече:

— Знам да у самој ствари имаш добро срце, ама шта то опет онај Гонтовски учини тамо.

И кроз отворена врата од врта поче викати Гонтовскога, који се брзо врати задихан и рече:

— Чуп је далеко од воде, пробао сам и не могу.

— Онда узми капу па хајдмо, јер чујем да су дошла кола.

Мало за тим па Марина и Полањецки осташе сами.

— Тата је навикао на мало одабраније друштво, него што се може имати на селу — рече Марина — стога и воли госпођу Јамишову, а и господин Јамиш је красан и паметан човек.

— Видео сам га у цркви. Учини ми се као прикован.

— Тако је; он је слаб, а и у силном је послу.

— Као и ви што сте.

— Не. Господин Јамиш изврсно води своју економију, а и пише много о земљоделским стварима. То је заиста светило наше околине. А како је красан човек. И она је добра жена, само је мени нешто досадна.

— Некадања лепотица!

— Тако је. Њеној досади доприноси и ово непрестано становање на селу, где човек мало и зарђа. Држим да се у граду све што је рогобатно и смешно код људи узајамно исправља, а људи на селу лакше постају оригинални. Човек се толико одвикао од друштва, узме некакав застарели начин у опхођењу с људима и долази се до досаде. Сви ми мора да изгледамо људима из великих градова некако као зарђали а мало и смешни.

— Не сви. Ни најмање! Ви, на пример, ни најмање!

— Али ће доћи и то редом — одговори она смешећи се.

— Али се убрзо може учинити и промена.

— У нас се тако слабо што мења, а и кад се мења онда пре на горе.

— Али се у животу госпођица у опште предвиђају промене.

— Ја се и трудим да одем напред, да би са татом могла остати у Кремјењу.

— А већ тата и Кремјењ то су два главна и једина циља у животу вашем.

— Тако је. Али мало могу бити од помоћи, јер се мало разумем у чем било.

— Тата, Кремјењ — и ништа више! — понови Полањецки.

Настаде за тренутак прекид у разговору, после којега Марина упита Полањецкога, да ли не би хтео отићи до врта. Пођоше и брзо беху на обали рита. Полањецки је на страни био чланом разних спортовских удружења, одгура чун на воду, што Гонтовски није могао учинити, али се после видело да је чун проваљен и да се на њему није могло пловити.

— Ето примера какво је моје економисање! — рече Марина уза смех. — Свуда продире вода. Не знам да се оправдам, јер врт и рит су искључиво под мојом влашћу.

— Мора да је то онај исти чун, у који су ми допуштали да се возим кад сам био мали.

— Лако може бити. Јесте ли запазили: како се ствари куд и камо мање мењају и дуже трају него људи. Понекад дође човеку тешко и да мисли о том.

— Надајмо се да ћемо бар дуже живети него тај труди чун, што се напио воде као сунђер. Ако је то онај што га ја знам, ја немам на њему среће. Некада ми нису давали да се на њему возим, а сад сам огребао руку о некакво зарђало гвожђе на њему.

Говорећи то он извади из џепа мараму и поче увијати прст на десној руци. Али му то тако незгранно излазило за руком да Марина рече кад виде:

— Нећете ви то моћи сами, да вам помогнем.

Она му поче одвезивати шаку, којом је он навалице кретао тамо амо да јој само отежа посао, јер му пријатно беше осећати њене фине прстиће до својих. Она опази да јој он навлаш смета и погледа у њега, али чим су им се очи среле одмах је погодила и зашто, зарумелила се, оборила главу, као да би хтела пажљивије везати. Полањецки је осети близу, осети топлину, која од ње бије, те и њему срце живље закуца.

— Баш имам дивну успомену — рече јој — из мојих давнашњих бављења овде, али сад носим још милију. Ви сте врло добри, а уз то сте сасвим као какав цветак ту у Кремјењу. Дајем реч да га нећу пресађивати.

Марина је појмила да то младић говори искрено, можда нешто може бити слободније него што треба, или пре из урођене му живости него због тога што је остао с њом на само. Није примила за зло, само поче некако гунђати више као у шали својим умиљатим, загушеним гласом:

— Молим вас да ми не говорите тако ласкаве речи, јер ћу вам прво рђаво увезати руку, а друго утећи ћу.

— Вежите како хоћете рђаво само останите ту. Како је диво вече.

Марина доврши рад с марамом па пођоше даље. Отпочињало је доиста диво вече. Рит неусталасан поветарцем бљештао је као у злату и ватри. Тамо далеко из воде мирно су дремале јове. Ближа су се дрва јасно оцртавала у порумењену зраку. На дворишту иза куће клепетале су роде.

— Ала је леп Кремјењ, ала је леп! — понављао је Полањецки.

— Веома — одговори Марина.

— Сад тек разумем зашто сте се ви толико заљубили у то место. Па још кад се ту има рада, онда он човека све више привезује. Сад разумем да се и на селу може имати пријатних часова.... Ето, као ово сад. Па и онако је ту добро. У граду човека брзо спопадне умор, а нарочито људе као што сам ја, који по вазда̂н капљем над рачунима, а уз то сам и самац. Бигјел, мој ортак, има жену и децу — њему је лако. А ја? Ја често велим у себи: Па ето радим, а нашто то? Имаћу мало новаца, рецимо, па шта даље? Ништа. Тако је сваки боговетни дан, ради и ради! Видите, госпођице, кад се човек упрегне у какав посао, па иде том стазом, на пример да тече новце, учини му се да је то циљ животу. Али дође час кад помислим да мој Васковски има право, и да нико са презименом на ски или вић не може да уложи у то сву своју душу и да одлучно на том остане. Он прича: да је у нас још и сувише свеже сећање на негдањи живот и да Словени у опште имају другу задаћу. Он је велики философ, мистик и чудњак. Ја се с њим о том препирем и течем новац, колико год могу: али сад, на пример, кад овако идем с вама по том врту, чини ми се да он има право.

Неколико тренутака ишли су ћутећи. Светлост је била све руменија и лица им била облила румен. Сваким тренутком обузимало их је све више пријатно узајамно осећање. Осећали су се задовољни и спокојни.

То се нарочито опажало на Полањецком, који после неког времена рече:

— Е истина је оно што ми је г-ђа Хвастовска говорила о вама: да се за један час с вама добије више поверења и јаче се човек приближи вама него ма каквом другом женскому чељадету за месец дана.

Марина му на то одговори просто:

— Емилија мене јако воли зато ме и хвали. Све кад би то било истина што она вели, ја ипак додајем: да са сваким ја не умем да будем таква.

— Право да кажем, синоћ сте учинили на мене сасвим други утисак, али сте били уморни и сањиви.

— Била сам мало.

— А што нисте отишли да спавате! Могао ми је слуга послужити чај, а могло се и без тога проћи.

— Не, нисмо ми тако неради гостима. Тата рече да би ваљало да вас ко од нас двоје дочека. Побојала сам се да не остане он сам, а то му шкоди, те сам волела да га заменим.

Полањецки помисли у себи:

— У том погледу могла си бити мирна, али си честита, јер заклањаш оног старог самољивца.

Затим рече:

— Молим госпођицу да ми опрости и за оно што сам одмах почео говорити о оном зашто сам дошао. То је трговачка навика. Али сам одмах сам себи рекао „Баш си такав и такав." — Стидим се тога и молим за опроштај.

— Немате за што молити, јер нема ни кривице. Вама су причали да се овде ја у све мешам, па сте се мени и обратили.

Вечерња се румен распаљивала полако све јаче и јаче. Мало доцније враћаху се дома, а како се дао леп поветарац, седоше на веранду у врту. Полањецки оде за тренутак до салона врати се са столичицом за под ноге, те клече и стаде подметати под ноге Марinине.

— Хвала, много хвала — рече она сагињући се и подвијајући сукње око ногу — како сте ви добри! Много хвала!

Он јој одговори:

— Ја сам по природи непажљив, али знате ко ме научио пажљивости? Литка. Њу ваља пажљиво чувати, и госпођа Хвастовска мора то да има на уму.

— Она и има — одговори Марина — и сви ћемо јој у томе помагати. Да није отишла у Рајхенхал, позвала бих је к нама..

— А ја бих дошао због Литке и без позива.

— Вас позивам у име татино једном на свагда.

— Немојте то тако олако говорити, јер ћу се сад расплинути у љубазности. Овде се осећам необично добро, и кадгод ми у Варшави дотежа утећи ћу амо, под вашу заштиту....

Овог пута Полањецки је већ знао да су му речи управљене на то да њих двоје зближи, да у њима пробуде симпатије и говорио их је колико навлаш толико и искрено, а говорећи их, мотрио је на глас и лепо лице, које обасјано сунцем на заходу изгледаше још спокојније него обично. И Марина погледа у њега својим плавим очима, у којима као да је стајало питање: „Да ли то говориш случајно, или намерно?“ и одговори му нешто тише:

— Дођите.

Обоје ућуташе, јер осетише да се у обома зачиње једно и исто.

— Чудо ми је како да се тата још не враћа — рече најзад Марина.

У том сунце зађе. По црвеном сутону стаде шестарити лелек, а из рита се зачуше жабе.

(Наставиће се)

ГОГОЉ

— МЕЛХИОР ДЕ ВОГИЈЕ —

(свршетак)

III.

Године 1835. Николај Васиљевич напусти своје место на универзитету и сасвим се одрече државне службе. „Постао сам опет слободан Козак“, пише тада. То је најплодније време његовога рада. Пише у исти мах приповетке, комедије, разне чланке, скупљене доцније под насловом *Арабеске*. На овој се збирци нећемо задржавати. Гогољ је ту, без избора, потрпао све са свога писаћег стола: критичке чланке, нацрте за своја предавања средњевековне историје, главе из мртворођених романа. Најзанимљивија је у тој збирци *Записница једне луде*; писац покушава да прати у паду разум који се гаси.

Приповетке из овога времена износе нам писца, како иша по своме реализму: час му се предаје сасвим, час опет, по старој навици, лети у земљу уображења. Међу овим неједнаким композицијама *Огртач* заслужује да га издвојимо. Што више читам Русе, све више увиђам да је имао право један од њих, који је врло добро познавао књижевну историју последњих четрдесет година, кад ми је рекао: „Сви смо ми изашли из Гогољева *Огртача*.“ Доцније ћемо видети колико је ово порекло очигледно код Достојевскога; цео је страшни романсијер у својој првој књизи, *Бедни људи*, а *Бедним људима* је клица у *Огртачу*.

Њихов бедни јунак, преписач Ђевушкин, само је развијенији и мрачнији Акакије Акакјевич, смешан тип чиновника, кога створи Гогољ. У почетку је лице намештено као две славне добричине Флоберове, Бувар и Пекише; ради веће сличности

Акакије је преписач, има генијалност и страст преписивања. „У овај препис стављаше читав свет различних и пријатних утисака. Извесна су му писмена љубимци, кад му она долазе под перо, постаје весео, могло му се по лицу познати кад пише њих... Једнога дана, кад му шеф канцеларије повери један предмет, где је требало преиначавати наслов и протокол, тај га посао стаде толико напора, да он напослетку рече бришући зној који му је цурио са чела: „Не, боље ми дајте што да препишем. Изгледаше да за њега ништа не постоји ван преписа.“ Као што се види, то је исти кретен Флоберов. Али се ускоро јавља битна разлика, која ће начинити провалу између реализма руског и француског. Код нас се карикатуриста окомљава на свога бедника, грди га, пљује га, излива на јаднога идиота сву своју мржњу према глупости људској. Сасвим противно, Гогољ свога исмева са потајним сажаљењем; он му се подсмева као што се човек смеје наивности детињој, са унутрашњом нежношћу. Првом је ништи духом само један мрзак створ, другоме несрећан брат.

Историја чиновника Акакија није ни дугачка ни замршена. Овај јадник, дрхћући на хладноћи у својим дроњцима, има један једини идеал: да стече нов огртач. Сва му је мисао управљена на ту фикс-идеју. Штедећи, закидајући од својих уста, долази до идеала, и онда је његова огромна срећа сразмерна са снагом његове жеље. Живот нема ништа боље да му понуди. Али истога му вечера лопови украдоше огртач. Полицијски га чиновници, које куми и моли, исмевају. Кржљава животиња пада у неизлечиву тугу, леже у постељу и умире плашљиво, нечујно, као што и доликује овим изметима друштвенога тела.

„И Петроград остаде без Акакија Акакијевића, као да га у њему није никад ни било. Ишчезе и нестаде га, створења које нико није штитио, које ником није било драго, које није занимало никога, па ни природњака који прибада обичну муху и проучава је микроскопски, — створења које је служило за подсмех целој канцеларији, и отишло у гроб без икаквога важнијега догађаја; али коме је ипак, и ако пред смрт, дошао сјајан гост у облику огртача, озаривши часком чемерни му живот. Нестаде створења на које ненадно нападе зло, као год што напада и силнике овога света!...“

Главна ће се идеја учинити детињаста; али нека се добро размисли о основним законима драмске уметности. Оно што

чини снагу драме није величина предмета који се расправља, него силина којом једна душа жели тај предмет. Сетите се сандучета Харпагонова.

Огртач је спомен и освета за ону годину робије, коју је Гогољ провео у државним надлештвима: први удар задан административном минотавру. Ревизор је други. Писац је увек имао склоности ка позоришту, његова га сатиричка жица гоњаше тамо. У то је време написао више комада, који у осталом рђаво пројоше; Ревизор једини успе. Заплет је у комаду просто водвиљски неспоразум. Чиновници једне окружне вароши чекају ревизора, који ће доћи инкогнито да прегледа јавне установе. Неки путник одседа у гостионицу; сумње нема, то је страшни судија. Бирократске су савести ђаволски нечисте, с тога сваки трчи тамо дршћући, да се брани, оптужује свога колегу и даје ревизору рубље за благонаклоност. Убезекнут у први мах, незнанко улази у улогу и прима новац. Забуна све већа, докле најзад не удари гром, не дође прави комесар.

Ревизор није ни комедија осећаја ни комедија карактера: он је слика јавних обичаја. У овој многобројној галерији лупежа ни један, што рекли сликари, не позира за целину; уметник црта својим личностима једну једину особину, једнаку код свију, он им разрезује порез за један једини порок. Или још боље, ту је само једно лице, апстракција изнета пред нас на предњем делу позорнице: то је Русија административна, којој се износи на видик једна срамна рана, подмитљивост и самовоља. Гогољ нам је казао своју намеру у Исповести једнога писца, књижевном тестаменту писаном пред смрт, коме треба увек прибегавати при изучавању генезе његових дела.

„У Ревизору сам се латио да скупим све што је зла у Русији, онаквој какву сам је ја онда познавао, све неправде које се чине у положајима у којима треба од човека тражити највише правичности. Хтео сам да одједанпут исмејем цело ово зло. Утисак, познато је, беше утисак ужаса. Кроз смех, који код мене никад није био јачи, гледалац осећаше моју тугу. Па и ја сâм опазих да ми смех није био онај стари, и да нисам више могао у својим делима остати онај који сам био дотле. Потребе да се развеселим невиним измишљотинама беше нестало са младим годинама."

Да, та веселост није прилепчива, бар не за странца. Гнусност је претегла, она није могла да се заглади лакошћу руке

и елегантном пристојношћу, које спречавају да Тартиф буде једна од најжалоснијих драма. Кад се проучава руско позориште лако је погодити због чега је овај облик уметности мање развијен него остали. У једној земљи која је подељена у две категорије, по образовању врло неједнаке, поезија и роман су брзо напредовали, јер су се обраћали образованом друштву; позориште, приморано да забави народ, остало је дете као и сâм народ. Његова наивна публика тражи Метр Патлена (Maître Pathelin) и лакрдије. Чак и у ремецима, — има их само два: Грибоједова Зло од много памети и Ревизор Гогољев — комика је пре отесана но углачана. Северни комичар не познаје средине између грубе шале и горчине. Тамо нема оне духовитости у којој ми уживамо, лаке и фине стреле која удара али ране не задаје. Он нема оне сјајне досетке која изазива осмех, његова је досетка груба, те изазива размишљање. Гогољ изналази овакве досетке, оне износе у тамној боји цео један друштвени сталеж: на пример гувернеров укор нижем полицијском чиновнику који је грдно оглобио једнога трговца: „Пази се. Ти не узимаш према твоме чину!“ Најзад осећање подсмеха било би боље назвати код Руса осећање исмевања, оно је чисто народно; тиме хоћу да кажем да се оно вежба на спољашној форми и на локалној покварености више но на духу; то није човечни подсмех Молијеров.

Често сам гледао Ревизора на позорници. Добра се публика зацењивала на сваку претераност, према којој смо ми били доста хладни, а која би била неразумљива да се не зна живот руски. На против, болни утисак о коме говори Гогољ претегао би код странца, нарочито код странца, — нисам приметио да је баш много растужио ову исту публику. То је с тога, што чак и данас у Русији, очишћеној и проветреној реформама, добродушност народна није толико узбуњена колико би се могло мислити по подмитљивости чиновничкој. Зло је тако старо! У својој Посланици од 1036. године, првом споменику рускога језика, владика Лука Жиђата препоручује своме стаду ово: „Не узимајте напојнице!...“ — Нема ни сенке од епиграма у овоме, ја једино утврђујем стање различите цивилизације. Сви они који су посећивали источне народе, знају да је њихов морал у томе погледу шири од нашега, јер је и њихова идеја о власти друкча. Само ако глобаџија није ни сувише насртљив ни сувише лаком. Источњак сматра да свака услуга заслужује награду, и да треба

платити једнога чиновника од кога се много страхује, а који је врло слабо плаћен од државе. Са своје стране, чиновник сматра мито као споредни доходак, као таксе које наши оцеви даваху својим судијама, а ни парничари ни чиновници не виђаху у томе какав велики грех. Кад би се потражио извор томе, нашло би се на првобитну идеју данка, стару таксу осигурања коју је јачи узимао од слабијега за заштиту.

Умесно је било да обратим пажњу на ово поштеним људима, који би се љутили, познајући Русију из Ревизора и Мртвих душа. После овога ће ти часни људи, ако су кандидати, без скрупула давати напојницу сувереном народу; хоће ли они мислити да је морални преступ исте врсте и да они мите господара који им је потребан, као Рус свога исправника или Турчин свога пашу?

Најчудније је у овој комедији то што је играна. Са мишљењем које ми имамо о цару Николи, тешко је замислити овакву сатиру његове владе, којој се пљескало у Петрограду 1836. године. Данас, на нашој слободној позорници, сумњам да би цензура трпела сличне нападе. Срећом, смеломе сатиричару је сам Цар био цензор. Цар прочита рукопис, који донесе у двор једна пријатељица; он прсну у смех и нареди својим глумцима да играју пародију својих чиновника. На престави, он сам даде из своје ложе знак за пљескање. Односи аутократе са Гогољем пуни су поуке: они нам показују немоћ апсолутне власти против својих сопствених последица. Никола је волео духовите ствари докле год су му изгледале невине. Наш писац износи једну занимљиву анегдоту[1], потврђену једном одом Пушкиновом[2], који је био очевидац. Давао се велики бал у Зимској Палати; двор је био сабран већ одавно; музика свираше; није се могло објаснити задоцнење царево; мислили су да је задржан каквим хитним послом. Једва једном монарх се појави, расејан: био се занео читањем Илијаде. Ни један владалац не учини више и деликатније за талентоване људе, који су служили на част његовоме царству; они су живели од његових доброчинстава; само су умирали од чаме у проређеном ваздуху овога царства. Никола је поступао са песницима као љубитељ ретких птица, који би их хранио под звоном пневматичне машине.

[1] Писма пријатељима (писмо X).

[2] Ода Н., св. I целокупних дела.

Тако је било с Гогољем. За ове сам појединости дознао од једне породице која је била посредник између Цара и писца. Једно лице из те породице каза господару за оскудицу младога писца: „Има ли он дара?“ запита Цар. И кад му се то потврди, стави молиљи на расположење пет хиљада рубаља. „Само, додаде благонаклоно, нека ваш штићеник не зна да је овај поклон од мене; сматрао би се обавезним да пише у званичном правцу.“ Доцније му је давао помоћ преко Жуковскога. Благодарећи царској издашности, непоправими номад могаше путовати, прогнати се ван царства, да би могао слободно писати.

Година 1836 била је критична за Гогоља. У пуној слави живот му се трује: духовни јади, погоршавајући физичку болест, почињу да руше ову душу; од два елемента који се држаху у равнотежи, веселости и меланхолије, прва се смањује, друга превлађује. Петроградски је свет пљескао Ревизору: морало се пљескати после цара. Али удружење мржње, изазвано оваким делом, није могло поштедети писца. Имао је да подноси књижевне нападе; тужан поглед, којим је већ гледао све, виде у овоме гоњење. „Сви су против мене, пише једном пријатељу, и чиновници, и полицајци, и трговци, и књижевници; сви цепају мој комад. . . . Ја га се гнушам, мога комада! Кунем вам се да нико не може ни замислити колико ја патим. Изнурен сам и душом и телом.“ Осећао је прве нападе нервозе, помешане са хипохондријом која ће му поткопати организам. Обузет нагоном сељења, као у својој младости, и бегства у Лубек, реши се да путује — он говораше: „да бежи“. Овога пута бекство беше озбиљније; враћаше се у своју отаџбину у дугим размацима, и на послетку дође да проведе последње године. Тврдио је, као доцније Тургењев, да добро види земљу, предмет својих студија, само онда кад је далеко. Путник пропутова разне делове Европе, затим се настани у Риму. Ту се спријатељи са сликаром Ивановом. Овај чудни и моћни уметник, повучен код Капуцинаца на брду Сократовом, рађаше од двадесет година на слици, коју не доврши никада, Јављање Христа. Ова се два пријатеља узајамно крепљаху у аскетској побожности: из овога се времена датира оно што је названо Гогољевим мистицизмом. Ми ћемо видети коју вредност треба придати овој речи. Али не треба пре времена износити ток једнога живота, који треба пратити по делима у којима се троши. Пре но што тужне сенке помрачe овај дух, погледајмо како се прибира за последњи и највећи напор.

Бегунац посаће из Русије идеју највећега дела, дела језгровитога у коме је хтео „рећи све“. Који писац, мало веће амбиције, није сањао ово дело у коме треба рећи све? Од дана кад се назре, оно вас држи до смрти, постаје повереник свих мисли, господар, а по некад и тиранин целога живота. Оно гони друге планове рада као што љубав гони пријатељство. Код слабих, скоро код свих, на жалост, то је само клица која дршће и мучи мозак у коме не дозрева. Најснажнији и највећи ретко могу да га доврше. Гете и његов Фауст дали су најбољи пример таквога дела, које је рађено тридесет година и којим је песник увек владао. Гогољ је дао најболнији. Код њега је то била права бесомучност: после десетогодишње борбе он паде, савладан фантомом који је изазвао. Шта је требало да буде његово дело, да је могао да га доврши, казује нам он у Исповести и Четири писма о мртвим душама: енциклопедија савремене Русије, збир мишљења пишчева о свима питањима свога времена. Николај Васиљевич приписиваше Пушкину идеју овога предмета:

„Пушкин ме одавно гоњаше да се латим великога дела. Једнога ми дана изнесе слабост мога организма, моју болешљивост која би ме могла пре времена отерати у гроб. Наведе ми као пример Сервантеса, писца неколиких одличних новела, који никада не би заузимао место које му је дато међу великим писцима, да није написао Дон Кихота. На завршетку ми даде предмет који је сам смислио, из кога је хтео да начини поему, а који никада не би дао другоме до мени. То је био предмет Мртвих душа. Прву идеју о Ревизору такође ми је дао он.“

И поред ове изричне сведоџбе, подједнако часне за оба пријатеља, ја остајем при уверењу да је прави отац Мртвих душа баш овај Сервантес кога Гогољ спомиње. Кад изађе из Русије, путник се крете најпре у Шпанију, проучи на извору књижевност ове земље, а нарочито Дон Кихота који му је увек био љубимац. Шпански хумориста даде му тему, која је дивно одговарала његовоме плану: авантуре једнога јунака, гоњена својом манијом у све слојеве и све сталеже, које му служе као повод да, серијом слика, изнесе читаоцу мађички фењер човечанства. Све даје изглед сродности двама делима: сардоничан и мислен дух, туга прикривена смехом, па и сама немогућност да им се нађе добро одређена врста. Гогољ је протестовао противу тога, што се његово дело назива романом, кад га је он назвао поемом и поделио у песме а не у главе.

Ови слабољубиви изрази немају овде своје право значење, — нека буде; али реците како називате Дон Кихота, па сте нашли име које одговара Мртвим душама.

Поема је требало да има три дела. Први изађе 1842. год., други, недовршен и необрађен, спаљен у једном наступу очајања, би штампан по његовој смрти, по једној копији која је умакла аутодафеу. Што се пак тиче трећега дела, песник га можда сања под каменом плочом која носи његово име, на једном гробљу у Москви.

IV

Ено, кренула се рђавим провинцијским путевима легендарна бричка Чичиковљева; тера је кочијаш Селифан, вуку је три мршава коња; јури пределима руским, „у даљину вечно невеселу због досадно модре борове шуме.“ Куда иде ова неспокојна личност? Свима, великашу и малопоседнику, шефу полиције и државном заступнику, на забаву код губернатора и у сељачки кућерак. Шта тражи? Пала му је на памет једна идеја, проста као идеје геније, финансијско надахнуће које кривични законик није предвидео; ако је Гогољ имао повише оваких, јако је погрешно што је писао, могао је на Берзи стећи темељан глас и остало.

Сваки зна да су сељаци, душе у обичноме говору, били покретно имање, предмет трговине као год и папири. Човек има хиљаду душа, он их продаје, мења, залаже их у новчаним заводима. С друге стране, држава је на њих разрезивала порез; сопственик је плаћао извесну суму од роба, мушкарца и младића. Попис се вршио врло ретко, а за то се време никако не прегледаху пореске листе: природни је прираштај морао обилато накнадити умирање. Ако би каква зараза сатрла село господар је био у губитку плаћајући и даље порез на руке које нису више радиле. Чичиков, славољубив и препреден божјак, држао је у главноме овај говор: „Ја ћу ићи у све забачене крајеве наше Русије; тражићу од добрих људи да попишу мртве душе од последњега пописа; они ће бити врло срећни да ми уступе једну фиктивну сопственост те да се ослободе стварнога пореза; ми ћемо завести моју куповину по законској форми, никаквоме суду неће пасти на памет да тражим да ми узакони продају мртваца. Кад будем стекао неколико хиљада робова, однећу своје уговоре у Петроградску или Московску Банку, по-

зајмиђу велику суму, и ево ме богата, у стању да купим сељаке од меса и костију.“

Јасна је корист оваке поставке за намеру писчеву. Она природно уводи нашега вођа у све куће, у све друштвене редове који су важни за проучавање. Она даје пробни камен који одмах у почетку показује интелигенцију и карактер свакога. Индустријалац долази једноме човеку и износи му свој предлог: „Уступите ми ваше мртве душе,“ разуме се не објашњавајући својих тајних мотива. После прве запрепашћености, човек, брже или спорије, разуме шта се од њега хоће, и ради по нагону, према својој природи. Прости дају гратис и захваљују своме добротвору; неповерљиви се брзо стављају у одбрану, преговарају, покушавају да прозру тајну и да што добију: тврдице траже огромне суме, тек да траже; Чичиков наилази на бољега мајстора, лупежи га варају. Једини случај, који се не јавља никада јесте презриво одбијање или проказивање власти: финансијер је имао унапред своје утврђено мишљење о савести својих земљака.

Та је поставка била као поручена за Гогоља, због непресушнога извора тужне комике коју има у себи. Вешти писац никад не удара на тужни предмет који споси његову шалу, он се прави да не зна за њу; гнусност излази сама из утробе предмета да реагује на нас. Ја чак не знам да ли су писац и његови читаоци запазили сву моћ ове опозиције. Њихова је осетљивост била ослабљена дугим ропством, скуп погодаба, којима је он одређивао место, изгледала је природна ствар. Што се Русија више удаљава од онога времена, ефекат дела расте; брже се и боље осећа грозно исмевање оних тргова за људске душе који, изгледа, продужавају ропство и у сами гроб. Ова се мртвачка комика често граничи са Рењаровом из Наследника. У другом делу биће једна сцена једнака са оном из комедије: лажан тестаменат који је потписала нека жена, дотерана и обучена као једна богата покојница. Видите, у овом низу идеја, дугу препирку са госпођом Коробочком: „Од куда вам могу продати своје мртве? Ви хоћете дакле да их ископате? — Боже сачувај! Ви ћете чувати њихове кости и њихов прах, ја вам тражим њихова имена....“ Видите нарочито Чичиковљев говор својим новим поданицима, затвореним у његовом сандучету. Ми ћемо се вратити на овај најважнији одломак.

Ја не могу да изнесем све небројене типове Гогољеве, гомилу која се јавља из свију кутова на хоризонту, а из које се свако лице урезује у памет оригиналним цртама и гестовима. Русија устаје из ове књиге, као народ из једне композиције Калотове. На првим се још странама јављају брижљиво изабрани примерци који престављају најобичније врсте у провинцијскоме свету: Собакевич, универзални критичар, закерало и подсмевач; Ноздрев, горопадни и хвалисави распусник, увек нађефлапсан, поправљајући радо судбину „за оним играчким столом који је утеха целе Русије“; госпођа Коробочка, тврдоглава и лакома, која никако неће да разуме чудну трговину која јој се предлаже, држећи се непрестано своје фикс идеје: да прода мед и маст, иначе добра жена која се тачно придржава закона гостопримства. Она не заборавља да пита свога госта да ли има обичај да му се чешу табани док не заспи, њен покојни муж без тога није могао заспати. Па онда Манилов, студија дедака какве често налазимо код Гогоља. Он је волео да црта неодређеним бојама особе, тако рећи, средњега рода, комичне са своје једноставне лудости. Не заборавимо Петра Пјетуха, срећнога човека, који говори онима којима је код њега досадно: „Мало једете, и отуда је све. Покушајте само да добро ручате. Досаду су измислили тек у последње време, пре није било досадно никоме“.

Али најзанимљивији од ових типова, најбрижљивије обрађен, јесте јунак поеме. Чичиков није, као што би се могло помислити, рођак Роберта Макера, обичан лопов; он је Жил Блаз, озбиљан и без духа. Грешник је рођен под рђавом звездом: „Живот му је, од почетка, био очух.“ Чиновник истеран из неке канцеларије, он експлоатише свој проналазак, чију неморалност, изгледа, не осећа; у самој ствари он не чини зла никоме, и поуздано рачуна да ће умрети као поштен човек. Тачан и коректан у свему, он је без способности и без енергије кад се не тиче мртвих душа. Лични му је опис чисто безличан, све је на њему обично и неодређено. „Човек ни леп ни ружан, ни дебео ни мршав, не би се могло рећи да је стар, али није био ни млад...“ И све остало тако. Гогољ се усиљава да прошири тип, да би могао метнути у њ што више лица, и ми брзо погађамо намеру пишчеву. Чичиков треба да има што је могуће мање личних особина, јер њиме неће да нам се изнесе такав и такав човек: он је колективна слика, Рус неодговоран за своју пониженост.

Као и јунак, већина сумњивих лица која га окружују нису у основи покварена; то су производи нужни, извињиви: производи историје, јавних обичаја, власти, свих несрећа које гриле Руса: јер је Рус красна душа, покварена друштвеним уређењем. То је теорија која се подразумева у Мртвим душама као и у Ревизору, — Тургењев ће је прихватити у Ловчевим записницима. Код свију моралиста овога времена познајете основни софизам Русо-а, који је отровао европски разум.

На крају прве свеске, причајући порекло Чичиковљево, писац покушава да се брани једном беседом пола ироничном, пола озбиљном.

„Да он није јунак, пун савршенства и врлина — то се види. Па ко је он? Подлац? По чему подлац? Нашто бити тако строг према другоме? Данас у нас нема подлаца: има само добронамерних и љубазних људи.... Читалац, који је Чичиковљев пријатељ у свакидашњем животу, који се братими с њим и налази да је пријатан у опхођењу, тај ће га исти читалац гледати попреко као лице једне драме или поеме. Мудрац се не гнуша никаква карактера, он их све прозире пажљивим погледом, и раставља их на саставне елементе... Страсти су људске многобројне као песак морски, ни једна не личи на другу; племените или ниске, све су покорне човеку у почетку, а на крају преузимају над њим страшну превагу... Оне су рођене с њим и он нема снаге да им одоли. Мрачне или сјајне, оне ће испунити сву своју каријеру...“

Са овога есеја позитивистичке психологије писац се, вештим обиласком, враћа намерама Провиђења које је све уредило како је најбоље, и које ће се умети наћи у овоме хаосу. — Ја означавам само ток идеја: требало би навести у целини одломак, неопходан за добро разумевање мисли Гогољеве.

Што сам хтео да покажем у овој књизи, јесте резервоар савремене књижевности, море у коме су кристилизоване све инвенције будућности. Облик и суштину, Гогољ је све спремио за своје наследнике.

Облик, то је реализам, инстиктиван у ранијим делима, свестан и научан у Мртвим душама.

Могла би послужити као мото савременој књижевности она фина опаска пишчева „о маленкостима које су маленкости само у приповеци, али које су врло важне у обичном животу.“ И Гогољ је свестан правца који даје вештина писања, он јој јасно

износи реторику на двадесет места, у почетку бојажљиво, доцније смелије:

„Писац моли читаоца да му опрости што га занима тако дуго људима ниског порекла, јер зна из искуства како се нерадо он упознаје с нижим сталежима.“ (Песма II).

„Незавидна је судбина писца који се осмели да изнесе све што нам је свакога часа пред очима, а што не виде равнодушне очи: све страшно и одвратно блато јада, који су се уплели у наш живот, све наличје хладних, ситних, свакидашњих карактера, којима је претрпан наш земаљски, понекад горак и мучан пут... Он неће видети суза признања и једнодушног усхићења, који је он изазвао: савремени ће суд назвати ништавним и ниским његове створове, одредиће му презрено место у реду писаца који вређају човечанство; придаће му особине јунака које је он описао, одузеће му и срце и душу, и божанствени пламен талента. Јер савремени суд не признаје да су подједнако дивна стакла, кроз која се посматрају сунца, и стакла кроз која се посматрају покрети невидљивих инсеката; јер савремени суд не признаје да треба много душевне снаге да се осветли слика узета из презренога живота, и да се од ње начини ремек.“ (Песма VII).

Зајмим од Писама о Мртвим душама два врло значајна одломка:

„О мени су много говорили, анализујући некакве моје особине, али оно што је главно код мене, нису определили. То је опазио једини Пушкин. Он ми је увек говорио да још ни један писац није имао дара да овако јасно изнесе тривијалност живота, ни један није умео оцртати простоту обична човека са таквом снагом да све оне ситнице, које се измичу очима, постану за све крупнице. Ето моје главне особине... Читалац се буни због покварености свих мојих јунака... изгледа му, пошто је прочитао целу књигу, да је изашао из некаквога загушљивога подрума. Пре би ми опростили да сам изнео живописне разбојнике; али њихову поквареност не праштају ми. Руса је уплашило његово ништавило више но сви пороци и махне.“ (Писмо III).

„Ако хоћете да ми учините истинско добро, које је способан да учини хришћанин, скупљајте за мене та блага (свакидашње ситне догађаје) где год можете. Шта вас кошта много да, у облику дневника, записујете свакога дана рецимо ово:

„Данас чуо то и то мишљење; исказивао га је такав и такав човек; живи тако и тако; карактера таквог и таквог." (у кратко, лаким потезима његову слику); ако га пак не познајете, онда: „Не познајем га, али мислим да је то и то; по изгледу је отресит и пристојан (или обратно); држи руку овако и овако; усекњује се овако; шмрче бурмут овако;" једном речју не пропуштајте ништа што очи виде, од крупних ствари до најмањих ситница." (Писмо Аркадију Росетију).

Види се да је „човечански документ" у Русији измишљен поодавно.

Са обликом, Гогољ оставља својим последницима заједнички извор из кога ће захватати: Већина општих типова, на којима живи руски роман, имају свој зачетак у Мртвим душама. Нарочито обратите пажњу, у VII песми, на онога спахију Тентетњикова. Његова нам је интелектуална историја испричана у свима фазама: васпитање, младост, проба у административној служби. Сит „да на хартији управља провинцијама које су далеко на хиљаде врста, у које његова нога није никад крочила", Тентетњиков долази и настањује се на своме имању, жудећи за великим плановима, горећи љубављу према сељацима, жаром за агрономијом и реформама. Илуле брзо нестаде, неспоразум се рађа између сељака и господара који се не разумеју; овај последњи, обузет одвратношћу, окану се свега и паде у крајње мртвило. Сва активност Руса прибегла је идеалу Кандидову, али они немају чак ни могућности ни снаге да добро обрађују своју башту. Ми ћемо познати тога човека, видећемо га свуда. То је Лаврецки Тургењевљев, Безухов и Љовин Толстојев. Дубиће га до бесконачности, цртаће га у свима облицима, али ни у колико неће изменити пет или шест главних потеза на скици, које је повукао Гогољ. Тако и многим другима, чиновнику, официру у оставци, слузи; а што се тиче сељака, све доцније монографије врло ће мало додати ономе што је рекао о њему писац који га је најбоље проучио.

Извор карактера и идеја. Велике реке које ће оплођавати руски дух извиру из књиге иницијатора. Ја ћу се држати онога што је главно, онога што словенској књижевности даје њену нарочиту физиономију и њену велику вредност. У Мртвим душама налазимо на многим местима како под исмевачевим сарказмом дрхће оно осећање евангелскога браства, љубави према малима, и сажаљења према онима који пате, оно осе-

ћање које ће захахнути цео рад једнога Достојевскога. Оно није више код Гогоља, као код неколицине песника његових претходника, нејасни нагон расе који се дотерује: писац је посматрао националну врлину, он је анализе и хвали је, познавајући је. Није могуће боље је описати и изнети је него што је учинио он у једном Писму. Писац Мртвога дома неће наћи тачнијих израза:

„Сажаљење према палима је права руска особина. Сети се само онога дивнога призора кад цео свет походи прогнанике при поласку у Сибир; кад сваки понесе по нешто: неко храну, неко новац, а неко хришћански благу реч. Нема мржње према злочинцу, нема ни онога донкихотскога јогунства да га направи јунаком, не тражи се од њега својеручни потписи, и портрети, нити га гледају из радозналости, као што се ради у просвећеној Европи. Овде је нешто више: не жеља да га оправдају или истргну из руку правосуђа, него потреба да му се подигне пали дух, да се утеши као што брат теши брата, као што нам је Христос наредио да тешимо један другога“. (Писмо X).

Па онда мало даље, ко се губи у овом, и сувише лепом сањању? Зар није Достојевски?

„Већ се у целоме човечанству чује јецање бола; зло притискује све народе у Европи: они се комешају, несрећници, не знајући како да себи олакшају; сви лекови, сва помоћна средства која памет људска измишља, њима су несносна и не чине им никаква добра. Ови ће се јауци умножавати све до дана, када ће и најтврђе срце препући од жалости, када ће једна снага саучешћа, дотле непозната, васкрснути и пробудити љубав дотле незнану. Човека ће према човечанству обузети љубав силнија но што је икад свет виде“ (Jbidem).

У Мртвим душама осећање је уздржљивије, скоро увек маскирано, т. ј. више потреса. Бојим се заморићу читаоце умножавајући примере: идем најзначајнијем, одломку који је по моме мишљењу врхунац дела. Све је ту, засењива фантазија, помамна радост, потмула тутњава страсти, и језик такав да му позавиди и сам Мишле, сав у неочекиваним обртима, једно за другим прост, речит, одређен као слика или магловит као сан. Ја сам без сумње нестручан, али ја не знам у руском језику ништа што би се могло упоредити са овим странама. Желео бих да их наведем у целини; непреводљиве су: свака реч буди и изазива једну визију сувише старих обичаја, или ропски бол. Хвала Богу, ми не знамо за овај последњи.

Чичиков се вратио с пута, у своју гостионицу, после плодне куповине. Он трља руке, игра од радости пред драгоценим сандучетом — затим седа да препише листе мртвих душа: — „Кад опет баци поглед на ове листиће, ове мужике који су некада били прави мужици, који су радили, орали, опијали се и поткрадали свога господара — разуме се ако нису били сасвим просто добри и красни сељаци — обузе га неко чудно и непојмљиво осећање. Свака примедба као да је имала нарочити карактер, и отуда као да су и сами мужици добивали свој особени карактер. О једном је било речено: „добар столар“, код другога додато: „разуме посао, и не пије“. Тако је исто било тачно означено који су родитељи и каквога су били владања; само је код једнога било написано: „отац непознат, мајка домаћа слушкиња, али добре нарави и није лопов“. — Све су ове подробности давале неку нарочиту свежину, изгледало је да су мужици јуче били још живи. Гледајући дуго њихова имена, Чичиков се разнежи и, уздахнувши, рече: „Драги моји, шта вас је овде записано! Шта ли сте ви чинили за свога века? Како ли сте живели?“

И обешењак, расположен, лупа главу око тога да реконструише живот ових људи, чија се нејасна и чудна имена нижу пред његовим очима. Претресају се разни занати, живе и тачне сцене из њиховога живота, дирљиве црте којима се покорна сељачка душа оцртава једном речју. Из овога сандучета, пред овим лупежем, видимо како се диже дивовски фантом руског народа, како живи и како се отеловљава марва којом се тргује. Отврдле обичајем, речи грде или милују јадне робове, као што се поступа према скоро окоћеним животињама; али се под овим фамилијарним тоном, осећа писчева нежност. Можда њему пада на памет, да су пре тридесет година, ове ропске и мртве душе биле јунаци из 1812.; да су, не тражећи ништа и не надајући се ничему, ови робови ослободили поплављену отаџбину, залили својом крвљу земљу за коју су их држали привезане.

Купац наставља свој инвентар. Ево листе одбеглих робова које су му уступили по исту цену по коју и мртве душе, јер не вреде више. Где ли су они сада? Машта песникова јури за њима, у шуме где пљачкају, у Сибир, на велике реке. „— Авакум Фиров! Шта ли радиш ти, братац? Куда ли се скиташ? Да ли те је ветар однео на Волгу, те ти омилио слободан живот лађарски? . . .“ Овде Чичаков застаде и замисли се. О чему ли

је мислио? Да ли о судбини Авакумовој, или онако, као сваки Рус, ма којих година, кад се сети безбрижнога и слободнога живота? — И Гогољ црта овај живот, прича о задовољству, о играма, помамним свађама бурлака, ове гомиле робијаша, дивљака и одбеглих робова, који вуку лађе на Волзи. Ова се слика завршује једном идејом у којој се усредсређују сви јади и све тежње народа, чију потмулу грмљавину чусмо; пређашње су стране као збивене у ову последњу фразу, дивну и непреводљиву, која бежи далеко са тужном песмом скиталица: „— Тамо ћете се нарадити, бурлаци! Братски, као што сте се веселили и враговали, латићете се тешкога рада, вукући уже уз бескрајну, као Русија, песму.

На безброј се места, у овим реалистичким приповеткама, јављају оваки полети маште и лиризма. Познат је онај најславнији: поређење Русије са тројком, која јури бесомучно, опијена својом брзином и својом снагом. Њих скоро увек инспирише ватрени патриотизам, због кога би требало много опростити сатиричару.

Али је требало праштати сувише. Кад је изашао први део Мртвих душа, 1842. год., чу се узвик запрепашћења код једних, гнева код других. Дакле то ја та отаџбина! Пећина лупежа, идиота и бедника, без и једнога утешнога изузетка! Чувени израз Пушкинов био је већ опоменуо писца: — „Читао сам му прве главе своје књиге. Он се спремао на смех, као увек кад је слушао коју моју ствар. Али видех како се уозбиљи, лице му се постепено наоблачи. Кад сам завршио он тужно узвикну: „Боже! Како је наша Русија жалосна!“ — Сви поновише узвик песников. Многи читаоци не хтедоше да виде сами себе у тим тужним портретима, оптуживаху писца да их је гледао кроз своју болесничку жуч, називаху га клеветником и отпадником. С правом му се примећавало да је, поред ропства и чиновничке покварености, било довољно часних срдаца и поштених људи у царству Николином. Јадни Гогољ виде да је ударио сувише јако. Од тога времена он умножава јавна писма, објашњења, предговоре; преклиње своје читаоце да сачекају, да би му судили, други део његове поеме, контраст светлости са мраком у почетку!

Овај део који ће да поправи, не излажаше; благе слике не хтедоше да се појаве под растуженом писаљком каракатуристе. Ми то видимо по одломцима које имамо. Каква разлика у ре-

љефности између црних али снажних створова прве књиге, и бледих слика које им се стављају на супрот у другој! Кнеза губернатора, „непријатеља варања“, који уништава криве чиновнике и обнавља владу правичности у својој варошн, тога је кнеза писац оживио из старих моралних прича. Тако исто и Муразова, богатога и побожнога трговца. Муразов је г. Мадлен из Јадника: лаик светац и милионар који проповеда, прашта, утиче на све и удешава све. Ова два праведника имају толико живости колико и они жалосни свеци који се виде на старим фрескама у Московским манастирима. Јулија, девојка која је имала да освети рускињу, доста кињена дотле, прелази преко позорнице као сенка; тек што се родила измиче из руку Гогољевих. Он није умео никад створити слику примамљиве женске, то је највећа празнина његовога рада.

У иркос свему, ово недовршено дело освоји уображења, не престаде да у њима расте и персонификује некадашњу Русију. Од педесет година на овамо оно чини суштину народнога духа: свака је досетка прешла у пословицу, свако се лице одомаћило у идеалноме друштву, које свака земља ствара из своје класичне литературе. Странац који није читао Мртве душе много пута не уме да се нађе у разговору; он не познаје породичне традиције и претке на које се позивају сваки час. Чичиков, кочијаш Селифан и њихова тројка, Русу су тако исто блиски пријатељи, као што су Шпањолцу Дон Кихот, Санчо и Росинанте.

Ви ћете их срести нарочито у старим покрајинама, где их је Гогољ изгубио из вида, не довршивши им историје. Јер Чичиков није мртав; несавестан чиновник и сплеткаш очекују његову походу. Колико сам пута, за време дугога путовања по степским друмовима, сусрећући у магли усамљену бричку трговаца или чиновника, и нехотице загледао унутра, мислећи да је он! И у непријатној звеци прапораца који се смејаху или јецаху — човек никад није начисто са руским прапорцима — мислио сам да чујем ехо тајанственога смеха, који надвишаваше шоботање јесење кише и немирно шуштање јасике.

V

Гогољ се вратио из Рима 1846. године. Здравље му нагло опадаше, наступи грозниц̀е отежаваху му сваки рад. Он се лаћаше, страшћу очајничке душе, својих Мртвих душа, али га

перо, лутајући како га нерви управљаху, издаваше. У једном страшном наступу болести спали он сва своја дела, па и рукопис другога дела ове поеме. Ускоро се сав посвети религијским стварима. Жуђаше да иде на хаџилук у Свету Земљу па, да би дошао до потребних срестава, вели он у једном предговору, и да би умолио своје читаоце да се моле за њега, штампа своје последње дело: Писма мојим пријатељима. То су духовне посланице, измешане са литерарним одбранама, којима сам се више пута послужио. Ниједно му сатиричко дело не стече толико непријатеља и увреда, колико овај спис о верском моралу.

Имао бих доста муке да изнесем узбуђење које овај спис изазва, и дуге препирке које се продужаваху до данас; да би се то постигло, требало би изнети историју идеја у тој периоди, тако мало познатој, за друге половине владања цара Николе. Мало даље ће бити говора о револуционарном покрету који је занео највећи део омладине; видеће се колико је све удаљаваше од доктрина које је Гогољ проповедао. Полазна је тачка пишчева била иста која и Чаадајеву у Философском писму: потреба духовнога живота. Али он је узео тезу обрнуто. Философско писмо допало се због своје опозиције влади и цркви; Писма мојим пријатељима дизаху у небеса ову владу и ову цркву; она одрицаху сваку препорођивачку способност идејама које тада беху у моди на Западу, и то у тренутку кад се руски мозгови опијаху тим идејама. Да би се измерило чуђење и љутина којом дочекаше верску исповест Гогољеву, треба се обратити одличним радовима Шчебаљскога о овој епизоди литерарне историје. Биће довољно, ако констатујемо да онда, када Гогољ диже свој глас, верско питање није постојало. Образованим редовима друштва црква је била државна установа, неприкосновена као и све остале, на коју нико није мислио сем у дане, када су се, по дужности, вршили њени обреди. Ова грађанска дужност испуњена, атеизам поново заузимаше своје место, скоро као код нас у осамнаестом веку: научан и лажан код философа, скроман и попустљив у углађеном друштву. Кад би какав свештеник прекинуо своје псалмодије да баци верску идеју у интелектуалне борбе, то би се сматрало као врло недотупавно.

Нека се према томе замисли скандал. Један лаик прави од своје књиге проповедницу истине са које ће да изгрди равнодушност својих суграђана, да их опомене е дух Јеванђеља треба да влада у њиховом приватном и друштвеном животу. У

писму о свештеницима он брани један ред који све презиру: у политичким писмима формулише словенофилски катихизам: оглашава власт цареву као „власт љубави“ која блажи строгост закона. По њему је „Цар љубави“ једини у стању да излечи страховите јаде народне: испитавни проналасци западних филантропа показали су се немоћним за то. Проповедник је говорио много о овом народу, као Херцен и Бјељински, али место да тражи његова права и да од тога ствара полугу опозицији, он опомиње интелигентне редове друштва на њихову узвишену дужност туторисања и помагања сељацима. Најзад он даје без мере савете људима свију сталежа, објављује да, што се њега тиче, он не би више писао, јер је заузет једино тражењем добра за своју душу и за душе осталих. — Иначе говори да се треба дивити његовим ранијим делима, и на дугачко разлаже разлоге за то.

Има ту свачега: поприлично философских бесмислица, нејасних као и код његових противника; старих истина које се увек могу рећи, јер се увек заборављају; и неколико нових идеја којима се храни данашњи словенски свет. Као што је то обично, баш због ових последњих огласише писца реакционарем. Штампа се, преставл̂ена тада часописима, осу на малоумника који пливаше уз матицу. Било јој је лако. Човек који проповедаше тако, тоном једнога свештеника, тај је човек био комичан писац чија је дужност била да насмеје, сатиричан клеветник званичне Русије коме је дотле пљескала цела опозиција! Гогољ се могао ранити у једно место: он наивно присвајаше себи управљање савести, у име интелектуалног краљевства које су му дали. Његове посланице показују чудну смесу хришћанске понизности и литерарне надутости.

Решише да је пао у мистицизам, и сахранише га под њим. Мистицизам је Гогољев утврђена ствар. Јавно је мишљење толико предубеђено да се бојим е ћу зачудити Русе, тражећи ревизију процеса. Читам пажљиво Писма оптуженикова; прибрао сам исказе особа које су се у то доба дружиле с њим. Ако речи имају одређенога значења, Николај Васиљевич није био мистичар. Када бих могао цитирати писма о милостињи, о болести, пре би се мислило да су јансенистичка, јер би их могао написати један Арнолд и један Саси. Политичке и друштвене теорије не слажу се са нашим схватањем, то је истина; али г. Аксаков и корифеји словенофилске школе развијају данас исте

мисли, са још више одушевљења, па их нико у Русији не оптужује да су мистичари. Што се тиче тога што вели да ће се оканути писања и посветити своме спасењу, у друга времена такав чин изгледа и природан и паметан. Толстој, који је радио као и Гогољ, протестује против тога назива; па ипак нам он предлаже нову теологију, а његов се претходник држао утврђене догме. Али можда речи имају променљиву и тренутну вредност, те оно, што је било мистично 1840. године, није било мистично два века раније нити је пола века доцније.

Остављам те нејасне препирке. Биће занимљивије шта је било са сиромахом писцем усред буре коју је изазвао. Он отпутова у Јерусалим, луташе неко време по оним сурим развалинама, пределу опасном и примамљивом за душе које пате. Кад се врати у Москву, би примљен у пријатељске домове. Козак није могао да се смири на једноме месту. Није имао ништа, давши све сиромасима: од 1844. оставио је приход од својих дела каси сиромашних студената. Његови га домаћини виђаху како долази са једном малом кожном торбом, пуном новинарских чланака, критика и памфлета управљених на њега — тај пртљаг славе и горчине беше све његово имање. Једна особа, која је расла тада у једном дому који је Гогољ најчешће похађао, нацртала ми је портрет Гогољев у оно доба. То беше мали човек, несразмерно дугачкога трупа, у ходу се повођаше, неспретан и рђаво обучен, прилично смешан са праменом косе на челу и великим покучастим носем. Говорио је мало и тешко. По некад би, тренутно, постајао весео као пре, нарочито са децом, коју је волео; али би му се брзо повраћала сета.

Ове се успомене слажу са белешкама Тургењевљевим, после његове прве походе писцу Мртвих душа. — „Мале црне очи, у уморном погледу још се види по мало обешењаштва; физиономија лисице; у целој фигури нешто од паланачког учитеља." — Увек је Николај Васиљевич имао ружну спољашњост и ову неспретност, са бојажљивошћу коју она рађа. То објашњава зашто биографи нису нашли у његовоме животу никаква трага од жене, и онда се разуме што у његовом делу нема жене.

Једна легенда, коју је цео свет примио као и легенду о мистицизму, прича да је Гогољ умро у заносу, изнурен мучењем и постом. Уверавају ме сигурне особе да је он умро од врућице, коју је добио кад му се болест погоршала. Његова болест је непотпуно позната, каогод и стање његовога духа

последњих година. Било се престало са гледањем у овај силан мозак, одавно без идеја и без радости. У добу када остали почињу, он завршава; брза изнуреност га је савладала. Нека тајанствена фаталност постигла је све писце његова кола. Зрно или удар мача, нервоза или суха болест; кад није какав трагичан случај, онда их нека необјашњива изнемоглост мори у четрдесетим годинама. Ова раскошна Русија, која се журн, поступа са својом децом као и са својим биљкама; рађа их дивне, гони их да цветају, али им не да да сазру, него их мори у најбољој снази. О њој, њеним синовима и њиховим идејама, може се рећи оно исто што је један философ писао једној спротој генијалној жени: „Ви сте принети на жртву унапред, јер нема равнотеже између вашега духа и вашега рада.“

У тридесетој трећој години, после Мртвих душа, производилачке способности беху већ пропале код Николаја Васиљевича; у четрдесет трећој, он се угаси, 21. фебруара 1852. године. Догађај прође скоро неопажен. Царева наклоност беше заборавила овога књижевника; од 1848. сви беху увређени. Гувернер Московски би укорен што је метнуо ордене и био на пратњи. Тургењев би прогнат на своје имање због тога, што је покојника назвао у једном писму великим човеком.

Потомство је потврдило тај назив. Које место треба одредити Гогољу у литерарном Пантеону? Мериме га пала̀жаше „између најбољих хумориста енглеских“. Ранг ми се чини скроман, сем ако је критичар мислио на Свифта, што би било часно и праведно. Ја бих радије приближио рускога писца његовим природним учитељима, и ставио га на средину пута између Сервантеса и Лесажа. Али је још и сувише рано. Да ли бисмо ми уживали у Дон Кихоту, да шпанске ствари нису, има три века, ушле у нашу литературу? Од детињства ми се спремамо за смех кад нам се говори о алгуасилу или о алкаду. Гогољ нам говори о једном сасвим новом свету. Ја опомињем читаоца да ће му бити непријатна ова дела. Приступ је тежак; непознати обичаји, читава војска особа без везе, имена у толико чуднија што изазивају комичне преставе. Нека се не траже чари које препоручују Толстоја и Достојевског. Ови нам износе резултате, а не порекло; они нас дирају нарочито с тога што су човечни, бар за ово време; болести од којих они пате излиле су се ван њихове земље, душевно стање које они изучавају, тежи да се генерализује на Западу; у извесним стварима они иду упоредо

с нама, а у извесним пак измакли су од нас. Гогољ је удаљенији, више се задоцнио кад се не гледа лупом историчара: по својим и главним и споредним особинама, он је искључиво Рус.

Оставимо га дакле у Русији. Тамо, сви највећи поздрављају га као свога оца и учитеља. Они имају њему да захвале за свој језик, који ће бити финији и хармоничнији код Тургењева, али који има више маха, више разноликости и енергије код прозаичара који му је први дао облик. Што се пак тиче идеја, довољно сам нагласио шта припада Гогољу. Он се јавио у тренутку кад његова отаџбина, несигурна шта ће од ње бити, не познаваше саму себе и порађаше се у мраку; овај ју је сурови лекар ослободио, показао јој шта треба да воли, жигошући оно што треба да мрзи. Реалистички писац, у најбољем значењу ове речи, дао је прикладан алат за мисли и уметност нашега времена; он је чак предвидео, бар у Русији, крајњу границу ове тачне истраге над појавама и људима, коју је он почео. Ако когод сумња, нека запамти ову фразу, једну од последњих из његовога пера, из Исповести једнога писца: „Ја сам пратио живот у његовој стварности, а не у сањаријама маште, и на тај сам начин допао до Онога који је извор живота.“

С француског

Лазар Кнежевић

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

РОМАН ЈЕДНОГ ОДОЈЧЕТА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

ГЛАВА ЧЕТВРТА (2)

У којој се дете крштава и место презимена записује се у протокол једно Н, али се овим ни мало не задовољава љубопитство читалаца, јер се тек у петој глави дешава нешто изванредно и чудновато.

У вароши то друкче бива. Тамо чује нпр. комшика како сте се ви нешто мало са вашом женом процавељали; она то у цркви, за време док се пева херувика, код онога најдужега „И.......“, које сви богомољци сматрају као паузу кад се може по где што и проговорити, дакле за време те паузе, комшика каже оној до себе: „Колико сам се молила Богу за себе, толико и за своју комшику Перку, не знате колико је то несретна жена и шта та трпи од свога мужа. Не волим знате да од мене изађе та реч, али ме је жао; па за Бога комшике смо, човек мора да воли свога ближњега!“ Све то некако обучено, увијено, као и да није хтела да каже.

У селу то много другачије бива. Стане Станојка на вратнице па дозива своју комшику Пауну, која је рецимо у шљивику.

— Пауна, о Пауна; јеси ли чула што се вели за Анкино дете?

— Ој?

— Кажу личи на попа, а друге опет кажу није, него на кмета а нос има као у дућанџије Јове!

— Ћут’ — вели Пауна — ћут’ не греши душу, ко ће му то знати!

После већ, дабоме, кад на вука један викне „уа!“ цела ће хајка викати „уа!“ Па не само Прелешница него и десет села унаоколо. А ништа вала и није тако крилато као брука, пукне па је не можеш за Бога уставити.

Па још кад ту бруку жене прихвате. Испочетка ни једна не хте да оде Аники, него још свака окреће главу кад пролази крај куће њене; а после, свака редом пође те да се својим рођеним очима увери на кога личи дете. А како се која отуд врати, прича све више расте, те се испредају читава чуда.

Најпосле, жене као жене, мало им је било што су причама нагрдиле попа, кмета, дућанџију Јову и не знам још кога, него свака спазила на детету и по нешто, што на њеног мужа личи, па кад се вратила напопастила сиромаха. Тако на пример Стана Ивкова дочека грешног Ивка још на вратницама:

— Стани — вели му — Ивко, да ти нешто загледам у очи!

— Ене, јеси л’ излудила? — ишчуђава се Ивко.

— Па и нисам; а од куд у тебе очи као у онога тамо?...

— Ама у кога?

— У оно Аникино...

А Ивко покаже шаку, колико да јој у кратко каже како мрзи објашњења, те Стана заћути.

Ето таква брука наста по селу, па се позаваћаше и људи међ собом а жене се и позаваћаше и испљуваше. Једном речи, једно мало детенце, једна литра меса, па задала целом селу бригу и то баш у време кад се ето „помишљало“ да се и црква окречи.

Поп и не држи више никакве беседе у цркви па и не виђа се много; кмет и не иде у механу а ћата и не избија из механе. А кмет и ћата се и измирили, јер кажу да се људи у невољи обично зближе.

Изгледа да је ћати криво било што је кмет крио од њега да је ишао код Анике; Радоје је на то још редовно плаћао ракије ћати, те тако охладнели кмет и ћата. А кад оно пуче брука на Благовести, те сутрадан дође кмет у општину а ћата узјахао столицу, пуши и звиждуће.

Кмет уђе и врло љубазно му назва добро јутро а ћата ћути, ћути па ће тек:

— Слушај, кмете, хоћу сутра да идем у варош. А кмет каже:

— А што као и не би ишао, ето узми мога коња.

— Нећу твога коња, он рамље на једну ногу.

— Молим те, ћато, баш да рамље на обе ноге па опет то би била увреда за мене — завцја кмет — узми мога коња.

— Ама што је то увреда за тебе кад коњ рамље на једну ногу.

— Са свим увреда, ћато. Рамао он или не рамао; није ту у питању коњ, него ја. Ја ћу покр'ати све четири ноге моме коњу али нећу да ме вређаш; ја те молим као брата, узми мога коња. Па онда — поче кмет још слађим гласом — па онда, као шта ћеш ти, ћато, у варош, је л' оћеш код капетана или може бити тако што год? А зашто, као бајаги, не би мени као брату, или једном речи као кмету казао: шта ћеш код капетана?

— И ако имам каква посла, чуће се то у своје време — одговара ћата својом омиљеном реченицом.

— Знам ја да ће се чути, али — за што би ја то чуо од света; за што ти то не би мени рекао као своме свој.

А ћати се нешто ражали, виде да је кмет у неприлици, па му се истина у том часу учини да му је својта. Размисли се мало, размисли, па ће рећи кмету:

— Знаш шта је, треба ми једно педесет динара, да л' ми можеш дати из оног прреза?

— Па могу, ћато, што да не могу; прирез није мој па да кажем да не могу. А оћеш у варош?

— Нећу!

— Таквог те видиш волим! — рече кмет, загрли ћату, отвори касу, тури руку у прирез, даде ћати педесет динара па одоше заједно у механу и почеше за једним столом да шушкају и ћућоре.

Кад би па прођоше две недеље од Благовести а она Савка из воденице донесе дете у цркву да се крсти. А кад се то чу, дође у цркву и мало и велико и што би дошло у цркву и што не би. Потегли сви да виде ко ће детету кумовати, јер нико не хтеде да се прими. А причало се још и то, како ће Радоје Крња да се прими кумства а већ сви су знали за што би се он примио. Он би извесно наденуо детету или попово или кметово име. Па већ ајде, ншшта то, али кад га свештеник треба да запише у протокол крешчајемих, па кад дође да запита: „Ко су му родитељи?“ а на та питања одговара кум. Онда, да Бог сачува, шта би све могао Радоје Крња да каже пред оноликим народом.

А Ћата сад већ пријатељ са кметом па све то предвидео, те отрча кмету и научи га да он узме дете и да га крсти.

Сви су се зачудили у цркви кад кмет дође па рече гласно пред свима у цркви:

— Господин попо, признаје ли црква ово дете или га одбацује?

У поп Пере се у један пут пробуди успавани говорнички дар, кад виде толико храбрости код кмета.

— Света црква свакога прима у своје закриље, она никога не удаљује, никога не отуђује!

— Кад је тако — настави кмет — моја је дужност да крстим и ово сироче.

Некоме се ово учини и лепо од кмета а многи се и насмешише и почеше да се гуркају.

Све једно, али крштење отпоче. Дете доби лепо име Милић, а у рубрику: „Ко су му родитељи?“ метну поп Пера једно Н*, пошто је ту рубрику и прескочио питајући кума о осталим околностима.

ГЛАВА ПЕТА

У којој се дешава нешто чему се нису надали читаоци, но чему се није надао ни одбор општине Прелепничке.

У овој се причи све до сад није појављивао општински биров Среја, не за то што он у опште нема обичај да се појављује, већ просто за то што писцу све до ове главе није био потребан. Иначе Среја има баш тај лепи обичај да се појави и зван и незван, па било то на вечери о слави или на ручку о даћама. То све тим пре, што Среја и себе убраја у „општину.“ Он важно вели парничарима за потрицу: „Не можемо друкче како је право, тако смо и пресудили!“ — и ако је он за то време, док су кмет и одборници судили, метао за зиму купус у кацу ћатину која стоји у предсобљу суднице.

Тај Среја дакле, спусти се једног лепог Божјег четвртка, као без душе низ оно брдашце, под којим је била Јоцкова воденица и сав задуван једва стигне до општинске суднице, улети у канцеларију, преврне успут тестију с водом и нагази ћати на ногу па онда дрекне, као да је неко њему нагазио на ногу.

Кмет се збуни, па како је и иначе један акт већ по сата потписивао те био близу краја а остало му само још ону цртицу да превуче преко слова *ћ*, то у оној забуни, разуме се, место цртице он ископа пером читаву бразду на акту.

Ћата пак, без обзира што му је Сређа стао на жуљ, потегне сва акта извесне парнице и баци их о земљу, што је он чинио само у приликама кад је озлојеђен на кога од парничара. Међу тим, како овде није био такав случај, то се ћата одмах прибра и поче да скупља расута акта а кмет скочи на ноге и кроз стегнуто грло викну на Сређу:

— Шта је, брате, шта урлаш?

— Побегла ноћас! — једва издува Сређа.

— Ко море?

— Она!

Кмет видећи да се ужурбаност Сређина не тиче никакве комисије, која би стигла у село ради прегледа рачуна о прибраној порези, доби снаге и храбрости, и сад већ поче онако одлучно, како и доликује његовом положају.

— Дакле, ко је у ствари побегао?

— Она... Аника — вели Сређа.

— Па добро — додаде ћата равнодушно — нека бега, добро је и учинила, нек јој је срећан пут!

— Са свим! — додаде и кмет а лице му се као разведри.

— Јест — настави Сређа — али је оставила дете.

Кмету се наново омрачи лице те убрза:

— Ама које дете, је ли оно њено дете, је ли?

— Па јесте!

— То онда значи да она није побегла у саучешћу са дететом — настави кмет, кобајаги званичним језиком а тек колико да каже нешто, као оно кад човек пева у шуми да растера страх.

— То значи, Аника побегла а оставила дете на врат општини — додаде ћата кратко.

— Јесте, тако је! — рече кмет полугласно па се ућута и замисли се дубоко и поче да једе онај акт што га је мало пре потписивао.

Ћути кмет а ћути и ћата а Сређа гледа те у једног те у другог, па ће опет:

— Па шта ћемо сад?

Кмет се учини као да не чује шта га Среја пита, јер то питање: „Шта ћемо сад?“ он је већ сам себи неколико пута за време размишљања постављао.

Среја опет понови:

— Па шта ћемо сад?

Кмет се и по други пут учини да не чује питање, већ настави он да пита:

— А кад је побегла?

— Кажу још ноћас.

— То је њу неко научио и подговорио — додаје ћата.

— Тако ће бити, неки душманин је подговорио. Него, изађи ти Срејо часом напоље да проговоримо ја и ћата.

Кад осташе сами, кмет спусти пријатељски руку на раме ћати па поче врло слатким и питомим тоном, како би само пред каквом комисијом говорио:

— Дедер, брате ћато, да разговарамо братски и пријатељски.

— А шта имамо да разговарамо?

— Па тако, да разговарамо.

— Ствар је јасна, нема шта да се разговара — вели ћата.

— Ама, па видим ја и сам да је ствар јасна, ал као велим, размисли ти о томе мало, ћато.

— Добро, изађи ти на лице места да извидиш, те ако ја дотле смислим што.

Кмет се диже да оде на лице места, али успут сврати попу. Поп се спрема, има неко опело да изврши, па док попадија збира епитрахиљ и друге потребе, он засео у башти под орахом, изнео малу софу и једе бубреге печене на жару. Чим виде кмета на вратницама а он привикну:

— Оди, оди, да видиш што је лој, право млеко.

Међу тим кмету није било до бубрега, он седе на столичицу и стаде шапутати са попом. Шта су шапутали ми већ сви знамо а како је попу пријао тај разговор најбољи је доказ што му је последњи, најслађи залогај, остао нетакнут у чанку, исхладио се и слојанио се.

Одатле се кмет дигао те у дућанџије. Можеш мислити како је све то и дућанџију потресло, кад је једној сељанци место сто драма пиринџа измерио читаву оку, те сељанка сад први пут изађе из његовог дућана са уверењем, да је то прав човек јер „право мери“.

Одатле се дигне кмет те на „лице места“. Обиђе кобајаги воденицу да сазна и извиди како се све то десило. Сазна од Савке да се Аника дигла синоћ у први сумрак, да сиђе токорсе до попадије, па се није више ни враћала а понела је собом и сву своју преобуку.

Док је Савка то говорила, запишта у једном ћошку воденице Милић; кмет га презриво погледа, опљуну, па изађе из воденице и сиђе хитно низ брдо и неосврћући се.

ГЛАВА ШЕСТА

у којој су, како сељани села Прелешнице, тако и сам писац овога романа у забуни, услед догађаја испричаног у предњој глави.

Није мала ствар, Аника побегла а оставила Милића. Збунио се поп, збунио се ћата, збунио дућанџија, збунио се кмет, а збунио се, верујте, и сам писац овога романа. Најзад, ствар и није тако проста; и ако је дете мала ствар, опет је довољна да нас све доведе у забуну. Да је Аника нешто побегла па оставила човека, то би нас мање у бригу бацило, но што је оставила дете и ако дете на први поглед изгледа много ситније но човек.

Друга је ствар, да је то дете колико толико одрасло, онда ништа лакше; даш га на занат, па мирна Крајина. А одраслије дете је и разумније, њега би могао и да усаветује на пример поп. Зовне га лепо:

— Мали, оди овамо! — помилује га по глави, па му благо и очински рекне:

— Знаш мали, ти и ако си родом из нашег села, ти си ипак паметан, па увиђаш да би боље било да одеш где год у свет. Шта ћеш овде у селу; село је мало, много је лепше где год у вароши. Него ти, мали, ево теби два динара па крени, крени колико сутра!

Или, ако то не би помогло а оно га просто најуриш. Удеси то ћата те га притвори и окриви ма за што, па га протера из села. Али шта ће се овако са дететом?

Ћата је рекао кмету да изађе „на лице места“ и он је отишао Аникиној кући, као што смо то из предње главе видели

али, шта то помаже? У ствари да кмет није раније ишао „на лице места“ много би више помогло.

То вече се искупише сви у механи. Ту поп, кмет, ћата и Јова дућанџија, те почеше да се саветују а истерали механџију пред врата да их не слуша и да осматра, да од куд не прислушкује кој разговор.

Кмет плаћа пиће а ћата неће ни да проговори док се пићем не „расрди“ добро.

Кмет ће први изнети предлог:

— Размишљао сам, браћо, дуго и ја мислим, да ће ово што ћу вам рећи, бити најправије а никако друкче и не би могло бити.

— А како си смислио? — пита дућанџија и донео уво до кметових уста, те да не испусти коју реч.

— Ја велим, браћо, да ово дете узме црква, те да га чува и негује као црквено дете.

— Каква црква?! — зграну се поп — каква црква, по Богу брате! Кад је још и где је црква чувала и неговала децу и шта ће цркви деца?

— Па — настави кмет отежући — могао би доцније бити врло добар певац, и покојни Алемпије је био добар певац па можда би се изметно на њега.

— Не може црква ни с људима да изађе на крај те ће са децом. То не може бити, кмете, него ако си што паметније смислио а ти реци! — пресече поп врло одлучно.

— Па ја не знам ништа друго, до ако је што ћата смислио.

— Ако сам и смислио, чуће се то у своје време! — додаје ћата мирно и куца да му се донесе још један чокањ ракије.

— Ја велим — поче поп, кад виде да сви ћуте — да га узме општина.

— Са свим, потскочи Јова дућанџија, да га водимо на буџету као општинског писара.

— Е јеси глуп, Јово! — једва изговори ћата и удари грохотом да се смеје.

— Што глуп, брате, ја тако мислим! Ми смо се скупили овде да се саветујемо, па и ја кажем моју, ако не ваља не ваља; толико и чини.

— Ја мислим — допуни поп свој предлог — да ми то дете узмемо као општинско дете.

— И то није рђаво — додаје брзоплето Јова дућанџија — само како: треба ли га сматрати као својину целе општине или само општинског одбора и онда, треба ли га увести у инвентар?

Ћата опет рукну да се смеје а Јова брже боље наручи ћати још један чокањ ракије, не би ли га тиме ублажио и орасположио према себи.

— Не мислим ја да га општина сматра као својину — наставља поп мирно, — него да га издржава, као своју сиротињу, као находче.

Кмет једва дочека да поп сврши своју реч па, по што га пакосно премери, узе он реч:

— Не може, нисмо ми сами општина; мислите ли село ће да пристане на то да ми држимо општинско дете. Мислите ли, неће то Радоје Крња да раздува, па ће то да оде и до капетана, па богме и до новина. Не бива, што не бива не бива!

— Е па шта онда бива — уплете се нестрпљиво дућанџија — не може црквено дете, не може општинско, е па шта може? Дедер, ћато, ето ти си паметан човек — окрете дућанџија да се улагује ћати — дедер реци ти, шта ти мислиш па да те сви послушамо?

— Хм! — учини ћата — ништа, ја не мислим ништа.

— Говори, брате ћато, — поче и кмет мазно и чукну у сто да се ћати донесе још један чокањ.

— Па .... — отеже ћата — ево шта и како ја мислим.

Сви се прибраше и начуљише уши а гледају ћати право у очи.

— Ја мислим, браћо, да Аника и није родом из нашега села, већ је родом из Крмана а свака општина дужна је да рани своју сиротињу и према томе и Аникино дете дужна је да храни општина крманска, на основу самога закона.

Сви се запрепастише и нека радост разли им се по лицу.

— Ама Бога ти?! — узвикну први Јова дућанџија.

— Може ли то, по Богу брате? — додаде поп.

— Брате, ћато, из твојих уста у Божје уши — потскочи одушевљено кмет и пољуби ћату међу саме очи.

— То све, браћо, може да буде и мора бити — настави ћата зналачки и мирно — тако је по самоме закону. Оставите ви само мени, да ја накитим акт а ви мирно ноћас спавајте, по што претходно платите ово што сам испио.

— А кад ћеш да напишеш акт? — пита сад већ љубопитљиво кмет.

— То је моја брига — одговара Ћата — ти само нареди да Среја сутра зором крене са актом и са дететом у Крмане.

— Па зар одмах да понесе и дете?

— Одмах, да боме!

И сад већ наста весеље какві се нису надали, јер ко је мислио да ће тако срећно да се скине оволика брига с врата.

ГЛАВА СЕДМА

Садржина акта општине прелепничке, од 6. Марта 1891. године Бр. 143.

СУД ОПШТИНЕ ПРЕЛЕПНИЧКЕ
Бр. 143.
6. Март 1891. године
Прелепница

Суду општине Крманске

Крмане.

Аника, бивша жена покојног Алемпија овдашњег а сада удовица покојног Алемпија, удавши се надлежно за покојника, постала је тим самим седелац и становник суда општине прелепничке. Смрћу пак Алемпијевом, она је постала удовица ове општине, чиме је престала бити жена покојног Алемпија и на тај начин, као што се то може и црквеним књигама утврдити, она, као родом из села Крмана, припада томе селу као седелац и становник и као сиротиња те општине, која је на основу дотичних чланова нарочитих закона, дужна своју сиротињу издржавати.

Олакшавна околност за ту општину међу тим лежи у томе, што је дотична Аника, по своме сопственом наговору отишла и одмуцала се у свет, где је рада даљи свој живот да проводи. Али је Аника у последње време родила једно ненадлежно дете, за које се ни у ком случају не може рећи да га је родила са покојним Алемпијем, по што је он умро тринаест месеца пре но што је Аника стекла у себи намеру за порођај овога детета.

На тај начин, за то Аникино дете не може се опредељено рећи у колико је брачно, те би се пре смело тврдити да је ван-

брачно и тим самим, припада као сиротиња оној општини, којој би припала и његова мајка, да није пренебрегла своје право на сиротињу отишав у свет.

Према свему изложеноме, та је општина дужна издржавати своју сопствену сиротињу, по што је Анка из те општине родом, на основу чега част је овој општини послати јој у прилогу под ·/. дете које се од сад има сматрати као општинско дете те општине.

О пријему овога акта, као и прилога који уз овај акт иде, моли се суд општине Крманске да изволи одговорити.

Писар (М. П.) Председник суда
Паја Јеремић. **Мића Ристић.**

ГЛАВА ОСМА

Једна са свим невина општина која није ни куснула ни лизнула прелепничку чорбу, те према томе није позвана ни глобу да плаћа.

То је било у суботу зором, кад је Среја биров стрпао акт општине прелепничке Бр. 143. у силав, а прилог уз тај акт стрпао под мишке, па се упутио у Крмане. Акт је био мiран у силаву и крај њега би Среја рахат и безбрижно путовао, али прилог, то је била беда за Среју. Мало мало, па се прилог заплаче и запишти тако, да је Среја четири пет пута помишљао да га просто баци. На страну још, што је Среја један пут морао и да преповија прилог уз акт Бр. 143., кад је осетио да му се овлажила нешто шака. На послетку, кад му досади писка и вриска, сврати у један шљивак, узабра једну зрелу шљиву, стрпа прилогу у уста, па се крену понајлак даље.

Сунце већ одскочило, са недогледних њива диже се јара, из зрела жита пућпуриће препелица а Среја, бришући шаком зној са чела, корача лењо ка Крману, које је већ на догледу.

У Крману међу тим, седи кмет са свим невино у судници и несањајући шта ће га задесити тога дана. А кмет крмански Радисав је разборит и паметан човек; он се истина не разуме у послу ишшта, али је бар онако наочит човек, прави гардиста,

па ти чисто мило кад га видиш да заседне за свој сто. Или, кад ти опсује оца или матер а оно му то некако и личи. Он је и служио војску па је био и каплар, те некако војнички и управља општином. Кад дођу на пример парничари за потрицу, па стану један на сред собе а други доле крај врата, а он их премери, премери па тек викне:

— Построј се, брате, построј се, како си то стао! Оди овамо, стани крај овог другог... тако... равњај се, равњај се, не гледај мене него гледај свога друга па се равњај!

Или на пример зовне бирова да овај нешто објави, па му вели:

— Зови село на узбуну и саопшти му да сутра измаршира на кулук, да се поправи срески друм. Ево ти акт г. капетанов па им прочитај.

Тако исто војнички он свршава и канцеларијске послове. Место да напише на акту: „Саопштено ми је" или „Примам к знању" а он напише просто: „Разумем!" или, место да напише: „Сајузити са ранијим актима" а он напише: „Прикомандовати ранијим актима".

Такав је кмет Радисав, одсечан, неумољив и тако он свршава све послове. Елем, такав какав је седи он у судници са свим невино и несањајући шта ће га задесити тога дана. Тек да се дигне, да се уврати нешто послом у кмета Ивка а уђе његов биров. Вели:

— Дошао Среја из Прелепнице, донео неки акт.

— Дај овамо тај акт — вели Радисав одлучно.

Биров унесе акт. Радисав га отвори, приђе прозору и поче да чита гунђајући у себи.

Кад сврши читање а он само што учини

— Е не може то тако, нећемо им чак ни одговорити! па узе перо и написа на полеђини: „У акта" па предаде бирову, вели:

— На носи ово ћати!

Биров однесе а Радисав се спреми да пође у кмета Ивка као оно мало пре и, таман да пређе преко прага а ево ћате из друге собе са оним актом. Ћата је неко младо, голобрадо ђаче које је Радисаву гледало у очи као у свеца да гледа.

Радисав се врати у судницу.

— Шта је ћато? — вели.

— Па како ћемо ово?

— Које?

— На ову ствар из Прелепнице?

— У акта, просто у акта! — понавља Радисав одлучно.

— Ама не може у акта? — додаје ћата понизно.

— За што не може? испрси се кмет, мислећи да тиме ћата хоће да оспори његово познавање канцеларијских послова.

— Не може за то, што уз овај акт иде и прилог, па како ћемо тај прилог да метемо у акта?

— У акта заједно с прилогом! — загрме Радисав.

— Знам, ал тај прилог то је дете, живо дете.

— А јес! — учини Радисав пошто се сад тек сети. — Јес, бога ми... па, како ћемо?

— Ја не знам! — слегну ћата раменима.

— Е, али знам ја! — рече Радисав па се окрете бирову — где је то дете?

— Ено га у ћатиној соби — одговори биров, а у тај мах се и Милић тако раздра из ћатине собе, да и Радисав и ћата и биров отрчаше тамо и на своје велико запрепашћење видеше, да је Милић лежећи на кревету ћатином, где је било и неких акта, ова просто учинио за увек неупотребљивим.

— Пфуј! — учини Радисав, па се окрене бирову — зови ми одмах Среју из Прелепнице нек носи ово ђубре.

— Кога Среју? — упита биров.

— Среју из Прелепнице, онога што је донео овај акт и дете.

— Па он... — поче биров а чеше се за вратом — он овај... оставио овде акт и дете па се вратио у Прелепницу.

— Ама ко се вратио? — дрекну Радисав.

— Па он... Среја из Прелепнице.

— А оставио ово?

— Јес! — вели биров.

— Ух! — учини Радисав — па шта ћемо ми с овим? И ћата и биров погледаше у земљу а слежу раменима.

— Слушај, ћато, зови ми одмах чланове у седницу, да видимо како они кажу, јесмо ли ми дужни хранити и ону сиротињу, коју наши становници ма где и ма у ком крају света роде!

Па полазећи додаде још:

— Сад ћу ја кроз половину сата бити овде а они нека ме очекну.

Кмет оде до Ивка а ћата и биров се споразумеше, биров да чува дете а ћата да оде и позове чланове.

Дођоше чланови а кад дође и Радисав, уђоше у судницу, прочиташе акт општине прелепничке, договараше се и преговараше, један каже овако други онако и најпосле докопаше да крманска општина није дужна да храни сиротињу „која своје порекло води из општине прелепничке." Кмет Радисав је нарочито захтевао да се у акту напишу и подвуку те речи: „која своје порекло води из општине прелепничке."

Али, како је већ било омркнуло, то те вечери осталоше ћата и биров муку да муче с дететом а сутра дан зором, крете се биров општине крманске са актом суда општинског Бр. 86. и са под ·/. приложеним општинским дететом.

Грешни Милић Н*, ево већ и по други пут путује као прилог уз акта, само увек под другом нумером.

ГЛАВА ДЕВЕТА

Гром из ведра неба.

Недеља пре подне а свршила се служба Божја. Изгрејало сунце те не може лепши дан бити. Није жега, него неки благ ветрић попухује те ти хлади знојаво чело, а народ у стајаћем руву, леп, чисто одевен, размилио се по порти, око крста и пред механом.

Кад је тако леп дан а оно си некако и оран за разговор. А ако је ико, орни су поп, кмет, дућанџија и ћата прелепнички. Седе пред механом и ћаскају а видиш весела су лица те чисто им радост и задовољство исписани и на челу и на образима и на уснама.

Боже мој, ал како чудноватих случајева има у природи. На пример, колико се то пута десило те из ведра неба груне гром или, кад се ти и не надаш, него гледаш весело у свој усев а оно груне град па га помлати или здрав здравцит човек, седи с тобом, пије, разговара, шали се па тек заковрне очима и умре. Ето таквих чудних случајева има у природи, па такав се један чудан природни случај десио и данас, баш кад је овако леп дан и баш кад су и поп и кмет и ћата и дућанџија толико задовољни и радосни да им је радост исписана и на челу и на образима и на уснама.

Седе они тако, седе а тек дотрча у један пут онај Среја биров задуван који, као што смо то из пете главе овога романа приметили, никад не доноси добар глас кад год дотрчи тако задуван.

Среја и не приђе столу, но ману прстом на кмета те се кмет диже са стола и оде мало у страну. Среја му нешто прошапута а кмет кад то чу, пребледе у лицу и помодре као зрела смоква.

Онда кмет ману прстом на попа, те се поп диже са стола и оде мало у страну. Кмет му нешто прошапута а поп кад то чу, пребледе у лицу и помодре као зрела смоква.

За тим поп ману прстом на Јову дућанџију, те се Јова диже са стола и оде мало у страну. Поп му нешто прошапута а Јова кад то чу, пребледе у лицу и помодре као зрела смоква.

За тим Јова дућанџија ману прстом на ћату, те се ћата диже са стола и оде мало у страну. Јова му нешто прошапута а ћата, нити пребледе у лицу нити помодре као зрела смоква, по што је он од ране зоре пио и био у велико и блед и модар и то као најзрелија смоква.

Настаде један тренутак ћутања, један тежак судбоносан тренутак, за време којега нико није ништа мислио а сви су се међусобно глупо гледали.

На послетку ћата кресну оком на кмета и пође судници, кмет кресну оком на попа и пође за њим, поп кресну оком на дућанџију па се и он крете за првима а дућанџија, по што није имао на кога да кресне оком, крену се за свима, без икаквог израза у очима и на лицу.

Кад су дошли у судницу, видли су и својим очима оно, што су мало пре једно другом шапутали на уво, на име видли су својим очима акт суда општине крманске бр. 86 и онај фатални прилог уз тај акт, који се тако задовољно смешио као да му је мило што се опет вратио међу својима.

— Па сад? — учини поп и погледа све из реда.

А сви ћуте, нико не уме да мисли а камо ли да каже што.

— Сад ћемо капетану! — додаде опет одлучно ћата — да се жалимо на противзакони поступак крманске општине.

— Оће л' то помоћи? — пита кмет.

— Разуме се — вели ћата — капетан ће им наредити да морају дете примити.

— Са свим! — додаје Јова дућанџија.

— Али, ја нешто мислим .... поче Ћата.

— Шта мислиш, бога ти? — запиташе сви у један глас.

— То може да иде и мало потешко, па неби паметно било да са свим просто пошљемо акт и дете, него да иде одавде као нека депутација грађана. Да идеш ти кмете и ти попе, па и ти Јово и да се лично жалите капетану. Друкче је то кад се лично жалите; не може онда ни капетан тек онако преко колена то!

Промислише они, промислише па видеше да ће тако одиста бити као што каже Ћата, па се решише да тако и учине и да сутра зором крену у варош, са актом и дететом.

А кад сутра свану зора, Милић и по трећи пут пође на пут као прилог, само сад уз акт Бр. 151.

Док су промакли кроз село, поп је морао да сакрије прилог под мантијом да не би ко опазио а кад су измакли, сви су се од реда мењали носећи несретни прилог.

Тако и стигоше на домак дотичној вароши, после дугог путовања.

ГЛАВА ДЕСЕТА

Дотична власт.

У приповеткама се обично наше варошице називају: А*, Б*, В*, Г*, Д*, Ђ*, Е*, Ж*, З* и већ тако даље. Писац је овога романа претурио сву српску приповедачку литературу да види, је ли остало које слово из азбуке неупотребљено, те да тим словом он назове ову варошицу, у којој ће се дешавати будући догађаји. Па како није нашао, то му ништа друго не остаје но да је назове канцеларијским именом „дотична варош“.

У тој дакле дотичној вароши налази се, разуме се, и дотична власт, у лицу дотичног капетана за кога се управо не би могло казати, да је „дотични“ пошто га сви познајемо. Јер то је, брате, познати капетан Јеротије, који се јуначки носио са толиким комисијама и чије се име стално провлачило кроз све „дописе из унутрашњости“. У осталом, то не треба рђаво тумачити, јер је капетан Јеротије иначе уживао велико поштовање где год је служио. Он је за девет година службе, променио четрнаест срезова и при растанку с њим, сваки му је од ових срезова поклонио сабљу, а народ га испраћао до границе свога

среза, што смо ми Београђани за тим читали у нарочитој депеши која је гласила: „Данас народ среза Н*, испрати свога омиљеног начелника Јеротија до границе свога среза и при растанку поклони му, за савесну службу, сабљу. Честитамо срезу Р*, где је капетан Јеротије премештен, на оваквоме старешини каквога у њему добија.“ Истина, зли су језици говорили, да је то једна иста сабља, коју је он четрнаест пута добио (јер је сваки срез преко њега вршио набавку сабље из Београда) као и да је то један исти телеграм који је четрнаест пута он о своме трошку послао, али — зли језици никад се и не служе истином.

Најзад, могу зли језици говорити што хоће, главно је за капетан Јеротија да је он за девет година своје службе свега шест пута био истеран из ове и то увек за то, што се није слагао било са „програмом“ свога министра или окружног начелника, било са програмом Главне Контроле. У дотичном срезу он је капетан ево већ три месеца и народ је врло задовољан њиме а што је главно, он је задовољан са народом.

Дакле, тај капетан Јеротије седи једно јутро у канцеларији и разматра жалбу неке удовице против неког попа, а пандур уђе и пријави му кмета и свештеника села Прелепнице.

— Нека дођу, вели капетан, па остави акта на страну а диже главу и погледа у попа и кмета који тек наиђоше на врата (доцније ћемо видити за што и Јова дућанџија није допао).

Капетан Јеротије премери попа и кмета од главе до пете; јер их је знао само по чувењу а дотад му нису долазили ни за што.

— А шта сте ви дошли? — упита их најзад.

Како се кмет и поп нису раније договорили ко ће пред влашћу говорити, то се погледаше међусобно па обојица оћуташе.

— Што сте дошли питам вас?

Узе најпре кмет реч:

— Ми, вели, дошли у име једног детета, то јест, ...у име наше општине, која је ванбрачно родила једно дете... управо...

Кад виде поп да се кмет збунио, те ће својим објашњењем направити још већу бруку, муну га лактом да ућути, па сам настави:

— У нашој општини родило се једно ванбрачно дете, које не припада нама.

— За што не припада вама? — пита строго капетан.

— Његова мајка, као удовица припадала је нами — уплете се опет кмет а поп га наново муну лактом, па сам настави:

— Његова мајка је удовица а родом је из другог села, из Крмана, па онда то дете и припада тој општини.

— А колико има времена како је његова мајка удовица? — пита капетан.

— Тринајст месеца, ушла је у четрнајсти — одговори поп.

— А где је пробавила то време удовиштва? — пита опет кепетан.

— У нашем селу — вели поп.

— А ви сте је, разуме се, као добри људи пазили и неговали као сваку сиротицу?

— Како да нисмо, господине — одговори кмет, са уверењем да та заслуга припада општини а не цркви, те да је позван на то питање он да одговори а не поп.

— И, разуме се, као бедну и сироту, нисте је остављали ни гладну ни жедну, па сте је грешницу и обилазили да је припитате како јој је.

— Како да нисмо, господине — утрпава се опет кмет, и чисто му мило што господин капетан тако ласкаво мисли о општини којој је он председник.

— Ако, ако — вели капетан — то је лепо од вас. Него, кад сте тако пазили удовицу а ви пазите и њено дете и негујте га и обилазите га.

— Ама, господине, — поче опет поп — она је родом из Крмана.

— А, из Крмана? — пита капетан.

— Јес! — одговорише и поп и кмет.

— А за време од како је удовица, да ли су је обилазили кој пут кмет и поп крмански?

— Нису господине!

— Е, видиш, кој обилази удовицу тај подноси и трошак. Нећу о томе више ни речи да чујем, разумете ли? Тако како кажем, тако мора бити!

— То не може тако да буде — усуди се поп да рекне — ми смо донели и писмену жалбу, па ако је одбијете а онда молимо вас да нам дате и писмено решење, јер ћемо да се жалимо и вишој власти.

— Слушај попе — поче капетан врло озбиљно — немој да ме натераш да ти обријам браду, а ти кмете, припази се, јер ја се и онако домишљам да ти ових дана пошљем комисију.

Кмет и поп пребледеше и несмедоше да се погледају у очи.

— Мислите ви — настави капетан — не знам ја целу ту ствар; мислите ви, далеко је ваше село па нема ко отуд да ми јави.

И кмет и поп гледе у земљу и свакоме изађе пред очи Радоје Крња, цри, цри као гак, а шта му помисли свако од њих у души не дај Боже Радоју да га нешто то и постигне.

— Него знате шта — настави капетан — нисам ја баш тако зао и пакосан човек... људи смо, требаћемо се, и ви мени и ја вами.

— Тако је — ускликнуше обојица и разведрише мало лице а дигоше главе — тако је, господине, ми нисмо људи не знам да кажеш...

— Знам ја, за то ћу и да вам учиним једно велико добро, које не би свакоме учинио.

— Хвала ти, господине! — обојица ће у један глас, а кмет мал не пође и у руку да га пољуби.

— Е, видиш, послушајте ви мене; држите ви то дете код вас, као општинско дете, као сироче, па кад дорасте, лако је онда

— Тако је, господине!

— И немојте га носати овамо и онамо и слати га с актима, те да вам само пуца брука.

— Тако је, господине.

— А немојте заборавити, да сам вас спасао једне велике беде — настави капетан ударајући гласом на реч беда.

— Како да заборавимо, господине — одговара кмет љубазно.

— Е тако, а сад ајд идите.

Они се још један пут захвалише а поклонише се пет и шест пута па пођоше. Кад су били на вратима, капетан још једном добаци.

— Па немојте сад, чим пређете праг да заборавите да сам вас спасао једне велике беде.

Они се још један пут осврнуше и уверише капетана како то никад, никад неће заборавити а за тим се из среске канцеларије упутише право у механу, где су одсели али успут нити проговорише једно с другим нити се погледаше.

— · —

ГЛАВА ЈЕДАНАЈЕСТА

у којој мал није пукао по дотичној варошици глас да се поп породио.

Пре но што су поп, кмет и дућанџија улегли у дотичну варош, застали су да се договоре како ће и шта ће. Прво и прво, било је потребно да се реши ко ће унети дете у варош. Поп га тек није могао унети а, Бога ми, нису пристајали ни кмет ни дућанџија. После подуже препирке решише да поп узме дете и да га сакрије под мантијом.

Друго је питање било, шта ће с дететом док они иду код капетана. Ту решише да поп и кмет оду а дућанџија да остане у кафани и да чува дете. Купише успут још и једно шише млека и једну дрвену кашичицу, како би прихранили дете ако би заплакало.

Решише још да дете крију као змија ноге, како не би по вароши пукла брука, па с тога одмах, чим уђу у кафану да узму једну засебну собу и да се увек изнутра закључавају како не би ко нашиао.

Кад тако све уредише, улегоше у варош мирно. Једина непријатност која им се успут десила то је, што су срели поп Илију који таман да назове Бога а дете под поп Перином мантијом квекну, као да га је ко навио. Можеш мислити како се поп Пера узврдао те мал га не испусти, а поп Илија оде даље осврћући се непрестано и чудећи се у себи, шта би овом сеоском попу те место да назва Бога, а он дрекну као јаре.

— Биће, ујело га бесно псето! — закључи у себи поп Илија, па оде даље а прекрсти се колико да призове Бога те да од њега уклони што даље такву беду.

Кад уђоше у кавану, потражише одмах собу те ајд унутра и одмах се закључаше а поп стовари терет на кревет.

Кафеџији паде у очи да је поп унео нешто кријући под мантијом и да су се сва тројица одмах закључали у соби и тамо дуго шушкали али — слеже раменима, као да би хтео рећи: Нека их ђаво носи, шта ме се тиче!

За тим се дигоше поп и кмет те у капетана а дућанџија се опет закључа у соби и оста да чува дете. Како су се поп и кмет вратили од капетана, ми то већ знамо, а како је било Јови дућанџији кад му саопштише резултат, можеш мислити. Закљу-

чаше опет врата изнутра, седе свако на по један кревет, те стадоше да говоре тихо и да се договарају.

— Ја га вала, натраг у село не смем носити! — вели кмет.

— Па што си онда обећао капетану? — пита поп.

— Ја, је л'?... Ама, па како, брате, да му не обећамо. Да ми је казао да понесем сву децу из вароши, ја би их понео. Није што је строг, него некако уме — вели кмет.

— Јест, уме.... како да не уме! — додаје поп са резигнацијом.

— Мањ' да ти кмете то дете узмеш под своје! — вели полугласно и чисто кроз зубе поп.

— Је л' ја?! — исколачи се кмет. — Узми га ти, попе, под своје а не ја. Зар сам ја мало препатио у кући због тог детета, па још да га и под своје узмем.

— Е, онда ћемо да га вратимо у село, па ћемо га и даље издржавати као општинско дете — вели поп.

— А слушајте људи — на то ће дућанџија који ће сад први пут у животу да предложи нешто паметно — а како би било, да потражимо овде у вароши какву сироту жену па да јој плаћамо нешто месечно, а она да чува дете, те да га и не носимо у село.

Сви дигоше весело главе и погледаше у Јову дивећи се, као кад би гледали човека који је пронашао железницу. Јова се охрабри, па се диже са кревета:

— Ја тако предлажем а ви како хоћете!

— Е, Јоване, Бог те благословио! — вели поп.

— Та ти је паметна, Јово — вели кмет.

И сад наста даље шушкање. Договорише се да те вечери не иду у село, него да остану овде; да поп седи и чува дете а кмет и Јова да зађу по вароши и да нађу какву сироту жену, те и да је погоде.

Пре но што пођоше у варош кмет и Јова, оде Јова те купи још једно шише млека, да би се нашло попу те да прихрани дете ако би заплакало а за тим одоше, а поп се закључа изнутра.

Седео је поп боме и сат и два, па кад заспа дете а он се мало извуче из собе, по што закључа за собом врата, колико да протегли ноге. Изађе пред механска врата те да погледа лево и десно, иду ли кмет и Јова, јер му већ досади седећи сам закључан у соби. Још мало па ће и вече а њих још не беше ни од куд.

Стоји он тако пред вратима а приђе му механџија, неки омален, прљав човечић са грдно широким раскопчаним прслуком, који му је служио као капут.

— А .... овај .... је ли што год за продају, попе? — запита механџија, кобајаги немарно и направи се да гледи у небо а једним оком жмирка те погледа у попа, да му прочита што год с лица.

— Шта, брате? — пита поп.

— Па оно?

— Ама, које оно?

— Оно де, што се будиш; оно што си донео под мантијом, што држите непрестано закључано у соби — рече механџија па се загледа право у очи попу.

— А, није... учини поп... оно је онако... како да кажем... једна наша... наша приватна ствар или... боље рећи општинска ствар — поче поп да увија.

— Па јес, тако ће и да буде! — додаје механџија а само што се не подмигне, па онда настави:

— А мора да је и важна ствар јер, видим сваки час се закључавате и много се договарате.

— Па јест! — додаје поп кобајаги немарно, али у тај мах претрну па начуљи уши. Није се варао, он чу из собе Милићев писак, па као бесомучан одјури тамо, закључа врата за собом и поче да храни Милића млеком.

Механџија се већ одговорима поповим чудио, али га сад ово понашање попово толико изненади да он погледа за њим и помисли у себи:

— Аја, ово нису чиста посла!

Да је и он чуо писак детињи можда би му било све јасно, али он није чуо. За то пође за попом и дође пред врата његове собе да ослухне али се изнутра ништа не чу. Покуша и да пригвири кроз кључаоницу, али не могаде ништа да види. Врати се за тим у механу, па како већ настаде сумрак, нареди дечку да припали лампе; а он изађе пред врата вртећи главом, чиме је изражавао неку сумњу и зебњу.

Не прође мало, а њему се чело разведри, јер спази да се низ улицу право његовој кафани упутио Риста полицај. Риста је увек у то доба свраћао код њега на по чашу две вина, јер није имао обичај да вечерава, него увек место вечере попије по чашу две црна вина а после окрене бело и то пије као после вечере.

Механџија га узе на страну, и шапућући све му редом исприча шта је и како је. Рече му како се поп, кмет и дућанџија врло чудно понашају, како се једнако закључавају и договарају, како су донели нешто врло велико под поповом мантијом и то крију, како је он попа почео да припитује о томе, па чим је поп осетио да је он посумњао поп као суманут побегао и закључао се у соби.

Риста полицајац саслуша све то, размисли се, размисли се па ће рећи:

— Хм! Хм! То ће бити неки догађај!

Риста полицајац је увек и сваку замршенију ствар називао „догађајем.“

— То ће несумњиво бити какав догађај! — понови он, па рече кафеџији да му донесе једно вино од оних, које он није као вечеру, те да промисли мало.

Није му требало више до што је испио чашу и већ је био готов са размишљањем. Он зовну механџију и рече му да он, механџија, лупа на попова врата а Риста ће стајати крај њега, и да му ма шта понуди, да види хоће ли отворити. Риста се међу тим неће још јављати.

Тако и учинише. Риста оде све па прстима до собе број 3, а механџија приђе са свим слободно и чукну на врата:

— Кој је? — упита поп изнутра.

— Ја сам, кафеџија, је ли по вољи да донесем воде?

— Нека има — одговара поп.

— Али молим вас отворите — настави механџија — треба да вам дам убрус и сапун.

— Није потребно — одговори поп.

— Молим вас, отворите; ту су остале папуче једног путника који је синоћ ноћио, па их тражи.

— Не могу да отворим — одговори поп — ја ћу потражити папуче па ћу вам их изнети.

Кад свршише тај разговор а Риста и механџија измакоше од врата. Риста се полицај озбиљно забрину.

— Догађај, ово је несумњиво догађај — промумла кроз зубе и реши се да предузме све мере, да би сазнао тајну која мора да је врло велика и важна.

Он изађе у авлију кафанску, не би ли кроз прозор опазио што год, али је поп спустио завесе те се не могаше ништа видети. Ипак, завесе су покривале само доње прозоре а горње

нису дохватале, те ако би се на што год успео могао би завирити у собу. Одмах Риста, уз помоћ механџије призва сву послугу кафанску. Дође дечко из механе, извуче се арџија из штале који понесе собом и виле, навикнут да увек пође тако наоружан кад год се његова помоћ потражи. Дође и куварица, дебела и гојазна а опасана плавом брљавом кецељом, па онда штумадла општикана и бренована, са чистом белом кецељом, белим фусеклама и кадифеним црвеним папучама на ногама. Дође најзад и момак што чисти лампе, опасан половином џака место кецеље и забазди на петролеум, као да је сад из бурета изишао.

Риста им свима запрети да ћуте и укратко им објасни у чему је ствар; за тим нареди да се донесу једне мердевине, које прислонише уз зид крај прозора и главом сам Риста попе се горе, загледа кроз прозор па се најпре трже запрепашћен. Загледа за тим још један пут, прекрсти се три пут и са врха мердевина објави радозналим присутнима.

— Чудо, чудо невиђено.

— Шта је, забога? — питају сви одоздо а искривили главе гледајући у Ристу.

Риста се брже боље сиђе низ мердевине, позва све присутнике на страну, да неби под поповим прозором ларма̄ли, па им тихо а значајно рече:

— Поп се породио!

Можете мислити како је та вест утицала на присутне, као гром. Прво занемеше од чуда а за тим почеше да размишљају. Механџија одмах са поуздањем додаде:

— Ама ја сам приметио на њему порођајне муке и оно, кад он побеже од мене, мора да га је баш у тај пар снашло.

Штумадла цикну, као да ју је ко уштинуо:

— Убио га Бог — додаде — а он још јутрос, кад је прошао крај мене, намигнуо ми. Срам га било!

Момак што чисти лампе поче, од превеликог чуда, и сам да осећа неке грчеве у стомаку а куварица узе да се грува у груди, објашњавајући како је и њен муж, од како се она погодила за куварицу, почео нагло да се гоји. Једино арџија, остављајући виле, као посве непотребан инструменат за порођај, што рече:

— Ама људи, од куд то може бити?

Штумадла, која је „била по свету“ поче да објашњава како то може бити, она вели зна за још један такав случај а момак што чисти лампе на то доби још веће грчеве.

И док се тако послуга објашњавала и препирала, може ли то бити или не може, дотле је бриљиви Риста полицајац, праћен механџијом, отишао наоколо опет пред врата собе број 3. и сад је сам лупао у врата.

— Ко је? — запита поп изнутра.

— Требали вам каква помоћ? — пита Риста.

— Каква помоћ, брате, шта ће ми помоћ? — виче поп изнутра.

— Бабица можда или каква старија жена?

— Каква жена, ако Бога знате! — виче опет поп — оставите ви мене на миру. Ко је то што ме непрестано узнемирава?!

— Ја, полиција! — рече Риста свечано.

Таман он то изустио, а од некуд, као наручени стигоше пред врата кмет и дућанџија.

Они се згледаше и зачудише се шта се то овде, пред вратима њихове собе, збива.

— Јесте ли ви одсели у овој соби с попом? — обрну се сад полицајац к њима.

— Јесмо, — одговорише они.

— Па где сте били до сад, тражили сте ваљда какву жену која зна око деце.

Кмет и дућанџија, кад видеше да овај све зна, призна-доше, веле:

— Јесте!

— Па јесте ли нашли?

— Нисмо!

— И да сте је нашли — настави Риста — доцкан би било. поп се већ породио.

Кмет и Јова запрепастише се, па не знају да ли од све муке да се насмеју или да пропадну у земљу.

— Него дедер, отварајте врата да помогнемо човеку.

— Ама немој молим те, не треба никаква помоћ, — поче Јова, видећи да брука све више расте.

У том већ беху дотрчали и овде штумадла, куварица, арџија, онај што чисти лампе па и келнер оставио механу те и он дошао да види чудо.

— Ја, као полицајац наређујем да се отвори! — викну строго Риста.

То чу и поп изнутра, па кад виде да нема где а он отвори врата и сад цела она гомила груну у собу. Милић се раскоко-

тао на кревету па све гуче, таман почео поп да га преповија па кад поче ова брука а он га оставио онако гола.

Штумадла се прва пљесну рукама:

— Ју, како лепо дете!

— И како велико, као да му је две недеље — додаде куварица.

Поп и кмет и Јова само се згледају, па не уме нико да зине. Једва се кмет мало прибра па ће рећи полицају:

— Молим те, нареди свима да изађу, а ти остани овде да ти објаснимо шта је и како је.

Риста и учини тако, па седе а сви изађоше. Кмет најпре наручи четири кафе, па исприча све редом Ристи шта је и како је и како су дошли капетану да се жале и како их је капетан одбио.

Ристи сад тек беше јасно, да све то није никакав „догађај“, па се спријатељи са овим добрим људима и обећа им још. да ће он сам у јутру доћи да их одведе једноме врло вештом адвокату, који ће их научити, боље него ико, шта ће и како ће с дететом.

За тим остаде поп, онако уморан од бруке, да спава с дететом, а кмет, Јова и Риста изађоше у механу да пију.

Риста је, разуме се, свима објаснио да се поп у ствари није породио и да́ цела ова ствар није никакав „догађај“.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

АСТРОНОМИЈА

Нова звезда у Перзеју

Међу најинтересантнијим појавама астрономским у прошлој години, јесте откриће нове једне звезде у констелацији Перзеја. То откриће учињено је још у фебруару мес. пр. год. Појава тих нових гостију на нашем небу није никаква новина у аналима астрономије. Доста често се може чути о појави какве нове звезде, од којих се свака одликује неким нарочитим особинама, али их овај нови члан у Перзеју канда има врло много. Појава те нове звезде веома је интересантна и даје врло много материјала за испитивање према модерним средствима астрономије: великим телескопима, фотографијом и спектроскопијом[1]. Како су и ова средства знатно усавршена, дају нам наде, да ће се постићи обилати резултати — нови у науци астрономској, којим ће се открити тајна, којом се такве нове звезде јављају на нашем небу.

Прва нова звезда, о којој има података у историји астрономије то је она т. зв. Нова у Скорпији, коју је Хипарк открио у лето 134 године пре Христа. То откриће и нагнало је овог великог астронома да састави списак свих звезда, које су се онда виделе. То је један од важнијих „каталога звезда", једно огромно дело, које су доцнији па и модерни астрономи, наставили па проширили и на све друге звезде чији се број знатно повећао применом фотографије у астрономији. Од доба Хипар-

[1] Основи спектроскопских испитивања изложени су у књизи: Спектроскопија као метода за испитивање природе небеских тела од Ј. Михаиловића 1901.

кова, међу неколиким знатнијим новим звездама, ваља нарочито напоменути Нову у Водолији, која се појавила 1245 год. а била је сјајна као Венера; Нову у Касиопеји, коју је открио астроном Тихо Де Брахе 1572. била је сјајна као Венера у највећем своме сјају; Нову у Змијоносцу или Кеплерову, која се појавила 1604. и достигла је до сјајности Јупитерове. Те особите сјајности нових звезда у ствари су само привремене и трају само за врло кратко време!

За све то време прибележено је и неколико нових звезда од мање вредности, али које ипак нису без значајне у расправљању питања о природи њиховој. Две најновије нове звезде за доба наших дана појавиле су се: једна у констелацији Кочијаша 1872, а друга у Персеју фебруара 1901. Оба та открића учинио је астроном г. Андерсон.

Овде ћемо показати неколике резултате о последњој у колико су они добивени испитивањем кроз годину дана.

За време њеног открића г. Андерсон је оценио да јој сјајност величине 2.7. Канда је та сјајност била готово сасвим привремена и трепутна, јер је никако нису могли опазити познати астрономи г.г. Шваб и Пласман, који су пред само откриће те нове звезде врло пажљиво посматрали чувену променљиву звезду Алгол као и остале звезде у констелацији Персеја. Шта више, никакав се траг те нове звезде не види ни на фотографским снимцима, које је — баш из тог небесног предела — добио г. Станлеј Вилијамс 20 фебруара, а на тим су се снимцима виделе све звезде до сјајности величине 12.

Може се дакле сматрати да је величина сјаја те нове звезде на дан 20. фебруара — дакле у очи самога открића — била још ниска, испод 12. величине. Од открића њеног па до фебруара 23. њен је сјај већ толико порастао, да је тада била величине 0.0, дакле много сјајнија и од Козе (Капеле), која је једна од најсјајнијих звезда I-ве величине на нашем небу. То је био њен најјачи сјај. Од тога дана њена је величина опадала али без великих прелаза по јачини сјајности. Сјајност јој је до извесних граница расла и опадала све до јуна месеца пр. г. кад је постала 6. величине па се више није мењала.

Спектроскопска испитивања те нове звезде показала су неколико интересантних особина њених.

Пре свега спектар јој је континуиран и простире се преко љубичастог дела; на њему се виде широке веома сјајне и тамне

пантљике, које одговарају линијама водоника. Велике промене запажене су 24. фебруара: танке тамне линије појавише се у широким сјајним пантљикама, које постадоше још сјајније; тамне се пантљике сузише а на неколико места поделише се у две и више пантљике. Почев од 19. марта та је звезда показивала два типа спектрална: један нормални — као што га назива г. Пикеринг — који се појављује са најјачом светлошћу те звезде; спектар континуиран и релативно проширен у коме водонične линије заузимају своје нормалне положаје; други спектар, назван особени, такође је континуиран, одликује се тиме што је релативно мало проширен, што показује јако нагомилавање сјајних линија, што готово никако и нема тамних линија и што се опажа померање свих водоничних линија. Тај особени спектар појављује се кад је звезда у најмањем сјају. Изузетно 12. и 13. априла, када је звезда имала сјај 4.6 величине — видела су се оба спектра.

Померање спектралних линија мерио је врло тачно г. Сидграв на опсерваторији стонихиртској. По принципу Доплер-Физовом кад се то померање сматра као израз брзине кретања звезде г. Сидграв је определио да се звезда креће брзином од 1583 километра у секунди. Ну како је врло тешко појмити тако огромну брзину кретања материје, могао би се потражити и други какав разлог, којим би се могле протумачити оне заиста чудновате промене у спектру те нове звезде.

Г. Флеминг је констатовао 19. јуна да се фотографски снимак спектра нове звезде у многоме слаже са спектром небулоза. То је у осталом и општа карактеристика свих њених колега, свих нових звезда.

У томе се баш и појављује једна веома значајна ствар по науку. Г.г. Антониади и Фламарион фотографишући ту нову звезду 19. и 20. августа, опазили су око ње, а на плочи фотографској, слабу, врло интересантну маглинасту ореолу. То је у скоро за тим потврдио и г. Волф на опсерваторији потсдамској. Г. Ричи, фотографишући ту нову звезду 20. септембра помоћу великог телескопа Јеркове опсерваторије, добио је после експонирања од 3ᶜ и 50ᵐ слику необично фине небулозе, која спада у врсту т. зв. спиралних небулоза, код које се виде местимице гушћа и сјајнија места. Г. Перине добио је 7 и 8 новембра, на Ликовој опсерваторији, нову фотографију те небулозе, за време експонирања од 7ᶜ и 19ᵐ. Упоређујући те две фотографије опа-

жају се необично велике промене, које су се десиле са том небулозом од септембра до новембра пр. год., а нарочито у положају саме небулозе. Том приликом је несумњиво констатовано обртање њено. Још само нису у свему на чисто са правцем њеног кретања и обртања, али се као поуздано зна да се кретање њено не врши у радијалном правцу, већ у спиралном. По одредби г. Перинеа, њено померење не би било мање од 11'' т.ј. 660'' годишње, а то је померање у толико интересантно, што до сада највеће констатовано властито кретање код звезданог света није било веће од 9''. Усвајајући да је паралакса те звезде 0.01'', одређено је, да брзина којом се звезда преноси кроз васионски простор износи на 300 хиљада километара у секунди т. ј. брзином светлости!

Ето у томе су главне одлике нове звезде у Перзеју. Да би се пак могла извести тачно сва објашњења тако чудноватих прилика у животу тог новог члана на нашем звезданом небу, морају се прикупити још неколики подаци, јер све досадање теорије, којима би се то могло протумачити — показале су се као недовољне.

J. Михаиловић

МЕТЕОРОЛОГИЈА И ПРИВРЕДА

Пуцање противу града

Сада је већ цѣлом свету позната ствар о употреби пуцања противу града, који разорава пољопривреднику све што с тешком муком одгаји преко године. Неколики резултати тога пуцања, где се оно изводи с планом и с достојном озбиљношћу, уливају извесне наде у успех, само још научна теорија о томе, према досадањим резултатима, није казала своју реч и канда је још за неко време неће ни казати у прилог досада извршених проба. Свакако мора се признати велика заслуга ономе, који је први дошао на мисао, да тим средством пркоси природи. Да се код пољопривредника јако осећа потреба одбране противу града, ма на који начин, најбољи је доказ већ и та појава, што се одмах, по започетој употреби нарочитих топова противу града.

на врло много места инсталирале читаве батерије тих топова, нарочито у пределима, где је виноделље главни привредни артикал и у пределима, који су изложени чешћим ударима града и туче.

Та идеја, у осталом, и није тако нова. Трагови су њени врло давнашњег порекла. Нико и не памти од када датира веровање, да се звуцима може што год повољно утицати у одбрани противу града, као да звучни таласи могу спречити развиће непогода и спречити развиће градних зрна, која пустоше све што се нађе под непогодским облаком. Отуда и код нашег народа постоји традиција, да се — кад град почне падати и непогода стане претити — звони, пуца из пиштоља, пушака, шта ко има. У Риму је на пр. 1527 г. употребљавана и нарочита артиљерија противу града, па и сам Араго, чувени француски астроном, изнео је једну нотицу 1838 г. о употреби разних звучних средстава у одбрани противу града. Опажено је, на пр. да су ноћи после великих дневних битака, давале необично јаке и обилате пљускове, а нарочито лети. А опажено је и то, да су кише много јаче после великог пуцања топовског у некој околини. Ну то су све подаци тако малобројни, да се не може ништа поуздано закључити о некој узрочној вези између пуцања и појаве кише и т. д. Тек од 1896 г. отпочети су систематичнији огледи са пуцањем противу града у Виндиш-Фајштрицу у Штирској. А како се једва чекало ма и на најмање успехе тих огледа, види се по томе, што је одмах постављено на 56 станција. Италија није много чекала на те пробе, јер је кроз три године већ организовала на 1600 станција. И Француска је пошла истим путем, само је она у томе поступала много смотреније; до душе, ту градобитност и није тако честа и онако жестока, као што је у неким пределима у Аустрији и Италији, где је она готово нормална и где често падају градна зрна велика као песница. Разуме се по себи, да је упоредо са развићем осећања потреба оваке одбране и са оном нервозом, којом се обично дочекивао и прихватао сваки успех њен, ишло је и усавршавање самог оружја противу града. На конгресу у Падови већ је било на 84 различита модела градних топова. А што је најинтересантније у тој ствари, то је, што се још ни дан дањи на чисто не зна, који је модел најбољи.

Оно што то питање највише кочи и што чини да се управо не зна које је средство противу града најбоље — то је оно,

што се још не познаје ни сама природа града, нити су довољно протумачене прилике, које повољно утичу на стварање града. Кад би се то знало, онда очевидно, најбоље средство противу града било би оно, које би тако утицало, да се спречи само развиће града. Тиме би опасност по пољопривредника била отклоњена на најбољи начин. Ну било какве му драго околности у којима се град ствара, кад се већ он створи у облаку — тада га ништа не може спречити да се изручи над каквим пределом, а још најмање то може отклонити пуцањ из прангија или топова, или пак ударање у звона и т. д. каква се средства обично предузимају кад већ градна зрна почну зврцати на земљу. Још и данас има неких поборника идеје да се врло јаким звуцима, пренесеним у саме градне облаке може изазвати извесан неред у облаку, те тако променити процес стварања града. Други опет много полажу на то, да се таласање ваздуха механички преноси до извесне даљине од топовских уста до у облаке, које, на неки начин, чисто механички „раздувава“, да се тако изразим. Међу тим, колико је садања наука могла ући у то питање, може се рећи, да су сва та мишљења у опште врло наивна, баш због тога, што нам још није позната природа стварања града и што се бар толико поуздано зна, да стварање града ни најмање није појава механичке већ чисто физичке природе. Ништа се још поуздано не зна ни на којој се висини од земље град ствара — не знамо, дакле, ни даљину тога нашег „непријатеља“, а овамо организујемо читаву топовску борбу противу њега! Ето то је, у главном, слика данашњег стања питања о топовској одбрани противу града.

То је у исто време и разлог, да не треба одмах трчати и оберучке прихватити у пракси моментане новине о којима наука није дала никакву реч, или је даје с великим ограничењем, које није далеко од праве опозиције. Према увођењу тих новина ваља бити веома смотрен, да се једног дана — кад наука буде исказала свој дефинитиван суд — не морадне ићи сасвим другим правцем у питању о одбрани противу града. Из досадањих проба са топовима противу града, пољопривредници не могу очекивати озбиљне помоћи у оноликој мери, у колико би то заслуживале њихове лепе жеље да од пустоши сачувају своју тековину у пољу. То ће тако бити све док метеорологија, која данас још само пробе чини са тим појавама, не буде показала привреднику прави пут којим му ваља ићи. За то метеоролог и

привредник треба да иду и раде сагласно: први да научним путем дође до искуства, а други да се у практици умедне користити њиме.

За сада је дакле и сувише рано изрећи свој последњи суд о ствари, која је још сувише мало позната. Међу тим ваља искрено поздравити сваку нову победу мисаона човека над суровостима природе, па и идеју о пуцању противу града и пожелети, да се тим путем дође до сазнања саме природе те појаве која пустоши свеколика поља немилосрдно, и противу које је човек, разноликим интересима свога благостања, упућен да се бори и — кад-тад — победи.

Ј. Михаиловић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Methode und Hilfsmittel der Erforschung der vorhistorischen Zeit in der Vergangenheit der Slaven. Von Eduard Boguslawski. Vom Verfasser vermehrte deutsche Ausgabe. Aus dem Polnischen übersetzt von Waldemar Osterloff. Berlin. Verlag von Hermann Costenoble. Цена 3 марке.

Оригинал овога дела изишао је 1901. године. Писац му није новајлија: почео је он, како му преводилац каже, писати још 1868. г., али му главни рад пада г. 1888., кад издаде прву књигу Историје Словена; па даље, г. 1891. Теорију о именима на —awa; 1893. Почетке илирске Хрватске, а 1899. и другу књигу Историје Словена. О овоме делу реферовао је берлински проф. А. Брикнер у Јагићеву Archiv-у књ. XXII г. 1900., а осем тога исте године написао је он о њој „обилазећи и забашурујући истину“ и особену рецензију „или боље питерарну пасквилу“ у XIV књ. Kwartalnik-a Historyczn-ог. Г. Богуславски му овом књигом хоће да одговори, т. ј. готово само понавља у изводу оно, што је већ рекао у Истор. Слов. и Теорији имена на —awa, па тврди да и после Брикнерових приговора остаје при ранијем свом мишљењу. Остерлофа је пак побудило на превођење, како сам каже, „нипошто заиста оригинално схватање порекла словенског, богатство у идејама, као и увек консеквентно провођење њихово“, а још и то, што се дотиче и историје Немаца, на чију прошлост ова књига „баца нову светлост.“

Међутим сва та новина и оригиналност у томе је, што Богуславски заступа старије, застареле, погледе на историју словенску, оне којима је основна идеја аутохтонство Словена у земљама у којима се јављају у историји, у средњем веку: оне по којима се, по-

лазећи од те основне идеје, утврђује она свакојаким етимологисањем према потреби: оне што их је у нас и за нас онако ватрено бранио на пр. пок. Милојевић. Писац сâм констатује да међу научницима има по овој ствари две школе, које он отприлике овако карактерише: Прва је старија, аутохтонистичка, више словенска него немачка, и ако у њој има доста и Немаца (наводи имена), јер се они одликују непристрасношћу, темељитошћу, правичношћу па често и (благо)наклоношћу према Словенима. Од Словена из те школе нарочито истиче старије, Љељевеља и Шафарика, који се одликују темељитошћу и самосталношћу у истраживању, поред Шембера и других млађих, који се називљу словенском школом. Друга је школа млађа, више немачка него словенска, „берлинско-аустријска“ како је он прво крстио, „немачка“, како је зове „словенска“ школа. Она има јасно изражену антисловенску, немачконационалну политичку тенденцију. Немци из те школе одликују се мржњом на Словене, полит. и национал. тенденцијом, омаловажавањем научника из прве школе, а Словени оскудицом самосталности и зависношћу од туђих погледа, непрестаном тежњом да задовоље споменуте тенденције (у чему је Миклошић на пр. претерао сваку меру), догматизмом, псевдокритицизмом, т. ј. некритичношћу и избегавањем полемике с противном школом. Словени су се груписали око Јагићева, брижљиво уређивана али на погрешну основу постављена, Archiv-а, и још неких часописа на слов. језику (на пр.: Věstnik slovanské filologie a starožitnosti). У њој је поред Јагића и других и А. Брикнер, „германист и германизатор par excellence, који пише жучно, у злој намери, mala fide, нечасно: пише о стварима које не разуме, у којима није стручан, служи се Миленхофовим заблудама, а непосредних извора из прве руке никад ни видео није“. — Ето то је заиста ново и оригинално, а изнесох све то, и ако се чини узгредним, баш за то што није за г. Б. Писац би хтео да себе издвоји ван споменутих школа, вели за се да стоји међу њима, у средини. Са словенском се слаже у аутохтонству Словена, а с немачком у томе да Свеви нису Словени, али опет с додатком: да је име Словени одн. Славени изведено од имена германских Свева одн. Свава (каоно сладак — svavis) који су га првима натурили као освајачи. Али је то неслагање са старијом школом готово само у томе, иначе је у свему вредан и ватрен ученик њен, и бољи него што мисли.

Не могу нити хоћу детаљније реферовати о овој публикацији Богуславског, јер ова рубрика у Делу није намењена забави; покушаћу само да у кратко изложим о чему расправља, а ради илустра-

ције рада његова између ово или оно што би се нешто више тицало нас овде на југу словенском.

У првој половини књиге излаже писац, каква треба да је и каква је његова метода у истраживању преисторијска времена у прошлости Словена, и с помоћу којих се наукâ постиже то. То је главни део књиге, која је по њему и названа. Помоћне науке су: лингвистика, етнографија, социологија, археологија; метода: међусобно упоредити резултате све четири ове дисциплине, утврдити једновременост резултата њихових на свему простору који Словени заузимаху у историјско време, оверити их и потврдити подацима писаних или предањем сачуваних историја (на пр. Нестор). То је све лепо и красно, само се не мора у напред знати да ће се тиме доказати аутохтонство Словена, као што то зна писац, те мора, према тој потреби, удешавати, прекројавати и сасвим извртати резултате споменутих помоћних наука, нарочито грешне лингвистике. Извођења на основу њених резултата јесте, по Богуславском, најјаче оружје, али је оно на жалост у његовим рукама баш најслабије. Пријатно сам се забавио читајући све што је писац написао о овом питању, али после зажалих за временом, па да бих сачувао читаоце Дела, волим дати и овакав, готово никакав, извод, кад већ не бих могао кратак. Ономе, што би баш хтео да се ближе упозна с резултатима до којих је дошао писац, саветовао бих да прво прегледа Alphabetisches Sachregister (и без Ergänzung-а). Биће му доста!

Другу половину књиге чине 6 додатака, 5 о посебним питањима: 1) ко је назван Пјастом; 2) беху ли Карпиди Хрвати а Сармати Срби и ко их пресели у Илирију, 3) ко су претци Бавараца; 4) беше ли глагољице у Далмацији за Гота од г. 488—536; 5) ко је основао норманску државу у садашњој Русији и беше ли кнежевства кијевског у г. 839: а у 6. додатку показује ко је у праву: он или Брикнер. За овим, а пред облигатним пописом скраћеница, извора и писаца, има азбучним редом сређен регистар свега о чему се расправљало, с допунама и детаљнијим етимологисањем, довољан да сâм собом тачно представи вредност свёга дела и даде одговора на свако истакнуто питање, а нарочито — на шесто.

Прећи ћу преко непарних питања која за нас и немају интереса, а у којима се право и не разбирам, те их остављам историчарима (ма да толико осећам, да бар у првом опажам ону исту критичку методу која се у нас огледала у радовима П. Срећковића или бар Ив. Павловића), а покушаћу да изнесем све што у парним има новога, оригиналнога и интереснога за нас.

У другом додатку има ово: Већ је Шафарик назирао у Карпи(ди)ма Словене, али и не слућаше на Хрвате, јер је и он слепо веровао Константину Порфирогениту, у чије тако позно причање о досељењу Срба и Хрвата за цара Хераклија ни сад нико не сумња, и ако за тај догађај не знаду византијски хроничари из времена Хераклијера. Исто тако нико не опази да Константин у причању о г. 449. место Хуна узима Аваре, о којима се у то време не може ни говорити. (А ко ли доказа нашим историчарима Љ. Ковачевићу и Љ. Јовановићу, те они у својој Истор. Срп. Народа, књ. 7. С. К. Задруге на стр. 17 лепо помињу Хуне?) Ето тако је исто Константин побркао цара Хераклија из VII в. с римским царем Херкулијем из III в. То је после Dümmler уплео у причање о Аварима, тврдећи да су они дали повода досељењу Срба и Хрвата, на то мало промењено прихватише сви доцнији научници словенски, и чешки, и руски, и пољски, па и хрватски (Рачки, Јагић, Маретић). О свему је томе опширније расправљао у Истор. Словена, овде даје само извод. Потврде своме мишљењу налази у овом: а) цар западног дела Римске Империје, Максимијан, назва се г. 286 Херкулијем; б) њему припадаше горња Панонија т. ј. данашња Хрватска, у коју он г. 295 пресели Карп(ид)е, којих је неки део већ и Аурелијан преселио; в) Константин је побркао Хераклија и Херкулија због сличности у именима; г) име Карпиди или Карпи и по наставку (!) и по основи потпуно је идентично средњевековном имену: Charvati или Chorvati. У Sachregistr-у тумачи тај преображај према у лингвистици познатим променама гуттурала **к** и **х**, лабијала **п**, **б**, **в**, и, у наставку, дентала **д** и **т**. Како то лако протумачи, али како се то лако исто тако вероватним „лингвистичким тумачењем“ може и поколебати! На пр. овако: Зна се да се слов. х развило из **с** (то зна и г. Б.), а ето он сад наведе промену лабијала **б** и **в**, па шта би онда још сметало тврђењу да је име **Хрват** изведено од **Србин** („корен је главно“) кад се зна да је то један и исти народ, кад и визант. историчари реку „Хрвати или друкче Срби“ и обратно? Остало што треба надовезало би се према потреби — и теорија готова! — За Србе утврђује писац ово: а) Са Карпима се 295 г. доселио и један део Сармата, који су долазили и 332 и 334 и одмах по смрти Атилиној и пропасти царства хунског 453 г.; б) Беука и Бабај, краљеви Сармата по Јорнанду, то су она два брата, два краља Србима, што их спомиње Константин; в) они Сармати, што становаху с обе стране Дунава и којима 472 г. Готи отеше Београд, претци су Србима; г) тако и они што им године за том отеше Готи Ниш; д) па и они што узнемираваху Готе

488 г. на путу њихову у Италију из Мезије кроз Срем и Панонију: ђ) име Сармати лингвистички је сасвим идентично имену Срби. Ту додаје да су Хрвати и Срби, т. ј. Карпи и Сармати, донели у Илирију — штокавштину, која се отада почела мешати са старијим говором у Илирији, са — чакавштином. У Sachregistr-у тумачи постанак имена Срби из Сармати, позивајући се на промену лабијала **б** и **м** додајући да је наставак (at) отпао. (Ех да је још знао да се место Срби баш у Далмацији забележило и Срми!) Па да сад опет нема права који патриот хрватски, те, позивајући се на већ поменуто **х** из **с** и промену лабијала, не изведе од Сармати — Charvati — Хрвати, који још не би ни наставка изгубили! А већ историјских потврда нашло би се ваљада. И тако би тим и таквим етимологисањем сабравши и његове и моје изводе дошли најзад и до ове теорије: Карпиди = Сармати = Срби = Хрвати. Али збиља, баш да је потпуно тачно оно што Б. каже о постанку имена Хрвати и Срби, тачно и необориво, чиме би он доказао оно друго, главно: да су Карпи и Сармати Словени и претци Србима и Хрватима, а не да су им само позајмили име каоно Севи Словенима, што он заступа?

У четвртом додатку каже о глагољици ово: У време доласка Хрвата у данашњу им домовину (према горњем) имала је у Илирији једна буквица, која се звала — глагољица. За св. Јеронима мисли да је поред латинског знао и народни језик у Илирији (чакавштину?), али се не може доказати да је на њему што и написао. Ако је он, што је врло вероватно, имао каква нама непозната односа са глагољицом, у толико пре што је она и поникла у Илирији, ипак јој он није творац, јер је она постојала много пре њега. Није она поникла ни из грчке буквице, ни одмах после смрти Јеронимове (Линхарт), ни у IX веку (Тајлор, Јагић), нити је поникла из албанске (Гајтлер) — остала извођења (Абихт, Вондрак, Молер) спомиње у напомени, и Милерово надовезивање на авестичку буквицу као да му се највећма свиђа — него има нама непознато почело и резултат је постепена развијања и преображавања, уз то је реформована и попуњена доцнијим додацима. У глагољици је већина (?) писмена оријенталских, која јој дају оригиналан, од грчке буквице различан, карактер. Оваква каква је, на први се поглед види, да никако није могла постати у IX веку. (Богуславски и на другим местима пресуђује по првом, општем погледу, на пр. о аутохтонству јужних Словена према њиховим говорима). Сличност у неким писменима с грчком и латинском буквицом не значи да је глагољици постала из њих, него да им је свим трима исто врело — феничанска буквица, а посредна

форма, и ако не искључиво, у рунама. Глагољица пак има несумњиве везе и са Улфилином готицом. Али је и готица као и ћирилица млађа од глагољице, што се види по реду бројних значења код писмена: у глагољици непрекидан, оригиналан, у оним двема према грчкој буквици. Улфила је своју буквицу саставио тако, што је руне прекројио према грчком алфавету. Имена писменима задржао је из руна, и та баш имена и показују везу између глагољице и готице, пошто и у глагољици има писмена са именима из руна (наводи у напом. према Шаф.) и то већи део, а мање их са грчким или словенским. Он се домишља и кад су глаг. писменима дата та имена: од г. 488--536. кад су Готи држали Далмацију. (Ето, кад би сад био убеђен у све оно у што је г. Богуславски, не бих ни ту дао првенство Германима и доказао бих оригиналност имена слов. писменима. Та она нису онако измишљена или позајмљивана, него су смишљено давана: по неколико њих редом чине реченицу која има смисла, а то ради лакшег памћења реда, што би већ показивало на већу старину, на првобитну буквицу, у којој су имена писменима морала бити тако некако удешена. Ето на пр.: аз буки веде глагол(ати) добро = ја добро знам писмена говорити: ест живети зело земљи = жестоко је живети на земљи: на тек како људи мислите, наш (је) он покој и т. д. где може, а где не може, одбиј на доцније кварење!) Ћирило је само творац глаг. књижевности, а буквицу глагољицу је само открио и осталу свету, он је био само „Колумбо глагољичин“. Па да после свега тога још више не поверујеш Јагићу, Вондраку и др!

У шестом додатку полемишући с проф. Брикнером понавља у 11 тачака своја ранија тврђења и изјављује да остаје при њима (Хелвеција — Хелмеција од helm = хум, брдо: Schweiz од Svitia, Svites — како се налази у средњем веку — а то као Switeź, како се зове једно језеро у Белој Русији: Eudosii — Дошани, Carini — Украни [исто име, само метатезом промењено]: Reudigni — Редигост, Редари; Kalukones — Коледици, Mugilones — Гломаци [могила — гомила]; Дунаву дали име Словени и т. д.) и у 12 карактерише Брикнера као човека и научника, што сам већ напред у главном изнео. У овом се додатку непосредно и нас тиче расправљање о имену Влах.

Ту се казује ово: Брикнер (по Миленхофу) наводи да је то име првобитно гласило у слов. Волх а то је од немачког Walh, што је још у Англосаса значило Келта а доцније Римљанина, а немачка форма долази од келтског Volca, како су они звали једно племе суседно Немцима. Богуславски на против тврди да је то име првобитно словенско: Словени су тако звали Гале. Основна форма била је Валах, па Валх

на Влах (према његовој и у лингвистици новој теорији: пелена, пелна, плена, где прва периода одговара арискоj, друга литавско-словенској а трећа прасловенској!). Пита Брикнера: на зар су од Немаца и Срби узели име Стари Влах и Моровлах? За ово друго име наводи доказ из Дукљанинове хронике, која то име тумачи са nigri Latini, и из Хрватске кронике „од које је Дукљанинова само латинска прерада“ (и после Црнчићева издања!), где стоји carni Latini. Тако су назвали Латине, јер су збиља црномањасти, за разлику од правих Гала, који су плави. Стари Влах односи се на Гале, наиме Скордиске, а оно стари упућује на то, да су Словени, аутохтони на том земљишту, сачували спомен господарства галског, те су њих разликовали од нових Влаха, Римљана. Најстарија форма тог имена Валах или Волох потпуно одговара имену Galus јер за **х** из **с** зна се, а промени **г** — **в** има такође довољно потврде.

Још нешто само. О Истоку и Управди остаје на старом и поново потврђује извором Vita Justiniani, која је „превод с илирском глагољицом писаног дела од попа Богумила, и то свакако чакавштином“. Јагић га није могао уверити у неаутентичност тога дела, јер и нема доказа, те он остаје тврдо убеђен да је дело „аутентично и постало свакако још за живота Јустинијанова“. Сматра да је по историјској вредности ebenbürtig Дукљаниновој хроници, и ту му се мора признати да се није много преварио.

Београд, априла. **Д. К.**

Је ли за Србију университет прека потреба. Од Д-ра М. Јовановића Батута, ректора Вел. Школе. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. 1902. 8° стр. 30.

Треба ли нам универзитет? Од Д-ра Свет. Радовановића. Београд. Доситије Обрадовић — штампарија Аце М. Станојевића, 1901. М. 8°. стр. 14.

Мисао о оснивању српскога университета није нова. Она се јавила скоро пре пола столећа, па се на њену остварењу почињало и радити. Али за онај мах ова мисао није могла бити и у дело приведена. У Србији и осталим српским земљама низали су се догађаји за догађајима, врло крупни и врло судбоносни за будућност нашега народа, да се није могло, упоредо с тим, приступати и оства-

рењу мисли о српскоме универзитету. Тек пре десетак година поново је у нас покренуто питање о оснивању универзитета у Београду, и од тога времена ово питање појављује се у јавности, за њ се заинтересују сви највиши кругови у земљи, и већ се очекује на законодавну одлуку о остварењу мисли о српскоме универзитету, па, као и многа друга питања у нас од општег значаја, нечујно се повуче, о њему се све мање говори, док се за кратко време и сасвим не заћути о њему. Тако је до сада бивало неколико пута. Појави се најживље интересовање за наш универзитет, за њ се заинтересују, врло заинтересују и најмеродавнији фактори у земљи, образују се и нарочите комисије за проучавање тога питања и спремању законскога пројекта о универзитету, и кад се све то повољно сврши, онда какав ситан разлог, или чак и сама једина реч кога нашега виђенога јавнога радника све то за тили часак одува, и питање о српскоме универзитету скида се, нерешено, с дневнога реда, и предаје се забораву за годину две.

Сад је опет истакнуто питање о универзитету. О њему је било много говора и о јавности нашој, за њ су заинтересовани најпросвећенији кругови у нас, на његову решењу раде наши државници, па опет страхујемо да и овога пута решење овога питања не буде одложено „на боља времена“. Овога ради и хоћемо да читаоце нашега „Дела“ упознамо са садржином двеју књижица, чиј натпис горе исписасмо, а које је изазвала поново кренута мисао о оснивању универзитета у Београду. У обема се врло разложно доказује потреба српскога универзитета.

У првој књижици је посебице из јануарске свеске „Просветнога Гласника“ одштампан овогодишњи светосавски говор ректора и проф. Вел. Школе др. Милана Јовановића — Батута.

Др. Батут говори о потреби српскога универзитета и износи пуно разлога, којима несумњиво утврђује, да је доиста за Србију универзитет прека потреба.

Већ сâм тај факат, што је Србија данас једина независна држава у Јевропи, која је без универзитета,[1] доста јасно казује, да је прека потреба да се и у овом погледу што пре изједначи са осталим јевропским државама, кад је и иначе већ, многим својим другим јавним установама, стала напоредо и с напреднијим и већим државама у Јевропи.

[1] Изузимајући Црну Гору, која је и мала и сиромашна, а и потребу за највишом спремом својих синова може подмирити на универзитету у Београду.

Истина је, ми имамо Велику Школу, која данас и по своме садашњем уређењу, и по наставним снагама и средствима, и по резултатима свога рада, мало заостаје иза страних универзитета. Али то је опет школа, није универзитет; а данас „и на културно-просветном пољу не може се више без имена и спољашње етикете", чему је најбоља потврда то, што су у Немачкој, приморани сличним поступком у другим земљама, чак и у техничким школама завели докторске испите, да би им тако дали што више значаја. И из ових разлога потребно је да Србија што пре добије универзитет, место садашње Вел. Школе.

Један је разлог подизању Вел. Школе у универзитет и у томе, све и кад би се ова и могла својим уређењем у свему другоме потпуно изједначити са универзитетом, што само име школа претпоставља просветни завод, у коме се ученици спремају непосредно за извесан позив у животу, те им се и износе само утврђени научни резултати, а у универзитету се ученици спремају и за самосталне научне раднике, те је, овога ради, као природно, да и начин рада мора бити друкчији у школи а друкчији у универзитету: у школи се слушаоцима само казују утврђене научне истине, а на универзитету поред овога наставници „и уменим разлагањем и претресањем, и практичним радовима упознају своје ученике са путовима и методима, којима се долази до научних истина". А поред тога још, претпоставља се, „у школи је ограничење и запт, у универзитету самосталност и слобода. У школи се сабира знање, у универзитету тече се уз темељно знање и способност за самостално истраживање, за самосталан научни рад".

Ваља имати и то на уму, да су Србији врло потребни научни радници, а они могу постати само на универзитету. А да не бисмо губили ништа од своје индивидуалности, ти се радници не смеју спремати на страни, далеко од свога народа, на туђим универзитетима, и зато треба што пре подићи универзитет у Србији.

Наш универзитет био би и јако културно и просветно оружје у борби за политичку и економску превласт, о чему нам јасно говоре и многобројни универзитети у разним крајевима сада уједињених Немачке и Италије, чијем су уједињавању не мало помогли они. А то потврђује и тај факат, што се вешти и мудри државници и политичари служе универзитетима као ваљаним средством за своје политичке циљеве, као што на пр., из истих разлога, Аустрија сузбија напредовање већ отворених словенских универзитета, а смета отварању нових, у словенским земљама у Аустрији и Угарској.

Др. Батут изводи разложни закључак: да ми више не смемо остати без университета као средишта за највишу наставу, ако нисмо ради да доведемо у питање интересе наше државе и нашега народа.

У књижици проф. Радовановића говори се о истоме питању, о коме говори и др. Батут, само краће, те и концизније, а износи се и друга аргументација.

Проф. Радовановић прво износи у најкраћим потезима, сасвим летимично, историју наше Вел. Школе, па одмах прелази на изношење разлога, којима, као и др. Батут, утврђујена пред истакнуту поставку, да намиа у стини треба университет. Он у главноме износи ове разлоге:

Наша Велика Школа је још непрестано завод, у коме се поглавита пажња обраћа на саопштавање научних резултата, а нама треба научни центар, у коме ће се слушаоци, поред овога, уводити и у са̂м самостални научни и стручни рад, те да се не спремају само за чиновнике појединих струка у државној служби, но и за самосталне раднике на научном пољу.

Самим тим што стварају и самосталне научне раднике, университети су се показали и као најјачи центри за националну и научну и у опште културну самосталност; а нама је баш и потребан такав центар.

И у погледу уређења нама је потребан друкчији највиши просветни завод, но што је наша Вел. Школа. Наша садашња Велика Школа је, по свом садашњем уређењу, комбинација француских и немачких университета, али с непотпуним задатком, а нама је потребан завод с пуним задатком, па ма имао, као и садашња Велика Школа, само три факултета.

Университет има и више угледа но Вел. Школа, а нама и треба школа већега угледа, поред осталога већ и саме школе ради.

Напослетку, закључује проф. Радовановић, највиши просветни завод с именом и уређењем университета потребан нам је и из политичких разлога. Јер Србија је једина самостална држава у Јевропи (изузимајући Црну Гору), која још нема свога университета, а без университета нема потпуне културне самосталности.

И једна и друга књижица заслужују да буду пажљиво прочитане. Да ако оне помогну, да се бар овога пута избегне то, да се на једину реч каквога нашега политичкога радника ово тако важно питање, о университету, опет одлаже за неодређено време.

ч

Песме Дим. Глигорића (Сокољанина). — Београд. Штампарија Д. Димитријевића. 1901. Цена 0.80 дин. 64. с. 8⁰.

Познати песник, стари пријатељ нашега листа и сарадник многих српских књижевних листова, г. Димитрије Глигорић Сокољанин, учитељ народне школе у Рипњу испод Авале, издао је збирку својих песама — шесет и једна на број. Мислимо, да нам је дужност приказати ову збирку не само због тога што су многе од ових песама угледале света у Делу, него нарочито с тога, што лира овога песника српског привлачи пажњу читалачког света нашег.

Песништво Дим. Глигорића има ту лепу особину, да је чист израз душевних осећања младога песника. Глигорић је у тим песмама изнео слику своје унутрашњости, свога срца и своје душе. И како је смерна ова песничка душа! Нигде нема личнога истицања и прецењивања своје вредности, него се и у најмањој песми опажа тежња, да се осећања и мисли прикажу природно, лако и разумљиво, како би начин певања показао песникову душу и његову вредност. По свој прилици, оваква смерна жица на лири српског песника не одјекује јако у ово наше доба, у коме смерност нема вредности поред наметљивости; али оставимо песника, нека нам бар он предњачи.

Ове песме Глигорићеве, по нашем мишљењу, имају особиту вредност у томе, што свака од њих потиче из личнога осећања песникова и из његових личних сећања. Та знатна особина краси сваки стих у овој симпатичној књижици. Све је везано или за песникове личне прилике, или за диван завичај његов, Горње Подриње. Ако у овим песмама не нађете жива осећања младићка и љубавничка, не замерите песнику, пошто ове песме, како се види по тону њихову, нису испеване у првом младићком добу, бурном и ватреном. Оне су одјек познијих осећања песникова срца, коме су из прве младости остале неке тужне успомене, да му помуте радост и најсрећнијих тренутака доцнијих. Певао је, што је осећао; дао нам је, што је могао.

Завичај песников, оно лепо Горње Подриње, брдовит, неродан и ненасељен, али шак леп, који се слободан граничи с Босном, а има у себи такве две реткости: мухамедански Зворник и стари град Соко, — завичај песников морао је необичном лепотом својом очарати своје чедо, те песник у многим песмама износи своје уживање у небројеним лепотама овога краја. Он је у природи, а природа је у њему. Али то нису вешто срочени, а мртви описи, него се у свакој и нај-

мањој слици налази песник с топлим осећањем према милом завичају. Уред описа сине песникова пригодна и јака мисао: уред природе нађете песника, који разуме природу и њене лепоте, те и вас поведе собом, да чујете, како по тихој ноћи одјекује свирка и песма зворничке бајадере; да будете с њим на јутрењу у старом манастиру; да и вас потресе мујезинова песма с минарета; да с песником ослушкујете клопарање сеоске воденице и разговор помељарски; да гледате као и он Фатимин дворац и њен угодни али и тужни живот... Да покажемо, с каквом јачином опева песник ове предмете, наводимо песму Завичај:

У шумици легле сени,
Још ноћ траје, још је мрак:
Бледи месец замишљени
Сребрнасти лије зрак.

Звезде трепте, жбуње снева,
Тишина је уокруг:
Један славуј негде пева
И весели мрачни луг.

Преодница песток буди
Из мртвила и из сна,
Ноћ се губи, зора руди —
Мој завичај огњем сја!

У правим лирским песмама Глигорић показује неку особиту склоност ка сањалачком размишљању. У песмицама ове врсте, испеваним од срца, песник жели благу смрт, пошто је одбацио све наде; или пева о успоменама из детињства, о својој осами, о празним жељама својим, о младости, о дружби, о својој поезији, која се тек развија... Сањалачко размишљање песник често везује за лепу ноћ, за планину, за мирно вече... Све овакве песмице садрже тихо и сетно размишљање осетљиве душе, која се нашла у скритом куту своје домовине, али у свом завичају, па далеко од градскога метежа, у сеоској тишини, пева о оном што јој је мило и драго и како нежно и умилно звуче речи ове песничке душе!

Као што се види, мисли и осећања овога песника нису обични. Песник тужи, али воли живот; он сања, али и ради; он је уметник, али и родољуб. На баш ти разноврсни звуци, што се увек чују са лире његове и чине, те се ова књижица не може лако испустити из руку. И да писац ових редака боље познаје живот и завичај Димитрија Глигорића, он се не би устезао, да овога песника прикаже у особитом чланку. Тада би тек могао показати, колико природнога песничкога дара крије ова збирка песама, у којој се налазе тако лепе анакреонтике, као што су песмице: Спокојство, Стара бреза, Роса, Младост, Зимска идила... Овако добрих песмица одавно нисмо читали у збиркама српских песника из Краљевине.

Неколико песама привлаче особиту пажњу тиме, што у њима песник своје мисли исказује тако, како ће и читалац морати размишљати о њима.Глигорић не казује све (као оно говорљиви „песници“ из школе Војислава Илића), него оставља читаоцу, да и он размисли и осети нешто, што није изречено. Да то покажемо, наводимо ове две песме:

РОБ

У бесаној, мрачној ноћи
Роб уздише у самоћи:
Будућности сан га води:
Сања снове о слободи.
Гледа тајни плам освете,
Види браћа у бој лете!
Тако снива роб у ноћи,
У тишини, у самоћи,
А на јави к'о лист стоји,
Најмањег се ветра боји...
Али жуђен час кад стигне,
Сложан народ кад се дигне,
Зазвечаће ланац клети —
Роб ће у бој да полети:
Па бар ако душман свлада,
Ако браћу бес надвлада,
Бар им боле неће чути —
Слободан ће погинути!

НА ПАРНАСУ

Од младости ране чезнула ми душа,
Да се и ја могнем на Парнас попети,
Да небеске гласе срце моје слуша
И да с песмом муза̂ песма моја лети.

И ево ме једном на парнаском вису,
Срце усхићењу не мож' да одоле:
Ал' шта видим овде? Та у место свега:
Трње, коров, цвеће, к'о што је и доле!

Колико сам год пута прочитао ове песмице, ја сам у њима увек проналазио по неки нов потез, који ме је занимао и очаравао, ја сам о њима увек размишљао, и свако ново размишљање било је друкче и потпуније од пређашњег. И ја ћу ове песмице читати још много пута, и оне неће никад за мене изгубити ни мало од своје чари, него ће се чар њихов повећавати, докле их дух не присвоји, да их никад не заборави...

Метар ових песама потпуно одговара песникову расположењу, у томе ја видим и дар и пажњу Димитрија Глигорића. Да он свој посао схвата лако и површно, он би многе песме извео без по муке: написао би хиљаду звонких, али празних, шеснаестераца, којима засуше српски Парнас многобројни угледници Војислава Илића, те у негдашњем цветном врту нађика коров и травурина... Добар утисак многих песама Глигорићевих може се поред свега овога приписати у заслугу и добром речнику, којим влада овај песник.

Песме Димитрија Глигорића језгровите су и добре. Поред осталога, у њима се опажа и нека традиција српског уметничког певања: оне подсећају на певање фрушко-горског славуја, Грчића. Нема сумње, да је Глигорић оваквим радом доспео до српског Парнаса. Нека и надаље ради овако: нека не хита, нека не ствара много, него ваљано: има ко ће писати многе, безначајне стихове. Српском песништву никако неће бити на одмет откуцаји овакве душе, а српским читаоцима и надаље биће по вољи овакве ведре мисли, прожете српским осећањем. Ум овога песника није можда тако учен, колико је потребно за наше покољење, али је толико јак, да дела тога ума привлаче пажњу и најпростијег и најученијег читаоца.

Желети је, да се ова књижица што више растури у све редове српскога света. Друговима песниковим, вредним учитељима српским, ово неће бити ни тешко ни досадно.

М. К. Драгутиновић

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српско Геолошко Друштво. — Од почетка ове године имало је Српско Геолошко Друштво до сад три збора, који су му по реду били XCI, XCII и XCIII. Сем приказа новије стручне литературе и разгледања збирака које су у последње време стизале геолошком заводу Велике Школе, на овим је зборовима било још и дописа, реферата и саопштења појединих чланова, да са задовољством можемо констатовати како ово наше стручно удружење стално напредује и све се више истиче као један од главнијих центара наше научне самосталности. Тако, поред осталог, на првом збору (10. јануара) рађено је још и ово: а) прочитан је допис професора Цветка Петковића о кратком потресу, који се с подземном тутњавом осетио у Јагодини 11. децембра 1901. год. у 9 ч. 30 м. по подне; проф. приправник Живко Јоксимовић реферовао је о раду Ф. Кацера Die Hauptzüge des geologischen Aufbanes des Majevica-Gebirges und den Umgebung von Dolnja Tuzla (Преглед геолошког друштва Мајевице и доњотузланске околине), изневши том приликом: да су детаљна геолошка проучавања у Босни ради израде специјалне геолошке карте отпочета још 1898. год., да су до сада геолошки проучене и картиране секције Височко, Зеница-Вареш, Кладањ-Чевљановић и Дубрава-Рибница, да секцију Сарајево већ неколико година ради бечки геолог Китл, и да је већ потпуно довршена секција Доња Тузла као први део овога великога и значајнога посла, који ће годинама трајати (а који је код нас, благодарећи одзиву садашњега министра привреде, отпочет тек лањске године); в) проф. П. С. Павловић приказао је, прво, интересну збирку врло лепо очуваних фосила из Леновца, по којој се види, да је у северној подгорини Тупижнице развијен за наше крајеве онај ређи кат формације Креде, тзв. Голт, који је досад у Србији био познат само у београдској околини; затим је на основи богате збирке махом нових врста, коју је у последње време добио геолошки завод, показао, да у Метохији није развијен само један део терцијарне формације, као што се досад према старим подацима од А. Буе-а и Викепела непрестано држало, него да имамо двојаки Терцијар: у северном је делу Метохије развијен виши хоризонат тзв. понтијског (или панонског) ката, као на Косову, и као код нас у околини Обреновца и Костоца, а у јужном делу Метохије имамо најмлађе терцијарне (тзв. левантске) сло-

јеве, који досад на Косову нису нигде нађени, а у Србији су нађени само код Тополовника близу Градишта,* докле их обилато има на острвима Јегејскога Мора, у Славонији и Влашкој; г) проф. Dr. Свет. Радовановић изнео је, прво, геолошки профил (пресек земљишта), повучен североисточно од Великог Извора преко Зајечара на Краљевицу и Лубницу, из којег се јасно види не само да у низу појединих геолошких катова, који састављају тамошње земљиште, има великих прекида, него и то, да познији катови редовно дискордантно, т. ј. под све блажим углом што су млађи, долазе преко старијих, а ово нам показује, да се стварање планина убирањем и издизањем слојева у овоме крају више пута обнављало и врло дуго трајало, почевши од давнашњега па до најмлађега терцијарнога доба; затим је говорио о тектоници (склопу) лијаскога терена код Рготине, изневши да она није онако проста као што се пређе држало, пошто се сада, кад су за вађење камена отворени врло многи мајдани, може видети, да се од прилике срединном брда Страже протеже једна дијагонална раселина (пукотина), услед које је дошло да се слојеви онде сударају, и да напоредо леже различити хоризонти лијаске формације. — На другом збору (10. фебруара) било је, поред осталога, још и ово: а) прочитано је писмо конаревске општине о великој бреголазини у селу Богутовцу („Од последњих се је потреса на више места испуцало једно благо нагнуто и око 80 хектара пространо земљиште... на којем постоје куће где људи живе, вотњаци, њиве, ливаде и забрани... па непрестано клизи и осипа се у толикој мери, да и читави грмови дуњке силазе у поток"); б) прочитан је допис проф. Н. Ракића о најновијим потресима, који су се осетили у врањском округу 16. фебруара у 5 ч. 58. м. по под. и ноћу између 16. и 17. фебруара у 2. ч. 10 м. (Потреси су били скоро трепутни, доста јаки и таласасти, с подземном тутњавом. Судећи по напуклим зидовима на кућама од тврдог материјала, дописник држи, да су дошли са североистока, и да им је епицентар био у Облику Трус није захватио велику област, јер се у Ристовцу слабо осетио само први потрес, а у Лесковцу није се ништа осетило. Становништво је било тако преплашено, да многи нису тренули целе ноћи.); в) проф. Ј. М. Жујовић саопштио је главне резултате свог летошњег детаљног геолошког картирања на земљишту између Песаче и Д. Милановца, истичући нарочито новине за Геологију Србије: многе изданке пермотријаских порфира и порфирских туфова почев од Гребенова рта па уз Дунав до Пештера, ситне врце угља у лијаскоме пешчару на платну Власца, појаву средњег дела лијаске формације под Пештером и богату фауну из т. зв. баремског ката кредне формације), и закључујући да у тектонској грађи овога краја главну улогу имају раселине (пукотине), а набори споредну, услед чега је цело земљиште подељено на неколико трапова, који у главном нагињу к југозападу, као и на банатској страни. — На трећем збору (10. марта) било је, поред осталог, још и ово: а) прочитани су дописи Т. Бушетића, учит. у Пољни, и М. Матића, учитеља у Г. Рибнику, о потресу, који се с јаком подземном тутњавом осетио у Левчу и третеничком срезу 15. фебруара око 10 ч. ноћи; б) прочитан је допис Ст. М. Мијатовића, учитеља у Пољни, о многим батовима и агршцима, нађеним у тамошњем предисторијском насељу; в) проф. П. С. Павловић саопштио је Опенхајмову одредбу фосила из Беле близу Кочана у Маћедонији, које му је донео проф. Цвијић, и који

указују на средњи део олигоценске формације; затим је приказао своју богату збирку врло лепо очуваних фосила с другога места (Оризара) из истога краја, којом се у кочанској околини још јасније утврђује средњи Олигоцен по типу т. зв. гомбертских слојева у вичентинској области; г) проф. Свет. Радовановић саопштио је најновије резултате о тријаској формацији у Корјенићима и Клобуку источно од Требиња у Херцеговини, за коју је раније бечки геолог Битнер напоменуо, а сада Буковски доказао, да се, уметањем слатководних слојева између чисто маринских, истиче као јединствени случај ове врсте у Тријасу алпијскога типа; затим је реферовао о необичној појави угљенитих слојева у доњем делу тријаске формације (у т. зв. верфенским шкриљцима), које је код Вареша у Босни констатовао аустријски геолог Кацер; напослетку је говорио о палеонтолошком значају најновијега фосилног гуштера (Opetiosaurus Bucchichi), који је недавно нађен у кречњачким мајданима на далматинском острву Хвару, и који се показује као прави прелазни тип, јер му је костур развијен као гуштера, а зуби као у изумрлих змијских гмизаваца, познатих под именом питономорфи, због чега му је аустријски палеонтолог Корнхубер, који га је описао, морао дати ново име не само за врсту но и за род; д) проф. Чед. А. Петровић реферовао је о саопштењу лондонском геолошком друштву Томе Инглиша, које је изишло у фебруарској свесци часописа Quarterlu Journal of the geological Society of London, и у којем је писац покушао ближе представити терцијарне слојеве с мрким угљем и нафтом северно од Ксероског Залива и на западној обали Мраморног Мора, уступљене на рударско истраживање једној енглеској консорцији.

КЊИЖЕВНОСТ

Босанско-херцеговачки Зборник. — О босанско-херцеговачким приликама се последњих година много говори и пише, Листови су пуни меморандумима, представкама, резолуцијама, изјавама, чланцима, дописима, расправама. А неке од ових ствари нису ни објављиване путем штампе, него се у преписима шире од руку до руку. Осетна је потреба да се све то прикупи, уреди и штампа, како би било приступачно свакоме, кога интересује босанско-херцеговачко питање, право наше народно питање, и ко жели да се свестрано обавести о свему што је у вези с тим питањем. Да би се ова потреба задовољила, Друштво „Рад“ почело је издавати Босанско-херцеговачки Зборник.

„Босанско-херцеговачки Зборник“ још за сада није часопис, који би периодички излазио, ма да се временом лако може развити у један овакав часопис. За сада је то збирка књигâ, које с времена на време излазе, и свака за себе чини једну целину која обухвата свој засебни предмет, те ће тако бити књигâ разнога обима, и свака ће књига имати своју нарочиту цену.

Уредништво овога зборника уложиће труд, да прикупи што више до сада већ штампаних ствари поводом босанско-херцеговачког питања и што бољих преписа, а по могућству и оригинала и до сада нештампаних списа и рукописа, да би према њима могло што верније донети текст појединих исправа, јер и тако оригинали свих исправа и списа о овоме питању још не стоје свакоме на расположење, да би се могли предати јавности у потпуно аутентичном тексту.

Уредништво ће се трудити, да „Босанско-херцеговачки Зборник“ постане верно огледало свега јавног

живота нашега народа у Босни и Херцеговини: да буде што потпунија архива рада, мисли, жеља̂ и тежња̂, као и невоља̂ нашега народа у овим двема нашим земљама: „Босанско-херцеговачки Зборник“ биће и амане̂т будућим поколењима, што им га остављају садашњи народни прваци и трудбеници за народну ствар, како би се овај рад на народном добру продужио у непрекидној трајности и у потоњем времену.

„Босанско-херцеговачки Зборник“ ће уједно својим излажењем давати и јаван рачун о садашњем животу у Босни и Херцеговини, те ће тако и широка јавност и историја бити у могућности да изреку непристрасни суд о свима и свачему, што се у овим земљама дешава, те ће се по заслузи похвалити и осудити што треба, охрабрити и подстрекавати што је добро, а утицати да се напусти што би се показало погрешно.

У опште, тежња је уредништва, да овим зборником износи истину о Босни и Херцеговини, и да на тај начин помогне и допринесе томе, да се у овим двема српским земљама већ једном зацаре слобода и једнакост, правда и правица, за чим наш народ тамо толико жуди и непрестано вапије.

До сада су изишле три књиге „Босанско-херцеговачког Зборника“. О њима говоримо у засебним белешкама.

Три царска меморандума. — У првој књизи „Босанско-херцеговачког Зборника“ штампана су Три царска меморандума о српско-православним приликама и уређењу вјерско-просветне самоуправе у Босни и Херцеговини. Ове су меморандуме спремали и подносили аустријском цару заступници српско-православног свештенства и народа у Босни и Херцеговини. Кад су били превршили сваку меру зулуми и неправде окупационе земаљске владе у просветном животу нашега народа у Босни и Херцеговини и кад не помогоше сви покушаји појединих црквено-школских општина у одбрани угрожених светиња вере и имена, отпочео је, крајем 1896. године, првим меморандумом заједнички покрет и рад за одбрану српско православне цркве и школе, српског имена и језика, и после је овај покрет све више јачао и развијао се, те је 19. марта 1897. год. био спремљен и други меморандум цару, а 17. маја 1901. изасланици српске православне цркве и српскога народа у Босни и Херцеговини предадоше цару и трећи меморандум. У свима овим меморандумима изнето је стање нашега народа у овим двема нашим земљама и многе од неправда̂ које там. земаљска влада чини нарочито ономе делу нашега народа у тим земљама, који је православне вере.

У овој је књизи штампана и представка народних првака од децембра 1894. год., против једностраног успостављења четврте митрополије и вишег духовног суда у Босни и Херцеговини, пошто су ове установе створене без учешћа свештенства и народа православне вере.

На крају је „Додатак“, и ту су главнији списи и на̂редбе, који се тичу босанско-херцеговачког питања. Тако, ту је на првоме месту 25. члан Берлинскога Уговора, заједно с примедбом о тумачењу овога члана: примедба је прештампана из књиге др. Ханса Шнелера „Државно-правни положај Босне и Херцеговине“, у преводу др. М. Веснића. Затим је штампана прокламација од 13. јула 1878., која је претходила уласку аустријске војске у Босну и Херцеговину. Прокламација је штампана по једноме до сада сачуваноме оригиналу, јер је земаљска влада, по окупацији, марљиво прибирала и уништавала ову прокламацију.

Ту су објављени и конвенција од 9. априла 1879. год. коју је била склопила отоманска влада са аустро-угарском владом о извођењу окупације Босне и Херцеговине и конкордат од 16. марта 1880. год. о привременом уређењу одношаја православних епархија у Босни и Херцеговини. На завршетку су штампани програм и наредба владиног саветника Трешлеца митрополиту херцеговачко-захумском, из којега се најлепше види у коликој се мери босанско-херцеговачка земаљска влада меша у чисто православне црквене ствари и у коликој мери огледа утицати на главаре српскога православнога свештенства. Да напоменемо, да је уз трећи меморандум штампана и пропратница, у којој се казује, с каквим су се тешкоћама имали све да боре српски народни прваци, да само дођу до свога владара, те да му искажу јаде и невоље, које подноси јадни наш народ у Босни и Херцеговини.

Ова се књига сама препоручује својом садржином.

Друга књига „Босанско-херцеговачког Зборника“. — У другој књизи „Босанско-херцеговачког Зборника“ штампане су представке и писма, које су спремане и писане цариградској патријаршији за време док су се изасланици српскога народа православне вере у Босни и Херцеговини, бавили у Цариграду, да код Васеленске Патријаршије добију мишљење о „Нацрту Устава црквене и школске самоуправе српског православног народа у Босни и Херцеговини. На првоме је месту штампана представка, којом су изасланици спровели патријарху „Нацрт устава“, јула 1898. После је ограда против доношења каквога уређења црквено-школских прилика у Босни и Херцеговини без суделовања свештенства и народа, од 12. јуна 1899. год. На трећем су месту молбе српскога православнога свештенства из Босне и Херцеговине патријаршији, ради уређења српске православне црквено-школске самоуправе. Иза овога је знаменита цариградска патријаршијска споменица народних изасланика од 24. јуна 1899. год., која је била као одговор на патријаршијске и синодалне епистолије и посланице. На последњем је месту представка народних изасланика патријаршији поводом једностраног установљења четврте митрополије и вишег духовног суда, без суделовања свештенства и народа, — слична представци цару поводом истога предмета, а која је већ штампана у првој књизи.

Преписка између народних вођа и српско православних митрополита босанско-херцеговачких епархија. — У трећој свесци „Босанско-херцеговачког Зборника“ је преписка између народних првака Босне и Херцеговине и српских православних митрополитâ босанско-херцеговачких епархија у ствари уређења српске православне верско-просветне самоуправе у окупираним српским земљама. Ова је преписка вођена од 21. октобра 1899. до 26. јуна 1901. године, и из ње се лепо види зависност положаја, у који су сами дошли српски црквени главари према земаљској влади. На првом је месту писмо митрополитâ босанско-херцеговачких народним првацима од 21. октобра 1899., па одговор народних првака на ово писмо; после је друго писмо митрополитâ од 7. децембра 1899. год., и опет одговор на њ; па треће писмо од 8. и 26. априла 1900. године и одговор на то писмо; и, напослетку, четврто и последње писмо митрополитâ народним првацима од 19. марта 1901. године.

Врло је интересна историја ове преписке. Кад су народни прваци по-

чели радити на уређењу црkв.-школске самоуправе у Босни и Херцеговини, и молили босанско-херцеговачке митрополите, да заједнички раде на томе народноме послу, митрополити нису пристали на то. Кад су доцније патријарх цариградски и патријаршијски синод писали православним црквеним главарима у Босни и Херцеговини, и саветовали им, да приђу народу и православноме свештенству, они су опет одбили. Али кад је земаљској влади било затребало да се правда у јавности за неуређење црквено-школских односа православних становника Босне и Херцеговине, тада су се митрополити обратили својим писмом народним првацима, јер је влади било потребно да у овим преговорима између црквених главара и народних првака нађе изговора за ометање уређења српске православне црkв.-школске самоуправе.

И ову као и прве две књиге „Босанско-херцеговачкога Зборника“ топло препоручујемо пажњи својих читалаца.

Песме Петра Прерадовића. — Још почетком ове године штампана је ћирилицом збирка песама П. Прерадовића. Збирку је уредио г. М. Шевић, проф. Вукове, гимназије а издао М.Валожић. Књига је на лепој хартији, у средњој 8⁰, има XVII+126 стр., украшена је сликом песниковом и стаје 1.20 дин. Осем 60 песама има, пред њима, предговор о Прерадовићу према Српству и Хрватству, о животу и раду његову, о издањима његових песама, а, после њих, Тумач песми Посланица Шпиру Димитровићу, Смрт, Сухо дрво и циклу сонета Милим Покојником, а затим речник. Издање је у првом реду намењено школи, и то запета оправдава избор, коме би се иначе могло замерити (због Посланице на пр.). Ипак је могло, изоставивши I део предговора (по овој оправданој замерци г. Шевића проф. Фр. Марковићу: Већ је сумњиво, кад се за једног хрватског песника мора доказивати да је Хрват.), свевши број сонета М. Покојником бар на 3 (Бранку, Његошу, Вразу), унети још која лепа песма, па баш и заокругљен одломак из већих песама песникових. Ово је треће издање Прерадовићевих песама а прво ћирилицом, и припрећено је према самом рукопису песникову, и то је већином остављена прва редакција, а уредник, осем правописа, није мењао ни слова. То је једино и било правилно у овом случају. Уредник је то и вешто извршио, али би место милосрђе (стр. 18), према тврд је, требало милосрдје, а место серце (43: sérce?) и ако се сликује са ћерце, требало би срце. Још би требало у овој школској књизи акцентовати све речи, код којих би се у брзу, течну, читању могло погрешним изговором, ако не покварити смисао, а оно бар тренутно учинити забуну. На пр. у п. Смрт: недокучност биће ти сакрива, твојој жетви са̂д, свјётла, кад већ има: биһа̂. Требало је такође обележити акценат, ако се он по ритму у песми не би слагао с обичним.

Споменик Пајзањима. — М. В. Веселиновић одштампао је и засебно из IX Братства, свој рад Споменик Пајзањима. После Неколико речи о Солуну, о постанку и имену његову и становништву у њему [има свега 162.800 душа: највише Јевреја (70.000 осем 10.000 потурчених), па Турака (40.000), Грка (20.000), Срба (12.000), Бугара (3.000) и др.,] и о знаменитостима прелази на опис српског села Пајзања, што је од Солуна удаљено па један и по час источно, и има на 1000 кућа источно-правосл. хришћана, готово све самих варџија (кречара)

од којих су се неки с тим занатом разишли по свему Балк. Полуострву, те их има и на Чукарици, код Београда. У цркви и двема школама, мушкој и женској, чује се само грчки, и ако је народни језик српски. Писац ту наводи списак речи и песме народне, (женске, колске) и причу најстаријег човека у селу о постанку селу и имена његова (позванци, пајзанци, пајзани т. ј. турски чувари, јер су их Турци ту населили да чувају пошту од хајдука.) Пајзање ће се временом сасвим погрчити, као и друга села око Солуна.

Успомене Теодора Мандића. — Као четврта књига „Књигâ Матице Српске“ штампан је први део треће свеске Успоменâ из нашег црквено-народног живота, које пише др. Теодор Мандић. У овој се књизи казују догађаји из црквено-политичког живота нашега народа у Угарској од 1867. до 1870. године. Мандић је био у приликама, да зна и оне ствари о тим нашим приликама, које су за многе друге биле готово сасвим неприступачне, те ово његово приповедање има пуно интереса за нас, а нарочито за онамошњу браћу нашу. Само морамо врло жалити, што Мандићев начин писања није мало, мало бољи.

Занати. занатлије и наш народ. — У Матици Српској се и за ову годину спремају Књиге за народ. Једна од тих већ је довршена и пуштена у промет. То је друга свеска радње Љубомира Љотића Занати, занатлије и наш народ, 98. свеска по реду и низу „Књига за народ“, које издаје Матица из задужбине Петра Коњевића. У овој свесци има преко десет одељака: Цехови; Угарски обртни закон од 1884. год.; Узроци лошем стању заната и занатлија; Шта чини угарска влада за занате и занатлије; Радници; Занати у Немачкој; Помоћ занатлијама с поља; Како би могле занатлије и себи помоћи; Удружења; О домаћој радности; Задатак интелигенције у народу на пољу заната. Ма да писац „гледе извора“ којима се служио, има да каже да је „осим више добрих страних дела ове струке имао при руци још и тако рећи небројено које стручних листова и брошира које пак наших и страних министарских извештаја....“ и ма да је „с навластитом пажњом обрадио и начиие, како би се дало помоћи бољем развитку занатских грана...“, — ова његова работа, оваква каква је, није за Књиге за народ. Чудимо се, да одбор за спремање ових књигâ из Коњевићеве задужбине није бар сад богатији искуством, јер оваквим књигама не буди се у масе народне љубав к читању.

Зашто је што у свету. — Недавно је, под горњим натписом, изишла једна ваљана књига, коју је написао проф. Павле Аршинов, а издала књижарница Велимира Валожића. Намена и садржина ове књиге најбоље се може видети из ових речи, којима писац спроводи своју књигу читаоцима. „Није толика срамота, вели се у предговору ове књиге, немати одела, колика је немати знања, немати науке. Оно што ко научи, не служи му само као знање добру, него и као олакшање и помоћ, да друго што лакше научи. Међу појавама у свету тесна је веза. Што ко боље разуме једну, лакше ће тиме разумети другу, која с оном стоји у вези. Управо да ко и познаје поједине појаве, ако им не зна узрочне везе, не може их потпуно разумети. А свесну човеку не може бити веће потребе, него што је, да зна зашто се око њега све онако збива, као што се збива. И овој је књизи смер, да упути, да помогне, да се проуче и разумеју најобичније појаве око нас. За сада почињемо с физиком. Ко само зна како

у физици има ствари које је тако рећи немогућно упростити у излагању, тај ће разумети колико труда ваља уложити у писању оваких ствари. А опет су за нас такве ствари од већег значаја, него у оних великих народа, јер ми ваља да покажемо, да се у нашега света на овај начин допуни знање до којег долазе они народи сређенијим школовањем. Ова се књига згодно може употребити и у школама, где се физика предаје систематски и на научан начин, јер наставник и крај најбоље воље не може да се упушта у претресање појединих појава. За така предавања ова је књига допуна, јер ће помоћи, да ученик и на овај начин понови и оживи оно, што већ некако зна, те ће тако утврдити знање своје. Где се не тражи голо теорисање, него се хоће да се ученику охрабри и упути поглед на правилно посматрање и на тражење узрока појавама у природном закону, онде може ова књига послужити и као уџбеник. Још је она и за онога, који није имао прилике у школи да се упозна с том науком, јер ће му овај лакши и разумљивији начин излагања помоћи, да позна узроке појавама у свету, те да се тако обогати знањем, а то је, да коракне душевно путем науке, а правце напреднијем животу". Књига има 126 страна на 8⁰, и стаје један динар.

Буна 1874. и устанак у Херцеговини 1875. године. — Ристо Т. Пророковић објављује да ће штампати дело Буна 1874. и устанак у Херцеговини 1875. године, које је израдио по причању оних људи који су суделовали у овим догађајима, као и по писменим документима и другим историјским изворима. Дело ће имати шест одељака. Први се одељак већ штампа у IX књизи „Братства" Друштва Св. Саве, и биће одштампан у засебну књигу, за коју Пророковић сада и позива на претплату. Садржај је овога одељка: Односаји између Црне Горе и Херцеговине: Хајдуци и ускоци: Унутрашње стање и узроци устанку: Договарања међу првацима: Депутације и преговори с Црном Гором: Покољ у Подгорици и његове последице: Први покрет у Невесињу — буна: Преговори с Турцима: Умир и одлазак првака у Црну Гору. Књига ће изнети пет и по табака, а претплатна јој је цена један динар.

У комисији. — 21. и 22. свеска „Мале Библиотеке" штампане су уједно. Ту су штампане „свакојаке слике и прилике, из бележака Драгомира Брзака, које су нашим читаоцима већ познате из „Бранкова Кола", а и из посебних свезака, где су, као и сада, објављиване под општим натписом У комисији. Ово је прва свеска збирке У комисији, и у њој су ове слике и прилике: Комесар, На силу лекар, Прангија и „Власт све може".

Женидба. — И 23. и 24. свеска „Мале Библиотеке" изидоше уједно. У овим је свескама Гогољева комедија у два чина Женидба, сасвим необичан догађај, у преводу Вукосава Иванишевић—Ђуковић. Превод је слаб и претрпан покрајинским речима и изразима, те је ова лепа Гогољева ствар изишла у српскоме преводу доста осакаћена.

Споменица Косте С. Таушановића. — Штампана је Споменица Косте С. Таушановића. У Споменици је напред чланак Милорада Павловића о животу и раду пок. Таушановића, па су говори, држани о погребу Таушановићеву, па лепа алегорија Милорада М. Митровића, и после свега су штампане изјаве саучешћа породици покојниковој. Споменица је штампана у издању Пере А. Ђорђевића, а чист приход од исте употребиће се на по-

дизање споменика пок. Таушановићу. Цена је овој Споменици један динар.

Како нас деца уче. — Штампана је књижица Сретена Пашића, управитеља Више Женске Школе Краљице Драге и Женске Учитељске Школе, под натписом Како нас деца уче, неколико искрених речи родитељима и учитељима. Књига је у 8⁰, има 26 страна, стаје 0·40 дин. Писац разлаже, па то потврђује и примерима из свога искуства, добре последице кад се народне песме и певање (народно и црквено) употребе као васпитно средство у основним и средњим школама. Његове мисли и податци заслужују свакију пажњу, и ако бисмо рекли да неки нови научни резултати нису у таквој непомирљивој противности с духом српских народних предања, као што се писцу чини. И једно и друго треба само паметно употребити, па да нас обоје „к једној цјељи“ доведу.

Диоскури. — Двојица почетника у прављењу стихова, Мил. Р. Димитријевић и А. М. Семан, штампали су, под горњим натписом, збирку својих првих песама. Песме су почетничке.

Андерсенсве приче. — У издању књижарнице Мите Стајића штампана је збирка Андерсенових одабраних прича. У збирци је седамнаест прича, које су доиста све занимљиве, али све нису за децу, и ако је ова збирка деци намењена. Преводилац ових прича је Гл. Регнеровић, у чијем су преводу недавно штампане и приповетке браће Грима. Цена је овој збирци Андерсенових прича 1·20 дин.

Баксуз. — Благоје Нед. Кечкић прикупио је пет својих причица и слика и штампао их у књижици горњега натписа, или, правилније да речемо, у књижици која нема нарочитога натписа, него на натписаном листу има име пишчево и натписе ових пет приповедака и слика: Баксуз, Ценабет, Тежак грех, Погријешила(?) и Златни киршуми. Ни једна од ових приповедака — слика не одаје даровитога приповедача. Предмет им је обичан, обично испричан, и ако се на појединим местима у приповедању огледа угледање на друге наше приповедаче. Па ипак, ова се књижица препоручује — својом техничком израдом.

Православно црквено право. — Књижарница Пахера и Кисића у Мостару штампала је друго поправљено и умножено издање познатога дела Православно црквено право, које је написао по општим црквено-правним изворима и посебним законским наредбама, које важе у појединим автокефалским црквама, др. Никодим Милаш, православни епископ далматински. Прво издање овога ваљанога дела штампано је 1890. године, и до сада је преведено на руски и немачки језик.

Руско-турски рат. — Ђенералштабни мајор Драгутин Милутиновић написао је, по руским изворима, књигу о руско-турском рату на Балканском Полуострву 1877—78. године, наменивши је слушаоцима Војне Академије, као помоћну књигу за изучавање ратне историје. Књига је марљиво рађена и лепо ће послужити намењеној сврси, а од интереса је и за шири круг читалаца. Цена је књизи два динара.

Дечје игре. — У издању књижарнице Мите Стајића штампана је књига Дечје игре, коју су приредили Кат. П. Шарчевићка и Ст. Ј. Николић. У овој је књизи, која је намењена забави и поуци мушке и женске деце, описан је велики број дечјих игара, и ту је лепо и јасно описано како се која игра изводи. Поред игара у овој

књизи има и рачунских задатака, погађалица и других забава за децу. Цена је књизи 1.20 д., а има 152 стране.

О школском надзору. — О школском надзору о коме је у последње време писано, писао је и Др. Мил. Н. Јовановић, проф. гимназије Вука Стев. Караџића у новом Педагошком Прегледу. Ту је расправу и засебно одштампао. Ево његових мисли: Надзор је неоспорно потребан, али мора бити само стручан и то сталан, јер повремени, годишњи, само оцењује, и то површно и стога врло често погрешно, а не упућује, не поправља. Надзорнике треба бирати из реда професора и одличних учитеља, па их курсом бар од две године спремати за надзорнички посао.

Радничка Библиотека. — У Будимпешти је почела ове године излазити Радничка Библиотека, штампајући се у међународној штампарији Р. Милића. Досада видесмо три свеске у 16⁰. У првој је од Слободана Правдића(?) Опште право гласа, на 16 стр., стаје 5 новч. (10 филера): у другој Комунистички манифест од К. Маркса и Фр. Енгелса, превео Милорад Поповић, на 64 стр., стаје 30 потура или 40 пара дин.: у трећој је опет од Мил. Поповића, Раднички синдикати (стручна удружења), на 32 стр., стаје 16 пот. (20 п. дин.). М. Поповић лако и лепо преводи и пише, нема у њега Правдићеве жучности.

Дечји идеали. — Дим. А. Пејовић, свештеник, написао је и за младеж удесно под горњим натписом књижицу, у којој је осам приповедака и четири песме. Писац је из Зајечара, а књига из Крагујевца и има 50 стр. 8⁰. — Љубав према деци, по којој је ова књига и потекла, треба похвалити, али осем ње ништа више. Не подноси баш све ни за децу.

Ђаци и социјализам. — Ђаци и социјализам је пета књига, коју је издала група великошколаца социјалиста. То је предавање Августа Бебла студентима берлинским на јавном скупу у Берлину 3. дек. 1897., у преводу Дим. Ј. Туцовића. Преводилац је додао и један свој чланак О ђачким политичким покретима у Србији. Књига има 34 стр. 8⁰ и слику Бебелову.

Четири српске народне обредне кајде. — Четири српске обредне кајде Краљичка, славске, на ранилу, коледо, које је за мешовити хор сложио Ст. Ст. Мокрањац, одштампане су засебно из „Просветног Гласника“.

Заклетва у нашим судовима. — Добросав М. Ковачевић, свештеник и проф. богословије, штампао је књижицу под горњим натписом у којој износи како је поникла предложена измена: да у првостеп. судовима заклетву парничара и сведока врше свештеници. Он мисли, да је заклетва црквени обред, те треба да је свештеници врше.

О праву надзора цркве. — О праву надзора цркве у погледу издавања богословских списа од Др. Чедомиља Митровића, књига је у којој се на 16 стр. 8⁰ доказује да је одлука Архијерског Сабора од 12. окт. 1901 г. СБр. 76. законита, оправдана и потребна. Благослов није цензура.

Нега и исхрана одојчади. — Из „Народног Здравља“ одштампана је у засебну књигу радња др. Јована Јовановића Нега и исхрана одојчади, прва допуна Уџбенику за бабице. У овој књизи од 25 стр. вел. 8⁰ има поука о дојењу, вештачкој исхрани, прихрањивању, мешовитој исхрани, сисаљци, дечјем плачу, нези коже, оделу, ницању зуба, каламљењу бо-

гиња, грчевима, болестима прибора за варење. Док је уџбеник готово само за бабице, ову књигу треба да набави и свака мати.

Српске народне песме. — Штампана је и девета књига Српских народних песама, које је скупио Вук Стеф. Караџић. У овој су књизи „пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца и Херцеговаца". Књига има 603 стр. вел. 8⁰, и стаје 3 динара.

Најновији радови проф. др. Ј. Цвијића. — У последње доба објављени су, на немачком језику, ови радови проф. Вел. Школе и академика др. Јована Цвијића: Die tektonischen Vorgänge in der Phodopemasse, у „Sitzungsberichten der keiser Akademie der Wissenschaften in Wien", Bd. CX; Die dinarisch—albanezische Scharung, опет у CX свесци Sitzungsbereiten, и Forschungsreisen auf der Balkan-Halbinsel у „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin", број 3. за 1902. годину.

Два одговора проф. Јанка Лукића. — Поводом појаве четвртога издања Латинске Синтаксе др. Јована Туромана, јавила се у нас прилично оштра полемика о овој књизи између карловачког професора Гл. Лазића и проф. Вел. Школе Ј. Лукића о вредности ове књиге. Лазић је, приказујући ову граматику у „Пр. Гласнику", учинио јој неке оштрије замерке; Лукић је, опет у „Просв. Гласнику", устао у одбрану Туромановe књиге. Сад Лазић у нарочитој књижици објави своје допуне и примедбе на ову књигу, и ево Лукић му поново одговара у књижици, којој горе натпис исписасмо, и то је један, први, одговор у њој. Други је одговор намењен проф. М. Мајзнеру на његову оцену Лукићева рада „Римска историјографија за време републике". Као што се види, опет улазе у моду: „одговори на критику" и „одговори на одговор". Да не буде само дошло до тога, да све „критике" и „одговори" нарасту у веће књиге, но што су оне, које их и изазваше? И тако смо већ једном то имали у познатој књижевној полемици о томе је ли Вукашин убио цара Уроша?

Кратка поука о гајењу свилених буба. — Књижица Благоја Д. Тодоровића Кратка поука о гајењу свилених буба изишла је у четвртом, допуњеном, издању Министарства Народне Привреде, са 38 слика у тексту. Одгајивач ће у овој књизи наћи поуке и за најмању ситницу и то редом сваког дана. На крају је преглед развитка свиларства из кога се види да је: у години 1897. од 16 кгр. семена раздатог откупљено килогр. мехура 4200; у год. 1898. од 25 кгр. семена разд., откупљено кгр. мехура 12,444; у год. 1899., од 34 кгр. семена разд., откупљено кгр. мехура 28.926; у год. 1900. од 130 кгр. семена разд., откупљено кгр. мехура 106.000; у год. 1901. од 152 кгр. семена разд., откупљено кгр. мехура 121.000. У овој год. раздаће се народу бесплатно 185 кгр. семена.

Знаменити Срби. — Изашла је и девета свеска великога зборника Знаменити Срби XIX века. У њој су слике и биографије ове шесторице наших знаменитих људи: Узун Мирка, Арсеније Лома, Димитрија Фрушића, Катарине Ивановићеве, сликарке, епископа Платона Атанацковића и Стевана Книћанина.

Душа и бесмртност. — Александер Живановић, православни свештеник и наставник веронауке у осечкој гимназији, прештампао је у засебну књигу, из сарајевског богословског листа „Источника", своју расправу Душа и

бесмртност. Књига је на 8⁰ и има 151 страну.

Европа и аустријско питање на почетку XX века. — Уредништво „Србина“ издала је прву свеску (прву главу) Шерадамова дела Европа и аустријско питање на почетку XX века. У целој књизи има осам глава и закључак, а уз текст иде и 6 црних карата и 8 обојених и 4 факсимила докумената. Ова свеска има X+58 стр. 8⁰ и стаје 0·80 дин. Ми ћемо се доцније вратити на ову појаву, а сад књигу топло препоручујемо читаоцима.

Број у рату. — Ђенералштабни потпуковник Новак Брашковић превео је дело капетава Ота Берида Број у рату или статистичка дата из новије ратне историје. Превод ће бити штампан само тако, ако се јави довољан број претплатника.

Дневник ратних бележака. — Штампана је књига Дневник ратних бележака са (за?) сто петнаест дана на предстражи, успомене из другог српског-турског рата 1877—78 г. написао Глиша Марковић, пешадијски почасни мајор у пенсији, онда старешина првог брестовачког батаљона комбиноване бригаде тимочког корпуса, које рад и описује, намењујући га омладини као углед. По овој књизи од 124 стр. дугачке 8⁰, види се да је писац врло вешто владао сабљом, али утолико невештије пером. Али ни погрешан и свакојак језик и правопис, ни којекакво причање које о чему (покварил гу се славина на бачву, калуђери пљуцкају и др.) не може одбити читаоца од ње, јер има и интереса.

Војна шпијунажа у миру и рату. — Недавно је штампан српски превод, немачког превода књиге В. Н. Клемдовског, руског ђенералштабног потпуковника, Војна шпијунажа у миру и рату. Преводилац је с рускога на немачки Бар. Тетау, а с немачкога на српски Бор. Б. Тодоровић.

Убиство у хипнози. — Јевта Угричић превео је роман А. Белоа Убиство у хипнози. Превод је штампан прво у „Полицијском Гласнику“, па је отуда одштампан у засебну књигу.

Мисли о кулуку. — Проф. Вел. Школе Н. П. Стаменковић одштампао је своје предавање, које је држао на састанку Удружења срп. инжињера и архитекта 29. децембра пр. године, а у коме је унео своје мисли о кулуку. Предлагано је да се кулук укине. Али чиме да се замени? О друмарини не може бити речи, јер би прирез за друмове износио око 2,500.000, што би, према непосредном порезу на земљиште износило најмање 50%. Стаменковић жели да се за питање о друмовима што више њих заинтересује. Он сам мисли, да према привредном и културном стању нашег народа треба остати при кулуку, и излаже како би се кулук могао што боље удесити, те да и што већа корист буде од њега.

Говори радикалних посланика из опозиције. — Одштампани су у засебну књигу говори радикалних посланика из опозиције приликом дебате о адреси у Народној Скупштини од 14. до 19. октобра 1901. год. Напред је текст адресе мањине, па после ње су говори. Штампани су говори дванаесторице народних посланика. Књига је на 8⁰, и има 116 страна.

Брак. — Аца Миловановић позива на претплату на своју књигу Брак, коју је израдио по делима „Номоканон о браку“, „Хришћански дом“ и др. и коју намењује најширим читалачким редовима. Књига ће имати 4 одељка: Породица, Брак, Закон и

Обичаји. Изнеће 8 до 10 штампаних табака, и цена јој је за претплатнике само пола динара: али писац у позиву наглашава, да ће књигу штампати само тако, ако се јави бар четрдесет хиљада претплатника!

Пољска привреда. — П. Тодоровић-Ђаковчић штампао је друго издање своје књиге Пољска привреда, која је намењена да послужи као уџбеник за пољску привреду. У књизи су поуке из ратарства, ливадарства, градинарства, воћарства, виноградарства и шумарства. Књига је штампана на осмини, и има 116 страна: цена јој је 1.20 дин.

Општинско уређење и администрација града Глазгоа. — Ник. С. Јовановић — Американац превео је књигу горњега натписа, коју је на енглеском написао Џемс Бен. Превод Јовановића штампан је у издању општине града Београда. Књига је на 8⁰, има 172 стране.

О анвелопама рефлектованих и рефрактованих зракова. — Расправа проф. Косте Стојановића О анвелопама рефлектованих и рефрактованих зракова (caustica) одштампана је из Наставника.

Цигани. — Цигани, етнографска скица од Др. Симе Тројановића одштампана је и засебно из „Српског Књижевног Гласника".

Ватрослав Облак. — Др. М. Мурко штампао је још пре две године, издањем Словенске Матице, повећу и лепу монографију о рано преминуломе и даровитоме славпсти Др. Ватрославу Облаку. Сад је, ево, и на немачком језику штампао, као прилог историји новије славистике, лепу и исцрпну радњу о Облаку и његову научну раду у засебној књизи. (8⁰, стр. 62.: штампано у Бечу, у издању Алфреда Хедлера).

Pjesme Ivana Lovra Regina, dubrovačkoga kancelara XV vijeka. — Опет прилог Решетаров штампан у 3 књ. загребачке Gradje и одштампан одатле засебно Иван Регин (Johannes Laurentius Reginus Feltrenis) један је од оних Талијанаца хуманиста, који ставши у службу Дубровачке Републике покренуше ту у првој половини XV века свој књижевни рад на латинском и талијанском, који у њих прихватише Дубровчани и развише на народном језику. Рукопис његових песама значајан је као најстарији повећи литерарни споменик у стиховима постао на славенском југу: сачуван је у Дубровнику и ако оштећен с почетка (нема првих 8 листова од 89.). Решетар га је добавио одатле и мисли да је аутограф Регинов. Песме су само пригодне без песничке вредности (латинске у хексаметру, дистиху и талијанске сонети, канцоне) намењене највише Дубровчанима или се тичу Дубровника, на неким Талијанцима: испеване су, по рачуну Решетареву, око 1435.—1469. и то у Дубровнику, осем 2—3. Решетар их је штампао истим редом који је у рукопису, и то оне што су намењене Дубровнику и Дубровчанима у целини а од осталих натпис и извор.

Doslije nepoznata štampana knjiga od god. 1592. — М. Решетар штампао је у 3 књ. Gradje za povjest knjizevnosti hrvatske и одатле прештампао Način koji se ima obslužit u govorenju od mise штампан у Риму 1592. год. у малој осмини (12×8 см.) на 56 стр. Превод је с латинског од непознатог преводиоца Дубровчанина (istomačen iz vlaškoga jezika u dubrovački) а главна му је вредност у томе што је једна од ретких књига написаних нашим језиком и штампана још у XVI в.: а уз то је Решетарев примерак, добивен из Дубровника а потпуно очуван, и једини, колико он зна.

НОВИНАРСТВО

Летопис Матице Српске. — Летопис Матице Српске и у овој 1902. години излазиће свака два месеца, као што је већ почео овако чешће излазити, нешто „препорођен", још од јануара прошле године. За ову годину довршена је већ и друга свеска, 212. по реду од почетка излажења овога листа. У овој су свесци прилози: „Ђурађ Вуковић, деспот српски, и Ђорђе Кастриот-Скендер бег, вођ арбанашки, 1444.", од Илариона Руварца; „Чича-Гаврилова трагодија", приповетка Јанка Веселиновића; „О кнезу Павлу Раденовићу, приложак историји Босне крајем XIV и поч. XV века", од Јована Радонића; „Цигани", песма А. Н. Пушкина, превод (у стиховима) Јована Дучића; „Фридрих Ниче", живот и философија, од др. Бранислава Петронијевића. Под натписом „Оцене" Марко Цар оцењује „Пјесме" Јована Дучића, а Јован Радонић дело Никодима Милаша „Православна Далмација". Има у овој свесци и десет страна књижевних бележака.

УМЕТНОСТ

Милка Гргурова. — Још имамо да забележимо у хронологију овога месеца и ту новост, да се Милка Гргурова, стална и омиљена чланица Краљ. Српског Народног Позоришта, повукла са бине и отишла у пензију. Уметница је, обдарена одликовањем, привукла и последњи пут пажњу оне публике, чије је аплаузе највише односила у раније доба свога глумовања, — сишла с уметничке позорнице с толико миља у грудима, какво осећају само они људи, који су целог века стојали на видном месту, на коме се могло јасно видети савесно држање и глумовање с пуно талента и добре воље.

Српска уметница у Загребу. Г-ђица Вела Нигринова чланица Краљ. Срп. Нар. Позоришта гостовала је почетком овога месеца у четири роле на загребачкој позорници. Као и прошле године, госпођица је успела и овом приликом и стекла признање и публике и критике.

Марија Горљенко-Дољина. — знаменита руска певачица, солисткиња Њ. И. В. Цара Николе II, концертовала је 30. марта ове год. у Краљ. Срп. Нар. Позоришту с великим успехом.

Развитак пољске драме. — Недавно је држао предавање у краковској Академији др. Станислав Виндакјевић о развитку пољске драме. По његовим испитивањима драма се први пут јавља у Пољака у XIV столећу, али се кроз цело XV столеће споро развијала, и тек у XVI и XVII столећу она добива јачега полета. Драме из времена пре XVII столећа слабо су очуване: сачуване су само две у целини, а од других су сачувани само одломци, или се за њих зна тек по имену. Али и по томе што је од њих остало, види се да су биле религијскога карактера, као и мистерије наших дубровачких песника из тога времена. Од XVII столећа јављају се и т. зв. интермедије: — то су кратке позоришне игре које су приказиване између чинова већих мистерија. Интермедије су биле врло омиљене у Пољака, и доста их је сачувано.

Карневал. — Познати наш сликар г. Влахо Буковац довршио је своју велику слику „Карневал" и поклонио је друштву „Епидауру" у Цавтату. Слика је врло великих размера и на њој је око седамдесет особа.

ПРОСВЕТА

Школска Матица Чешка. — Да би се сачували од понемчавања, Чеси су основали школску матицу, која оснива и издржава чешке школе у крајевима у ко-

јима им прети погибао од понемчавања. Недавно је била годишња скупштина Матичина, и том је приликом прочитан извештај о раду Матичину у минулој години. Из тога извештаја видимо, да је Матица издржавала у тој години пет средњих школа, педесет и једну основну школу и четрдесет и четири забавишта за децу која су још мала за основну школу. Поред тога у минулој години уживало је матичину помоћ пет средњих и двадесет и три основне школе. Матици су једина средства добровољни прилози и завештања, па опет је она у последњој години утрошила на своје сврхе скоро шест стотина хиљада круна!

А ми? Имали смо Друштво Св. Саве, па шта би с њим?

РАЗЛИЧНОСТИ

Приходи народнога позоришта. — Према подацима које даје позоришна управа, овакав је био овогодишњи приход од представа за месеце јануар, фебруар и март, упоређен с приходима четири последње године: 1898. износио је 25,292·45 динара, (I. 13,955·40: II. 4.826·60: III. 6.510·45): 1899. године: 36.407·40 д., (I. 15.246·70: II. 9.058·10: III. 12.102·60): 1900. год.: 37.408·65 (I. 13.450·95: II. 13.979·70: III. 9.978·45): 1901. 31.973·30, (I. 8.009·90: II. 10.223·40: III. 13.760): 1902. године: 38.398·39 (I. 13.221.84: II. 10.893·65: III. 14.282·90). Као што се види, ова је последња најбоља за последњих пет година.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Др. Матија Мурко. — Дојакошњи доценат на бечкоме универзитету, Др. Матије Мурко постављен је за редовног професора словенске филологије на универзитету у Грацу. Др. Мурко већ ужива глас озбиљнога и марљивога научника, који добро зна и словенске језике и духовни живот словенских народа. По народности је Словенац из Штајерске. Сад му је 41 година.

Тридесетогодишњица Кропивницкога. — Недавно је прослављена тридесетогодишњица рада украјинскога одличнога књижевнога радника и песника Кропивницкога. Кропивницки својим списима има велики утицај на све млађе књижевнике украјинске.

† **Ђура Рајковић.** — 2. априла ове године умро је чика Ђура Рајковић, члан и редитељ Краљ. Српског Народног Позоришта, позоришни ветеран и љубимац позоришне публике. Прошле године прославио је чика Ђурка четрдесетогодишњицу свога глумовања, па је том приликом одликован и стављен у пензију. Али се старина није могао уздржати, те је ипак с времена на време режирао и играо у појединим комадима. Покојни чика Ђура рођен је 1837. године: ступио је у Кнежевића путујућу позоришну дружину 1860. и како се тада одао овоме послу и стао на позоришне даске, — није их више напуштао до смрти, већ је савесно и успешно вршио своју дужност, као ваљан просветни радник. Нека му је лака црна земља и мир пепелу његову!

† **Гљеб Ивановић Успенски.** — 24. марта о. г. умро је у новознаменској болници за душевне болести знаменити руски књижевник Гљеб Ивановић Успенски. Гљеб је рођен 1840. г. у Тули, а школовао се шездесетих година на университетима у Петрограду и Москви, од када се предао и раду на књижевности, те се убрзо прочуо и уздигао. Знаменити су његови радови „Чернаја работа“, „Малија ребјата“, „Власт земљи“, „Вољније казаки“, „Писма с дороги“, „Новија цифри“, „Људи и обичаји савременог села“. Живећи у селу толико се био саживио са народом

да га је то скренуло с правог позива и одвело у публицисте. Напорни рад помути му ум, и Гљеб је већ поодавно умро за руску књижевност. И у нас је Успенски нешто мало превођен, а од тога најпознатија му је у нас прича „Сеоске Новине“, која је и у засебну књижицу одштампана.

† **Игњат Хоржица.** — Прошле године се бавио у Београду међу нама жив и окретан старац првак младоческе странке, посланик на царевинском већу, велики пријатељ српског народа — Игњат Хоржица, а већ му се ових дана може приредити четрдесетодневни парастос за покој његове родољубиве и племените душе. Уважавајући његов користан рад на пољу националне политике братског нам чешког народа, а истовремено одајући достојну пошту заслужноме човеку и раднику, молимо читаоце, да се помоле Свевишњем, као што му се и ми молимо, да подари души Игњата Хоржице — рајско насеље и мир пепелу његову!

ИГЊАТ — ГЊАЈО ДИМИЋ

Одмах чим је обновило свој рад „Дело“ има немилу дужност, да са жалошћу запише и други тешки губитак и српске привреде и српске књиге и свој — смрт својега сарадника Игњата — Гњаје Димића, који у најлепшим годинама подлеже тешкој болестици у Земуну 30. марта ове године. Смрт овога даровитог, спремног, савесног и поштеног радника српског у толико је осетнија, што је он био један од понајбољих познавалаца, којих није много, прилика и нашег народа у Босни и Херцеговини. Ко мари за српски народ, кога тишти наша народна судбина и жели да зна што боље и више о народу, да о њему и његову животу буде обавештен што истинитије, морао се заустављати на расправама Димићевим, које је писао о Босни и Херцеговини и штампао у загребачком „Србобрану“ најпре као његов сарадник, а после и као уредник и у засебним књигама. Ни његове расправе, ни његове књиге неће изгубити своју вредност у очима људи који хоће да имају правилну оцену

владиног рада и владине политике у Босни и Херцеговини. Вредност његовог рада није тренутна, но трајна.

У томе је Димић био тако јак и поуздан, да су се његовим расправама и књигама служили младочешки делегати кад год су у аустро-угарским делегацијама устајали против владине политике у Босни и Херцеговини, а тражили су, осим тога, од њега и писмене и личне извештаје, које им је неуморни Димић подносио кад год је од њега затражено. Кад се ствар тицала интереса српског народа, Димић није знао рећи да не може да пише, да не може лично да се заложи, да не може да потрчи и потроши оно што је зарађивао и чувао за лечење и крепљење својега слабог здравља. Све што је знао и имао дао је народу, па и живот свој. Он у томе може бити пример за угледање.

Осим ове врлине Димић је имао и другу јаку страну. Он је скоро једини међу савременицима нашим, који се с вољом, љубављу и разумевањем бавио проучавањем српске технологије. На то га је упутила школа, боравлење у Сарајеву и љубав према народу, коме је и у књизи хтео да изнесе оно што му ваља и што други народи немају.

Но да пропратимо из почетка до краја живот овога заслужног и честитог човека.

Године 1863. роди се српскоме личком свештенику Исаку Димићу из Острвице, код Госпића у Лици син, који на крштењу доби име Игњат, и кога су доцније из милоште звали у родбини и народу Гњајо или Наца, а врло ретко Игњат. Димић сврши малу реалку у Госпићу, па је настави у Ратковцу код Карловца, и ту доврши и положи испит зрелости. Вазда одличан ђак, одлично је и испит положио. За тим се на техници у Бечу спремао за професора природних наука и технологије. Пошто је завршио учење, оде 1886. у Сарајево за професора на трговачкој школи, где је предавао хемију. Ту је он код народа почео проучавати народно бојење тканина и коже, али не остаде равнодушан ни према политичкој, економској и верској невољи народној. Политика економског исисавања народа тиштала је Димића, те се реши да народу прискочи у помоћ с оним су чим се, чинило му се, може помоћи, и у чему влада окупације неће сметати. У Сарајеву се појави Димићев „Привредни Вјесник“. Но влади је било зазорно што се нашао човек који устаје против политике економског разоравања домаћега ста-

новинштва те одмах на другом броју угушише његов лист. Димићу је било предложено да ради у уредништву владиног листа, али он то одбаци с презрењем, даде оставку и на службу, и, после шестогодишњег бављења у Сарајеву, пређе у Загреб и 1892. ступи у уредништво „Србобрана“, да ради за српски народ с незаборављеним српским радником Павлом Јовановићем покретачем, власником и уредником „Србобрана“, и то је било доба најплоднијега Димићевог рада како политичко-економског, тако и стручног технолошког.

Из тога су доба његове студије: о босанским финансијама (одштампано у засебну књигу), о Калајевим парним таљигама и дереглијама (железнице кроз Босну и Херцеговину и дринска паробродска флотила која је банкротирала), о аграрном питању у окупираним земљама, у које питање није влада хтела ни такнути, о римској пропаганди („Рим на послу у Босни“), о борби Срба и Мусломана за верску самоуправу и тако даље. Све чланке и расправе Димић је потписивао с именом Момчило, и у Сарајеву и Бечу нису се морали мучити да дознају ко то пише, јер он то није крио, нити су покушавали да опровргну оно што је написао, јер нису могли.

У то доба падају и стручне технолошке расправе Димићеве, као што је, на пример, расправа о „Сахтијану“, која је штампана у „Делу“ за месеце јули и август 1895 године, и одштампана у засебну књижицу, „Геније српског народа у ткачкој индустрији европској“, штампана у листу „Србобрану“, и засебно одштампана, и врло важна у научном и економском погледу студија О бојењу у Срба. У овој студији Димић је описао народно бојење пређе, платна, коже у Босни, Херцеговини, Лици, Срему и, у колико је могао стићи, у Србији, а дело је био наменио нашој Академији Наука.

Радећи у Сарајеву помагао је својом сарадњом и „Босанску Вилу“, а радећи у Загребу на листу „Србобрану“ прими се неуморни Димић и уређивања календара „Србобрана“, и много има Гњајине заслуге што се овај чувени патриотски лист српски још више прочуо и стекао гласа, и што је календар постао права народна књига са српском и верском тенденцијом, те се сада растура у 25—30.000 примерака. Кад су му пријатељи говорили: „Одмори се, Гњајо!“ одговарао је: „Имаћу вечност за одмарање, а сада треба да урадим нешто као човек и Србин да ме народ не заборави одмах.“

По смрти Павла Јовановића (на Спасовдан 1897.) Димић прими и одговорно уредништво листа „Србобрана“, и поново позва на сарадњу свог пријатеља — писца ових врста. И што је раније речено за овога радника нашег, може се с пуно разлога поновити сваки пут, — Димић је писао крвљу срца свога и соковима живаца својих, али без пакости, без увијања, износећи само истину и оно што је смислио да је право и поштено. Отуда и његова велика популарност у народу, који га 1897. о изборима за српски народно-црквени сабор у Карловцима изабра на два места за посланика, — у Костајници и Госпићу. У овоме другоме месту, у Госпићу, Димић се бејаше истакао противу бившег вицебана и тадашњег председника хрватско-славонског сабора, сад већ пок. Данила Станковића, и његови га Личани изабраше једногласно за посланика. Судбина сабора, у ком је Димић изабран, позната је. Не дадоше Сабору да ради. На конференцији српских посланика 1888. у Загребу Гњајо је изабран у одбор деветорице, који је имао дужност да изради на владаоца представку, да би Сабор био сазван и допуштен му рад, и да представку преда угарскоме министру председнику.

Но радник, какав је био Гњајо, није могао даље радити и на листу, који толико троши и душу и тело, те у јесен 1898. остави „Србобран“, на коме је толику снагу истрошио, да потражи мирнији рад, са мање напора, који би му допуштао и да се побрине о своме здрављу и да ради своје стручне и књижевне послове. Тога ради оде к пријатељима у Руму, где проучи књиговодство у тамошњем новчаном заводу српском и доби место књиговође у српском заводу у Земуну. Ту се борио с болешћу и радио до последњег часа. Тако се угасио живот једнога радника, каквих је мало. Иза себе он је оставио у рукопису, осим врло важне и ваљане студије О бојењу у Срба, и мноштво бележака, које би требало прегледати и средити, јер међу њима има таквих, које су трајне вредности и за културно-просветни и за политичко-економски живот нашег народа и за народну технологију.

На сахрани Димићевој била је засупљена српска штампа из Краљевине, из суседне државе и Босне и Херцеговине. У име њено и у име земунских Срба с њим се опростио др. Миливоје Бабић, адвокат земунски, који, износећи рад и живот покојников, рече, да ће доћи дан кад ће Земунци сматрати за част што је међу њима живео Игњат Димић.

У недељу по подне, 31. марта, Гњајо је сахрањен код уласка на српско православно гробље земунско до гроба мајке песника Бранка Радичевића.

⁂

Даровити српски публициста Димић вечито је изгледао као ђак, али је био мудар као стари учитељ и вредан као мрав. Ко је први пут видео слику његовога чувенога земљака Николе Тесле, а није знао да је то Тесла, мислио је да је то Димић, — толика је сличност између ових двају земљака. Старина му је из Почитеља у Херцеговини. Његову прерану смрт оплакује његов стари родитељ, браћа, сестре, народни пријатељи и српска књига, којој би привредио много више да је имао здравља, колико је имао воље и дара.

Београд.

Ст. Мил.

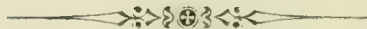

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Иван-бегова ул. бр. 5.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Мађедонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 23. Мај, 1902. год. СВЕСКА 3.

ОШКОПАЦ И БИЛА

СЛИКА ИЗ ДАЛМАТИНСКОГ ЗАГОРЈА

(СВРШЕТАК)

Поодавна Ошкопца почеше издавати ноге, а послије смрти женине, издадоше га сасвим, те, поштапајући се, с муком, могаше се извући из куће. По вас дан сјеђаше на каменој клупи до врата, пушка му прислоњена до њега, а стари „Капитан“, лисасти, ловачки пас, лежаше према њему, пиљећи му у очи. Мазгу бјеше продао, а имање, осим бајама̂, дао под наполицу. По вас дан Ошкоп сркуташе вино, пушаше, разговараше са Капитаном. Из села му нико није прилазио, сјем гдјекад наполичар, неки имућнији сељак, по женској крви род му, са другога краја Затрнаца. Тај навијаше, не би ли Ошкоп понудио све своје, а да га он храни и двори до смрти. А стари увијек одговараше: „Аја, за живота мога, моје неће пријећи у туђе руке, нити ћу ја отегнути под туђим кровом. А ко зна како ћу ја још све то уредити!“ И онда би намигнуо и подвикнуо: „Уздур, Капитане!“ нашто би пас устао и почео лајати.

Свакога другога јутра долазио је побратим Пуздрак Миљевчанин, узео би новац, отишао би у град и вратио се око подне, доносећи житак.

Звао се право Јаков Прњат, али под цијелим Тртром нико га друкчије не зваше до надимком: Пуздрак. Бјеше висок, мало погнут старац, али чврст и хитар, као какав младић. Очи му бјеху бјеличасте, ситне, свијетле; око њих, око усана са сиједим, танким брковима, по цијелом сухом, енергичном лицу, бјеху изражене веселост и лукавство. Од младости Ошкоп и Пуздрак бјеху другови и ортаци у „галијоштинама“; послије, кад Ошкоп изађе из тамнице, Пуздрак у њу допаде због паљевине, и одробова осам година; за тим су опет друговали али слабије и мало по мало сасвим се разишли, али, кад побратиму Ошкопу Бог

пресијече жиле, нађе му се Пуздрак у невољи, поче га обилазити и храном снабдцијевати.

При састанку побратими су мало ријечи трошили: Ошкоп изброји Пуздраку новац и каже му шта да купи, па овај узме пут под ноге. Али кад се врати, пошто извади из торбе месо, ширинач, хљеб и друго, набрајајући колико је за што дао, настајаху увијек једнаки разговори, у главном, оваки:

— Казуј право, стари лупежу, колико си украо?

— Немој, Јурага, болан, увијек исту пјесму! А грјехота ти је...

— Па, ну, реци колико?

— Украо ти нијесам ништа, а узео јесам пет карантана, за дуван.

— Пет! Ану, чуј! Кажеш да си дао за бут осамнаест карантана, а дао си највише четрнаест; на ширинчу си украо сигурно два, па... Смрдљива врано, ма исто ћеш цркнути од глади.

— Валај, ти ћеш се распасти жив! А почео си већ! Свак је теби лупеж и врана и црктина, а ти си људски цвијет!

— Доста, Пуздрачино, хајде на посао.

Пуздрак уђе у кућу, наложи ватру, распреми, отиде по воду, па пече и вари. И за то вријеме грде се. Ручају ћутке на клупици и посматрају Капитана, који и њих жалостиво гледа и даје знаке нестрпљења. Пошто и њега нахране, почну пити, и тек се онда разговор разграна; понајрадије помињу старе дане и догађаје и заједничке доживљаје, а понекад доноси Пуздрак и новости из града и из околине. Од њега првог Ошкоп дознаде за вјеридбу Мија Лопушине. Рече му:

— Чуо си да Јарчина жени оног најстаријег магарца?

Капитана Ивана не зваху друкчије до „Јарчина“ а синове магарцима.

— Зар? упита Ошкоп. Одакле?

— Од твојих добрих пријатеља Биковићâ, из Билица.

— Од кога Биковићâ?

— Јаковине, који те добро памти. Чудим се, вјере ми, да те не позва у сватове!

На то обојица ударе у смијех, сјећајући се како је једном Ошкопац избио Јаковину. Пуздрак наставља извјештај:

— Црна је као ђаво и зато је зову из спрдње Бија! Не би је доиста нико узео, ни у Билицама, ни овамо под Тртром, осим коњоглавога Мија. Хајде, валај, нека им прољепша на-

тражје! Било је и до сада свакојаких Лопушина, па нека их буде од сада и црних и пиргастих!

О болести својој није Ошкоп често говорио. Једном само, у почетку, изведоше ствар на чисто. Ошкоп започе:

— Ма зашто ђаво поче са мном с ногу?

Пуздраку се ражали, те га поправи:

— Немој тако, Јурага, болан, све је од Бога.

— Ма није све! Подијелили су они то! Сад, најзад, свеједно, зашто почеше с ногу?

— Ма зар би ти милије било да удариште с главе!? По души, онда не би било занајприје, јер би било све свршено. — ван да не жалиш што ти не окрњише мозак! Е, онда би био лијеп! Што би радио без разговорâ са мном.

— Ево шта, прихвати Ошкоп бекељећи се... Блејао бих као ован!... Да-ну, чуј, ти дођеш, а ја блејим: бе-е, бе-е-е! Одзови се!

И Пуздрак стане блејати, или иначе радити као лудак, те се обојица кидају од смијеха.

Пошто се вратише у збиљу, Ошкоп пита забринуто:

— А шта мислиш, могу ли овако трајати!

— Можеш, брате, када ти је срце здраво, а у тебе је здраво као у јагњета! Колико је теби? Двије си године старији од мене, дакле ти је седамдесет трећа! Шта је то? Можеш ти трајати и десет година још, када ти је Бог дао, да се можеш поткријепити и мрсом и пићем.

Онда се Пуздрак стане јадати на свој удес. Осиромашио, остао инокосан, мрзе га у селу! Ошкоп га тјеши: зато је здрав и лак, те најзад, ако му сувише дојади, може упљескати некога, па имати хљеба до смрти у тамници.

Капитан је пажљиво пратио њихове разговоре и, према мијенама њихова расположења, и он се мијењао; час би открио горњу вилицу, као да се осмјејкује, час би штектао, или режао. Било му је већ осам година, али се још добро држао, само што се у пошљедње вријеме, од силног ластвовања почео гојити. Побратими су често и њему обраћали ријеч; осим поклича: „Уздур Капитане!“ било је још вазда узвика и питања, које је он разумијевао и на које се одзивао. Питаху га: „Милујеш ли Јарчину?“ или „како фратрина придикâ?“ а на то је псето бијесно врискало, лајало, или потмуло штектало.

Кад сунце пане, тада би обично побратими били трештени и тада би настало пушкарање. Пуздрак би намјестио лист хар-

тије на зид од ограде, а Ошкоп би први гађао, за њим Пуздрак. Понекад је то дуго трајало. По селу се већ знало шта значи. Ријетко би кад Пуздрак ноћио у кућерку, а и то су сусједи Лопушине знали, јер би урликање трајало дубоко у ноћ. Али често и кад би Ошкоп са̂м остао, чули би Лопушани урликање. Тада би се сваки од њих прекрстио и препоручио светом Антуну од тринаест милости̑, који чува побожне душе од сотонске власти.

У Затрицима се створи чудна прича, која, путујући око Трта све се већма кићаше, а допријевши до Промине и до Динаре, постаде најчуднија приповијест. Причало се: у Затрицима живи зао човјек по имену Ошкоп, који се још у младости ђаволу предао. Ошкоп је, вели, имао жену и деветоро дјеце; жена је, вели, била много богомољна па и дјецу подигла у богомољству; и сви су, жена и дјечица, једнако се Богу молили, да Ошкопа отргне од ђавола и да га обрати на прави пут. Али се зли Ошкоп не обрати, јер му ђаво бјеше обрекао дуг вијек, изобиље и весело срце, да би могао уживати. Тада Бог узе к себи жену Ошкопчеву и све деветоро дјеце редом, по старјештву. А дјеца бјеху као анђели. Тада се сотона приказа Ошкопу и рече му: Побратиме, сад смо сами и право својн. Ти си ми душу обећао, али нијеси запечатио, а сад је ред да уговор запечатимо, ако желиш да јоште живиш. Јер, треба да знаш, да је твоме правоме животу крај, ономе што ти га је Бог дао. А сада ти ја могу продужити вијек, али само под уговором, да ти узмем ноге, јер здраве ноге могле би те одвести ка цркви и покајању. Дакле, ако хоћеш да живиш, мораш умочити прст у своју крв и крвавим прстом притиснути овде. И Нечастиви показа му некакву исписану хартију. Ошкопац рече: „Дај ми једну ноћ да размислим.“ Ђаво му је даде. Те ноћи јавише се Ошкопу његова жена и његово деветоро дјеце и стадоше га молити, да се не преда сотони, него да зазаши Бога те да к њима дође. Али Ошкопчево срце бјеше одрвенило, те пред зору, кад се сотона опет јави, расцјече себи длан и крвљу запечати уговор. И онога часа узеше му се обје ноге. А Ошкопац, који бјеше добар ловац, имађаше лисаста пса, кога је волио, те се и за њега помоли Нечастивом. А овај разглави псу вилице и задахну га својим дахом, те од тога часа псето поче разумијевати људски говор. Још рече Ошкопац сотони: „Побратиме, имам човјека побратима у селу Миљевцу, Пуздрака, ти га знаш. Учини и њега

дуговјечна, па било под коју цијену!“ Сотона се само насмија и рече: „Мој је он одавна и потврдо као и ти! Живјеће! Само ће се савијати као гудало, јер сам му метнуо црва у хриптеницу!“ Од тада се њих тројица, сотона, Ошкоп и Пуздрак готово не раздвајају, него шемлук граде и дању и ноћу, а псето је увијек уза њих и све разумије.

Побратими су знали за то и чешће су глумили. Више но један пролазник чуо би оваки разговор: „Капитане, познајеш ли тога лупежа што пролази?“ Капитан штекне. „Добро је, памтимо га!“ вели Ошкоп или Пуздрак, а преплашени Загорац граби даље крстећи се. Фра Анђелу, који је мрзио све што му доноси бригу, или посао, или одговорност, а који се уз то и са̂м бојао сотоне, те приче додијаше. Бјеше то људина од педесет година, сав срастао у салу, те је с муком могао изговорити мису, а обамирао би кад би носио причешће какавом болеснику, па ма се могло и на коњу до њега. Коњ фра-Анђелов, дорат, бјеше такође грдосија, чувен као и господар му око Тртра. Елем, фра-Анђелу дојадише запиткивања и наговијести о обузетим старцима; особито досадни бјеху намјерници из даљих крајева; нађе њеки, запште благослов, па, отуд-одовуд, дође на питање: „Ма је ли истина, по Богу оче, да у вашем селу има човјек, кога је сотона обузела!? Веле, не растају се!“ Фратар, намрштен, одговараше обично: „Ма је ли истина ово, је ли истина оно! Као да сам ја онај озго, свезнајући! Све може бити истина, и све може бити неистина!“ Загорац је покоран фратру, али је сваки помало и ошкопац, те одговараху: „Ма, добри мој оче, ако ти не знаш, ко ће онда знати! А, најпослије, што сав свијет каже, мора бити истина. А добро није да се онај налази у Затрицима, — добро није ни за сав крај, а камо ли за ваше село!“ — „Па, добро, шта могу ја! измаче се једном неопрезном фратру.“ — „Како, шта можеш!? А камо ти велике молитве, које изгоне ђаволе!? Стари су фратри то радили!?“ Од тада фра-Анђел постаде опрезнији и проучи у великом Требнику обред егзорсизма. Мука је само, што се тај обред мора вршити у дому, гдје се зли дух налази, а „Вра“ се држао оне поуке: „Бој се Бога, али и онога, који се Бога не боји.“ Најпослије, кад неки натукнуше, да се то мора јавити вишој црквеној власти, он се одлучи, да нешто покуша.

Једнога јутра, прије сунца, фра-Анђел турн под једно назухо дневни Требник, (Бревијар), под друго штит од сунца, па

се упути ка Ошкопцу. Ишао је спорије него обично, а кад стиже до првих кућа, застаде, рашири штит и расклопи књигу. У себи рече: „Ови ће се сад чудити и питати се, куда ће фра-Анђел по сунцу, а без шакрцитана (црквењака)!?“ И доиста, оно неколико затрначких душа, што га видјеше, чуђаху се и питаху шта то значи! Фра-Анђел, који није могао друкчије мислити, кад је што мислио, до разговарајући се сам са собом гласно, при чему је увијек сам себи говорио „ми“, настави: „Свакако главна је ствар да село зна, да смо ишли ка оном проклетнику! Свакако, то је главно! Јест, али треба говорити с њим. А шта ћемо му рећи? Тхе, што нас Бог научи. Прије свега, треба видјети, је ли сâм, или је онај други злосрећник с њим, па онда треба видјети, какве је воље Ошкопац!.. Ах, Боже, кад већ не може да нас мимоиђе ова чаша, нека буде воља твоја, — али свакако би боље било да овога нема!...“ Тако, час разговарајући се, час чатећи из Требника, милио је Фра-Анђел, дишући све напорније, све већма обасјан жарким јунским сунцем. Парохљани испред кућа и са њива, заклонивши очи шакама, праћаху његове кораке. Како од средине села пут иде на ниже, Ошкопац могаше видјети и распознати и дијете кад долажаше озго, а камо ли неће грдосију фратра. Кад га угледа, Ошкопац диже обрве. Посљедњи пут видио га је, кад је долазио да испрати покојну Шимицу; помисли, да је може бити, заковрнуо неки од Лопушина, те му не бû криво, али се одмах сјети, да кад би фратар њекоме носио посљедњу утјеху, не би ишао сам и не би ишао пјешке! „Да га враг не носи к мени!?“ рече Ошкопац и намрачи се. Капитан, који је пратио покрете господареве, на тај узвик, наћули уши и стаде као запета пушка. Њих двојица посавјетоваше се погледима, па Ошкопац намаче капу на очи и пружи се на клупу, рекавши псу: „Кушкући и ти!“ Анђел је све то видио и рече: „Ено проклетника, сад ће чинити вишту да спава, а његов Капитан може нас ујести! О, пречиста Дјевице, умудри нас, шта да радимо!“... Невидећи никога у дворишту Лопушинову, настави: „А као за пакост, нема их ни једнога, — ко зна гдје су на послу! И тако, осим Бога и његових угодникâ, нико нам се неће наћи у невољи! А што ћете више фра-Анђеле! Зар вам је мало помоћ небеске војске! О фра-Анђеле, заиста је слаба вјера ваша!... Ма, јест, брате, слаботиња смо, то признајемо, али опет бој се онога, ко се Бога не боји, ко се са оним удружио!“ И тако, ичињајући се, хра-

брећи се, доприје до рогља Ошкопчева дворишта, гдје сврати с пута, па се лагано упути дуж зида, докле не стигне према Ошкопцу, који тобоже, ркаше. Фратров поглед одједном обухвати старога зликовца, његову шибу кремењачу, и лисова, чија њушка почиваше на шапама, али чије ухо, оно до господара, бјеше наћулено; фратрово срце бијесно заигра; фратрова машта усплamти, — видје себе како пада, погођен зрном у сред срца, а ђаволски лисов гризе му ноге и утробу, — али у томе тренутку највећег страха, завапив у себи Исуса и Марију, започе слабим гласом:

— Хваљен Исус, Јурага!

Ошкопац шапну: „Кап! велико цап!“, нашто псето ђипи, прескочи зид и јуриша на пароха, који сав блијед, стаде се бранити штитом, вичући:

— Јурага! Молим те, Јурага! Ма чујеш, Јурага.

Најпослије се Јурага исправи и трљајући очи викну:

— Ма, ко ме зове! Ко је то?

— Ма, ја сам, фра-Анђел! Зови проклетог пса!

Ошкопац звиждну, те се капитан врати и леже на пређашње мјесто.

— Хваљен Исус, Јурага понови фратар дишући нагло. Па додаде: „А ти?“

— А ето! А ви? поврну Ошкоп, градећи се веома зачуђен.

„А ти“, „а ви“, у оним крајевима значи: како си? како сте? „А ето“ значи: „тако-тако.“

Фратар настави:

— Ја се допетао,... не знам ни сâм, шта ми бî, али ми јутрос дође воља да се шетам! Па онда, видим тебе, гдје лежиш, па рекох: „Хајде да запитам човјека, како је“, јер сам чуо да си нешто слабушан.

Ошкопац пуњаше лулу. Пошто кресну дрвцем, одбијајући прве димове, одговори:

— А ето, не служе ме ноге.

— Ма, шта је?

— Ма ништа не знам, оче! Тако, узеле се ноге! Године!

— А по годинама не би то морало бити. Шта каже љекар? Јеси ли га питао?

— Како не! одговори безочни Ошкопац, а у тај мах створи му се пред очима побратим Пуздрак, — замисли, да је Пуздрак ту у близини и да слуша те чудне разговоре и да је на то ни-

тање прсну у смијех, те и Ошкопцу дође да удари у смијех. Начини облак дима пред лицем, па питајући се, нашто ће фратрина најпослије да дође, послије таког увода, настави гласно: „Како не бих ишао к љекару, душевни мој оче? Дао ми је маст и прашак.“

— Па ништа не помаже, је ли? запита парох, очевидно с увјерењем да лијекови не помажу. Јер колико и колико их је он узалуд измијењао и потрошио, не би ли постигао да му „тијело буде послушно“, како манастирци кажу за упорна цријева, од чега је он веома патио!

— Па као увијек! рече Ошкопац.

Фратар рече у себи: „Е, сад је вријеме, да почнемо о Богу!“ Али у томе маху његов се поглед сусрете са Капитановим и фратру се учини, да га животиња гледа подругљиво, лукаво, с њеком намјером, с неким очекивањем, — некако буди Бог с нама! како друге животиње не могу гледати! Све приче о Ошкопчеву псу дођоше му на ум, а сјети се и онога што је читао о сатанизму, те га трнци подиђоше. Још му се учини да је Ошкопац брзо заокружио погледом око дворишта, као да се увјери е нема у близини никога, да му прсти уздрхташе и да их је два три пута несвјесно примицао ка пушци, те се јадник узврпољи и само рече:

— Е, збогом, мој добри Јурага! Е, Бог ће помоћи.

— Збогом пошао, мој душевни оче Анђеле, рече Ошкопац, а шапну Капитану: „Хоп! Цап!“ нашто овај испрати пароха горе него што га бјеше дочекао.

Фра-Анђел стаде одмицати доста живо. Пошто се добро одмакну, рече: „Па, ето, учинили смо што је главно, споменули смо име божје! Уф!“ Угледавши три Затричанина, који га чекаху крај пута, он расклопи Бревијар и даде им знак руком, да га не прекидају у молитви. А, прве недјеље, пред црквом послије мисе, на питања, он само наду образе и затресе рукама, што сви разумјеше да значи: „Покушао сам, па ето видјећемо, видјећемо!...“

Тада се створи друга прича, наставак првој, како је затрначки фратар покушао да истјера сотону из Ошкопца Жагриновића, и како је у сред преклињања Ошкопов пас проговорио и рекао: „Залуду ти мука, вратре, ми смо његови и остајемо његови!...“

Тај догађај бјеше предмет разговора тртарском крају цијелота љета. Љетина је била врло добра, — особито бајами ро-

дише за приповијест, те Ошкопац прибра лијеп новац за своје, а од наполичара такође за остало, те дерњава и пуцњава учесташе пред његовом кућом. А кад почеше студени јесењи вјетрови, он се затвори, те једини знак живота му бјеше што се танки млаз дима извијао из баџе и повијао над каменим кровом.

Око Лучина дана, једне недјеље пред вече, усред највеће вјетрене хуке, доведоше Цвиту Бикановићеву, прозвану Билу. Вјенчање је било у њеном селу. Доведоше је у Затрице: женик, дјевер Антун, кум, њеки Стипан Пирика из села, и Марта Шундићка, тетка по оцу женикова. Сви дојахаше на мазгама, и сви, осим младе, бијаху пијани. Капитан Иван, такође добро накићен, дочека их у дворишту, прихвати снаху у загрљај и изговори уобичајени благослов. Кроз прозорак од куле промолила главу најамница Ана и пусти сузе од ганућа. Вјетар донесе магареће њакање и бијесан лавеж и смијех. Вјетар тренутно однесе те гласове, па их нанесе јаче, јасније. Бјеху људски гласови, сјем лавежа, гласови Ошкопца и Пуздрака. Сватови се згледаше. У тај мах и њихова два магарца у појати зањакаше. Мијо улети у кућу и излети са сјекиром. Кум Пирика извуче нож. Антун викну најамници: „Пушку ми дај!“ Жене завришкаше. Стари, као да се на мах растријезни, раскорачи се на уласку у двориште, да им забрани излазак. Млада паде на груди тетки Шундићки и дршћући и плачући пита:

— Шта је ово, тето, за Бога? Шта је?

Тетка се отрже и поче да их уставља. Сметена најамница збиља изнесе велику пушку, али је млада сузби и гурајући је натрашке, пита:

— Која си ти? Носи то зло натраг! Кажи ми, шта је ово? Ко су они онамо?

— А оно су: Ошкопац и Пуздрак! Смрдљивци! Галијоти! Сотонске душе! Ето!

— Ошкопац! понови Била, чудећи се... Ма је ли то онај што се прича, да је предао душу Сотони?

— Јест, и што је ваш крвник, што је убио господарева брата!

— О, Исусе! Па зар је он наш комшија!? пита млада, запрепашћена.

— Јест! Зар нијеси знала? А ја баш кажем данас господару: „Господару, они су проклетници пијани, па ће...“

— А ти, одакле си?

— Ја сам из Шврљугâ, ваша најамница има двије године.

Бјаху на прагу.

Најамница се пропе на прсте и гледну преко младина рамена, па рече:

— Ето се враћају, хвала Исусу! Хвала светој Марији, неће бити зла!

Млада, сва цептећи, гледну по мрачној приземној просторији. На средини гораше ватра и дјечко вртијаше на ражњу големо печиво. Близу огњишта бјеше постављена ниска округла трпеза и око ње поређани сточићи. У једном углу видје неколико бачава и разбој, у другом, пред иконом, запаљену воштаницу.

Слушкиња омјери погледом нову господарку. Бјеше повисока, стамена, као од мрамора отесана. Црне јој очи, и у опом страху, гледаху умиљато. Само да јој кожа бјеше бјеља, па да јој, по „шесности“, не нађеш друге у тртарском крају, али јој уши бијаху сасвим црне, образи нешто мање, па опет кожа на саставку вилице и врата, црна као и уши, — што се већма истицало под новом повезачом.

И млада се обазрије и видје пијану гомилу, која се моташе и примицаше; сви су говорили у један мах, али је очевидно било, да су се оканули напада. Тада она отиде пред икону и клече.

У дворишту жагор је подуже трајао, па из њега продрије силни капитанов глас, који се усиловао, да се покаже весео:

— А гдје је моја послушница, моја Била? Јадно дијете, какав дочек! Доиста се препала и негдіе се сакрила! О, Била! Гдје ли је?

— Ено је пред Госпом! рече најамница, која се не бјеше макла, него стојаше с пушком, као на стражи!

— Ај! учини капитан у чуду гледајући обје женске, једну у молитви, другу оружану... Шта ћеш ти ту, блеко женска! Шта ће ти та црваљка? Носи то, лудачо, и настој око вечере!... А гледајте моје дике, моје послушнице, како се скрушила пред Блаженом! Видиш ли, то јој је била прва ствар! То је лијепо, то на добро слути, — благо нам свима, кад је богомољна! Хајдемо и ми! Ред је, прије свега да изговоримо рожарије!

Кум Ирика, Мијо, Антун и тетка Марта, отетураше се за домаћином и наврсташе за младом. Стара клече до младе. Њих

четворица зачаврљаше „Оче наш," помјерајући се, а лијево, а десно.

Скинуше са ражња добро угојена двисца. Кум Шприка показа велику вјештину сијекући пециво, а та се вјештина много цјени по горњој Далмацији. Сви нетренимице гледаху његове ударце и често вртијаху главом кад кумов нож тачно погоди међу ребра, или међу пршљене, кад расијече грудне кости. Маст и мрвице меса штрцаху на све стране, те сви бјеху попрскани по хаљинама и по образима, али се нико не одмаче нити обриса. Кум бацаше комаде у једну велику здјелу. Кад све би готово. стари, сједајући, рече:

— Ејвала ти га, куме! Тако ваља!

Па махну главом на млађега сина и додаде:

— Хајде, мали, јавни се!

Антун заиска од најамнице пушку, па је с врата изметну. вичући:

— У здравље Лопушинâ, малих и великих!

Тада и остали посједаше. Голема букара пуна вина стојаше на сред трпезе. Пред сваким бјеше само по нож и комад погаче, а ни виљушке, ни утирача. Иван први боцну својим ножем и натаче комад печења; сви редом учинише тако и настаде опште, споро, а снажно жватање. Млада, након њеколико залогаја, устаде и састави руке за тканицом. Нико је и не погледа, а некмо ли да је понуди, да се боље поткријепи. Уопште, докле се год не наједоше, нико ријечи не изусти.

Најамница и младићак јеђаху обашка. И њих двоје савијесно жватаху, али не скретаху очију са младе. Дјечак од шеснаест седамнаест година, збојит и здрав, бјеше син неког сиромашка из средине села; отац му и он често работаху код капитана. Најамница предуши и шапну:

— Како ти се свиђа млада, Ивице?

Ивица слегну раменима.

— Знам, настави она, али, рецимо, да си за женидбу, би ли је узео?

Ивица, гутајући залогај, замаха главом, па заклима њом и рече:

— На први мах не бих је изабрао, а, послије, чини ми се, бих! Кад се очи навикну на њу, онда се чини згодна!

— О, паметно дијете! шапну Ана, задивљена.... Јеси дијете. али си паметно. Видиш, то је! Погодио си! Све је обич-

нија, све обичнија! Свак ће то рећи! Тако је морало бити и Мију. Кад је први пут видио, сигурно ни помислио није, да би је могао узети, па му је понајлак прионула за срце! О, блажена Госпе, како то бива!

Антун први остави јело. Очевидно и остали бјеху сити, јер врховима од ножева копаху кости. Младић устаде, напуни пушку и стаде на праг, очекујући здравицу. Капитан Иван дохвати тешку букару и напи куму. Пушка прасну, млада се поклони, челом до трпезе. Тако се обредише. Кум наздрави Мију, Мијо Антуну, Антун тетки Марти, Марта кући Лопушиновој и младој „која, заправо, још није Лопушинова,“ додаде намигујући, те подиже смијех.

Онда људи закуривши из земљаних лулица са кратким камишима и онда се тек заврже прави разговор. Разговор се заврже о Ошкопцу. Млада, укрућена као какав кип, слушаше живот и дјела Ошкопчева, слушаше вјетрену хуку, погледаше на црвена лица пијаних људи, на пламен, на служинчад, која, сита и напита, дријемаше. Бјеше јој хладно око срца, неборавно у тој непознатој кући, међу тим крутим људима, уз њихове језиве приче. Додуше, бјеше на свијет дошла са клицом дубоке сјете, која се насљеђује у крајевима неродним, непитомим, гдје је рат за живот сувише груб и оштар, гдје је пјесма као жаловаика, гдје се сва љубав према жени своди на тренутну пожуду; бјеше одрасла у оскудици, у тјелесним патњама, у насљеђеном и стеченом увјерењу, да је живот велико бреме, да је на свијету много више зла него добра, да је зло као у засједи дуж животног пута, те насрће на здравље, на душу, на срце... Тим је прожета била; то осјећање није налазило израза у њеном скученом, збуњеном мозгу, те га не би умјела исказати, али га исказиваше у механично наученим молитвама, у изразима, као што су: „Мајко милосрђа, смилуј нам се, спаси нас!“ Никада пак то осјећање не би у њој јаче и теже него тога вечера, кад се нађе у својој кући, усрећена и са задатком да другога усрећи! И још нешто чудно јој се откри: Тврђење тих људи, да су се Ошкопац и Пуздрак предали нечастивом, и ако младу жену испуни ужасом, с друге стране, а на један мах, би јој јасно, да човјек и не може бити срећан и задовољан на овом свијету, ако се не преда Сотони! Згрози се од те помисли, и свом понизношћу и топлином, обрати сузне очи Блаженој и шапну:

— Мајко милосрђа, смилуј ми се!

Дјевер је повуче за опрегљачу и смијући се блесасто, рече:

— А ти? Плачеш и кукаш за ма́јом? Заборавићеш је, ље! А де, жива била, потакни на ватри, баци које дрво, е видиш да се угасила. Она крмача је легла.

Невјеста, постиђена, отиде к огњишту. Свекар јој у тај мах говораше:

— Валај, куме и ти Марта, колика ми је ова радост, толика би ми била, да му ђаво већ једном узме душу, да дође по своје!

— А не може, болан, прије утаначеног времена! вели Ширика… Кажу: Сотона држи задану ријеч, као Турчин! Све што бјежи од крста држи своју ријеч!

— То је истина! потврди капитан и, након кратка размишљања, додаде мало нижим гласом, што се њему пијану чинило да шапти: „Мене је страх за ову младу женску главу! Бојим се вражјег притрунка! Ми смо прекаљени јер у овој харији живимо од постања, а она је нова и нејака душа.

— Тога се не бој! прихвати Марта с великим поуздањем… Била већ носи у зубуну ушивено нешто, зашто не зна!

Била претрну и у себи завапи:

— Помози ми, ти, Исусе! Спаси ме, ти, Маријо! Цвитнице моја, буди ми и ти у помоћи!

Они преметнуше разговор на друго, те су још за дуго наздрављали, пили и чаврљали, докле их вино не савлада.

Млада је лежала између дјевера и свекрвине замјенице, као што хоће старински обичај. Антун и Марта заспаше одмах, а јадна Била окретала се и превртала, обузета стравичним мислима, узнемиривана трѐском и лупњавом, које је вјетар узроковао. Једва пред зору заспа мало, па се трже и устаде.

Вјетар бјеше утолио. Она се уми и очешља, прочарка ватру, поред које сјеђаше најамница, узе вучију и уже, па изађе у двориште. Сједе на камену клупу, привуче вучију, налакти се на њу и, сјетна и изнурена, наслони лице на длане.

Шундићка изађе, траповијесна, мрзовољна, каоно послије претјерана пића. Она застаде, посматрајући младу. Дуго је гледала. Најпослије рече:

— Шта је, млада?

Била се трже и устаде, усплахирена. Рече:

— Ништа. Је ли устао брајо?

— Устаје. Ма шта је теби? Много си жута и подбухла!

— Нијесам могла за дуго заспати. Па онда сам свашта сањала.

— Шта?

— Свашта! И блажену Госпу, у помоћи нам била!

— А шта?

— Не смијем казивати. Заповиједила ми је да не казујем!

— Ну! ну! учини Марта... А могу ли барем знати о чему, око чега... да није...

— Њешто због тога сотоњака!

— Онда је добро, рече Марта и врати се у кућу, доиста да прича староме.

Антун изађе огрнут кабаном. Назва кроза зубе и полазећи ка капији, додаде: „Хајдемо са срећом!"

Обичај је да првог јутра младу прати на воду дјевер.

Млада хитро упрти вучију, дохвати вједарце и отиде за њим. Требало је пријећи сеоски пут и заоколити двориште Ошкопчево. Кад бјеху на рогљу тога дворишта, она застаде, пропе се на прсте и видје затворена врата. Прекрсти се и убрза за дјевером.

На пушкомет иза куће Ошкопчеве, на кршевитој равни, бјеше гајић старих брјестова. Ту уђе младић. Она се сјети што јој ћаћа говораше, послије просидбе: — Имаћеш свега! вели. Кућа је пуна. А, поврх свега, није ту као по осталом Загорју, да се иде на воду далеко; бунар ти је пред кућом и никада не пресуши.

Млада спусти вједарце у дубоки бунар и стаде извлачити. Антун збаци огртач, свуче гуњ, засука рукаве, прекрсти се и пружи прегршт. Млада усу воду. У три маха, он опра руке, у три, лице и врат. Она извади из њедара утирач, којим се он брзо обриса, па извади иза појаса сребрн новац, дарива је и пољубише се. Пошто напуни вучију, дјевер је повуче за руку, те сједоше на клупу. Он је обгрли, а она њега обухвати око појаса. Он започе:

— Свашта смо блејали ноћас.

— А нијесте, брајо, него разговарали се као људи.

— Аја. Вино је говорило. А ти си се заплакала.

— А онако, не због тога.

— А најжалије ми је што Крсто није с нама. Он је најбољи између нас, најпоштенијег срца.

— А сви сте ви добри, — а он ће скоро доћи, на прољеће, је ли?

— Јест. Мијо је вазда арум у пићу, а овога пута баш није био, по томе видим, да те пуно љуби.

Бӣлој удари румен у лице и обори главу.

Младић настави:

— А вјеруј, да ћемо те, ћаћа и ја и Крсто, гледати, као очи у глави! А, ако Бог дâ, и ти ћеш нас! А сад хајдемо.

Кад бјеху према Ошкопчеву дворишту, Антун застаде и испрси се. Млада се попе на један повиши крш. Према вратима стојаше висок, погрбљен старац; у зубима му бјеше лулица, у једној руци дугачка пушка, преко друге кабаница.

— Смрдљиви Паздрак! шапну Антун.

Доље, с прага, помоли се старачка глава, срасла у сиједој краткој бради, под пљеснивом капом. Старац клечаше, ослоњен на руке, па се извуче, лазећи покољеначке, као што чине мала дјеца.

— Помози нас Исусе! рече млада. То је Ошкопац? Зар је сасвим узет!

— Дошао је враг по своје! Право би било, да отидем онамо, па да их даривам ногом, за оно синоћне.

— Хајдемо, брајо, молим те, рече млада смућена, видјевши како Пуздрак прихваћа побратима испод пазуха, да га посади на клупу.

Али Антун гњеван настави:

— Безобразници! Скотови!

Млада прихвати:

— Немој, брајо, молим те! Кога је Бог каштигао, шта му могу људи! А ја сам о њему њешто сањала.

Затекоше капитана, Пирику и Марту већ за трпезом; јели су остатке печења. Антун се придружи, млада не хтједе, него стаде помагати најамници. Људи су погађали шта је то млада сањала; пошто се умјерено запојише, отидоше до села, да протегну ноге, а женске прионуше око ручка. Ивица, бунован, блијед, поче окретати другог двисца. Шундића се извали у капитанову столицу са наслоном, те издаваше наредбе, а младој савјете.

За ручком се наздрављало и пило, истим редом и обредима, као и за вечером. Око заранака Пирика, Марта и Ивица отидоше непоузданим корацима. Домаћи уговорише работу за су-

традан, и полијегаше раније, — Антун са ћаћом. Младићу се малко ражали што се, након много година, раздваја од брата ноћу.

Мијо и млада први устадоше. Он бјеше легао с том намјером, — било му је до тога, да му се стари не руга, е је приспао. Стога их пробуди вичући и, тобоже, љутећи се, што се дангуби. Капитан се смијао од срца и одговараше:

— Ето нас, ето, раниоче наш, будна главо!

Кад сиђоше ка огњишту, на ракију, узе Бјлу за браду, одиже јој главу, питајући је како је спавала.

Кад људи отидоше, Бјла запали двије воштанице пред Богородицом, изговори гласно, све молитве које знађаше, па се упрти вучијом и отиде на воду. И у одласку и у повратку ишла је оборених очију, шапћући молитве. Кад стиже до онога камена, са кога је, дан прије, први пут видјела Ошкопца, она распрти вучију и попе се. Стари сјеђаше на клупи, као обично, а Капитан лежаше до ногу му. Бјла одлучно узе вједарце и чврстим корацима прође дуж зида, отвори вратнице од дворишта и стаде пред Ошкопцем. Бјеше зажарена у лицу, осмијак јој играше око уста, очи јој пламћаху.

Ошкопац зинуо. Доиста је помишљао да види привиђење. Капитан устаде и наже се напријед погнув врат и њушку.

Бјла рече:

— Хваљен буди Исус и Марија, стриче!

— Шта?.. Ко?.. То?.. замуца стари, већма у страху, но у срдби.

Бјла настави:

— Ја сам млада Мијина, ја сам! Мене шаље блажена Госпа, да ти будем од помоћи. Она то заповиједа.

Па дохвати врч с водом што бјеше на земљи, просу устајану воду и нали из вједарца.

Па изађе из дворишта, али онда је обузе дрхтавица, те је једва могла упртити вучију.

Другог јутра Ошкоп прихвати јој Бога, — готово понизно одговори:

— Вазда био хваљен Исус!

Али, сјем поздрава, друге ријечи не измијењаше, премда му је Бјла обрисала кућу...

Тога дана у вече каза својима што је учинила и зашто. Каза просто, у кратко: Била сам код старога грјешника, да га водом напојим, да му логу очистим. То ми је Блажена запови-

једила, прве ноћи под овим кровом! И одселе ћу га дворити и помоћу њеном спремити га за хришћанску смрт.

Синови обратише очи на оца, који дрхташе слушајући то. За дуго су ћутали.

Најпослије капитан устаде, прекрсти се и рече снаси:

— Ти си божја душа. Нема сумње, да је с тобом у моју кућу дошао сваки благослов. Ради шта хоћеш....

Чудо се разгласи по најдаљим крајевима, како је Била изагнала сотону из Опиконца и Пуздрака, како их је навела да с њом заједно говоре розарије.

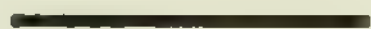

ДВА ГРОБА

Данас Фати прво јутро, срећној друзи најмилије:
Она крадом власи чупа,
Своје лепо лице грди, у беле се груди бије.

Бабо јој је правоверни као што му прадед био.
Млади војно „алафранга“:
За пупољак јутрос тасту није руку пољубио.

Поздравио тужног зета правоверни, увређени:
„Када нађеш с кљуном лава,
„Са лавовском гривом орла — тад се врати својој жени.“

*

Два су гроба сасвим нова крај текије Мевлев-Хане,
Један од њих још је празан...
Поручила пред смрт Фата да крај војна њу сахране...

Јелена.

ПУЧИНА

ДРАМА У ЧЕТИРИ ЧИНА

написао

Бранислав Ђ. Нушић

ЧИН ТРЕЋИ

Иста соба.

I

Владимир, Доктор.

(Седе: доктор држи новине које је читао а Владимир се наслонио на сто, забринут).

Доктор

(После извесне паузе). Па ипак свет је свет, пријатељу. —

Владимир

Ја не знам, за што ја морам да водим рачуна о томе свету.

Доктор

За што? — Најзад и за то што си отац и —

Владимир

(Тргне се). То је истина. Па добро, шта хоће тај свет?

Доктор

Шта хоће; хоће рачуна, он тражи да му се о свему положи рачун и, видиш, свет је таква рачунска контрола, која нема права на то што тражи, али ти ипак мораш да му положиш рачуне; мораш ако хоћеш са тим светом да живиш и догод имаш ма што што те са тим светом везује.

Владимир

(Убеђен). Па добро!

Доктор

У толико пре, пријатељу, што видиш; свет докучи и најмању ситницу. На пољу се зна о твојој афери са Урошевићем, оним што те је увредио, па поводом тога дабоме, говори се много о тој ствари.

Владимир

О којој ствари?

Доктор

Ти ћеш ми допустити да будем искрен; ти знаш колико сам ти пријатељ. —

Владимир

Буди искрен.

Доктор

Дакле, говорило се најпре о односима твоје жене са министром.

Владимир

(Бono). Да, знам. —

Доктор

Сад, сад међу тим говори се о твоме рђавом животу са женом.

Владимир

Дакле, говори се о томе?

Доктор

За бога, та нема куће у Београду чији зидови могу затворити и сачувати тајну. Ту су млађи, па онда, посете и кућни пријатељи који и долазе у кућу само за то, да ма шта запазе, па онда... но па... то се не може сачувати.

Владимир

(Са резигнацијом). Знам.

Доктор

И видиш, тај рђав живот — који сам, право да ти кажем, и ја запазио — узима се као доказ, као последица оне афере.

Да, рђав живот са женом потврђује да је одиста нечега било, потврђује да у оним ранијим гласовима има истине.

Владимир

Одиста, одиста је тако. Али... (размишља) Слушај, докторе, ја ти се морам поверити, морам, јер ми нечији савет треба; а ја га не смем од брата тражити и — немам од кога, а осећам се слаб сâм себе да усаветујем.

Доктор

Но па, повери се...

Владимир

Ти си ми пријатељ? (Гледа га у очи).

Доктор

Ако ми то верујеш!

Владимир

Седи, слушај ме!... Свет има право, свет је истину рекао.

Доктор

(Изненађен). Истину?

Владимир

Да, све што је свет говорио о мојој жени и министру, све је истина — сушта истина....

Доктор

Да се ти ипак не вараш?

Владимир

О, да знаш колико бих волео да се варам, али — ја имам доказе.

Доктор

Доказе?

Владимир

Да, и... ти ћеш ме можда сад запитати, па шта сам ја за тим чинио кад сам се уверио!

Доктор

(Суморан, смућен). Не, не мислим те ништа питати?

Владимир

Али ти треба да ме питаш, кад хоћеш да ти се поверим, или... казаћу ти ја сам све, сад ти већ морам казати. — На што да ти казујем како је све било; доста је кад ти кажем да је моје доказе она утврдила и признањем.

Доктор

Признањем?

Владимир

Да. Она је за тим требала да иде из куће, то је било најприроднији решење ствари.... молила ме је да се опрости са дететом.... дозвао сам дете и — тада сам се сетио да је то дете женско, да у њој расте девојчица а за тим девојка, и да ћу својим поступком — ако јој матер отерам и тиме огласим свету да је неваљала — убити у ствари детињу будућност; будућност онога детета, које ми је остало као једина залога љубави, и, — тада сам је, пријатељу, задржао. Задржао сам је да живимо под овим кровом не као муж и жена, већ као отац и мајка.

Доктор

Да, али такав живот....

Владимир

Он је тежак и за њу и за мене; али је он за њу казна, а за мене жртва; жртва коју приносим своме детету. И више но то, ја сам се и од тога детета морао да одвојим, ја нисам могао да допустим да таква мајка васпитава моју ћер и — као што знаш, и ако сте сви били противни, ја сам дете послао на страну, у пансионат. Морао сам га одвојити од мајке, па сам га одвојио и од себе.

Доктор

Што се тиче детета, и сад кад си ми саопштио прави разлог са кога си га удаљио од куће, ја остајем при истом мишљењу које сам ти и пре казао. Мало дете од пет година не одваја се од мајке и не шаље се у пансионате.

Владимир

Да, али се женско дете одваја од неваљале мајке.

Доктор

Па онда, не разумем ни све остало. Ти си жену задржао због света, да је не би прогласио неваљалом кад би је отерао али.... не увиђаш ли да си застао на пола пута?

Владимир

На пола пута?

Доктор

Да, јер твој живот садањи, тај незгодан, боље рећи рђав живот, који се не да сакрити, о коме се на пољу зна, доводи до истих последица, он се тумачи на штету твоје жене или боље рећи, на штету мајке твога детета које си ти хтео да сачуваш.

Владимир

(Забринуто). Да, да, да!... Па шта да чиним — шта ми ти саветујеш да чиним?

Доктор

Хм!... ту је тешко саветовати — остао би само један једини пут.

Владимир

Реци га.

Доктор

Морао би опростити жени, заборавити на све, измирити се и будућим лепим животом демантовати све ово досадање.

Владимир

(Одлучно). Опростити, опростити велиш?... то никада!

Доктор

Тешко ти је с тим да се одмах измириш али размисли мало. Размисли, па ћеш видети да ти ништа друго не остаје.

Владимир

Ти не знаш, докторе, колика је то рана; ти не знаш колики је то бол; то се не да заборавити, то се не може опростити.

Доктор

Зар ни за љубав детињу?

Владимир

Дете? — Учинићу све за то дете, али — ја јој баш за љубав детињу не смем опростити, као што она није смела за љубав детињу грешити.

Доктор

Тада је ствар већ мало тежа, ако ти останеш и доцније чврст у одлуци.

Владимир

Остаћу.

Доктор

Ја не би умео други начин да ти предложим.

Владимир

Ја ћу га наћи; ја морам све учинити, свему прибећи за љубав будућности свога детета.

Доктор

Кажи ми начин на који мислиш то постићи?

Владимир

(Сетно се). Слушај. (Хвата га грчевито за руку). Ја морам наћи начина на који би пред светом себе компромитовао. Нек изиђе тако ствар да сам ја рђав супруг и да је због тога између нас наступио рђав живот.

Доктор

То ће ти тешко поћи за руком, сви те знамо.

Владимир

Мора поћи. О, колике се ствари дешавају у свету за које се после каже: „Ко би то рекао!“ — Ја морам победити свет, морам га уверити да сам ја узрок и разлог рђавоме животу у кући.

Доктор

Па на што ти то?

Владимир

На што? — Детету за љубав. Девојка сме имати рђавог оца али не рђаву мајку — ето, за то ћу ја примити сву кривицу на себе; нека њена мајка остане чиста пред светом.

Доктор

Па добро, али како то мислиш постићи?

Владимир

Како? Да, то је оно чему не умем ни сам да се домислим. Ту би хтео твој савет.

Доктор

Који ти ја не умем дати.

Владимир

Хоћу да измислим себи какву аферу, неверство према жени.

Доктор

Да га извршиш?

Владимир

Не, то нећу, већ само да га измислим. Кад би га извршио, она би дошла према мени у исти положај у коме сам ја сад према њој; она би била ослобођена казне. Ја хоћу да останем у души чист, али пред светом неваљао. Хоћу да и жртва коју чиним детету буде чиста као и побуде што су.

Доктор

(Врти главом). Тешко!

Владимир

Мора ми и она помоћи, да, и она ми мора помоћи.

Доктор

Она?

Владимир

Натераћу је да ме оптужи, она ме мора оптужити пред светом.

Доктор

(Врти сумњиво главом). Не знам... не изгледа ми пут.

Владимир

Па ипак другога нема. Свет треба задовољити а детињу будућност ваља сачувати. (Зарони главу у руке).

II

Катица, пређашњи.

Катица

(На средња врата). Господин Министар.

Владимир

(Тргне се, погледа доктора а за тим Катицу). Уведи господина Министра у салон. (Пошто је Катица пошла). Јесте ли јавили госпођи?

Катица

Јавила сам; госпођа је казала да је слаба и не може га примити.

Владимир

Добро... уведи г. Министра, сад ћу ја.

Катица

(Оде).

III

Доктор, Владимир.

Владимир

Ето... појмиш ли сад мој положај? Ја бих требао као частан човек, ономе тамо у соби крвљу чело да умрљам, међу тим ја морам, због света, да га примам, морам љубазно да га примам, да се правим као да ништа не знам, да изигравам пред њим мужа глупака, којега он вуче за нос а који то не зна и не види.

Доктор

(Смућен). Одиста!

Владимир

(Узбуђен). И још, — још — морам да изигравам благодарног чиновника, којега је он протежирао и тако високо уздигао!... Па је ли то ужасно?! Зар није то положај безизлазан, мучан, несносан?.. Никад, пријатељу, у животу нисам засузио а сад сам тако омекшао, тако сам малодушан постао да ми сузе врло често квасе очи... али... веруј, то нису сузе, то је крв мога нескиданог срца; то је жуч моје отроване душе што се кроз сузе

пролива, то је ...ах! (Маше руком као да би рекао: „оставимо то!“ дахне да се одмори од узбуђења на поће и врати се). Ти ћеш ме, докторе, сачекати овде, је ли, ја још нисам свршио разговор с тобом. (Оде у десну собу).

IV

Доктор за тим **Јованка.**

Доктор

(Сам припаљује цигару). Бедан човек, бедан човек; окован двоструким оковима које ничим не може разбити. И колико је решен да поднесе за љубав детињу!

Јованка

(Долази из своје собе). Докторе, јесте ли ви? Добро те сам вас затекла овде, иначе би послала по вас.

Доктор

По мене?

Јованка

Да, добила сам писмо са врло рђавим гласовима, врло рђавим.

Доктор

Ех, ех, ех, претерујете, претерујете, разуме се. Где је то писмо?

Јованка

(Даје му). Олгица је у грозници која траје већ два дана.

Доктор

(Прегледајући писмо). Но па?

Јованка

Али за бога, тако мало дете, па без родитеља, без родитељске неге.

Доктор

Нисам никад одобравао Владимиру што је дете у тим годинама слао ван куће. Ма како тај пансионат био уређен, дете је и сувише мало.

Јованка

(Уздишући). Ах, докторе, кад би до мене стајало.

Доктор

Знам, знам да је то била воља искључиво Владимирова (дочитава писмо). Но, па шта ви из овога писма видите тако страшно?

Јованка

Како забога?

Доктор

Нека учитељица из пансионата, јавља да је Олгица у среду на ноћ имала јаку ватру, да је за тим ватра минула, да је и сутра дан остала суморна и невесела.... (Враћа јој писмо).

Јованка

Ето, видите.

Доктор

И ви сте од тога направили да Олгица има грозницу која траје два дана.

Јованка

Али забога, докторе, кад нисам крај ње.

Доктор

То је истина. Опасност нам је већа кад смо далеко од ње.

Јованка

Па шта да радимо; шта ми саветујете?

Доктор

Шта?... Зна ли Владимир што о овоме?

Јованка

Не, то је учитељица из пансионата која се са мном дописује. Будите ми за ту малу тајну повереник, докторе. Мој муж је мени забранио да пишем детету а и управитељку је замолио да не пише мени. Кад би ја писала управитељици, писмо би било враћено, јер она прима писма само под извесним знаком. То је мој муж учинио из разлога, што би ја можда мојим писмима растужила дете, те би се ужелело куће. —

Доктор

(За се). Сирота жена, она лаже! (Гласно). Да, тај је разлог донекле оправдан.

Јованка

Али срце мајчино, докторе, зар је могуће оковати разлозима, па ма какви они били. Ја сам преко пријатеља нашла у заводу једну учитељицу, створила сам је својом повереницом и...

Доктор

(Прихвати реченицу) — она вас редовно извештава о детету.

Јованка

Ви ћете, докторе, сачувати ту малу тајну.

Доктор

Није опасна, могу је сачувати.

Јованка

Дакле шта ме саветујете?

Доктор

Најпре, ја мислим да јавимо и Владимиру о болести детињој; можда ће се решити одмах да доведе Олгицу.

Јованка

О, он би то без сумње учинио, али.... докторе, то је опасно, то не смемо учинити, питао би ме од куд ја то знам.

Доктор

Да... него, знате шта ће бити најбоље за овај моменат? Дајте ми перо и артију и дајте ми адресу те ваше поверенице, па ћу ја депешом са плаћеним одговором запитати за лекарску дијагнозу а депешу ћу платити као хитну, како би за један сат имао одговор и ја ћу је потписати, како би одговор на мене дошао. Из тога добијамо двоје, прво што ћемо сазнати право стање болести а друго, кад ја имам депешу упућену на моју адресу, лако ми је вашу повереницу прогласити мојом пријатељицом и чинити код Владимира употребу од те депеше.

Јованка

Да, то је одиста добро. Хвала вам, докторе. Ево изволте у моју собу па напишите депешу. (Одлазе заједно у леву собу).

V

Катица, Станковић.

Катица

(Улази напред). Изволте овде причекати, кад не желите да вас јавим.

Станковић

Не, не, немојте ме јављати, кад је ту господин Министар, причекаћу ја и овде. А, јел'те, Катице, како је госпођи, је ли и она тамо у соби?

Катица

Не, госпођа је нешто мало слаба.

Станковић

(Седне). Тако, е то нисам знао. Молим вас испоручите јој моје најтоплије жеље да што пре оздрави.

Катица

Хвала. (Излази).

Станковић

(Сам). Што мрзим овакве собарице, које мало говоре; од њих се никад ништа не може дознати. (Устане и звири у десна врата). Охо, па г. Министар није тамо, сам г. Недељковић седи за столом и нешто пише. (Отрчи задњим вратима). Катице, Катице!

Катица

Молим.

Станковић

Па, г. Министар није више тамо, мора да је отишао.

Катица

Можда га нисам спазила.

Станковић

Идите пријавите ме, дете моје.

Катица

Драге воље. (Оде десно).

Станковић

(Сам). Вреди по кој пут и провирити кроз туђа врата, иначе ко зна колико би чекао.

Катица

(Враћа се). Збиља, г. Министар је већ одавно отишао а ја нисам спазила. Господин вас је молио да га мало причекате: сад ће он, само да доврши неко писмо.

Станковић

О молим, причекаћу.

Катица

(Одлази).

VI

Станковић, Доктор.

Станковић

(Сам). Хм! То је ипак интересантна новост, да је данас г. Министар био у посети код г. Недељковића.

Доктор

(Из леве собе, носи у руциденешу). Гле, ви сте ту?

Станковић

А ви сте били у посети код госпође?

Доктор

Да.

Станковић

Је ли госпођи боље? Чуо сам да је болесна.

Доктор

Да, болесна је, сад баш носим лично овај рецепт, који сам јој прописао у апотеку. Но, драги мој, шта има ново?

Станковић

Ништа интересантно. (Поверљиво). Јел'те, знате ли ви, да је мало пре био господин Министар у посети код г. Недељковића?

Доктор

Ха! Зар ви и то бројите у новости? Па он долази као што је и пре долазио. Шта има ту необичног?

Станковић

(Разочаран). Тако?

Доктор

Оканите се навике да од свачега правите новост, иначе ће вам се чешће пута десити, као сад, да ствар целом свету врло обичну и природну, начините интересантном новошћу. До виђења, драги мој, у послу сам. (Оде брзо).

VII

Станковић, Владимир.

Станковић

(Сам). Целом свету врло обичну ствар? Ама како то, кад је мени необично а ја долазим сваки дан у ову кућу.

Владимир

(Још савија дотично писмо и меће га у коверту, за тим за време разговора ту коверту, која је већ адресована, лепи па јој онда маказама одсеца једну страну, као да је неко примљено писмо раније отворио. Кад све сврши, вади портфељ, меће писмо у њ и враћа портфељ у џеп). Драги г. Станковићу, извините ме, ви сте ме дуже чекали но што би ја то иначе допустио...

Станковић

О, молим, г. начелниче, посао је забога најважнији.

Владимир

Седите, молим вас.

Станковић

(Седајући). Благодарим. Али, да изјавим одмах, данас нисам дошао беспослен у посету, као што иначе ја то редовно чиним. Данас сам дошао нарочитим и важним послом.

Владимир

Тако? А какав вас је то велики и важан посао довео?

Станковић

Знате, због оних поплављених села у Морави. Образовао се нарочити одбор госпођа, из бољих кругова, да збира добровољне прилоге за поплављене.

Владимир

То је лепо.

Станковић

И знате, ја сам секретар тога одбора а, у поверењу ћу вам рећи, да сам ја управо и иницијатор али сам потпустио госпођу Живковићку саветниковицу, као да је она иницијаторка. То знате њој ласка и за то се јако заузела за целу ствар.

Владимир

То је све врло лепо, г. Станковићу, али ја још не видим, зашто вас тај посао доводи мени?

Станковић

Изабрали смо и вашу госпођу у одбор. То сам знате ја предложио.

Владимир

(Прелети му облачак преко чела). Тако!

Станковић

(Устане и приђе му). Јел'те, ви нећете замерити што ћу бити искрен?

Владимир

О, молим вас, ваша ми је искреност увек драга била.

Станковић

Видите, ја сам се у овој прилици нарочито заложио, сав сам се заложио и — као што видите — успео сам.

Владимир

Не разумем, за шта сте се залагали?

Станковић

(Мало збуњено). За вас... за вашу кућу... за госпођу.

Владимир

(Осети тежину положаја. Устаје и сам). Не могу довољно да вас разумем, ја бих вас молио, говорите јасније, са свим јасно — та ви сте ми сами понудили искреност, па што је сад избегавате.

Станковић

(Устеже се). Ипак —

Владимир

Ја вас разрешавам свих обзира а везујем вас обзирима пријатељства. Ја волим искреност, па ма како она непријатна била.

Станковић

Та да — дакле ево у чему је ствар: Госпође су биле врло, врло противне кад сам ја истакао кандидацију ваше госпође, мргодиле су се, говориле су кроз зубе па најзад су и гласно говориле којешта, што ја нисам могао да допустим да се говори о жени мога пријатеља и старешине и заложио сам се толико, да сам најзад и успео и као што видите, кроз који час ће госпође — и сама госпођа Живковићка — доћи овамо да лично понуде госпођу, да се прими чланства у одбору.

Владимир

Хвала вам, пријатељу, али вам могу рећи да би вам успех био још много и много лакши, да сте нешто још раније пришли мени и разговорили о свему.

Станковић

А о чему, молим вас?

Владимир

Но, па кажите ми искрено, какве су то тешкоће биле у одбору госпођа, које сте ви савладали: на што су се мргодиле госпође, шта су говориле кроз зубе а шта гласно?

Станковић

Ствари знате, које су вам ваљада и познате а које се потежу од онога дана, од оне афере у министарству.

Владимир

Но па, та афера није имала, као што видите, никаквих последица, ја и моја жена и даље заједно живимо.

Станковић

Говори се, то ћу вам најискреније рећи, — свуд се напољу говори, да ви и госпођа врло рђаво живите у кући и, колико год ја тврдим да то није истина, не могу да успем да сузбијем те гласове.

Владимир

Да, пријатељу, и нећете успети: истину је тешко победити.

Станковић

(Запрепашћен). Истину?

Владимир

Да, истину — на жалост, — истину која се, поред све моје пажње, није могла сакрити од света и једино жалим, што се она на пољу тако рђаво тумачи. Ја нећу најзад од вас, господине Станковићу, да кријем ствар, тим пре што сте ме ви вашим заузимањем за моју жену обвезали и што сам рад да вас уверим, како сте били у пуном праву, кад сте се пред тим госпама заузимали за моју жену. Ја и моја жена, у последње време одиста не живимо онако како смо раније; постоји између нас неки неспоразум, извесна затегнутост па — ако хоћете — и рђав живот.

Станковић

Да, то се свуд говори.

Владимир

Али, господине, да ли се на пољу зна и разлог томе?

Станковић

Тумачи се. —

Владимир

— Знам већ како — у толико пре сам ја дужан, својим признањем да дам сатисфакцију мојој жени, за грех који сам према њој учинио.

Станковић

(Изненађен). Ви учинили грех према њој? Како молим вас, а ја сам —

Владимир

Да, драги мој, за то што се из моје куће иселио мир и љубав и леп живот, крив сам ја (узима га поверљиво под руку). Ви сте млад човек, па ћете разумети ствар коју ћу вам поверити.

Станковић

О, молим. —

Владимир

Случајно... рецимо приликом какве комисије или, којом приликом било, то није тако важна ствар, ја сам се упознао са једном женском, са којом сам ступио у ближе, са свим блиске односе. —

Станковић

Ви?!

Владимир

То се дешава, где кад и нехотице. Ја тиме нисам престао да волем и своју жену али — и односи између мене и дотичне особе развијали су се све јаче и јаче; ја сам био у њеним рукама, морао сам ићи кад год ме је звала, давати јој новаца колико год ми је тражила. Ја сам често лагао моју жену да морам где отпутовати на дан или ноћ а ноћивао сам тамо.

Станковић

(Запрепашћен). Скандал!... То јест, пардон!

Владимир

Не, не, не; за што пардон, за што повлачите реч коју сте добро рекли, јер је то одиста скандал. —

Станковић

Ја сам се изрекао. —

Владимир

Али ја признајем да је то скандал, господине. Ја сам тако ниско пао, да сам најзад подигао из завода 800 динара уштеђевине, коју је моја жена од кућних трошкова одвајала и давала, све пару по пару, у банку на име мога детета; дигао сам дакле новац мога детета и послао тој особи, али — писмо мојом руком писано, којим сам то слао, ухватила је моја жена и има га у рукама. —

Станковић

Ухватила?

Владимир

Да, господине, и је ли вам сад јасно, за што ја и моја жена живимо овако рђавим животом.

Станковић

Јасно ми је, господине, али верујте, веома сам изненађен.

Владимир

То ће вам све и моја жена казати ако је запитате, јер у ње је писмо. Као што видите, ја сам вас обогатио једном интересантном новошћу.

Станковић

А, господине, ја то нећу —

Владимир

Шта, нећете то ником казати? Немојте ми давати реч на то, прво за то што ви то неби могли да отрпите —

Станковић

Али —

Владимир

— А друго, и за то што вам ја најзад и не браним да кажете јер, кад свет већ хоће да води рачуна о мојој кући и животу у њој, а оно бар нека каже праву истину и нека не баца љагу на жену часну, одану своме мужу, жену која је уз то још и мајка.

Станковић

Са свим, са свим; потпуно се слажем и сад ћу ја мало друкче разговарати са тим госпођама. Да вам кажем још нешто врло искрено: те госпође, кад су одређене да позову остале, те морале доћи к вама, спремале су се да се врло хладно па можда и дрско понашају, не би ли тиме принудиле вашу госпођу да се сама не прими али — видећете сад, видећете промену и још какву промену. Оне ће кроз минут два доћи, управо оне само на мене очекују, јер је у мене списак одборница. Ви ме морате извинити.

Владимир

О, молим, ја сам вам врло благодаран на овој посети. (Испраћа га пријатељски до врата).

Станковић

До виђења! (Одлази).

VIII

Владимир сам.

Владимир

И сад ће као потоп пљуснути кроз варош нова лаж, дрска лаж, моја лаж. Нико подобнији, нико згоднији за то, да ту кнцу пролије, до овај Станковић који и не слути, да ће први пут у своме животу, разносећи лажне новости кроз београдске салоне, учинити једну велику услугу. Услугу?... И ја то морам да назовем услугом!...

IX

Владимир, Јованка.

Јованка

(Улази из левих врата па кад спази Владимира, хоће да се врати).

Владимир

(Спази је). Јованка.

Јованка

(Застане).

Владимир

Имам с тобом да говорим.

Јованка

(Ћути и гледа у земљу).

Владимир

(Строго). Ти знаш, да је после онога страшнога часа, моја па и твоја прва одлука била, да не живимо под једним кровом. Тако би и било да нисмо имали дете, чију смо будућност морали

да сачувамо. Али наш живот у кући — који ми не можемо и нећемо изменити — а о коме се напољу у велико зна — даје повода, да се ипак говори оно, што ја управо хоћу да избегнем. На пољу се зна да ја и ти не живимо као муж и жена и узрок се томе налази у твојој погрешци. Значи, да ће се ипак мајка мога детета назвати неваљалом.

Јованка

(Дубоко уздише).

Владимир

Мајка мога детета међу тим мора бити чиста пред светом, ја то хоћу, тако мора бити у интересу детиње будућности. Али, свет тражи да му се објасни, за што ми рђаво живимо и ми то морамо објаснити. Морамо то управо за то, што не могу да допустим свету, да сам себи то објашњава и, тако објашњујући, да се држи истине. Ја хоћу свет да слажем, да га заварам: ја хоћу сву кривицу да примим на себе.

Јованка

Ти?

Владимир

Да, ја! Ја то не чиним за љубав твоју већ за љубав свога детета, за чију ћеш љубав морати и ти све чинити.

Јованка

Чинићу све!

Владимир

То сам и очекивао. Моја је намера дакле, да себе оптужим пред светом, да станем пред свет као неваљалац, као непоштен, као неверан муж — нека би свет мислио да је то разлог, што ми рђаво живимо.

Јованка

Ти, ти неваљалац?! — О Боже!

Владимир

То девојчиној будућности не ће толико сметати, као што би сметало ако би ти у његовим очима остала неваљала. Зато,

мораш ми помоћи. Ја не могу сам себе оптужити, мораш ме и ти оптужити.

Јованка

Ја?

Владимир

То мораш, и то је лако; ја сам све припремио. Ево, овде је једно писмо које сам својом руком написао а ставио сам датум на два три дана пре онога несрећнога дана, који нам је све ово донео. (Вади оно писмо из портфеља). Ја ту својом руком пишем једној женској чије сам име измислио. Писмо је одвратне садржине, оно даје и сувише разлога жени да рђаво живи са својим мужем; оно даје и сувише материјала свету да тога мужа и оца презре. Можеш га и прочитати.

Јованка

(Чита писмо). То је ужасно!...

Владимир

То ћеш писмо задржати као да си га ухватила и, кад се укаже згодна прилика, кад те ко буде питао — ти ћеш ме тим писмом оптужити. Свет ће то радо дочекати и ја ћу бити осуђен а ти оправдана.

Јованка

Владимире, као Бога те молим, немој то чинити. Ја тебе не могу оптужити овако лажном и гнусном оптужбом... Остави ме, да ја сама носим свој крст...

Владимир

Не заборави ни једнога часа, да ја ово све предлажем мајци мога детета. Другаче не може бити.

Јованка

Ти тражиш и сувише. Зар хоћеш да новим, гнусним грехом, лажном оптужбом, испаштам свој грех.

Владимир

У осталом, то неће бити тако тешка ствар. Једна обична театрална сцена, у којој свако од нас има своју улогу, коју мора да одигра и — свршена ствар.

Јованка

Спаси ме тога положаја!

Владимир

Положај је тежак, за мене као и за тебе. Али ми морамо подносити жртве и — морамо их заједно подносити. Не можеш их ти избећи, кад их ја тако радо сносим. Ја пристајем да се свету представим као неваљалац; мислиш ли да је то мала жртва?!

Јованка

Одиста не, али нађи други излаз, ја не смем, ја не могу да те оптужим... тебе, који си толико узвишен!...

Владимир

Буди дакле и ти племенита и узвишена и одговори својој материнској дужности. То мора бити и то ће бити: други пут се не би више ни могао изабрати, јер сам ја гласове о овоме писму и о моме неверству већ пустио у варош. Дакле сматрајмо то као свршену ствар и пређимо на друго. Овде у вароши образовао се известан одбор госпођа за скупљање добровољних прилога. Г. Станковић, који је секретар одбора, кандидовао је и тебе; госпође су те са незадовољством примиле, али су те ипак примиле. Оне ће сад доћи да те позову у одбор и, ако је Станковић стигао да им однесе ову вест о мени, оне ће бити извесно веома љубазне. Ја желим да се ти примиш чланства у томе одбору, јер желим да у друштву повратиш реноме часне жене и мајке.

X

Г-ђа Живковићка, г-ђа Николићка, Катица, пређашњи.

Катица

(Улази на средња врата). Две госпође желе...

Владимир

Нека изволе...

Катица

(Повлачи се).

Владимир

То су оне.

Г-ђа Живковићка

(Улази под шеширом, са њом г-ђа Николићка. Врло су љубазне према Јованци). Добар дан, госпођо.

Јованка

(Која постаје, колико је то могуће љубазна, иде им у сусрет). Добар дан, госпође, добро ми дошле. Тако вас давно нисам видела. (Нуди им да седну).

Владимир

(Клања се). Моје поштовање.

Г-ђа Живковићка и *Г-ђа Николићка*

(Хладно се поклоне Владимиру и заузму места).

Владимир

(За се). Изгледа да је Станковић већ учинио своје. (Гласно). Допустите, госпође, да се ја удалим. (Поклони се као и оне њему и оде).

XI

Г-ђа Живковићка, г-ђа Николићка, Јованка.

Г-ђа Николићка

Да, нисмо се давно виделе али не нашом кривицом, ви не излазите нигде у последње време.

Јованка

Да, мало излазим.

Г-ђа Живковићка

Док је било дете крај вас, више сте излазили.

Г-ђа Николићка

Збиља, госпођо, како сте се могли на то решити, да одвојите тако мало дете од себе?

Јованка

Верујте и самој ми је тешко што сам то учинила и, од како сам се одвојила од детета, и не мили ми се излазити у свет. То је управо разлог што тако мало сад излазим.

Г-ђа Живковићка

То је врло одважно било; дете од пет година послати на страну, на туђу негу.

Јованка

Доктор нам је препоручио да дете по што по то промени климу и то на дуже време. Где би га послали а заједно да идемо нисмо могли, Владимир је везан службом.

Г-ђа Николићка

(Као убеђена). Ах, да!

Г-ђа Живковићка

Да ли вам је познат циљ наше посете? Ми смо образовале одбор госпођа, за прикупљање прилога за поплављене у моравском округу, па и на вас смо рачунале да будете у том одбору. Дошле смо управо да вас понудимо и да вас замолимо да се примите.

Јованка

Драге воље, госпође, ја ћу сматрати за част да будем у истом друштву са вама а на послу тако племенитом.

Г-ђа Николићка

Хвала вам. Нисмо се дакле превариле, кад смо рачунале на вас.

Г-ђа Живковићка

То је знате моја идеја да саставимо одбор, јер ја мислим да смо ми жене — којима је одлика добро срце — најпозваније, да у оваквим приликама пружимо помоћ. Збираћемо добровољне прилоге, вероватно ћемо приредити и какав концерат, о чему ћемо на првој седници решавати. Ја мислим да ћемо успети.

Јованка

О, без сумње.

Г-ђа Николићка

У одбору су најодличније госпође (тражи бележник у портмонеу). Није код мене, списак је код г. Станковића.

Г-ђа Живковићка

А.... г. Станковић се данас први пут показао неуслужан.

Јованка

Зар он?

Г-ђа Живковићка

Али замислите, њега смо изабрале за секретара, он је знате познат са свима госпођама и тако пријатан и услужан: код њега је и списак, па данас — кад нас је требао пратити, побегао је од нас, иде од куће до куће и прави посете.... а, то му нећемо опростити.

Јованка

Ви знате његову особину, па треба да му опростите, и вас је можда кадгод забављао каквом новошћу.

Г-ђа Николићка

То је истина. Али нас је данас управо изненадио једном новошћу, коју смо врло радо саслушале, јер смо једно погрешно мишљење, о вама лично госпођо, одклониле, што нам је врло, врло мило.

Јованка

(Уздахне). О мени?

Г-ђа Живковићка

Да, о вама госпођо. Замислите ви само како је свет пакосан, ономе који пати хоће да натури кривицу.

Јованка

Ја вас не разумем.

Г-ђа Николићка

О, ви кријете, госпођо, што је најзад лепо од вас; то вам је дужност, али верујте да нас овај случај буни. Сваки раздор у браку свет тако лако, тако злурадо и пакосно бележи одмах на рачун жени.

Јованка

О, госпођо, ја вас молим не говорите о томе.

Г-ђа Живковићка

Да, престанимо, ти су разговори непријатни, али вас ипак молимо, ово неколико речи примите као пријатељске речи. Кад би ви знали како вас је свет радо оговарао у последње време, вама би јасно било што смо ми тако радо примили вест г. Станковићеву.

Јованка

(Која показује изразом лица, како јој је непријатан цео разговор). Кад би имала да се одржи прва седница тога одбора?

Г-ђа Николићка

Ми ћемо вам то јавити, чим све госпође које су изабране даду свој пристанак, сазваће се седница.

Г-ђа Живковићка

(Устајући). Е сад, драга моја, допустићете нам да идемо.

Јованка

Али. —

Г-ђа Живковићка

Не, не, морамо забога толико посета да учинимо, да ће нам једва стићи данашњи дан. Збогом госпођо. (Рукује се).

Јованка

Жао ми је што нисте мало остали. —

Г-ђа Николићка

Но, од сад ћемо се већ чешће виђати. Збогом госпођо!

Јованка

(Испраћа их до врата). Збогом. Хвала.

XII

Јованка, за тим **Јован и Марија.**

Јованка

(Сама, уморна седне на диван). О, Боже, Боже мој; ово се више не може издржати овај положај, овај безизлазни положај. И, као да се цео свет и све прилике завериле, да ми тај положај отежавају. Или бар да стигне што пре одговор о Олгици, је-

дина моја утеха. (Оде и гледа на прозор). Нема доктора, обећао је да ће са депешом одмах дотрчати. (Наслони се на прозор и гледа замишљено).

Јован и *Марија*

(Улазе обоје, али забринута лица, као људи који су сазнали непријатну новост).

Јован

Јованка, шта радиш ти тамо, како си?

Марија

(Врло љубазно). Како си Јованка?

Јованка

(Хладно). Од куд ви, већ месец дана нисте ми прекорачили праг а пре сте нам сваки дан долазили.

Јован

Ех, пре, пре је била Олгица овде, па смо волели дете да видимо.

Марија

Истина, како је дете тамо?

Јован

Пише ли ко отуд о њој?

Јованка

Не знам, можда Владимир има какво писмо. Није ми рекао.

Јован

Па где је тај Владимир?

XIII

Владимир, пређашњи.

Владимир

(Појављује се на вратима). Овде сам ја. Од куд ви да нам дођете.

Јован

(Суво). Тако, дошли смо. (Обазре се, да га не гледају жене које су се заговориле, па узме брата под руку и изводи га на страну, говорећи

му поверљиво). Ти пре свега знаш, да ја нисам хтео да долазим у кућу после онога. Кад год сам те питао, тврдио си ми да није истина оно што свет говори о твојој жени, међу тим свет је тврдио да је истина. —

Владимир

И ти си радије веровао свету?

Јован

Не, али сам брат, тако рећи укућанин; ја сам пре но сваки други опазио ваш рђав живот и — онда сам поверовао да је истина и за то сам ти престао долазити у кућу, али — реци ми бога ти, шта је ово сад?

Владимир

Које?

Јован

Ово што чујем од Станковића.

Владимир

То што си чуо, то је истина!

Јован

И ти си то учинио, Владимире?!

Владимир

(Слеже раменима). Шта ћеш!

Јован

Срамота, срамота, Владимире! Срамота, толико само могу да ти кажем! (Окрене презриво од њега главу и иде ка Јованци).

XIV

Доктор, пређашњи.

Доктор

Добар дан, а и ви сте овде, г. Јоване?

Јованка

(Са ужасним нестрпљењем гледа у доктора и само што не крикне).

Јован

(Зловољно). Ето, и ја дошао.

Доктор

Владимире, имам једну непријатну вест за тебе.

Јованка

(Цикне). Шта је? Говорите?

Доктор

Имам телеграм од једне моје пријатељице, учитељице у пансионату где је Олгица; Олгица је јако болесна!

Јованка

(Цикне и хоће да падне, прихватају је Марија и Јован).

Владимир

Олгица?! Говори, говори!...

Доктор

Немам шта да говорим, ја мислим само да ти одмах отпутујеш и да донесеш то дете овамо, по што га нисн требао ни слати.

Владимир

Олгица? О, Боже, зар ти немаш милости за мене? Да, да, отпутоваћу, одмах, одмах. (Шчепа шешир и пође).

Доктор

Сачекај да се саветујемо.

Владимир

(Застане). Што пре, докторе, морам је што пре видети.

Јованка

Докторе, будите нам и овог тренутка пријатељ, пратите га на путу, путујте и ви.

Доктор

Госпођо, то сам и сам мислио. (Оде брзо са Владимиром).

Јованка

Олга, чедо моје; зар тамо, далеко од мајке, од мајчина срца, од материнске неге. Ах! (Клоне, придржавају је Јован и Марија).

(Завеса пада)

ОДНОСИ РУСИЈЕ ПРЕМА СРБИЈИ

У ВРЕМЕ ПРВОГ УСТАНКА ОД КРАЈА 1808 ДО КРАЈА 1813 ГОДИНЕ

(НЕКОЛИКО ПРИЛОГА ИСТОРИЈИ ПРВОГ УСТАНКА)[1]

За односе између Русије и Србије у време наших устанака до данас је мало саопштено јавности изворне грађе, по којима би се могли објаснити поједини догађаји у нашој новој историји, као и утицај, који је Русија имала при ослобођењу Србије и стварању данашње српске државе. Крајем прошле године редовни члан „Императорскога Друштва за Историју и Руску Старину при Московском Универзитету" објавио је врло занимљиву за нашу историју устанака грађу у четвртој књизи „Чтенія", органу поменутога друштва за 1901 год. Ту грађу одштампао је у засебној књизи. У исто време изнео је у предговору разлоге са којих је то учинио. Није на одмет, већ баш од користи и за нас да чујемо те разлоге.

„По садржини својој," вели Уљаницки „приложена документа тичу се онога критичнога тренутка у царовању императора Александра I, када је Русија морала напрегнути све своје силе да реши борбу с Наполеоном. Борба с Турцима, која је трајала 5 година морала се због предстојеће војне свршити пошто по то. Преговори с Турцима за мир носе на себи печат ове ужурбаности, која је потекла због очекиваног рата. Први кораци миру учињени су још у почетку 1811 године: преговори су вођени у Букурешту између грофа Каменског и Кутузова

[1] Ови су чланци с прилозима поводом књиге В. А. Уляницкога: Матеріалы къ исторіи восточнаго вопроса 1901. Москва. У првом изложени су односи од новембра 1808 до априла 1809, а у другом поступак Букурешког Уговора и преговори с Портом да се изведе оно што се тиче Србије.

с руске стране и Хамид-ефендије с турске. Ток ових преговора детаљно је изложен у делу Петрова „Војна Русије с Турском 1806—1812“ том III, стр. 319—335. Победа Кутузова под Рушчуком 2 октобра јако је покренуло дело напред. Отпочети конгрес у Ђурђеву пренесен је за тим у Букурешт. У почетку маја 1812 године потписани су били услови мира, који су, како вели Петров, „мало одговарали интересима Русије, али, при ондашњим приликама, бољих није се могло добити од Порте“ (Петров. III. 385). Услед овога негодовања Петроградскога кабинета на тековине Букурешкога Мира, у доцније време старало се да се извојују нове, које би измениле оне услове што их прими Кутузов. Питања о границама Русије и Турске у Азији и о положају Србије остала су и даље нарочита брига руске дипломације. Изнесена преписка Италиског јасно обележава ову фазу руске источне политике после закљученога мира с Турцима. У њој је нарочита пажња свраћена на српско питање, другим речима на питање о независности словенских племена. Око њега се крећу главни напори наше дипломације. Од тога доба ово питање чини један од основних елемената руске политике на Истоку, и до данас ми нисмо престали гледати на њега исто онако, како смо га гледали у почетку XIX века. Крајње решење његово чини животни задатак Русије на Истоку. Захваљујући томе, ова документа, што се износе, ма колико да је кратак период времена, на који се односе и ма колико да су од нас далеки ти догађаји, опет ми не можемо остати равнодушни, јер су они један лист у историји оне вековне борбе Русије с Турцима, које смо ми навикли звати звучним именом: Источно Питање. Историја овога питања до данас није научно разрађена с руске тачке гледишта.[1] Међу тим потреба такве разраде давно се осећа. Западна наука пошла је у сусрет овој потреби, а у нашој историској литератури историја Источнога Питања јесте један од многих недостатака, који, кад би се попунио, био би рад не само захвалан у научном смислу, већ насушна потреба и у практичном, државном погледу,[2] јер ни у каквом другом питању

[1] А ми би рекли и са српске тачке гледишта. У последње време чује се да наш опуномоћени министар на Петроградском двору, г. Ст. Новаковић ради опширну расправу о Букурешком Уговору и његовом значају за Србију.

[2] А од колике би потребе било нама у Србији једно такво дело израђено са српског гледишта, а нарочито нашој дипломацији, која ту прошлост мало познаје.

нису тако силне традиције прошлости, као у Источном и ни ком другом питању није потребно познати се с његовом историјом као са историјом овога питања.

„С тога не можемо а да не пожелимо да наше архиве широм отворе врата свима онима, који желе занимати се разрадом Источнога Питања. Почетак, на основу материјала Војно Ученога Архива, већ је учинио Н. К. Шилдер[1] у својим чланцима по историји Источнога Питања за царовања императора Николе I (Русская Старина 1900 г.). Изложена доле документа дотичу се друге, специјално дипломатске стране питања. Надати је се да ће богати материјал, који има архива цариградског посланства, а који се чува у Московском Главном Архиву Министарства Иностраних Дела, постепено угледати света и помоћи да се разраде они заплетени односи с којима се сусреће Русија на Истоку. У томе се и састоји практична разрада докумената, која се тичу Источнога Питања, и с тога се треба обрадовати сваком кораку, који иде овој мети. Само кад се сазнаду узроци, који су створили известан политички положај може се добити тачан и научан поглед на тај положај. Само то може извести на прави пут народно политичко сазнавање, објаснити његову потребу у данашње време и дати кључ да се предвиди будућност.“[2]

I

Целе друге половине 1808 године у главном руском стану на Дунаву између осталога вођена је брига и о томе како да се створи унутрашње уређење Србије. Октобра 20 обрати се вођа главне војске руске на Дунаву, кнез Прозоровски руском агенту у Београду, Родофиникину, да напише пројект устава за уређење унутрашње управе у Србији и оснивање појединих надлештава. Родофиникин је како тако написао ту „конституцију“ и послао је 2 новембра главном војсковођи руске војске на Дунаву. Прозоровском се онај нацрт није са свим допао, учинио је на њ извесне напомене и послао га помоћнику министра иностраних дела, грофу Александру Николајевићу Салтикову у Петроград. Овај прочита тај нацрт самоме цару.

[1] Умро је априла ове године.

[2] А колико ли је данас потребно сазнање прошлости нама Србима, особито онима који мисле водити спољну политику Србије?

Код нас је тај пројект преведен и штампан до сад, колико је мени познато три пута. (У Србији и Русији од Нила Попова I стр. 423—427; за тим у Отаџбини књ. XVII стр. 627—634 и у Историји Првога Устанка од Лазара Арсенијевића — Баталаке I стр. 477—482). Превод у „Србији и Русији" нетачан је и пун погрешака, а у „Отаџбини" не потпун. Једно с тога, а друго што је овај „устав" јако везан за осталу преписку, па га износим овде у целини.

Записка руског агента у Србији Родофиникина од 2 новембра 1808 год., и напомене на њу главнога војводе кнеза Прозоровског.

О границама Србије.

Требало би одредити старе границе Србије; али немајући тачних карата не могу о овоме рећи ништа одређено, али је толико јасно да је према Босни природна граница Дрина, и према томе Турци би требали да очисте тврђаву Соко, који је на овој страни. Према Арбанији град и мало утврђење Скопље, које је још у турским рукама, требао би да буде погранични град Србије, разуме се да би тада требали Турци да напусте Нови Пазар, који је иза тога града унутра, у Србији. Према Маћедонији велики хрбат планински, који дели ову област от Србије, јесте стара граница. Град и утврђење Ниш са земљама до саме Софије, што је данас у турским рукама, све је то у старо време било српско.

Према Видину, ако овај град с целом Бугарском треба да остане у турским рукама, треба Тимок да буде граница.

Ада-Кале где заповеда Реџеп-ага и Велики Остров на Дунаву, што је у турским рукама, кориснције би било придружити Влашкој него Србији, јер би се тиме Срби могли држати у руци.

Напом. кнеза Прозоровског: У данашњим приликама налазим да је немогуће обновити старе српске границе, а тражити то, може чак шкодити интересима господара Императора при задобијању руских граница до реке Дунава. Но треба се старати да се Србима пристојна граница с неким утврђењима, која се могу израдити (исходатайствовать) при преговорима: друга утврђења за обе стране ваља уништити а остало оставити Турској. Може се старати да река Тимок буде граница али тврђаву Видин треба оста-

вити Турској. Слажем се с мишљењем г. Родофиникина, истакнутим у овом чланку да се Ада-Кале и Велики Остров придруже Влашкој.

О трговини.

Турци још за дуго не могу бити сигурни у Србији, с тога да би се избегле све оправдане жалбе Турака требало би желети да се утврди: да ни један мухамеданац нема право прелазити српску границу, да је турским поданицима хришћанске вере слободно прелазити, а исто тако требало би израдити да је слободно и Србима трговати у турској царевини под заштитом руског министра и конзула плаћајући царину, коју плаћају и руски поданици. Осим тога дати Србима право да имају свој новац (своју монету).

Напом. кнеза Прозоровског: Није право да се Турцима забрани улазак у Србију ради трговине, а да Србима буде слободно трговати по Турској. У свима таким случајевима одредбе су једнаке за обе стране, а заштита руского посланства може се уговорити. Право Србима да кују новац тешко ће бити израдити а и не видим отуда нарочите користи за Србе.

О политичким односима Србије с другим државама.

1. До овога времена у Србији није било ни политичких ни трговачких агената других држава, требало би да се такви још за извесно време не примају овде. А врло је потребно удалити дипломатске агенте, јер они би имали право долазити често у додир с управником земље и другим старешинама, а тиме би успели да чине сметње да се дође до стварног утицаја Русије на ову земљу. Страни агенти нашли би овде велику могућност да раде противно нашим жељама. Не може се замислити да се Аустрија неће старати да ослаби наш утицај овде, јер изван сваке сумње, види, да ми, укоренивши овде наш утицај, стичемо знатну превагу над њом у сваком случају, у коме би се та држава решила да ради противу Русије, јер ми јој можемо подићи унутрашњега непријатеља, који је често опаснији од спољашњега.

2. Аустриско министарство такође види да ова земља граничећи се Босном, Арбанијом, Маћедонијом и Бугарском, даје

нам такве могућности какве само пожелити можемо, само ако за потребно нађемо, да изазовемо друге Карађорђе, и да радимо што хоћемо у европској Турској, а да не дамо ни најмањега повода ма чијој жалби.

3. Да би се у почетку смањио узрок политичком непријатељству Аустријанаца, не би било без користи, пристати на издавање бегунаца, и ако ће то бити тешко и овдашњим и аустриским Србима.

Напом. кнеза Прозоровског: 1. У овој тачци мисао Родофиникина тачна је и неоспорна, али с друге стране, ако се Србија призна за засебну државу, то не знам на какав јој се начин може забранити да не прима агенте других држава. Једино што је могуће, то је удесити да се они не могу примати без пристанка рускога царскога двора, под чијом ће се заштитом Србија налазити.

2. Не може се а да се човек не сложи са оштроумним и широким мишљењем г. Родофиникина. Утврдити руски утицај у Србији врло је важно, особито на случај рата између Аустрије и Русије, јер ће то послужити увек да се обузда Аустрија, па чак и задржати је да не почне војну. Турска ће бити, тако рећи на расположењу рускога двора.

3. Закључак овај не одговара првоме, јер ако пристанемо да издајемо аустриске Србе, то ће се они огорчити на нас, и онда се губе сретства за достизање оне намере, која је у другој тачци истакнута. Може се примити издавање војних бегунаца само из сталнога кадра, аустриски су Срби сеоска војска (граничари).

О врховној власти.

1. У овој земљи сад не може бити ни чисто демократска ни чисто аристократска управа. Кнез је потребан, али ако буде изборан то ће настати раздори и даће се маха честим покушајима на живот кнеза у земљи, где се гледа на убиство човека као на ништаван грех.

2. Ако се пак призна за наследнога кнеза Црни Ђорђе, то може постати камен спотицања за наше даље намере, које могу наићи према приликама. Слаби моји појмови не допуштају ми да кажем тачно своје мишљење по овоме предмету: додају

само да ни један од садашњих старешина неће бити тако мио народу као врховни управитељ, као Црни Ђорђе.

Напом. кнеза Прозоровског: 1. По незнању, у које тоне овај народ, и по склоности нередима и раздору, које потичу из његове непросвећености, слажем се с мишљењем г. Родофиникина, да Србија не може имати друге управе до самовласне и, према томе, њој је потребан кнез или власник са именом, које му се већ одреди.

2. Нека се по жељи народа утврди Црни Ђорђе, али је потребно да буде наследан, јер у противном случају при свакој промени кнеза настаће не само унутрашњи раздори већ и сплетке многих дворова, особито Порте Отоманске, која ће се увек старати да доведе тамо Грка из Фанара, на што Срби ни на какав начин неће пристати. И аустриски би двор много сплеткарио са своје стране. Нарочито имам да кажем о васпитању Карађорђева сина у Петрограду. Ако му се васпитањем улије привржeност Русији, то, наследивши оца, може бити корисан нашој отаџбини. Па ипак ваља у Србији основати савет у облику сената у коме ће кнез бити председник а под њим имаће место заседања руски конзул, или агенат, у случајевима кад се укаже потреба. Овај може ограничавати самовлашће кнеза и задржавати га од свакога поступка, који би био противан интересима Русије. Ова тачка неће бити пријатна Аустрији, и с тога изгледа да би било потребно да и француски двор са његовим Императорским Величанством прими на себе гарантовање Србије и новог устава њеног, тада би се аустријски двор морао уздржати од сваких даљих сплетака бојећи се да не расрди оба императора. Француски агенат могао би присуствовати у сенату заједно с руским. Порти би се могло допустити да држи свога агента у Видину, где би били и секретари горепоменутих агената. У важним питањима агенти царских дворова могли би ићи у Видин, где би с турским пуномоћником саставили комитет или општу присутност, на коме би се решавало све што би се односило на корист Срба, Порте и општега мира. Овим начином изгледа да ће се владалац моћи одржати у границама власти, која му припада. Ако би се помишљало на руски гарнизон у Београду, Порта на то нигда не би пристала и ни под каквим условима: па и аустријски двор

би зацвилео, а мислим да би се и француски на то сагласио. Али је врло потребно гарнизоне саставити од самих Срба, а ове уредити у регуларне батаљоне, а официре дао би им руски двор, међу којима би било артиљериских и инжењерских, који би узели отпуст из руске војске, па би, ко бајаги, по својој вољи ступили у српску службу. Сви градови у Србији требали би да буду у српским рукама са српским гарнизонима, иу можда ће бити потребно да их Русија снабде градском артиљеријом, прахом, ђуладма и бомбама.

О законима.

Овде се сад суди по обичајима, а најбоље би било да се заведу руски закони, а да се изберу они, који су им потребни.

Напом. кнеза Прозоровског: Слажем се с овим.

Данак Отоманској Порти.

Свакако би требало гледати да данак не буде већи од сто хиљада гроша, а то је сума, коју Порта до данас није имала, ако се одбије оно, што је трошила на одржавање градова и осталога. Реч „данак" учиниће се тешка свима Србима. Кад Црни Ђорђе први пут чује о томе, не размишљајући, може учинити многа зла; с тога би било врло потребно да он у том случају буде код Ваше Светлости, која би му изволела објаснити да се такав данак не тражи за Србе, већ за Бугаре и Бошњаке, који су се преселили у Србију и који би се не користећи се високом заштитом, морали вратити Порти, а Русија хоће да учини Србима и ту милост да им остави поменуте пресељенике. Србија пак са своје стране треба да плати за њих данак.

Напом. кнеза Прозоровског: Срби ни пошто не би пристали да буду под Аустријом; а придружити Србију Русији то се не може с тога, што је на десној обали Дунава, и тако не остаје ништа друго већ завести у њој нарочиту владу и ставити је под заштиту Порте Отманске; јер Срби никако не желе бити и даље њени поданици. У том случају нека Срби плаћају данак онако, како је предложио г. Родофиникин; али поред тога данка, по мом мишљењу треба одредити и данак у житу, као у замену

за оно, што је Порта до сад добијала из ових кнежевина, које су до сада биле житнице и самога Цариграда. Ма да ће се трговина Дунавом опет отворити и трговачки уговор обновити тако, да ће они бити у стању набављати овде храну, али само куповином, но то им не може накнадити губитак, а мислим да ће данак у житу, што би га Срби давали, приволео Турке да нам што пре уступе границу на Дунаву.

О порезима

Под Турцима свака је породица плаћала на годину до 40 гроша, а таквих породица било је, како се овде рачуна, до двадесет хиљада. Тај се број сада удвојио. Осим тога мушкарци од осме године плаћају харач по три гроша, уз то и десетак од свију усева и винограда, на стоку по две паре од грла. Царина износи сада 80.000 гроша за то, што су је поглавари узели под закуп, а за време Турака била је два пута већа. Од како се устанак дигао народ је давао десетак од усева, само једном приликом ради опште потребе покупљено је до пола милиона гроша и дванаеста овца или коза за војску. Ако Русија, означи какви ће бити порези, учиниће народу једну непријатност, по мом мишљењу боље је оставити кнезу и сенату да заведу порезе, па да траже одобрење од најузвишенијега заштитника Србије. А ако Русија при признању независности Србије одреди да не може ни кнез ни ко други употребити народ да му кулучи, то ће Срби примити као највећу милост, коју им је Русија учинила, а порезе ће сматрати као терет, које им је сам њин кнез и сенат наметнуо. Једини кулук ради опште потребе, као за грађење и поправку путова, мостова и друго треба да сноси народ. Ова је земља врло плодна, богата је шумом и стоком, с тога, у време мира, може подносити велике порезе без великог терета. С тога порез у новцу не би требало више смањивати већ само за једну трећину онога, што су Турцима плаћали.

У земљи има олова у изобиљу, око Сокола истопљено је лане неколико хиљада ока: исто тако близу Београда почели су копати олово, а сребрне руднике и да не помињем, јер о њима не знам ништа тачно: поменућу само о бакру, који су Турци тајно од Порте продавали у великој количини из ове земље. То ће рећи да ће и ови извори увећати владине приходе.

Општа напом. кнеза Прозоровског: Ако да Бог те Русија добије границе на Дунаву и заштиту над Србијом, онда ваља с већом марљивошћу уредити управу ових земаља. Изгледа, да ће требати од њих створити четири губерније од којих би једна била Бесарабија, друга Молдавија, трећа Мала Влашка а четврта Велика Влашка. У Малој Влашкој мора бити губернатор човек са знањем и способан, јер она граничи са Србијом и Аустријом. Над свима треба да буде једна власт или генерал губернатор, који би уједно био и заповедник војске распоређене по овим губернијама, јер ако буду управници војени и грађански, сваки ће вући на своју страну и настаће међу њима непрестани раздори, који ће повући за собом општу штету. Исто тако и царинарнице у овом крају треба да су под надзором генерал губернатора, јер без тога, услед даљине министарства трговине, могу наступити распре с Портом. По овим царинским стварима генерал губернатор може се договарати с министром трговине.

Пошто је кнез Прозоровски учинио своје напомене, спреми овај пројект устава за Србију у Петроград, грофу Салтикову, који их изнесе пред цара, прочита га и цар учини извесне напомене. Месец дана по саставу овога пројекта главни војвода, кнез Прозоровски, добио је писмо од грофа Салтикова ове садржине:

„.....Имам част саопштити Вашој Светлости, размишљања, која је благоизволело учинити Његово Величанство при читању више поменутог устава:

1, Што се тиче граница и трговине Господар Император потпуно се слаже с вашим мишљењем, које сте изнели објашњујући записку г. Родофиникина.

2. Ма колико да жели свака држава да отклони или уништи сплетке страних агената, овај обичај зависи од узајамних споразума, а за сваку државу остаје једино средство — употребити сваку обазривост да се смањи зло, које се не може прекратити. Ако Србија буде независна држава, то и она мора сносити ту незгоду. — Слично с напоменама Ваше Светлости, Русија је дужна да сачува врховни утицај над Србима и да

не допусти другим државама да с толико исто снаге утичу на послове овога народа, а врло је тешко тражити да стране државе без дозволе рускога двора не држе своје агенте у Србији.

3. Издавати бегунце аустриских Срба, да би се умирила Аустрија на рачун ширења руске власти, како је Ваша Светлост изволела напоменути, било би противно главној намери, т. ј. сачувати поверење српскога народа. Ово мишљење Ваше Светлости потпуно се слаже с начином мисли Његовог Величанства, исто тако и закључци о издаји војних бегунаца, а ако би Срби пристали да закључе с Аустријом узајамни договор, то их треба по могућности подржати у томе. Што се тиче начина да се отклоне сплетке и покушаји, који би учестали од Аустрије ради повреде рускога утицаја и доброга реда у Србији, тешко је наћи друге, до оних, који су мало час поменути. Русија има једну јаку превагу сјединити своје користи с користима народа. Доказ за то налази се у томе што, према додиру предела српских с аустријским, ко би могао забранити Србима да се предаду Аустрији, кад би они сами нашли за пробитачно то учинити? Из тога излази нешто друго, што је за нас такође врло драгоцено, а то је: у колико се Аустрија буде више старала да својим сплеткама нанесе штету српском народу, у толико ће се јаче развијати привржѐност народа к Русији.

4. Господар Император исто се тако слаже с В. Светл. односно врховне власти, као и са размишљањима која се тичу ње напомињући само: да, држећи се главне намере, то јест сачувати поверење српскога народа, неће ли бити боље оставити оснивање Врховнога Савета без јавног суделовања Русије, а исто тако и не утицати да руски агенат буде у његовим седницама, јер би се тиме отклонио повод да и француски агенат тражи приступ на седнице Врховнога Савета. Њ. Величан. жели да се руски агенат користи у Србији влашћу, која би потицала из узајамнога поверења, отклањајући све што би могло увредити понос народа, који је поникао из ништавила и изазвати против нас нерасположење суседних држава.

5. За увођење руских закона у Србију неће ли боље бити изазвати добровољан пристанак српскога Савета, ослањајући се на основно правило: сачувати поверење?

6. Што се тиче данка Срба Порти, Господар Император је сагласан с напоменама Ваше Светлости, само с тим, да

је за то потребан пристанак српскога народа, а за тим општи договор с Портом.

.....Потребно је дозвати Црнога Ђорђа у главни стан. Узрок за ово оснива се на мишљењу: да би Црни Ђорђе сметао завођењу новога уређења у Србији и с тога мислим да би требало у одсуству његовом приступити унутрашњем преображају, тако да, кад се он врати, нађе све свршено. Претпоставка да Црни Ђорђе неће пристати на завођење новога поретка било по незнању, било утицајем или услед ма кога узрока, тешко да ће се моћи без његовога пристанка остварити и намера да се уздигне и дом његов. Претпостављајући да ће се све свршити онако, како ми желимо без обзира на препреке, овај принудни начин неће ли бити противан главном правилу: сачувати поверење српскога народа, и да се не окрене он другом систему стварне власти, која је гора према физичком положају граница? Осим тога немајући довољно уверења у успех овога опита и у то, да ће се постићи жељена цељ, неће ли дати повода српским старешинама да рекну: да су се Срби поред свеколикога нереда њихове управе држали до сада својим властитим силама против Турака и створили за се извесну независност. Какве ће последице имати ново уређење за њих, не зна се, и с тога мудрост налаже да се тражи од њих пристанак на свако ново уређење и никако друкчије до само по драговољном убеђењу да ће оно бити за њих корисно.“

Ова преписка између главног војводе руског на Дунаву, кнеза Прозоровског и грофа Салтикова настављена је и даље. Неколико писама из ове преписке саопштио је јавности још 1872 године В. Богишић у делу: Разборъ Сочіненія Н. А. Попова „Россія и Сербія.“ Овде износимо само још једно писмо из те препиеке грофа Салтикова кнезу Прозоровском писано 5 фебруара 1809 године.

„...Ваша Светлост изволела је тражити Височајше разрешење односно тегоба, која сусрећете при покушају да изнесете подударност интереса Србије с нашим утицајем на тој страни као и потреба да се уклони подозрење да се Русија труди утврдити своју власт на десној обали Дунава. Најпосле размислите сами зар је потребно жртвовати Србе, и заводити уређења противна њиховим жељама, да би се избегло подозрење. Сматрам за дужност да вам саопштим мисли, које је по овој ствари учинило Њег. Величанство: да ће се прекратити свако подозрење само

собом ако Русија, немешајући се непосредно у унутрашњи поредак Србије и одричући се власти, која није њој не само својствена већ и тегобна, буде задовољна оном влашћу, која се тече добровољно указаном помоћу, заштитом, узајамним поверењем и признањем Срба Русији. Тада ће Срби не само по облику већ стварно бити независни и у случају могу бити корисни. Тиме би се спасли и прекора суседних држава као да Русија хоће да завлада Србијом, мањ ако би хтели приписати у грех давну привржености овога народа, коју оснивају на једнакости вери, што би било противно здравој памети. Кад буде Дунав граница и Русија гарантује целину и неприкосновеност турске државе, ова општа поставка, разумејући и Србију у турску државу, изгледа да не може бити двосмислено и штетно за Србе, а нарочито ако буде брзо уговорено нарочитим чланом, као што треба и кад се тачно одреде границе српских земаља.

У опште о српским пословима Његово Величанство изволело је мислити да је прво потребно сазнати мисли и жеље српскога народа, а после тога старати се да се те жеље и мисли задовоље по мери попуштања турских пуномоћника на конгресу, претпостављајући споредне потребе главним, од којих је независност Србије најглавнија. На основу овога правила Господар Император не може саопштити даље нацрте Вашој Светлости, већ препоручујући судбину српскога народа нарочитој вашој бризи и жели да ви колико је год могуће одговорите Његовим жељама.“

Нема сумње да је на основу овога писма грофа Салтикова и на основу ових жеља цара Александра I кнез Прозоровски преко Сиверса, дворскога саветника, усмено саопштио упутства српскоме изасланику Ивану Југовићу у Букурешту. Та упутства гласе:

„1. Србија тражи на сваки начин потпуну и безусловну независност од Турске, то јест да се Турска одрече сваке врховне власти над Србијом и да призна Србију за самосталну.

„2. Границе Србије лако се могу уредити, кад се задобије оно, што се тражи у првој тачци.

„3. Ако Турци не пристану на прву тачку, то ће Срби тражити да Русија измоли у осталих суседних држава гаранцију за самосталност Србије и тиме је с те стране обезбеди. Баш у томе Срби и гледају најглавнији предмет руске заштите над Србијом.

„4. Ако у случају, као што је речено у трећој тачки, Русија издејствује Србији гаранцију поменутих држава, а Порта при уговору мира с Русијом не пристане на прву тачку, међу тим Русија опет с гледишта свога нађе за потребно закључити мир, тада се оставља на вољу (Србима) да опет зарате против Турака.

„5. По свршетку и те војне Срби обећавају да неће правити с Турцима мир без утицаја Русије.

„Тајна тачка: Србија обећава свагдашњи савез с Русијом и дејствовати с њом против свакога непријатеља“.

И ако су српском депутату дате овакве инструкције опет је томе био противан кнез Прозоровски, као главни војвода руске војске на Дунаву и он је изнео разлоге зашто се противи у писму помоћнику министра иностраних дела, грофу Салтикову 9 фебруара 1809 године, јер, вели: „ако Срби не пристану на оно што се на њих односи у уговору мира и почну опет војну с Турцима, то да се Русија не меша више у њихову војну. Ово с тога што на установу потпуно самосталног царства у Србији, као и на то, да они сами воде војну с Турском, не би мирно гледали ни француски ни аустриски двор. А ако баш Срби и поведу сами војну против Турака, јасно је да ће бити побеђени и да ће се неминовно опет вратити и тражити или заштиту Русије или посредништво“. Најпосле кнез Прозоровски отворено истиче да је потребно прво, при уговору мира с Портом потпуно сачувати интересе Русије а интереси Србије предмет су другога степена, и ако треба жртвовати ма што, то мислим треба пре жртвовати интересе Срба него ли интересе Русије.

Противу рада Русије да створи самосталну Србију још се јаче изјаснио кнез Прозоровски у свом писму грофу Салтикову од 23 фебруара 1809 године, које гласи:

„Под речима: потпуна независност Србије, не могу да разумем ништа друго већ оснивање нарочитог царства српског, које би у свима особинама било једнако с другим европским државама, па разуме се и са суседним, као Русијом, Аустријом, Француском и Портом. Ова земљица између четири тако велике државе, ни од кога независна, којом ће управљати људи без образовања и просвете, била би по мом мишљењу, увек камен спотицања и јабука раздора међу поменутим државама и свака би се трудила да је себи присвоји. Заштита Русије у овом случају донело би јој нове и непрекидне сметње. Даље, ако би се у једном члану уговора мира унела гаранција целине

и неприкосновености отоманских земаља с десне стране Дунава а с друге створила нова српска држава, то се једно другом силно противи, и турски пуномоћници би морали опазити ту супротност и устали би против ње. Жртва Порте, уступајући нам границе до Дунава за њу је тако велика, да она никако не може пристати поврх тога и на потпун губитак Србије. Осим тога ни за кога нема сумње да ће бити незадовољна и сама Француска оснивањем српске државе нарочито под заштитом Русије, и онда би проширила своје захтеве, нарушила би целину турске царевине на десној страни Дунава. Али узмимо да Француска пристане и да успех руског оружја нагна Порту такође да пристане, какве ће наступити нове последице стварањем српске државе? Мисли, које су Срби сада открили, изгледа, да јасно показују њихово расположење, које би, ради незнања с једне стране, а по замисли, која их опија, с друге стране услед срећног успеха на првом тако важном кораку, неминовно покушали и да их остваре. Да би увећали и проширили своје земље разуме се, одмах би почели узнемиривати своје једноверце и сународнике као: аустриске Србе (којих има до 2 милиона), Херцеговце, Црногорце, Босанце, Далматинце, Албанце, Бугаре и т. д. да би их устанцима и побунама отргли од данашњих њихових господара и присаједињили својој држави. Ово би изазвало за Русију, која се примила заштите над Србијом, нове и непрекидне свађе и војне са суседима, а Господар Император, неминовно је, да би се онда отресао такве заштите. Тада би се Русија за свагда лишила тако корисног утицаја свога над хришћанским народима који станују у земљама турске царевине.

„Да бих сложио све ове разноликости ја сам и саставио горепоменуте поставке. Отклонити од њих свако подозрење на рачун тога да Русија жели раширити своју власт на десну страну Дунава: Француска у том случају не може истаћи никакве претензије, а Порта ће им дати само оно, што је раније обећала, ма да је она то онда обећала у тренутку нужде, с намером да то доцније погази. Срби, добивши мир и само своју унутрашњу управу без икаквога мешања Турака, остали би у тој умереној, или боље рећи ограниченој слободи и независности, у којој, по својој природи и непросвећености и треба још да остану, а Русија би, најпосле, сачувала заштитом и мешањем за увек утицај над овим народом, који би јој у разним будућим приликама био тако потребан и корисан.

„У овим мојим предлозима за Србију, сагласно с високом вољом Господара Императора, не поменух ништа о гаранцији са стране Француске,

„Све је ово већ било свршено и припремљено, кад се на један пут, после неколико дана, заиста на дивно моје чудо, а могу рећи и на задовољство, јави Југовић Михаилу Иларионовићу (Кутузову) и рече да он, размисливши о учињеним мојим предлозима за Србију, налази да ће они за њу бити добри и истога дана, фебруара 19, по подне добијем писмо од Југовића, у коме ми пише, да се код г. генерала инфантерије Галешчникова Кутузова боље уверио о мојим намерама у погледу Србије при уговору мира с Портом и моли ме, да дадем трошак и да се пошље весник у Србију с овом утешном вешћу, будући је уверен да ће народ пристати на моје предлоге. Заповедио сам[1] да ми га доведу у 7 часова у вече, и он је дошао. Дао сам му тражену попутнину, и он ми је све горе наведено речима потврдио, објављујући с одушевљењем да Срби нигда више нису ни тражили до само то: да им се остави на вољу да уреде сами своју унутрашњу управу без свакога мешања Порте и да се не уводи турски гарнизон у утврђења, која су освојили, да се не издају Турцима они, који су им пребегли из других хришћанских области под Турцима, а у замену за то они пристају признати врховну власт Порте и платити одређени годишњи данак од један пут."

Разговор и пристанак, што га је дао Југовић на планове кнеза Прозоровскога, врло је карактеристичан. Ово је био други разговор јер је један врло опширан био 13 јануара између кнеза Прозоровскога, и Југовића. Том приликом истакао је војвода руски како не може помагати заснивања царства српског, а нарочито да се присаједини Србији Албанија, Босна и друге земље. Разговор што га кнез помиње да је био 19 фебруара у вече око 7 часова гласи:

— Ја ћу с вама говорити, отпочео је кнез, не као главни војвода и опуномоћено лице господара императора већ као прави пријатељ српскога народа, који као једноверац и једноплеменик и по својој наклоности жели допринети свако добро Србима. Господин Сиверс јавио ми је шта је разговарао с вама. Из тога разговора видео сам да управа српскога народа неминовно хоће да Србија буде

[1] То је било заповеђено преко дворскога саветника Сиверса.

потпуно независна од Порте а осим тога имају у виду оснивање нарочитога српскога царства. У првом мом разговору с вама и вашим друговима ви сте ме уверавали да никада чак ни у машти нико није ни помишљао на оснивање српскога царства, а сад наједанпут противно говорите.

— Нама је, рече Југовић, покојни главни војвода, генерал Михељсон обећао да ће бити потпуна независност Србије од Порте. Чак је рекао да би било стидно за Србе да плате данак Турцима. То је објављено целом српском народу и он се од тада нада потпуној независности.

— Михељсон је био овде само главни војвода, али не и пуномоћник, и с тога није имао право дати такво обећање Србима и да га је дао према данашњим приликама не можете се никако ослањати на њ. У осталом ако српски народ мисли постати независним, то је требао савет благовремено да се објасни са мном, да би их могао извести из заблуде.

— Прошле године савет вам је писао писмо, да би му допустили послати вам посланике ради објашњења, али сте ви одговорили да у ово време нема потребе чинити такве трошкове, и да ћете их ви у своје време позвати сами.

— У самој ствари онда није била никаква потреба да се шаљу депутати, као што сам већ јавио Црном Ђорђу. Ма да сам у почетку добио потпуно овлашћење од Господара Императора да преговарам за мир непосредно с Портом, али у последње време преговори за мир пренесени су у Париз, где су се и водили посредовањем цара Наполеона. Заиста, писао ми је Црни Ђорђе да жели видети се са мном, али како сам знао сав значај његовог присуства у Србији, ја га нисам хтео због велике даљине између Србије и Јаша, одвојити на дуже време, те сам му с тога јавио да ћу га позвати кад будем у Букурешту, јер сам био намеран баш тога ради ићи у Крајово. Али сам у Букурешту био у позну јесен, кад су се околности сасвим измениле и нисам нашао за потребно да га узнемиравам таквим путем. Осим тога сазнао сам да Срби спремају своје услове, које сам тек сад сазнао. Независност Србије, настави Прозоровски, ни под којим условом не одговара географском положају ове земље. Она је окружена трима

великим државама између којих тако мала земља, као што је Србија, не може бити остављена сама себи и бити потпуно независна. А да су, по вашем тврђењу, Срби закључили тајни савез са осталим Србима: у Црној Гори, у Херцеговини, Босни и Албанији за узајамни рад да збаце турску власт са себе, ја у то не верујем и не мислим да су код вас постојали ма какви писмени услови о таквом савезу. Вероватно је да се ви ослањате на какве му драго пусте наде, на тајне повеpенике или посланике, али на то се не треба ослањати, јер они већином доносе такве вести за то, да би добили какву награду, али које немају истине већ служе само за обману. На народ се никако не треба ослањати, јер је он искрено предан Русији и покорава се својим старешинама драговољно. Ови пак не имајући потребне просвећености немају појма ни о географији ни политичким везама европских дворова. Зар они не замишљају да је, седећи у соби, могуће, по таким извештајима, које им дају повереници, руковати светским пословима. Разуме се и са̂м, ма да имам повереннке много верније, не верујем потпуно свима њиховим причама, и поредећи их међу собом одвајам тачна извешћа од неистинитих, и на основу тога стварам своје закључке. Осим тога добијам од нашега двора извешћа о свима догађајима у Европи на основу којих и чиним своје претпоставке и распореде. Ако збиља постоји такав тајни савез, то сте онда врло рђаво учинили што сте га сакрили од вашега заштитника и његових поверљивих лица. У осталом и ако Срби имају у самој ствари намеру основати српско царство присајединивши себи једновернике своје у Херцеговини, Албанији и Босни, то остварење ове намере наилази на разне препреке, које се не могу лако савладати. Ето, у Албанији и Босни становници већином мусломани, а хришћана је врло мало, па сама та околност чини једну препону вашој жељи.

— Хришћана у Босни има много, и они су сви привржени Србима, одговори Југовић и помоћу њих ми се надамо покорити босанске мусломане.

— С друге стране, настави кнез Прозоровски, Порта не може бити равнодушна када види да те области отпадају од ње, и употребиће све своје силе и средства да их

опет врати под своју власт, што ће дати повода да се опет продужи војна. Међу тим уселивши једанпут дух слободе и независности међу становнике Босне, Срби ће узбунити и суседе, Далматинце и тиме покренути у њих жељу да збаце са се јарам Француске и устати против ње, а то ће увући Србију у неизбежну војну с том државом. Како ће мој Господар Император бити равнодушан кад они побуне Далматинце, који су поданици првога и највернијега његовог савезника. То би показало да Срби мало цене свога заштитника, који ради њих не може почети рат с Француском.

— Ми нисмо ни најмање намерни учинити ма какву непријатност Њег. Величанству, већ желимо добити од Русије потпуно обезбеђење од стране две поменуте државе, у чему и гледамо главни предмет заштите цареве и ако не буде потпуна и неограничена независност Србије утврђена онда молимо да нам Русија остави на вољу да ми сами радимо с Турцима, које ћемо, надам се помоћу Божјом, заједно с нашим савезницима победити.

— Срби можда ће хтети привући себи и аустриске Србе, говораше кнез Прозоровски, и тада се они излажу опасности да се и са Аустријом посвађају. Ако заиста побуните аустриске Србе, онда, разуме се не ће заратити Русија с Аустријом да би подржавала вас: такво бреме неће себи натоварити на леђа. Кад се Срби заваде с Француском и Аустријом, тада их Господар Император не може заштићавати. Исто тако врло је сумњиво да ће Срби са савезницима својим моћи одолети сили турској, која ће употребити све путеве да их врати пређашњој подчињености. Срби чак не треба ни да мисле да би могли ратовати против редовне војске. Разуме се, ја признајем, српски је народ храбар и неустрашив, али то није доста, већ треба имати и војне вештине. Козаци у нас по храбрости не изостају иза Срба, али немају војног знања и с тога их саме не можемо употребити против редовне војске. Ја бих се могао подухватити да с 20.000 моје војске надвладам сву силу српску, а како ће они дати отпор многобројној војсци Аустрије и Француске, које има на пола милиона. Истина и Русија има замашну војску, али данас, кад ратује на три стране, не може и кад би хтела дати свима

помоћи, а још мање са свима војевати. Срби треба у прво време да су задовољни тиме, што су под заштитом Господара Императора, а у знак признања за то, да се Порта не би уплетала у унутрашњу управу њихове земље, треба да плате ма колики данак.

— После обећања, које је дао српском народу Михељсон,[1] одговори Југовић, сваки, који би рекао што противно, излаже се опасности да изгуби живот.

— Ја сам вас више пута обнадеждио, да ће се учинити све на конгресу мира да Срби добију што је могуће боље стање.

— Другови моји (Јанићије Ђурић и Павле Поповић), она два депутата, огорчени су отишли из Јаша, и ако

[1] То обећање, на које се српски депутант непрестано позива, дао је Михељсон у писму, које је писао Црноме Ђорђу 11 јануара 1807 године. Ево неколико навода из њега:

„Вама поштованом другу мом, свима кнезовима и војводама, свему српском савету желим здравља.

„Најпосле дошао је тренутак ратницима имена хришћанскога да збаце јарам мусломански, да врати угњетана племена хришћанска старом поносу њиховом, слави и срећи... Српски народ служи свету за пример шта може да учини јуначки дух загрејан хришћанском вером и љубављу према отаџбини својој... Мени је давно познато да сте освојили Београд. Ја вас поздрављам и опет поздрављам и јављам да сам с повереном ми војском од Господара освојио градове: Хотин, Бендер, Акерман, Килију, заузео Татар-Буџак, посео целу земљу Молдавију, поразио крџалиску војску Мустафе Барјактара, ослободио од њихова зверства Букурешт и готово целу земљу Влашку, раширио власт руску до обала Дунава и готов сам за даље победе над непријатељем...“

„...Ја мислим да после Београда остаје Видин као предмет ваших тежња. Освајајући њега можете створити на вечна времена независност и мир Народу Српском. Према томе да ли се неће сва ваша пажња окренути Видину, и да ли не може четири до пет хиљада ваших војника доћи Крајову ради заједничкога напада с ове стране? Молим за детаљно и тачно извешће... Порта ће вас варати... да би вас умирила. Али ви, вожд храброга народа, ваша мудрост и сталност не треба да буду слепе. Ви знате штетне последице таквога примирја. Народ српски достојан је да буде народ, коме је стидно да плаћа данак Турцима: зар није боље употребити тај новац на војне потребе народа, на ослобођење од туђинскога јарма. Ја имам за вас и сараднике ваше знаменита одличија почасти, којима ће Господару Императору свију Руса бити драго да одликује славна дела ваша. Првом сигурном приликом послаћу их вам. За одред војске, који овамо дође биће све спремно и храна и артиљерија. Будите неуморни и уздајте се на Бога и Александра I, и примите нелицемерно уверење мога пријатељства и поштовања.“ (Види: „Русскій Вѣстникъ“ за 1863, VII. стр. 114—116).

народ српски дозна да ће опет постати подаником Портиним, то ће и неочекујући крај примирја, отпочети рат с Турцима.

— Господар Император, одговори кнез Прозоровски, такав ће поступак узети као омаловажење његове заштите, и са свим ће оставити српски народ самом себи, тада се неће мешати у његове послове и свечано ћу се одрећи такога поступка њиховог, да би могао закључити за Русију пробитачан мир. Заиста, Срби не могу тражити од Русије да она претпостави корист тако мале земље, као што је Србија, користи простране руске царевине, или да би она, жртвујући себе повела ради Србије војну са свима осталим државама, и да сам Господар Император не може, да би угодио Србима, упустити из вида добро својих поданика. У осталом не видим да ће се конгрес закључити миром и ако се рат понова отпочне, ја ћу о томе писати Црноме Ђорђу.

— Ми то од свега срца желимо, одговори Југовић.[1]

— —

На основу овога разговора и написао је кнез Прозоровски горе поменуто писмо од 23 фебруара грофу Салтикову. Ускоро по овом писму дошли су из Србије главном војводи нови депутати, у исто време кад су стигли и турски пуномоћници да преговарају о миру. На горње писмо добио је кнез Прозоровски депешу од канцелара грофа Румјанцова 11 марта ове садржине:

„Напомене Ваше Светлости односно Србије Њег. Величан. нашло је да су основане, али је изјавило своју вољу, да, ако је неопходно да Срби плаћају данак Порти, то треба гледати да се у уговору мира тај данак сведе на што мању меру, много мању него онај пре што је био. Да овај данак служи само као доказ незнатне зависности од Порте, а никако као некакав њен приход“.

Овом приликом до мира није дошло. Примирје је прекинуто и првих дана пролећа Родофиникин дође у Савет и објави неко писмо од главнога војводе, кнеза Прозоровског, „да

[1] Овај разговор налази се објављен у „Руском Веснику“ за 1863 год. књига VIII. страна 552—557.

руска војска већ прелази преко Дунава у Бугарску, да позива Србе да ударе на Турке што скорије на све стране, а да ће један корпус руске војске из мале Влашке доћи Србима у помоћ“. Кад то писмо прочита сави га и стрпа у џеп. Срби одушевљени кретоше се на све стране на Турке. Међу тим руска војска није тада прешла Дунав, како вели Родофиникин јер 30 априла 1809 године кнез Прозоровски јавља Црном Ђорђу:

„...Како је Његово Императорско Величанство обузето неизмерним негодовањем против Порте, височајше наредило ми је да јавим српском народу, да ће, кад понова отпочну преговори за мир, циљ старања мојих, по највишој вољи његовој, бити: да се Србија ослободи једном на свагда од сваке зависности Турској и задобивена права Србије, под заштитом и утврђењем Његов. Велич. Господара Императора свију Руса, она ће уредити својим уставом по сопственом нахођењу.“

Срби су заратили на све четири стране с Турцима с надом да су Руси заиста прешли Дунав, али руска војска ни крајем јула исте године не беше прешла Дунав. Руска је војска почела прелазити Дунав и улазити у Бугарску тек 15 августа 1809. кад је већ била изгубљена цела југоисточна Србија до Велике и Западне Мораве, и кад је руски агент, из разлога ваљда само њему познатих, оставио Србију и Београд и побегао у Влашку, у главни руски стан.

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ПРВА КЊИГА

(наставак)

Полањецки не одговори на то ништа и као да се задубио у своје властите мисли поче говорити:

— Ја не анализем живот, не достаје ми времена за то. Кад ми је добро, као ово сад, осећам да ми је добро, кад лоше лоше — и то је све. Али пре пет или шест година било је другчије. Била нас је читава чета, који смо се састајали те расправљали о значењу живота. Било их је неколико научника и један књижевник, данас доста познат у Белгији. Стављали смо себи питања: камо идемо, каква смисла има ово што је на свету, шта вреди и чиме ће се свршити? Читали смо песимисте и губили се у различитим питањима без краја и конца, онако као један мој познаник, асистент при катедри астрономије, који се губио умно, чим би се латио размишљања о пространству светова.... Мени се после чинило: да његова глава иде по оној бесконачној параболи.... После је преездравио и постао свештеником.... Ни ми остали нисмо могли доћи ни до чега, ни на чем се нисмо могли зауставити... Баш као оне тице, што преко мора лете а немају се где спустити да отпочину. Али сам ја већ опазио две ствари: прва је, да ти моји Белгијанци све то не примају толико к срцу као ја... ми смо много наивнији...

Друго, да ми се тада квари вођа за радом и да од тог глупим. Одмах ти се ја тргнем и почнем на врат на нос мастити памучну ткашину. Затим сам стао овако себи говорити: Свако створење има права на живот; да ли је то глупо или паметно не мења ствар; тек има. Треба живети, али и животом се користити у чем год можеш. И ја хоћу да се користим. Васковски истина вели: да ми Словени не успевамо да се на том зауставимо, али се то тако само вели. Да у новцима не успевамо, то је за невољу истина. Али ја велим у себи: сем новаца има још две ствари спокојство и знате још шта — жена. Човеку треба неко с ким ће делити и зло и добро. После ће доћи смрт — лепо! Кад она дође крај је свему. „That is not my business!“ — што је рекао Енглез. Међутим ваља имати кога коме ће човек оставити што има и што заради, било новац, било зараду, било славу... Да су на месецу све сами дијаманти од тога никакве користи, јер нема никога да им зна вредности. Тако и човек мора имати кога, који ће га познавати. А ја велим па ко ће ме и познати, ако не жена, само ако буде добра, поуздана, моја и да је свим срцем волим. То је све што би се могло пожелети, јер то доноси спокојство — а то је једино што има свога смисла. Ја то говорим не као песник, него као човек реалиста и трговац. Имати уза се и другу главу, то је циљ. А после тога нека буде што год хоће. Ето мојега мудровања.

Полањецки је тврдио да говори као трговац, али је говорио као што би говорио човек, јер је тако на њега утицало оно летње вече и присуство ове младе девојке, која је у многом погледу одговорила оном што је он мало час изнео. Мора да је то и Полањецкому пролетело кроз главу, јер се он њој обрати и рече:

— Ето ја тако мислим, али то обично не износим на пазар. А што је то тако сад испало ево да признам да госпођа Емилија има пуно право: вама се човек приближи за један дан више, него другому женскому за годину дана. Ви мора да сте прекомерно добри! Баш бих грдно био погрешио да нисам дошао у Кремјењ. Долазићу од сад колико год ми то ви допустите.

— Долазите... што чешће.

— Хвала.

Он јој пружи руку, а и она њему, као у знак примирја. Ах како се и он њој допао са својим чистим, мушким лицем, са својим црним власима, неком снагом у спољашности, са

својим живим очима! Донео је притом са собом толико даха, којега није било у Кремјењу, неке нове видике, који су ишли далеко иза рита и јововине, што су затварале видик Кремјењу. Тај дан су ишли толико, колико је она могла.

Опет преседеше нешто времена ћутећи па пођоше даље, брже него док су говорили. Марина пружи руком на светлост што се дизала над јовама, па рече:

— Месец.

— Ха! Месец! — понови Полањецки.

Као точак велики дизао се он полако над јовама. У том залајаше пси, затрескаше кола с друге стране од куће, и за мало па се указа и пан Плавицки у салону, у који се беше унела лампа.

Уђе и Марина, а за њим и Полоњецки.

— Ништа није било — рече пан Плавицки. — Дошла к њима Хромецка; они су мислили да ће мало поседети па отићи, те нису ни јављали. Јамишу нешто није било добро, али ће сутра ићи у Варшаву. Обећала је она да ће доћи к нама прекосутра.

— Иначе све добро? — упита Марина.

— Добро; а ви, шта сте ви ту чинили.

— Слушали смо жабе — одговори Полањецки — лепо смо се провели.

— Сам Бог зна што је створио те жабе, али и ако ми ноћу не даду спавати, не жалим се. Него Марина, дај нам чаја.

Чај је чекао готов у другој соби. При чају је пан Плавицки приповедао о својој походи у Јамишевих. Њих је двоје ћутало, само су од времена на време погледали једно у друго очима пуним сијања, а при растанку стегоше јако руку једно другом.

Марина је осећала неку малаксалост док се свлачила, као да је тај дан измучио, али неким милим мучењем. А кад се њена главица навалила већ на узглавље није ни мислила о том да је сутра понедељак, да се почиње нова седмица свакодневног рада, него је мислила на Полањецког, а у ушима су јој звониле његове речи:

— Па и ко ће ме познати, ако не жена, која ће ми бити одана и душом и срцем и коју ћу бескрајно волети.

А Полањецки палећи цигару у кревету говорио је сам себи:

— Красно и љупко створење — где ћу ја наћи другу такву.

III

Сутра дан тек што забели дан Плавицкова се трже иза сна. Њој се сад учинило да је синоћ попустила једној струји да је занесе више него што би ваљало и да је према Полањецком била просто кокета. Нарочито јој то би некако неугодно што је Полањецки дошао к њима као поверилац. Јуче је то била заборавила, а данас рече сама себи: „Зацело ће њему пасти на памет да сам га хтела уловити или ублажити“ — и при тој помисли јурну јој крв у образе и у чело. По природи је била честита и веома поносита, те би јој ускипело чим би могла помислити да ће јој когод пребацити да нешто ради с нарочитим рачуном. Сад пак осетивши да је такав суд могућан унапред осети као неку љутњу на Полањецкога. А од свега је највише тиштала једна мисао: што је знала да у Кремјењу обично пара пару не стиже, да новаца нема и ако је и било у будућности каква изгледа са парцелисањем Магјеровке што отац неће хтети ни да чује о том, јер је друге дугове сматрао за грече од дуга Полањецкому. До душе она се зарицала у себи да ће учинити све што буде њој у власти: да се Полањецком исплати потпуно и пре свих других, али је знала да неће бог зна шта моћи да постигне. Отац јој је радо допуштао да управља економијом али новчаним стварима управљао је сам и ретко би кад примао њено мњење. Његова се улога у том погледу састојала да се испречи пред свим и свачим, да обећа а никад не испуни, да пролонгира и да износи измишљена лица и наде као стварне. А како је тражење наплате у хипотеке на племићска имања сама собом тешка и вазда заплетена, а изговарање лако те се може продужавати до миле воље, то се пан Плавицки задржао у Кремјењу благодарећи баш тому својему систему. Најзад загрози све то како неуклоњивом тако и потпуном пропашћу, па ипак старац мишљаше о себи као о „глави од посла“ те у толико нерадо прима мишљење и рад ћеркин, те је одмах укоревао: како она сумња у његову „главу“ — а то је веома вређало његово самољубље.

Због те „главе“ и начина њеших претрпила је Марина немало понижења. Њен живот је био само по изгледу као живот какве сељанке, која само у кући и о кући бригу води. У њеном је животу било и горчина и болова, а њено спокојно лице могло је означавати не само благу нарав, него и душевну силину

и израђеност душевну. Али понижење, које јој је сад претило изгледало јој је, да ћа бити несносније од досадањих.

— „Само да он мене бар не осуђује“ — говорила је у себи. Али како је могла порадити на том? Прво јој дође на ум да позове Полањецког на разговор, пре него што би се он видео с њеним оцем, и да му изнесе целу ствар, како стоји, као што се ради према човеку, у којег се има вере. Али јој одмах сину пред очи: да такав разговор не би био ништа друго до молба за попуштање, сажаљење, а преми томе понижење. Да Марина, као осетљиво женско чељаде према сваком откуцају срца и својега и туђега, није осетила нешто сазнањем а нешто инстинктивно: да се међу њом и тим момком нешто започело, управо зачело, и то баш оно што се може и по свој прилици мора догодити у будућности неизвесној, она би се одмах латила онога пута. Али при оваком стању ствари учинило јој се да оно није могућно. Остало јој још само једно: да се састане с њим, да својим понашањем с њим потре јучерање изразе, да покида оне конце симпатије, коју су једно за друго осетили, те да му да потпуну слободу делању. Тај јој се начин учинио најбољи; али кад од млађих чу да је Полањецки не само већ устао него да је отишао после чаја ка друму, реши се да га потражи.

Али је била одоцнила, јер се он већ враћао са ране шетње и стојећи иза бочног зида од ходника, обраслог у саму виньагу, забављао се оним псима, који су се око њега умиљавали кад је дошао. Није је одмах опазио те Марина стојећи на степенима могаше чути како он говори псима.

— Пси хоће награду за чување куће, је ли? Метлу јелете, је ли? А на туђина не лају, него се још умиљавају. А будалинце ви, а ленчуге.

Он их тапкаше по белим белегама. Кад спази њу кроз лозе, поскочи као из праћке да би бачен и стаде пред њу весео и ведар.

— Добро јутро, госпођице. Ето ја се овде забављам с псима. Како сте спавали.

— Хвала.

Она му хладно пружи руку, а он јој гледаше пажљиво у очи, у којима се јасно огледало како му велику пријатност причињава њено присуство.

Али се јадној Марини и он не мање допадао. Просто га је заволела свим срцем. Срце јој се тако стегло од туге што на

његово искрено „добро јутро" мора да одговара тако хладно и утегнуто.

— Ваљда идете по послу? Ако допустите хајдмо заједно. Данас се морам враћати у град, те ми је мило да проведем бар један час још с вама у друштву. Бог ми је сведок да бих остао и дуже, само кад бих могао. Али сад знам пут за Кремјењ.

— Изволте, ако за то имате који час.

Полањецки опази хладноћу, која је била из њених речи и стаде је зачуђено посматрати. Ако је Марина мислила да ће он учинити том приликом онако како то обично људи чине те се удесити према њеном тону, онда се преварила. Полањецки је био од оних живих и смелих људи да не упита за узрок.

Одмах јој се загледа у очи па запита:

— Шта вам је?

Марина се збуни.

— Ви сте се преварили.

— Не. Видим ја добро. Ви сте према мени сад онаква, каква сте били прексиноћ. Али сам тада био ја крив што сам у невреме почео говорити о дугу. Јуче сам се извинио, те беше добро, те како добро! Данас опет друкчије, кажите ми зашто то?

Никаква ни најприроднија дипломатија не би успела да боље збуни Марину Плавицкову. Чинило јој се да ће га својим поступком расхладити и удаљити, а он овим питањем очи у очи све јој се више приближавао.

Он настави као свако којему се учини неправда:

— Реците ми искрено шта је то? Реците. Ваш је отац говорио да је јуче ваљало да будем гост, а данас поверилац. Али то је глу... то није ништа. Ја се у тим разликама не разумем, а вашим повериоцем никад нећу да будем, јер сам вам за јучерању доброту и дужан и захвалан, и сам Бог ми је сведок колико ми је стало да вам дужником будем.

Он јој се опет пажљиво загледа у очи не би ли опазио: да ли ће у њима заиграти јучерањи осмех, али је Марина с рањеним срцем ишла даље путем, који је изабрала баш због тога, прво за то што га је изабрала, а друго из бојазни да не би била нагната да каже узрок, ако призна да се променила.

— Уверавам вас — рече усиљавајући се — да сте се или јуче варали или се данас варате, ја сам увек иста и увек ће ми бити мило, ако господин понесе собом лепе успомене на нас.

Речи су биле учтиве, али их је говорила госпођица тако мало налик на јучерању, да се на лицу Полањецковом стаде истицати нестрпљење и срдитост.

— Ако је госпођици стало до тога — рече — да се и ја на њу угледам, како ја мислим да је, онда нека буде како она хоће. Отићићу бар с уверењем да се на селу понедељак веома разликује од недеље.

Марину дирнуше та речи, изгледале су тако, као да Полањецки сматра да је због јучерањег њеног држања стекао нека права. Али му одговори више збуњено него срдито:

— Шта ја ту могу?!

Убрзо пође рекавши да јој ваља отићи да се види са оцем. Полањецки остаде сам, отера псе, који се почеше поново умиљавати, и поче га спопадати љутина. — Шта то значи? — питао се сам у себи. — Јуче добро, данас овака. Сасвим сад друга. Како је све то глупо, како је ружно! Јуче рођак, данас поверилац. Што поступа са мном као са псом. Је сам ли им што отео? Знала је и јуче што сам дошао. Лепо! Хоћете ли да сам поверилац а не Полањецки; добро. Нека све то мутна вода носи!

Међутим Марина оде оцу у собу. Пан Плавицки био је већ устао и седео у спаваћој хаљини за столом пуним хартија. Он се окрете часком да би одговорио на ћеркино добро јутро, па се опет одмах даде на читање хартија.

— Тато — рече му она — дошла сам да проговорим о г. Полањецком... хоћеш ли...

Али јој он прекиде реч не дижући очију с хартија:

— Твојега ћу Полањецкога спљескати руком као восак.

— Сумњам да ће то ићи лако. Ја бих баш волела да се њему исплати пре осталих, ма ту ми највише штетовали.

У тренутку се пан Плавицки обрну од стола и стаде у њу гледати. Затим је запита хладно:

— Молим. Да ли се то туторствује над њим или нада мном.

— Ту је у питању наша част...

— У чем ти мислиш да ми треба твој савет?

— Не, тато, али...

— Како патетичан дан. Шта је теби?

— Ја те само молим, тато...

— А ја тебе опет молим да ти то оставиш мени. Узела си ми из руку економију — попустио сам ти, јер за коју годину живота што ми још остаје нећу да се свађам са својим рође-

њим дететом. Али ми остави бар овај кутић у кући, макар ову једну собу и дај ми да олакшам бар оне послове, који се у њој могу олакшати.

— Мили тато, само те молим...

— Да се преселим на салаш, шта да ми одређујеш?

Ту Пан Плавицки, који речима „патетички дан“ није хтео очевидно да ко с њим дели монопол, устаде у својој персиској спаваћој хаљини, као краљ Лир, придржа се за фотељу, дајући тиме својој окрутној ћерци на знање, да би без тога пао, са њене окрутности потресен. Њој лицуше сузе из очију, а срце јој се отрова горким сазнањем да је сад без снаге. Постоја мало ћутећи и борећи се с тугом и жељом да се заплаче, па рече тихо:

— Опрости оче...

И изађе из собе.

Четврт часа затим на позив пана Плавицкога уђе му Полањецки али љут, раздражен, ма да се усиљавао да се савлађује.

Пан Плавицки се поздрави с њим, посади га до себе на фотељу, која је била већ спремљена и ухвативши га дланом за колено упита:

— Стаху, ти свакојако нећеш да запалиш овај дом? Свакојако не ћеш убити мене као рођака, који ти руке шири? Нећеш од моје кћери направити убого сироче?

— Не — одговори Полањецки — дома нећу запалити, течу нећу заклати и никакво девојче нећу учинити убогом сиротом. Али само молим те, течо, не почињи тако разговор, јер то неће ни до чега довести, а мени ће бити несносно.

— Лепо — одговори пан Плавицки дирнут мало што се његовом стилу и изразима поклања тако мало пажње; — али сети се само да си к мени и к овом дому долазио још као дете.

— Долазио сам за то што је долазила моја мати, а после смрти теткине мати је долазила с тога што јој нисте исплаћивали интерес. Све то сад овде нема никаква смисла. Двадесет је и једна година како ти новци леже. Са неплаћеним интерересом износи око двадесет и четири тисуће рубаља. Да заокруглимо на двадесет равно, али њих хоћу да ми дате, зато сам дошао.

Пан Плавицки саже очајно главу.

— За то си дошао?... Тако. А што си јуче био са свим други, Стаху?

Полањецки, који је пре пола часа сам задавао такво питање Марини одскочи са столице, али се опет смири и рече:

— Молим да приступимо послу.

— Не бежим ја од тог само ми допусти прво рећи неколико речи и не прекидај ми говора. Велиш да нисам плаћао интерес. Истина је. А знаш ли зашто је то. Твоја ми мати није прво предала цео свој иметак, а није ни могла то учинити без одобрења породичног савета. Можда је за вас горе што је тако било, али сад то не чини ништа. Најзад кад сам примио тих десетак петнаест тисућа рубаља овако сâм са собом говорио: жена остала сама на свету са једним дететом; ко зна како ће то она удесити, ко зна шта се може десити, нека јој ти новци што су код мене буду основа, нека се умноже, да би имала шта узети кад то време дође. Од тог сам вам доба био као нека каса штедионичка. Мати дала дванаест тисућа, а сад имаш преко двадесет и четири. То је ресултат. А сад хоћеш ли ми платити за то незахвалношћу?

— Драги течо Плавицки, молим те лепо да ме не сматраш за глупљега, него што сам, ни за сумануто̄га. Просто ти кажем да се ја на такве замке не хватам, јер су и сувише просте. Причаш ми да имам двадесет и четири тисуће рубаља, па где су? Молим за ту суму, без икаквог разговора, а нарочито без таквог.

— А ја тебе молим да се стрпиш и умериш ако не ни због чега другога а оно зато што сам старији — рече пан Плавицки увређено и достојанствено.

— Имам ортака који ће за месец дана унети дванаест хиљада рубаља у уговорену радњу, а и ја морам унети толико. Кажем ти и потврђујем ово јасно и отворено: доста ми је две године пискарања око тога, не могу и нећу више да трпим.

Пан Плавицки упре рукама о сточић а главом о руке и ћуташе.

Полањецки га је гледао и чекао на одговор, а у грудима му се кувало све више те се питаше: да ли овај човек увија, или лудује; или је такав заслепљени самољубивац, да цени је ли што добро или зло према томе даје ли њему користи или штете; или је све то троје уједно?

— Ја бих хтео знати црно или.... поче Полањецки. Али онај махну руком дајући знака да жели остати још сам са својим мислима.

Наједаред нагло подиже разведрено лице па рече:

— Стаху, што се ту ми мучимо, кад је излаз врло прост.

— Какав?

— Узми лапор!

— Шта!

— Доведи својега ортака, поведи собом какво̄г специјалисту, проценимо мој лапор и направимо ортачину у троје. Твој, како му тамо беше име? Бигјел? Он нек ми плати колико на мој део припадне, ти ћеш ми што доплатити или не; хајдемо заједно, и добит може бити врло велика.

Полањецки устаде па рече:

— Молим вас лепо само једно не могу да поднесем, а то је да ко тера шегу са мном. Не тражим ја ваш лапор, него моје новце; а то што ту причате сматрам просто за неуљудно и непаметно извијање.

Наста тренутак мучног ћутања. По челу и обрвама пана Плавицкога стаде се купити Јупитеров гњев. Мало затим сену јунак њима, притрча чавлима за оружје, скиде ловачки нож.

— А ево и другог начина: удри!

Он отвори широм спаваћу хаљину, а Полањецкога издаде савлађивање те му отури руку с ножем и поче говорити врло гласно:

— То је пука комедија, ништа више! С вама је штета ту дангубити и трошити рачи. Одлазим, јер сам сит и вас и вашега Кремјења, али вам дајем реч: да ћу своје потраживање продати, ма било и за пола цене, првом чивутину, на којега нађем, а он ће већ умети са вама да говори.

На то се десна рука пана Плавицкога заповеднички изви па му он рече:

— Иди, продај! Пусти чивутина у породично гнездо, али знај и то: да ће те свуда пратити проклество моје и оних, који су овде некад живели.

Полањецки излете из собе побледео од љутине, претурајући по салону што му до руке дошло због шешира. Кад га нађе хтеде изаћи да види да ли није бричка дошла, у том уђе Марина. Кад њу виде срџба устуни нешто бољим осећајима, али сетивши се да се она нарочито бави свим што се тиче Кремјења, рече јој

— Збогом, госпођице. Посао сам с вашим оцем довршио. Ја сам дошао по своје, а он ми прво дао благослов, па лапор, па проклетство. Особити начин на који се исплаћују дугови.

Наступи тренутак кад Марина умало не пружи њену руку и не рече: „Ја разумем што се ви љутите. Била сам мало пре вас код оца и молила га да вама прво исплати. Поступите с нама и са Кремјењем како знате, али не кривите мене, немојте мислити да сам ја међу онима који су против вас, и имајте уважења према мени."

Њена рука већ се беше помакла унапред, речи јој до самих усана дођоше, кад Полањецкому опет прекипе, изгуби мирноћу и додаде:

— Ја вама то изјављујем због тога што ме ви упутисте к вашему оцу, кад сам при доласку хтео говорити с вама о том. Хвала вам на добром савету, али како је он за вас кориснији него за мене, то ћу сам размислити шта ћу даље радити.

Маринине усне побледеше, у очима засијаше сузе од срџбе и дубоке увреде. Она подиже главу и рече:

— Можете бацати увреда каквих хоћете, ниједна се неће тицати мене.

Она се окрете вратима јетка и мал не у очајању што јој је то једини плод њених трудова, у које улаже све своје силе и сав жар своје младе, честите душе. Опази и Полањецки да је прегнао. Онако живих осећаја, као што га је Бог дао, осети неко сажаљење, и хтеде за њом да је моли за опроштај, али је било врло позно. Марина је била изишла.

То га поново ражљути. Ражљути се на себе самога. Он не рече ником ни збогом, седе на бричку, која се одмах крете и оде из Кремјења. У грудима му се тако кувало, да за неко време није могао мислити ни о чем другом до о освети. „Продаћу ма за трећину, па нека вас разграбе. Дајем часну реч да ћу вас продати. Све да и немам потребе, продао бих вас — за инат!"

И тако му од намере постаде огорчена и стална одлука. Полањецки није био од оних људи, који неће извршити што се зареку, ма кому или у себи. Сад је само питање да ли ће наћи купца за новац који се може тако тешко ишчупати, пошто је да би се дошло до њега, ваљало без икаквог преносног смисла прегристи „Кремјењ".[1]

Међутим бричка изиђе из алеје на отворен пољски пут. Кад се Полањецки мало стишао поче мислити о Марини, али

[1] Кремен.

му се у мислима преплетало сто којекаквих ствари: и изненадно осећање, како је она лепа, и утисак који су учинили на њега њено лице и цела њена појава, и сећање на онај разговор у недељу, и зловоља, и сажаљење, и увреде, и огорчење, најзад и незадовољство собом самим, које још више појача огорчење противу ње. Једно по једно од ових осећања издизало се над осталима и давало им своју боју. Овда онда би му дошла на ум онолика висока појава Маринина, њене очи, црна коса, лепа и ако нешто повећа уста, једном речи она цела, те би овладала чиста симпатија према њој. Мислио је како је она веома наивна, па ипак и у устима и раменима и у цртама целе њене појаве ипак има нечега женскога што човека вуче к себи силом, којој се не може одолети. Сећао се њенога лепога гласа, њеног спокојног изгледа и њене изразне доброте. Али, чим би помислио како је према њој био груб пред полазак, стао се једити, кад би му пало на памет каквим се тоном служио према њој. „Ако је њен отац стара будала, варалица и глупак (говорио је у себи) а ако она то све осећа, у толико је несрећнија. Па шта? Ето то: сваки човек у којега је бар колико толико срца разумео би је, сажалио би јој се, а не би нападао јадно дете, које се не види из посла — а ја сам то учинио!“ Ту му дође да сам себе ошамари, јер је одмах замишљао у себи шта би само било, како би се они зближили, како би особито осећање поникло између њих, да се после целе оне свађе с њеним оцем, с њом понашао онако како је био ред, потпуно деликатно. Она би му онда пружила обе руке при растанку, он би их пољубио, и растали би се као двоје блиских. „Онда нека би ђаво однео новце, — а сад нека носи мене!“ Осећао је да је учинио нешто што се не може поправити, а то осећање одузимало му и оно нешто заостале мирноће, те је јурио и даље путем, за који је знао да је погрешан. И опет отпоче саморазговор од прилике овако: „Кад је већ све пропало, нека сагори. Продаћу примање првоме Јеврејину, на којега нађем, нека их цеди, нек излете на калдрму, нека онај матори пискара по селу, а она нека иде у гувернанте, или нека пође за Гонтовскога....“ При том брзо осети да ће се пре помирити са свим другим само не са том последњом мисли, Заврнуо би он шију Гонтовскому! Нека је узме ко год хоће, само не онакав дедак, онаква мечка, онакав звекан. И отпочеше се сипати лепи епитети на јадног Гонтовскога; на њега се пренесе сав јед, као да је он

у ствари био узрок свему оном што се догодило. Дошавши у тако људождерском расположењу до Черњова, као неки други Уголино, он би се прилио Гонтовскому зубима „онде, где му гроце међ раменима лежи“, само да га је на станици видео. Срећом уместо Гонтовскога видео је на станици неколико железничких чиновника, неколико Јевреја и учмало а умно лице одборника Јамиша, који га познаде, а кад замало па и воз дође, позва га, благодарећи познанству с влаковођом, у засебан купе.

— Познавао сам се с вашим оцем кад је најбоље стајао. Из његове сам се околине оженио. Сећам се да је тада имао Звихов, Бречонцу, Моцаре и Розваде у Лубелском. Лепо имање Деда вам је био један од већих поседника у том крају; али мора да је то сад прешло све у туђе руке.

— Не сад него одавно. Отац је за живота све упутио. Боловао је, становао је у Ници, није се старао па је тако све и отишло. Да није мати после његове смрти нешто наследила, било би зло.

— Али зато ви сад добро радите. Знам вашу радњу. Продавао сам вам преко Абдулскога хмељ.

— Дакле је Абдулски био ваш посредник.

— Да, и морам признати да сам са свим задовољан. Познао сам да вам ваљано иду ствари.

— Друкчије се не може. Мој ортак Бигјел поштен је човек, а ни ја нисам пан Плавицки — одговори Полањецки.

— Како то? — упита радознало Јамиш.

Полањецки са још оно раздражености што му беше остало исприча све како је било.

— Хм! — учини Јамиш — кад ви говорите тако без устезања допустите да и ја тако кажем, и ако сте му рођак.

— Он мени није никакав род. Његова прва жена била је рођака и присна пријатељица моје матере; то је све.

— Знам га још као дечка. То је човек пре размажен него рђав. Био је јединац те су га размазили прво родбина, а затим обе жене. Обе су биле смерне и попустљиве: обема је био као неко божанство. Кроз све време ствари су се окретале тако да је он био сунце, око којега се крећу друге планете те је најзад дошао до уверења да сви треба да учине што за њега, а он ништа ни за кога. А кад дође дотле да се зло и добро цени само по томе колико се њима штете или користе наши интереси, онда није ништа лакше него изгубити свест о моралу.

Плавицки је мешавина разметљивца и млакоње — разметљивца, јер је сам разносио своју славу, а млакоње зато што је себи све допуштао. То му у мало није постало другом природом. Доцније су наступиле тешке околности, с којима би могао изићи на крај само човек од карактера, а он овог никад није имао. Почео је извијати и на то се навикао. Нас, господине, земља оплемењује, али земља и квари. Један мој познаник, банкрот, говорио ми: „Не извијам то ја, него моја имовина, а ја за њу говорим“. У неку руку је и тако. Више у нашем послу него у којем другом.

— Замислите — одговори му Полањецки — ја, који сам поникао на пољском добру, немам никакве жеље за земљорадњом. Знам да ће она увек постојати, али како она стоји данас, ја јој не видим никакве будућности. Ви ћете сви поиспропадати.

— Ни ја не гледам тако весело у њену будућност. Знам да је у Европи у опште положај земљорадникâ рђав, јер то свако зна; али помислите само: ако је у племића четири сина сваки наследи четвртину по четвртину само од очевине. Шта ће бити? Сваки је навикао живети како се живело у оца, хоће и он да живи тако, а ту је лако догледати краја. Друго опет: у племића су четири сина, даровитији се одаду на разне друге послове, а на земљу остаје најнеспособнији. Треће пак: што читава покољења стеку и очувају једна малоумна глава упропасти. Четврто: нисмо ми рђави земљоделци, него лоши управљачи, јер добра економија више вредо од добре обраде земље. Какав је ту извод. Остаће земља, а нас који је држимо као сопственици, нестаће под њом. Али видите, можда ћемо се брзо вратити.

— Како то?

— Ето то прво што ви рекосте да вас земља не вуче к себи права је заблуда. Вуче она те још како силно, тако вуче да када човек дође у зреле године не може се одупрети тежњи да има бар педи земље у својину. Спопашће то и вас. А то је и природно. Све остало богаство може се сматрати као несигурно, само је земља стална. Све из ње произлази, све за њу постоји. Као што је банчина новчаница цвет металној монети што лежи у банчиним касама, тако су и индустрија, трговина и што год хоћеш друго само земља у другом облику; а што се тиче вас, који сте из ње изашли, ви се морате у њу и вратити.

— Ја бар то не мислим.

— Шта знате? Данас течете, али како. И ту се чека будућност. Полањецки су били земљоделци, сад се један одао другом послу. Већина деце земљоделске мора изабрати други посао, ако не због чега другог, а оно што му се друкчије не може. Један ће их се део отпадити, један ће се обогатити и са новом енергијом и капиталом као и знањем боље администрације, каква влада у фабрикама, вратиће се са оног привлачења, којим земља вуче, а и са осећања обавеза, које ми није потребно тумачити вам.

— То што ви говорите има ту добру страну што мој теча — нетеча може да се уврсти одмах у оне што су пропали.

Јамиш се замисли мало па рече:

— Конац се истеже и истеже док се не прекине, али се најзад мора прекинути. У колико ја могу да знам они се не могу одржати у Кремјењу све да и парцелишу Магјеровку. Жао ми је само једног — Марине. Дали због оне њене матере што тамо лежи или због тога што се толико говори и пише да се држимо земље, тек та је девојка радила колико је могла да не допусти да дође до продаје. Уобразила јадница да се само ваља свим силама латити посла, па се може са свачим изаћи на крај И одиста се одрекла целога света ради тога Кремјења За њу ће бити удар ако се конац прекине, а мора се прекинути. Штета за ту девојку.

— Ви сте добар човек, господине одборниче! — уобичајеном живошћу узвикну Полањецки

Старац се насмехну.

— Ја волим то дете, јер је то моја ученица у економији, заиста ће нам бити тешко ако нам је нестане.

Полањецки стаде неко време грицкати бркове, па рече:

— Нека се уда за кога у околини, па ће вам остати.

— Да се уда, да се уда.... Кад би то било лако без имања. Па кога имамо? Гонтовског. Он би је узео. Човек је добар и укупно узев није ни тако глуп, као што говоре о њему. Али она нема према њему никакве наклоности, а без тога се не удаје. Јалбриков је мало имањце. Старому се пак чини да су Гонтовски нижи од Плавицких, и Гонтовски је већ у то поверовао. Као што знате у нас онога држе да је од добре фамилије, који хоће да га за таквог сматрају. Људи се стану присмејкивати па се најзад на то и навикну. Уз то један дигне нос што добро тече имање, други што га растиче, а ничега му другог не

остаје. Али ништа с тим. Једно само знам: ко узме Марину, узеће бисер.

У души је својој Полањецки то исто и мислио и осећао. А кад поново зарони у мисли, поче опет размишљати о Марини или боље рећи стаде је се сећати и замишљати како изгледа. Наједаред му се учини да ће му без ње бити тешко. Али се сети да су му се сличне ствари дешавале више пута, те убрзо одби те обмане. Али је о њој живо мислио све док није доспео до града, а кад је у Варшави излазио промрмљао је кроз зубе:

— Како је то све глупо испало! Како глупо!....

(Наставиће се)

У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

од

ШАРЛА ДИЛА

Вера и народности у Босни. — Земљопис, управа и историја. — Значај босанског питања.

На крајњем северу балканскога полуострова, између Србије, на истоку, аустриске Далмације и Црне Горе на западу, пружа се пространа покрајина, у облику троугла, чији се врх, обрнут југу, таљи да продре као клин управо до оне тачке, где би Србија могла пружити руку Црној Гори. Та покрајина јесте Херцег-Босна.

Пре двадесет година ова земља бејаше турска. На берлинском конгресу вешта политика кнеза Бизмарка поверила је аустро-угарској монархији задатак да њом управља и бригу да тамо уведе потребне реформе. Од тада, по 25 члану међународног уговора од 1878, Аустро-Угарска држи Босну и Херцеговину, „привремено“, каже уговор, што значи, да у теорији султан ту задржава потпуно своје владалачко право, али „за неодређено време“, додаје текст тога документа, што ће рећи, да у ствари Аустрија неће изићи из Босне и Херцеговине никада, бар не од своје воље.

Ако се сада посматра ова земља по њој самој, било по вери, а то је битни чинилац свих балканских држава, било по народу, а тај је елеменат још знатнији: одмах човека изненађује један карактеристичан и супротан факат. Као да мало има земаља, које су по вери више раздвојене, а по обичају мање различне: три вере деле становнике по доста неједнакој размери; у Босни рачунају 21 на 100 католика, 35 на 100 мухамеданаца,

43 на 100 православних. Али под разним верама постоји и крије се јединство: сви ти људи: католици, мухамедовци и православни говоре истим језиком и исте су народности, и та народност — то је главна ствар — јесте она иста, која насељава на истоку Србију, на западу Црну Гору и јужни крај Далмације.

Од неколико година Босна је у моди, или се бар труде да је уведу у моду. И заиста, она заслужује интерес, за који се труде да пробуде према њој. Босна је природом постављена на додирну тачку два света, на крајину, где су се у свако доба сусретале и мешале цивилизације истока и запада, па од тог земљописног положаја она добива сложено и заплетено обележје, особит и живописан чар. Њени крајеви, њене високе планине, које красе готово вечити снези, подсећају на алписке изгледе; по обичајима и по ношњи она припада истоку. Стари фрањевски манастири, повучени у осамљене шуме, и феудалне развалине што се поносито дижу по врховима брежуљака, подсећају на обале Дунава или Рајне; њене старе цркве са кубетима, које су све покривене византиским фрескама; нарочито њене џамије са витким шиљатим мунаретима, њене кућице што се кроз зелена дрвета прикрадају планинској коси; њена велика тужна гробља, где спавају заборављени мртви — изазивају сећање на обале Босфора, тога познатога украса Стамбола и Скутара. И тако, у Јевропи која сваким даном постаје све обичнија, Босна има у себи разноврсне изгледе, екзотичне боје, које могу од ње створити омиљену земљу за светске путнике.

По администрацији, која од двадесет година на овамо управља њом, Босна заслужује можда још више пажње. У којој мери привремена окупација аустриска тежи да се претвори у сталну анексију? У којој је мери нова управа умела разрешити озбиљна питања верска, економска или друштвена, која вековима владају у босанској историји? У којој се мери, и са каквим осећањима, ова потпуно оријентална земља прилагодила захтевима западне и савремене цивилизације? Каквом вештом или чврстом политиком и још за какве интересе беше извођено ово дело једначења? Вреди проучити ова питања не само због интереса, који може сам собом пружити један покушај насељавања, кад је изведен са ретком вештином и са упорношћу свесном свога циља. „Постављена, као што је тачно речено, на једно раскршће јевропске политике и као на укрштају народ-

них тежња и супарничких жеља, Херцег-Босна има за исток и за Јевропу значај много већи него што је њена површина и њена економска вредност.“[1] Према томе, босанско питање, општег је значаја, као што је и месног значаја. Дело аустриске управе у Босни пуно је најширих и најозбиљнијих последица.

У два маха, у бурним вековима средњега века, Босна беjаше срце једне велике краљевине словенске. На крају Херцеговине, у оној Старој Србији, чија је престоница Нови Пазар данас заузета једним аустриским гарнизоном, поста у XII веку велико словенско царство Немањића; у Босни баш у XIV веку енергични владаоци сањаху, да по примеру великога цара српскога Стевана Душана створе независну словенску државу, и једнога тренутка они могаху веровати да је њихов сан остварен. Јесу ли ишчезле те успомене и те тежње у додиру са цивилизацијом, коју доноси Аустрија? За општу политику ни једно питање не би могло бити мање индиферентно. На том балканском полуострву, на тој правој барутани јевропској, где су нагомилани толики запаљиви елементи, аустро-угарска царевина од 1878 води пажљиву и стрпљиву политику: али шта хоће она? Је ли она у тим крајевима, као што се често каже, носилац немачког утицаја, или је она у свој програм унела обнављање словенске народности? Може бити да никако није некорисно ући у та питања. У неизбежној и блиској аустриској кризи Француска не би требала да се сасвим одстрани од тока догађаја. „Њена улога у томе у напред је обележена, говораше не одвећ давно један наш највиђенији политичар. Али за такву улогу не би могли бити довољни импровизирани излази. За то нам се ваља спремати од сада.“ Знати каква је у Босни аустриска политика јесте знатан елеменат у овом преко потребном спремању и тако исто знати каквом циљу тежи Аустрија, и шта нама ваља мислити о томе.

Ја сам у два маха имао прилику походити Босну и Херцеговину у ова последња времена и проћи не само прокрчене

[1] А. Лероа-Болије, Народи, вере, народност у Херцег-Босни, с. 127. у лепој и поучној књизи, издатој под управом Л. Оливија, Босна и Херцеговина, 1901, где су скупљени резултати пажљивог и занимљивог проучавања, које је предузето приликом скорашњег научног путовања Општег научног прегледа. Ја ћу више пута упутити на ово дело, коме сам у осталом и сам био сарадник.

путове, који су већ мало банални, него и неке делове што су остали више примитивни, мање приступни и мање познати. Прилике су ми дале да чујем званичну теорију аустриске управе, како је исказују угледна лица, и да делима утврдим извођење те теорије. Ја сам видео већ извршено дело и видео сам у каквој се намери спрема завршетак. Према тим личним опажајима који су попуњени многим разговорима, осветљени озбиљним проучавањем административних докумената, пажљивим читањем годишњих претреса у аустро-угарским делегацијама: ја ћу покушати, без мишљења у напред утврђена, сасвим правично рећи, каква је та земља Босна, како Аустрија управља њом и какве су последице, може бити опасности од тога рада административног и више свега политичког.

I

Земља. — Неретвина долина. — Сарајево. — Илиџе. — Јајце и језеро. — Дринска долина. — Босанска жандармерија.

Мало има земаља, које су више живописне од Босне и Херцеговине, и то живописне са више супротности. Ако се уђе у њу са севера, шумовитом и зеленом долином реке Босне, или још боље са запада, дуж лепе железничке пруге, која је отворена тек пре десет година и која се од Јадрана пење у унутрашњост, свуда је одмах исти поглед: то је Швајцарска, само Швајцарска топлија под врелијим и светлијим сунцем. Дуж Неретве, која час баца зелену воду као широко непокретно платно, а час ври по брзацима свога каменог корита, железни пут диже се полако кроз кланце, које сужаваху високи сури окомци и којима на далеком видику владају плавкасти врхови шумовитих планина. Што се даље иде, крај постаје све више величанствен, све више дивљи. Долина се сужава и стешњава, те је понеки пут тако тесна, да једва оставља место на једној обали за пут, на другој за железницу; планина се црпе и рони у дугим црнкастим урвинама, она се сецка у високе и чудне стубове, у поносне зупчасте куле, на којима гомиле јéлâ чине се као горостасна застава, што се лепрша по небу; снежни врхови дижу се при крају видика; кроз јаруге бурни водопади падају у Неретву; и у великим смелим кривинама пут се пење до врха, до великог алписког висоравна, на ком је много сеоских кућа; ту

се са нежним зеленилом ливада меша јаче и затвореније зеленило јéлâ и храстова. Кад-кад, дуж пута, пролазе градови, које брзо сагледате: Почитељ, орловско гнездо, обешено у стеновитом полукругу; он баца на јасно небо линију зупчастих шанчева и фину црну слику белих мунарета; Коњиц, што се лено успавао покрај свога потока, који овде личи на велико тихо језеро; особито Мостар, са старим турским мостом, који пружа преко Неретве смелу кривину свога лука, и његове џамије са тремовима, који су осветљени живим бојама, и особито одело женског света који великим црним покривачем покрива лице, потпуно завијено велом. У правој алпиској природи блиски исток већ ставља тако своје живосно и неочекивано обележје, а — друга супротност — на голим врховима, који окружавају Мостар, врло савремене тврђаве аустриске надгледају Херцеговину, ону Херцеговину, која је дуго времена дрхтала.

А сада, од врхова Иван-планине железник силази у равницу; од водопађе јадранске он прелази у долине, које припадају Црном мору; и ту, у широкој котлини, коју међаши читав круг повијараца, налази се престоница Босне, Сарајево. Стара ова отоманска престоница чаробна је међу свима осталим, под врло плавим небом и јасним сунцем, са китњастим џамијама, што бацају у ваздух витке пртке својих мунарета, са дрвеним кућицама које се дижу у спратовима по оближњим косама међу великим дрветима и свежим потоцима. Сарајево има сву дражж далекога истока, сав силни чар ислама, и преко воље човек мисли на Брусу, која лежи у сасвим сличном крају на подинама олимпским. и на удаљене, народне крајеве што чине срце Цариграда. Отидните у оно двориште Бегове џамије, особито у време кад позив на молитву још више оживљава и још јаче осветљава ово двориште, где испод вековних липа тихо жубори чесма за авдес; прокрстарите кроз уске улице на пазару, које су све искићене живописним дрвеним продавницама и где чекић казанџиски у неодређену вреву убацује једнолики ритам своје чудне хармоније; лутајте особито по оним високим квартовима, где је турски живот остао мање дирнут, а више интиман, по оним далеким улицама, где се испод дрвених настрешница краде тајанствена сенка забрађених жена, где под турбанима, обојеним азуром, пурпуром и златом, спавају аге и везири: свуда силно осећате привлачност ове турске Босне. И овде је, без сумње, цивилизација, која долази из Аустрије, већ учинила

своје. Некада Миљацка лепо протицаше ћудљивим током између неодређених обала, где се зелене гране великих дрвета огледаху у бистрој води: данас врло правилни кејови од камена кроте ову ћудљиву реку, а по овим кејовиме раде електрични трамваји и дижу се управна здања, тешке гомиле зидарскога рада, избушене дугим редовима прозора, изидана по бечкој моди, која је каткад спорна, или што је још горе у лажном маварском стилу, који је нарочито пронађен за васкрслу Босну. Пиварски димњак, окићен перјаницом црнога дима, диже се поред белих мунарета: јаке звонаре саборне цркве стоје према господственом кубету џамије. Па ипак под овим модерним и баналним ликом никако није све ишчезло: остају изврсни кутови источњачки, старе кафане турске крај реке, где је лепо уживати у хладовини и свежини, стрме улице са клизавом и џомбовитом калдрмом, где је лепо лутати између ћутљивих кућица, и последња чар старе ношње, која изумире.

Готово на вратима овога исламскога града, ове „палате босанске" (Босна-Серај), као што је називаше очарана управа њених старих господара, човек се може дивити једном дѣлу нове владавине, које је највише хваљено, и највише претресано: станица бање Илиџе. Лако може бити, да у овом дѣлу ониже равнице, на ком је подигнута бања, влага земљишта, које није довољно исушено, може изазвати неке мале неповољности; али треба исто тако признати, да господствени и удобни хотели, цветне ливадице, велико шеталиште живописно изведено, лон-тенис, на ком велике утакмице збирају одабрано друштво младих чиновника босанских, спортиста, гађање голубова и тркалиште, које с времена на време скупљају одабрану киту спортсмена из земље и из царевине — не чине од Илиџе рђаву слику. На топлим данима летњим, а још више на оним првим јутрима јесенским, када се под нежним велом лаке магле све линије растурају, њен свеж и миран украс од дрвета и зеленила, њен видик са оближњим планинама имају тих и миран чар: и та супротност није никако без љупкости: за који минут прећи из источњачког Сарајева у ово лепо и тихо место, које личи на летњиковац по швајцарском или тиролском начину.

У целој Босни налази се иста разноврсност у утисцима и у лепим крајевима. Ево малога града Јајца, старе престонице хришћанске краљевине босанске, на оном месту где Плѝва баца своју воду у Врбас водопадом од тридесет метара висине. Дивно

је видети Јајце, где стоји на повијарцу, који влада водопадом, како изнад бурне воде ређа по спратовима старе зупчасте бедеме, звонару у талијанском стилу, старе древене куће и тамну масу опале тврђаве. Овде као да оживљава прошлост, цела преминула прошлост босанског средњег века, и ја сам запамтио узбудљив утисак ове готово трагичне походе, која нас по тамном сумраку и при дрхтавој и неодређеној светлости буктиња одведе у стару цркву фрањевачку, пред ковчег са стакленом преградом, где почива с главом одвојеном од трупа костур последњега босанског краља, коме је глава одсечена по заповести Мухамеда II. А покрај ових старих успомена природа умножава своје вечите лепоте. Таква је лепота пут, који врбаском долином води од Јајца у Бањалуку, via Mola, живописан и смеон, чији вештачки радови чине велику част аустриским инжињерима, који су га извели; такве лепоте јесу велика језера, где се Плива шири у велике и тамне мирне просторије, које су још више тамне од великих боровпх шума, које са сваке стране ту огледају своје црне масе. Човек мисли, да је у Тиролу, у крају око Салцбурга; и на један мах, на крају горњега језера појављује се турско село, онакво каква човек налази у забаченим окрузима мухамедовске Мале Азије. Беговн, велика господа исламска, живе ту повучено, далеко од света, далеко од досадне цивилизације, у милом месту, украшеном великим дрветима и текућим водама, у мирним великим кућама древеним, добро затвореним, над којима се издиже лако древено мунаре. И у овом чаробном погледу азискога истока, који се готово дивљачно повукао у се, пролази, чинећи мало буке, модерни јаз, који одржава електрични завод, недавно створен; а даље — вечита супротност — диже се пољска зграда, где се сладе особито укусни раковн, некаква страћара, која сећа на Асијер и Бужвал, између овог алписког језера и овог озбиљног азиског села турског.

Али све то, то је Босна, заиста дивна, али то је мало, ако смем рећи, Босна за светске путнике, снабдевена гостољубивим и угодним хотелима и где човек у одређени час налази воз на поласку, кола спремна, ужину изнесену. Поред ове Босне, која је мало накинђурена и набељена, налази се друга Босна, коју странац ређе походи, а која је по утиску оригиналнија и дивљачнија: то је југо-источна и источна Босна, она која се додирује са Турском и са Србијом. Да се види прави изглед ове земље, тамо треба нарочито ићи, кроз велике и осамљене пла-

нине; кроз високе висоравни, што су обрасле кратком травом, које у даљини окружују редови јела; кроз велике вековне горе, кроз шуме од стогодишњих борова, букви и растова, где је каткад пут једва прокрчен, где није реткост срести медведа, где је зими погибно путовати, толико има вукова, — или још пре дуж Дрине, која чини границу између Босне и Србије и која кривудаво и брзо тече између високих одсека кречних, који на зелену воду падају управно. Када је вода висока, низа Дрину се иде обично на оним великим сплавовима, што доносе до Саве дрва из босанских шума, и кроз узане и тамне теснаце, где Дрина где-где нарасте у брзаке између голих врхова и шумовитих планина, које круништу феудалне развалине: пловидба је, кажу, дивна. Теже је ићи за током ове реке сувим, и то стрмим и клизавим стазама, куда може проћи само јак коњиц босански, и које се често свршују у празнини, јер их местимице односи надошла река. Али сјајни погледи богато награђују овај умор. Од ових погледа ја се сећам једног изгледа необичне лепоте. Црна вода тече лагано, стешњена између две високе и одсечне стене, при дну мрачна теснаца; за тим на једној окуци видик се јако шири и отвара, заплетен хаос планина појављује се, врхови шумовити, који се низе према реци у правилној постепености, јаки окомци, који на Дрину падају управно, оштри и танки врхови, који у вечерњој светлости као да се пењу у небо; посред тока, који је сада шири и бржи, високе стене, одвојене од обале, дижу се у бурним, кратким и пенушавим валима; при изласку из мале побочне долине, где поток вијуга испод разбацана зеленила, стар турски мост, који као да је од јуче постављен и преко кога вековима нико више не прелази, и он једини даје једну црту човечанску. А свуда природа првобитна и дивља, и у тој ћутљивој самоћи овај величанствени тужан крај добија испод последњих зракова сунца на заласку нешто бескрајно жалосно и тајанствено.

Ту су, после мали градови живописни и чаробни: Вишеград са величанственим турским мостом из XV века и са старим опалим замком, који влада Дрином; Сребрница — готово заклоњена зеленилом у дну једног венца шумовитих планина; Зворник са старом тврђавом што пречи пут и реку и са модерним радовима, чији топови надгледају српску обалу реке Дрине. Али, ван ових градских насеобина, цела ова земља чини се готово пуста. Градови су тамо ретки, села још ређа; где карта

као да показује насељена средишта, човек најчешће налази јадна сеоца, осамљене гостионице или војничке страже. Сем неколико лепих и добро обрађених долина, као што је рогатичка, земља је мршава, неродна; планине су штуре, велике шуме остају непрерађене. Становништво, као и земља, има нешто дивљачно и оштро; нарочито на југо-истоку због суседства са турском земљом одржава се међу јачим гомилама мухамеданским верски занос још више неумерен и дрзак. Људи, које човек сусреће на путовима, имају безобразан и непријатељски поглед; хладно, без поздрава, без добродошлице, они безочно мере туђинца, пролазника, који им се чини уљез. И тако, да би утврдили безбедност, овде су предузели особите мере. На висовима горе Романије утврђена касарна надгледа целу околину; доста јаки гарнизони држе Рогатицу и Вишеград; од границе новопазарског санџака до Сарајева пошта иде само са добром пратњом; најзад никако није ретко срести патроле на путу; и све то, мислим, довољно говори о поверењу, које улева становништво овога краја.

Али земљу нарочито покривају и притискују чворови мреже од жандарских стража, која је врло вешто распоређена; и то треба такође казати, у целој овој југо-источној и источној Босни жандар босански јесте заиста путниково провиђење. Сем Зворника и Тузле, где човек налази угодне хотеле, остали градови, кад их имају, имају само бедне гостионице; што се тиче пољане, она за преноћиште нуди само уџере, чија сама спољашњост изазива жмарце од немира. Без жандарских касарна по градовима, нарочито без стража која надгледају поље, човек би могао бити у неприлици да по читаве дане не доручкује нити руча, или да спава под ведрим небом, или још много горе. Код жандара на против човек увек налази добру вечеру и добро преноћиште: соба је проста, али до крајности чиста; кујна је здрава, често изврсна, кад куварица — јер свака стража има своју куварицу — има неко право на праву куварицу; трошак је најпосле смеран, а разговор поврх тога може гдекад бити врло поучан; подофицири, управници стража, људи су интелигентни, разборито одабрани, које је тачно и непрекидно надгледање тога среза, који је поверен њиховој бризи, направило људима подобним за предузећа, за опажање и за размишљање. Ја нећу никако испитивати, бар не за сада, шта месно становништво мисли о жандармерији, која га одржава у дужности;

али ја не бих световао ниједном путнику да се смело пусти у овај део Босне без „отворена писма“, које је „Сезаме, отвори се“ у жандарским касарнама. Без њега, ништа није могућно; с њим, све постаје угодно и лако: и ма да управа аустро-угарска, заводећи жандармерију, није никако, мислим, пазила једино на неоцењену помоћ, коју би жандармерија указивала путницима, треба признати, бар с овога гледишта, да је жандармерија зацело једна од најлепших ствари, које је Аустрија увела у Босни.

II.

Аустриска управа у Босни. — Питање о народностима. — Мухамедовци. — Аграрно питање. — Одлуке и резултати.

Аустриска управа у Босни врло радо пореди дело које она врши са делом које Француска изводи у Алжиру и Тунису, и претерано учтиво, каква је ова управа у свима стварима, додаје, да је она имала много да научи из наших лекција. У ствари, по неким странама, положаји су доста слични, питања која се имају одлучити постављају се готово подједнаким изразима. То изазива у нас особито интересовање према овом покушају насељавања: ако се Аустријанци каткад одушевљавају нашим примерима, може бити имамо и ми неку корист да видимо од њена управна рада, па и од њених погрешака.

Има једна тачка пре свега, где бисмо се ми, мислим, имали поучити мало. Ја немам намере, може се мислити, кудити људе угледне, често пута особите, који су се од двадесетину година на овамо мењали на главној управи алжирској, у главном месту тунисском и у управама појединих округа алжирских. Али је очита истина, да их је туда много прошло. Па ни ово није ништа ново, ако се дода, да, ма каква велика била вредност ових управника, макакав дар и макакву усрдност да су они улагали, како би се привикли свом задатку, многима од њих овај задатак беше доста нов, и да њихова пређашња служба није их никако увек нарочито спремила за овај посао. У Босни иде сасвим друкчије. Угледан човек, који ту врши данас високу и тако осетљиву службу главног управника, заузима ово место од 1887. године, и кад га је поверење Калајево пронашло, да му преда ту службу, овај човек никако не бејаше неки виши

чиновник у администрацији: то беше дипломат, и нарочито обавештен у стварима источним и мухамедовским: из цариградског посланства барон Кучера дође у Сарајево. У Бечу, у заједничком министарству финансија, врло љубазан и врло фини управник, под којим су босанско-херцеговачке ствари, провео је велики део своје административне службе у овој земљи, коју дивно познаје. Исто је тако и са високим чиновницима, који управљају са шест округа босанских. Ево двадесет година, како су сви они дошли у ову земљу; постепено, од места на место, они су се попели до високих места, која данас држе; тим сталним радом они су научили познати све крајеве и све тешкоће заплетене земље, која им је поверена, и они држе у руци, ја то знам — са умешношћу која долази до најмањих појединости и која никад не омане — безбројне конце своје управне канцеларије. Мало значи у таквим приликама, што потчињено особље ове управе подлежи понекад критици, што у тај и тај срез босански наместе чиновнике, чија је служба у Аустрији била сумњива и које шаљу, по једној лепој речи, „in Reperatur“ (на поправку) у Босну; мало вреди, што оштроумни људи, циљајући на ово угодно „пуштање на отаву“, изјављују досетљиво, да је Босна „Ботниски залив ове монархије.“ И заиста, узето у целини, управно особље, које Аустрија шаље у „окупиране покрајине“, првога је реда: а овај пажљиви избор и преко је потребан, кад се помисли, колико је задатак тих чиновника тежак и осетљив. Један босански начелник говораше ми у шали: „Ја имам сто хиљада поданика више него црногорски кнез.“ Он могаше додати, а да не лаже: „и бескрајно више неприлика него он.“

Међу задацима, које има да одлучи босанска влада, налази се један, који нас занима у првом реду, јер се он ставља и намеће исто тако свима европским државама, које имају под собом мухамедовске поданике. Ништа није, зна се, мање приступно, теже савладљиво него ислам: тако исто нема питања, нарочито на истоку, која су битнија и потребнија за тачно одређивање, него што су питања, која се тичу вере. Оставити их на страну, сасвим је немогућно, а може бити и опасно: ући у њих тешка је ствар, нарочито кад се питање јавља као у Босни, сасвим друкче заплетено него што је у нашем Тунису, јер износи као главне податке три супарничке вере једну према другој, а све су три врло неумерене. Барон Кучера говораше оштроумно: „Ми смо подједнако занесени за све три вере.“ У ствари ау-

стриска управа дуго времена бејаше према својим мухамедовцима нежна и особито обазрива. И ствар се лако разуме, ако се посматра, какав беше у тренутку окупације, политичко-верски положај у Босни. Католици природно теже својој хрватској браћи, а православни теже православној и словенској Србији, — чињеница озбиљнија и страшнија. Само мухамедовци као да ништа немађаху добити ни од католичке Хрватске ни од православне Србије: отуда закључише, не без неке привидне логике, да они, пошто су престали бити Турци, били би погоднији од свих осталих Бошњака да постану добри и верни Аустријанци. Шта више изиђе на то, да је мухамедовски део богат, јер у овој земљи, где су они дуго заповедали као господари, феудална госпоштина мухамедовских бегова чињаше заиста господарски ред. Војничка реч беше дакле: штедити мухамедовце прекомерно. У говорима, које Калај држаше 1892 године у аустро-угарским делегацијама треба читати похвале, упућене овој мусломанској госпоштини беговској и агинској, која држаше земљу и коју је вредно одржати у тој својини, јер је она, говораше министар, „владин елеменат потребан земљи и народу" (dieses staatlich fühlende Element), „јак друштвени ред, који беше умешан у целу повесницу ове земље, те је спреман да ову повесницу упути и према њеној новој судбини." Треба нарочито видети низ мера предузетих у Босни, да се изведе овај владин програм. Да установе мухамедовску цркву са свима њеним правима, ставише јој на чело једнога реис ел улему, најстаријега управника ове вере, и да заштите њене стварне интересе, пажљиво преуредише управу вакуфских добара, не бројећи многобројне потпоре, које издашна влада никако није штедила, при подизању нових џамија. Да заштите мусломанско право, и да удесе мусломанску правду, поштоваху правосуђе кадиско, а да обезбеде прибављање ових чиновника, створише правничку школу, шеријат. Да пробуде мухамедовску вештину, пронађоше у целој земљи највештије раднике и у државним радионицама, које заведоше у тој намери, потрудише се оживети стара заборављена предања. Да ласкају осећању пророкових следбеника, развију свакога петка на великој џамији сарајевској зелену заставу исламску. Најпосле мухамедовцима направили су места — и то врло обилато — у општинској служби: мухамедовце су нежно пазили, миловали, ласкали им, одржавајући, да их никако не увреде, најнепотребније им установе, до

муфтија, „установа мало практична, говораше један велики чиновник босански, али је мухамедовци јако поштују“, па и до самих дервиша, који су још мање корисни и још много више поштовани.[1]

У Сарајеву као и у Скадру има дервиша дрекаваца. Како су то људи из унутрашњости, они урличу са много више уверења и занесеног жара него љубазни скептичари скадарски; и за то су много занимљивији. Ми смо јако желели, да их видимо, а аустриска управа има сувише уљудне начине, и журно пристаје на најмању жељу својих гостију. Утврдише дакле, да се у четвртак у осам часова у вече оде у Синанову текију. Да нам укажу част, саставе неку пратњу са буктињама, и шетња заиста бејаше врло живописна по плавој месечној ноћи, преко старога дивљачнога кварта турскога, по коме су разбацана пуста гробља, где се шћућурила дервишка текија; и да не би ништа изостало са свечаности, па ни лаки дрхат, што долази од осећања неке могућне опасности, разместили су многу полицију и умножили мере обазривости. У осталом млади званичници владини, који нам služаху као вође, поверљиво казиваху, да ће ту бити можда нека превара. Ја то заиста веровах. Онога тренутка, када ми на уречено време стигосмо у текију, дервиши избациваху последњи урлик, и узимајући сандале и светњаке, мирно одлажаху својим кућама. Аустриска управа не би нипошто хтела одбити нашу жељу, коју ми изјављујемо, али она не хте још много мање жалостити верне мухамедовце, који урличу у пророкову славу. У таквим случајевима добро је бити дипломат. Нашу походу удесише са свим потребним сјајем, да не би никако била изненађење, и ја сам непрестано мислио, да су дервиши, којима је јављен час, када ће неки људи доћи и сметати им, сасвим просто почели церемонију раније.

У опште средњега успеха, које је Француска извршила у Алжиру, може се уврстити покушај, који се већ од много година продужава, да се васпостави лична имовина земаљска.[2] Када 1878. године Аустрија заузе земљу, вођење својине беше још потпуно феудално. Готово сва земља припадаше маломе броју сопственика, који је обрађиваху преко својих кметова,

[1] Пореди А. Лероа-Болије, наведени чланак, с. 117—118.

[2] Пореди Бирдо, Алжир у 1891., с. 163 и даље.

наследних закупаца имања и правих себара. Поред ових кметова, који чињаху голему већину становништва (70 од 100), нашао би се без сумње мали број слободних сељака: али ова слободна својина бејаше у опште заједничка за све чланове исте породичне гомиле (задруга), са свима незгодама нераздвојним од заједничког газдовања. Аустриска влада, која је на берлинском конгресу предузела као званичан задатак уређење аграрнога питања, која је у томе нашла разлог и оправдање целе окупације, морала се природно одмах трудити, да измени ово стање ствари, и она је брижљиво радила да у корист хришћана, радника и закупника оснује личну и слободну имаовину. Да би се олакшало кмету, да се ослободи господареве власти, те да отплатом постане слободан сопственик, основана је Банка за хипотекаран кредит, која с интересом 6 на 100 даје сељаку, себру, потребне отплате за његово ослобођење. Да би малом сопственику земљорадничком олакшала обраду земље, влада је створила благајнице за земљораднички кредит (Bezirks-Unterstützung-Fonds), које дају ратару позајмице, било у новцу, или у ствари, са погодним интересом и под неким хипотекарним залогама. Овим кредитним заводима, који се у случају потребе претварају у благајнице за помоћ, држава даје свој део.

Такве су, брзо оцртане, одлуке, које је измислила аустриска управа у ова два питања озбиљнија од свих, у питању верском и у питању аграрном. Да се оцени вредност ових одлука, неће бити некорисно означити добивене резултате на овим двема тачкама.

Чини се заиста, да је мало ласкало, када се понадало, да се мухамедовци помире са новом владом. И ако се према званичним подацима мухамеданско становништво од окупације знатно умножило, ипак се у ствари чини, да сада још многи мухамедовци сваке године остављају земљу. У више места ја сам видео велике турске куће напуштене и празне, које се без господара руше лагано. Они, који нађу начин да продаду своја добра, одлазе без помисла на повратак; они које њихови интереси задржавају труде се, васпитавајући своје синове у Цариграду, да их ослободе утицаја, који влада у Босни. Треба добро разумети, да ја овде говорим само о богатим мухамедовцима, о беговској господштини, у којима Калај око 1892. године

виђаше ослонац нове владавине; и додајем, да ово никако не треба уништити. Има велике господе мухамедовске, која се потпуно удружила са садашњим стањем ствари, а један од нај јачих примера ове врсте, у том смислу, што по имену, звању и титулама, он дивно оличава стапање оних цивилизација, што се сударају у Босни, јесте зацело Мехмед бег Капетановић, који беше председник сарајевске општине и кога је недавно ћесар Фрања Јосиф поставио за аустриског барона. Али ако је истинито, да су тако задобили неколико душа и ако треба тако исто признати, да сељак мухамеданац не оставља много земљу — можда нарочито због тога што нема новаца за сеобу — у опште узет у целини, мухамедовски део остаје противник нуђеном и жељеном измирењу. „Велика маса мухамедоваца, вели Лероа-Болије, као да остаје срцем одана султану и турском царству, чија се судбина за њих стапа са судбином ислама. У случају рата или устанка они би без сумње послушали лозинку, која би дошла из Илдис-киоска или из цариградских џамија.[1] И ово је тако истинито, да док је 1896. године влада била још, ако смем рећи, у паметној кокетерији са мухамедовцима, данас лако изјављују у самим управним срединама, да се са завођењем земљорадничког кредита иде на то, да се Босна мало по мало том силетком одузме од мухамедовских сопственика. И заиста треба се дивити окретности ове политике, када њене комбинације сама дела очито утерују у лаж. Некада говораху свакоме ко је хтео чути: „Ми желимо штедети, штитити, пазити наше мухамедовце." Догађа се, да мухамедовци никако не желе разумети, да остају мрзовољни или да одлазе што више. То није ништа, и мењају образац. „Ми смо, говори се сада, увек имали намеру, да их иселимо."

Да ли је бар земљорадничка уредба дала боље резултате? Оптимисти тврде, да су хвала буди њој од сада 50 од 100 кметова откупили слободу и да ће највише за двадесет година утврђивање мале слободне својине бити свршено дело. Тачни администратори одбијају мало од ових бројева; али ако и сведу број ослобођених закупника на 15.000 особа од прилике, и они се најлепше надају блиској будућности. Они који желе бити сасвим истинити, који се хвале, како нам врло лепо ре-

[1] А. Лероа-Болије, наведени чланак, с. 119.

коше, да „најотвореније признају," изјављују, да на сто откупљених сељака једва је двадесет подобно за слободу; остали су се упропастили брзим руковањем своје нове својине; наишли су дугови; земља је узапћена и продата, те је најзад човек несрећнији него онда када беше кмет. И ови мудраци завршују дајући овај савет јадном бескућнику: „Ти ниси научио, да будеш слободан и газда; обрађуј дакле имање твога господара."

Али у земљорадничким или друштвеним стварима такав појав никако није редак: сећамо се неповољних резултата, које је у Русији испрва имало ослобођење себара, те би било злобно оптужити аустриску управу због првих плодова, без сумње неизбежних, које су донеле њене реформе. Али да ли се бар труде да босанском сељаку олакшају овај тако потребан покушај ослобођавања? Право говорећи, ја мало сумњам. Земљорадничка установа као да је понеки пут скренула више политичким намерама. Више воле оне „који добро мисле". А зна се, шта у целој земљи хоће рећи та реч. Тако, у сваком срезу, у сваком селу издржавају званичне надзорнике: и ако човек рђаво врши свој задатак, како је утврђени зајам краткога рока, није ништа лакше него тражити наплату, која је у опште немогућна, те је последица врло проста: државна благајница пописује имање, и сељак пропада.

Превео с француског

М. К. Драгутиновић

(Свршиће се)

МРТВО МОРЕ

РАДОЈЕ М. ДОМАНОВИЋ

Баш у тренутку кад седох да пишем ову приповетку указа ми се пред очима слика моје покојне стрине. Иста онака као што беше јадница за живота. На њој жућкаста рекла од калмука, која јој није таман, као да је за другог скројена, опратка сукња од истог калмука и плава кецеља, опет са жутим цветовима; на ногама јој штиковане папуче, разуме се жутим везом, а за читаву шаку дуже него што треба. Убрађена шамијом затворено-жуте боје. Лице јој тужно, пуно бора, жуто, очи готово исте боје као и лице, поглед изражава вечиту неку очајну бригу, усне танке, мало модрикасте, увек спремне за плач и ако покојницу никад нисам видео да плаче. Међутим је непрестано уздисала, хукала и гунђала неку слутњу, бојазан за све и свашта. Повијена мало у леђима, груди јој уске, слабачке, упале, руке мете под појас, па тумара свуда по кући и дворишту мотрећи на сваку ситницу, а у свему види неко зло. Наћи ће чак на обичан какав камен у дворишту па и ту предвиди опасност.

— Хууу!.... Спотакне се дете, па удари главом у овај камен, па сву главу разбије! прогунђа с очајањем на лицу па узме камен и изнесе га из дворишта.

Седнемо да ручамо, а она би тек мени:

— Полако једи, можеш да прогуташ кост, па сва црева да ти провали.

Пође ко из куће на коњу, а она га испраћа и хуче с рукама под појасом: „Хууу! пази добро, ђаво коњ, па само док презне, а теби пукне гоч о ледину!“ Ако се иде на колима она опет предвиди стотину опасности и све то набраја гунђајући за свој рачун љутита у страху и бризи: „Хууу, врдне коњ у страну,

па одоше кола у јаругу!.... Неће да пазе, но ће тако негде да истрешите очи у јарузи.“ Узме дете дрво у руку, а она би грешница на то прогунђала: „Падне с дрветом, како је дрво шиљато па истера очи.“ Оде ко из куће да се купа, а она читав час пре поласка гунђа по буџацима: „Прокопала негде вода, па тек само док се омакне у амбис, хајт, па после, да буде куку, леле, ал' доцкан!... Хууу!... Вода је гора од ватре. Повуче дубина па удави за час“. Сећам се како сам толико пута, још као дете стајао пред кућом, док ће тек стрина хукнути и почети своје злогуко гунђање с рукама под појасом: „Хуууу!... Ето где стоји, а потегне озго ћерамида, ћок у главу, па уби на место“ Пошље ме у нашу сеоску бакалницу, која је била одмах пред кућом, да купим што за пет пара: соли, или бибера, па ће ми уз пут дати савете мудре и опрезне: „Пази низ ове басамаке и кад идеш немој да зеваш, него гледај пред ноге. Саплетеш се па мож да паднеш на месту мртав!... Код оног Турчина (тако је звала бакалина, који је иначе био врло добар човек, само за то што је наше свиње јурио мотком из своје авлије што му ришкају башту) пази се, немој да ти да што да једеш. Мете отров неки, па тек само заковрнеш као ћуре“. Ма шта човек радио, или не радио ништа, у свему моја добра, покојна стрина мора наћи неке опасности. Ако спаваш — ху! Ако пијеш воду — хууу!... Ако седиш — хууу, ако идеш, опет оно несрећно и злогуко: хууу!

Једне недеље пошао стриц у цркву.

— Хууу! учини стрина с рукама под појасом.

— Шта ти је? пита стриц.

— Хуууууу! беше њен одговор.

— Ваљда црква није рат, па да ми ту хучеш и гледаш ме као да ме испраћаш на вешала, а не у божји храм.

Стрина нешто својски гунђа с рукама под појасом, гледа у стрица погледом пуним злокобне слутње, готово очајно, па место одговора уздахну горко и дубоко.

— Шта ти је, јеси ли ти луда жена?

— Може неки ајдук да искочи из шуме, па тек само крк ножем! вели стрина запињући из све снаге кад говори, а ипак шапатом. Тако је чудновато она увек говорила. Бог да јој душу прости.

— Какав ајдук усред бела дана, кад у нас није било ајдука ни ноћу од кад ја знам за себе?!

— Није сваки дан бадњи дан... Увате, одвуку у шуму, па одеру као јарца... Хууууу!

Стриц се сирома, баш се сећам као да је јуче било, прекрсти левом руком, па изиђе љутито, а стрина метула руке под појас, гледа за њим очајно, погледом пуним слутње, па тек зашишта на свој начин:

— Закољу к'о јагње!... Хууууу!

Јест, таква је била моја покојна, добра и паметна стрина. Сад, кад ово пишем, као дао је гледам очима и чујем оно њено злослуто гунђање.

Да је жива јадница, она би на сваки начин, с искреним очајањем нашла хиљадама опасности у овој мојој причи: у свакој реченици, у свакој речи, у сваком слову. Чисто је чујем како ми слути зло и гунђа за се својим нарочитим гласом:

— Хууууу!... Дотрчи џандар, па уапси за час!...

— Што? питао би когод.

— Хууууу!.. уапси за час! што рекла моја покојна стрина.

Сећати се својих покојних, милих и драгих то је лепа ствар и ја заиста заслужујем у том погледу похвалу, али, на крају крајева, што рекао неко, какве везе има моја покојна стрина с овом причом?

— Ако ћемо искрено да говоримо то се и ја чудим: какве везе до ђавола, може имати моја стрина и цела ова ствар? Као што има везе Народна Скупштина и Сенат. Али, ето тако, што се мора мора, ко те опет пита шта има везе и смисла. Бар код нас је, хвала Богу, ако нигде на другом месту паметан обичај да се све ради наопачке, како не треба, без смисла и памети, па куд бих ја онда могао и помишљати само, да у овој земљи куд је све без смисла, једино ова моја прича, има, к'о бајаги, неког смисла. Тхе, кад нам је таква дивна судбина онда — нек иде како иде.

— Хууууу! што рекла стрина.

*

Али кад се човек боље размисли (ако то јест у опште има људи који се и таквим опасним шпортом баве) мора мојој покојној стрини дати дубљи значај.

Замислите само, каква се мени будалаштина увртила у главу!

У многоме ми цела ова наша „мила нам и напаћена земља" личи на моју покојну стрину.

У детињству ме је, пре школе, васпитала сирота стрина и то, разуме се, као паметна жена, без батина, а после сам упао у школу, где су од основне школе па до највише, програми тако дивни да ја и дан дањи верујем, да је моја стрина била јадница у просветном савету и имала најјачи утицај. Дакле, школа је продужила васпитање исто онако као и стрина, само мало савршеније, с батинама.

Школа ми је морам признати била много гора и тежа од стрине. Одмах још са букваром почеше поуке како се треба владати:

— Добро дете иде из школе право кући, мирно, ногу пред ногу, гледа преда се, а не звера лево и десно. Кад дође кући остави пажљиво своје књижице, пољуби старије у руку, па седне на своје место.

Кад се полази од куће у школу, опет тако исто: иде се мирно, ногу пред ногу, гледа преда се и чим дође у школу остави своје књижице и седа мирно на своје место, а ручице опружи по клупи.

Видите ђаче: мирно, слабачко, десном руком држи књижице, а леву приљубило уз бутину; лице му смирено, глава му повијена земљи (пун класић знања) гледа с толиком пажњом преда се да већ лишце добија смешан израз; иде, то јест помиче ножицама по један сантиметар, не звера ни лево ни десно и ако мимо њега врви свет на све стране. Никакав предмет не сме, нити може привући његову пажњу. Тако иду и друга деца, пуна их улица, али они једно друго и не виде. Улазе тако, управо умиле нечујно у школу, седају сваки на своје место, испруже ручице и седе тако мирно и таквог израза лица, као да их је фотограф спремио за сликање. Ту туве добро сваку реч учитељеву и опет на исти начин измиле из школе. Ето такви би ми изгледали да смо били сасвим добра деца. Стрини се та поука много допадала, али ми нисмо могли потпуно по њој да се управљамо. Сваки је од нас грешио, ко мање, ко више, и због тога је стари, добри учитељ кажњавао ког мање, ког више.

— Молим, господине, овај трчао путем!

— Да клечи! пресуди учитељ.

— Молим, господине, овај гледао кроз прозор!

— Да клечи.

— Молим, господине, овај се разговорао.

Пљус шамар.

— Молим, господине, овај скакао!

— Без ручка.

— Молим, господине, овај певао!

Опет шамар.

— Молим, господине овај играо лопте!

— Да стоји.

Не само што је наш, стари, добри учитељ био тако пажљив, те је бодрим оком мотрио, да се предупреди сваки несрећан случај, који би се могао десити нашом несмотреношћу, већ је уз његове усмене шамаре дошла одмах и написмена, паметна лектира за младеж. Те ту беше вазда: некакав Стручак, узбрао га тај и тај, те Китица цвећа, набрао је милој деци тај и тај. Све лепи наслови и лепа поучна садржина:

— Било једно несташно дете па се попело на дрво и с дрвета се омакне, падне и сломије ногу и тако целог века остаде богаљ.

— Било једно неваљало дете, није слушало савете, већ је трчало улицом, па се јако ознoји, дохвати га хладан ветар, те назебе и падне у постељу од тешке болести. Његова сирота мати је дуге ноћи бдила над њим и плакала. После дугог боловања дете умре и уцвели своје добре родитеље. Тако не раде добра деца.

Једно опет несташно дете шетало по улици па га ухвати нека зверка и свега га рашчерупа.

После сваке прочитане поучне причице учитељ нам објасни и протолкује поуку.

— Шта смо сад читали? — пита.

— Ми смо сад читали како је било неко неваљало дете па шетало само по улици, али искрсне једна зверка и дете рашчерупа.

— Чему нас учи та прича?

— Та нас прича учи како не треба шетати.

— Тако је.

— А какво је то дете, што је шетало?

— Оно је неваљало и опако дете!

— А шта раде добра деца?

— Добра деца не шетају, па их воле родитељи и учитељ.

— Врло добро.

Било опет једно дете па седело у соби крај прозора, али друго дете гађало голуба каменом из своје праћке, и не погоди

га. Галуб одлете весело, а камен удари у прозор, разбије га и погоди оно прво дете у око, тако да му око исцури, и остане до века без ока!

— Какво је оно дете што је седело у соби близу прозора?

— Оно је неваљало и опако дете!

— Чему нас учи прича?

— Прича нас учи да не треба седети у соби, јер то раде само зла и неваљала деца.

— А шта чине добра деца?

— Добра деца не седе у соби где има прозора!

Свака се причица тако лепо објасни и из ње извуче корисна поука, како треба да се владају добра и послушна деца.

Добра деца не иду, не трче, не разговарају, не пењу се на дрвеће, не једу воће, не пију хладну воду, не излазе на улицу, не иду у шуму, не купају се и већ ко ће све то набројати. На кратко речено преплављени смо били таквим мудрим и корисним поукама, те смо се сви утркивали ко ће бити непомичнији. Мање више сви смо били добра и послушна деца и слушали смо и памтили савете својих старијих.

*

Све је то у нас само зачетак добра. Били смо добра и послушна деца, и, до душе, из године у годину свака генерација све више и више обећава да ће у скоро наша земља добити тако исто добре и послушне грађане, али ко зна да л' ће доћи то блажено време, да се наше тежње, управо мисли и идеали моје покојне, генијалне стрине потпуно остваре у овој намученој мајци Србији, коју овако жарко и искрено љубимо.

Ко зна да л' ће икада доћи време да се остваре наше жеље и приведе у дело овај наш идеални политички програм?

Чл. 1.

Нико не ради ништа.

Чл. 2.

Сваки пунолетни Србин има почетну плату од 5000 динара.

Чл. 3.

После пет година сваки Србин (у којој кући нема Србина може и Српкиња) има права на пуну пензију.

Чл. 3.

Пензија има периодске повишице од 1000 динара годишње.

Чл. 4.

Мора се донети одлука народне скупштине (а ту ће се по изузетку, из патриотских побуда, са скупштином сложити и сам сенат), а то ће се сматрати као нарочита тачка устава, према којој: воће, корисно биље у опште, пшеница и сви други усеви морају успевати басннословно добро и то два пута преко године, а ако се укаже дефицит у буџету државном, онда и три, па, разуме се, по потреби и више пута, како то већ финансијски одбор за сходно нађе.

Чл. 5.

Стока, свака могућа, без разлике пола и узраста, напредује, такође по законском наређењу, то јест по одобрењу оба дома, веома добро и множи се врло брзо.

Чл. 6.

Стока не може ни у ком случају примати плату из државне касе, изузимајући ванредне државне потребе.

Чл. 7.

Казни се сваки, који мисли о државним пословима.

Чл. 8.

Ни о чему се, на послетку, не сме мислити, без нарочите дозволе полицијске, јер мишљење нарушава срећу.

Чл. 9.

На првом месту, полиција не сме апсолутно ништа мислити.

Чл. 10.

Ко би се хтео, тек виђа ради, бавити трговином мора зарадити страшно много: на динар хиљаду.

Чл. 11.

Женске хаљине, огрлице, наравно и жипони, као и друге потребе, сеју се и успевају врло брзо под сваком климом и на

сваком земљишту, сваког месеца у разним бојама и по најновијој француској моди. Шешири, рукавице и остале ситније ствари могу се с успехом гајити и у саксијама (односно све се по законском наређењу само гаји).

Чл. 12.

Деца се не рађају. Ако их однекуд буде: да се одгајују и васпитавају нарочитим машинама. Ако отаџбини потреба што више грађана, подићиће се фабрика деце.

Чл. 13.

Порез не плаћа нико.

Чл. 14.

Плаћање дугова и порезе строго је кажњиво, а то важи за сваког, сем ако се утврди да је тај преступ учинила умно оболела индивидуа.

Чл. 15.

Укидају се све непотребне ствари као што су таште, свекрве, главна контрола, и споредна, летећи државни и приватни дугови, цвекле, пасуљ, грчки и латински језик, трули краставци, падежи: сви могући, с предлогом, и без предлога, жандари, свињско питање, памет, заједно с логиком.

Чл. 16.

Ко уједини Српство да се с места у знак народног признања и љубави уапси!

Диван програм; то морају признати чак и политички противници, ако би овакав програм у опште и могао имати противника. Све узаман, наше се племените жеље не могу никада остварити!

Али што нисмо ми достигли и остварили, поред толиког свог труда, то су урадили други срећнији од нас.

*

Ја сам врло много путовао по свету. Неки то верују, а многи не верују, већ држе, да сам ја то уобразио. Чудновато! У осталом, што рекао неко, цела ме се ствар не тиче ништа. Главно је, да ја држим, да сам врло много путовао.

Путујући по свету човек види свашта, често што ни у сну није снио, а камо ли будан могао замислити. Читао сам у једним енглеским новинама, како је цела енглеска штампа напала најоштрије неког грешног Енглеза, који беше написао некакав путопис кроз Србију. Читао сам и тај путопис и изгледа ми доста веран, али му нико од Енглеза није веровао ни да постоји чак нека земља Србија, а камо ли оно што он пише о тој земљи. Назвали су га занесењаком, па чак и лудим човеком. Ето сад, нека виде критичари да се у свету све може видети, па да не вичу једнако: није верно, не одговара природности, личности као да су пале с месеца (а не виде како и поред њих и поред нас, пролазе свакодневно толике индивидуе, које су много горе него да су с месеца пале), а већ њихов стереотипни, црвен кончић, што се, не знам, провлачи кроз дело, куда ли без трага, изишао ми на врх главе.

Ето, дакле, тако и ја путујући нађем на једно дивно друштво, управо место, државицу шта ли.

Прво на шта нађем у тој земљици (ајде баш да је тако клот зовемо) беше неки политички збор.

— Лепо Бога ми, куд ја да натрапам на то чудо! помислим у себи и би ми непријатно, јер сам се у Србији већ и одвикнуо од политичких зборова и учешћа у јавним пословима. Све се то једно с другим груписало и измирило, па нема човек с ким ни да се честито завади.

Изненадио сам се. Збором руководи представник власти у том крају земљице, ваљда га зову окружни начелник, а он је и сазивач политичког збора.

Многи грађани дремљиви, подбули од спавања, неки дремају стојећи, уста им полуотворена, очи затворене, а глава им климата лево, десно, горе, доле, занијају се по две грађанске главе мало јаче, ударе се, презну, оба политичара погледају тупим погледом један другог, не изненаде се ничему, очи им се опет затворе, и главе климатају ревносно и даље. Многи легли те спавају и хркање се разлеже да је милина чути. Многи су до душе будни, али трљају очи и зевају слатко и гласно, те као да помажу ради боље хармоније онима што хрчу у хору. Погледам, кад ода свију страна пандури носе на леђима грађане. Сваки упртио по једног па га носи на збор. Неки мирни ћуте и гледају равнодушно око себе, неки заспали, а неколицина њих се праћају и отимају. Неке упорне дотерују везане.

— Какав је ово збор? питам једног.

— Ко ти га зна! одговори ми равнодушно.

— Ваљда није опозиција?

— Опозиција! одговори, опет не гледајући ни ко га пита.

— Па зар власт сазива опозицију на збор и још људе силом доводи? упитам.

— Власт!

— Па зар против себе.

— Сигурно! одговори ми с досадом као у некој недоумици.

— Можда је збор противу народа? упитам.

— Можда! одговори онај на исти начин.

— А шта ти мислиш? упитам.

Он ме погледа тупо, безизразно, слеже раменима и рашири руке, као да би рекао: „Шта ме се тиче!“

Оставим га и хтедох прићи другом, али ме његово лице без икаква значења одврати од тог лудог, безуспешног покушаја

Одједном чу неки љутит глас.

— Шта то значи? Нико живи неће у опозицију! То се даље не може трпети. Све саме присталице уз владу и власти, све послушно, све мирно, па то тако из дана у дан, па да се већ човеку згади и на ту послушност.

— То је диван и образован народ — помислим у себи и позавидим тој идеалној земљици. Ту ваљда ни моја покојна стрина не би хукнула, ни предвидела какву опасност. Људи образовани и послушни, мирнији много више него што је од нас као деце и тражио онај добри, стари учитељ, јер њихов мир и добро владање досади и обљутави чак и самој мирољубивој полицији.

— Ако ви тако продужите и даље — вичне начелник оштро, љутито — онда умемо ми окренути други лист, па ће влада указом постављати опозиционаре. Час посла, а тога ако нисте знали, има у другом свету:

— За вођу крајње и оштре опозиције против данашњег режима поставља се тај и тај с годишњом платом од петнаест хиљада динара. За чланове главног одбора опозиционе странке: тај и тај, тај и тај, тај и тај, па хајт. Па онда за опозиционаре округа тога и тога, тај и тај, тај и тај, па мирна крајина. Не може то овако више. А влада је већ нашла пута и начина да покрене и један лист против себе. За то је већ почела водити преговоре и нашла добре, поуздане, верне људе.

Грађани, односно опозиционари гледају дремљиво у начелника и на њиховим лицима се не опажа никаква промена. Нити их то изненађује, нити буни, нити радује, апсолутно ништа, као да начелник ништа није ни говорио.

— Дакле ви сте сад опозиција! вели начелник.

Свет гледа у њега и ћути мирно, равнодушно.

Он узе списак свију присутних, односно дотераних на збор и поче прозивати.

— Сви су ту! рече после прозивке задовољно.

Начелник се затури на наслону од столице и протрља руке од задовољства.

— Е доброоо! рече с осмехом на лицу. — Сад у име Бога да почнемо!... Ваш је задатак као противника владиних, да владу нападнете најоштрије и да осудите њен политички рад и правац политике и спољне и унутрашње.

Свет се мало по мало поче прибирати, док се тек један пропе на прсте и диже руку, па процвиле слабачким гласом:

— Ја знам, молим господине једну причу о опозиционару.

— Е, деде причај.

Грађанин се мало накашља, промрда раменима па узе причати таквим тоном да више изгледа да кукуриче, исто онако као што смо ми одговарали у основној школи и препричавали поучне причице.

— Била тако два грађанина: једноме било име Милан, а другом Илија. Милан је био добар и послушан грађанин, а Илија опак и неваљао. Милан је слушао своју добру владу у свему, а Илија је био неваљао и није слушао своју добру владу, већ је гласао против владиних кандидата. И добра влада зовне к себи и Милана и Илију, па ће рећи:

— „Добри Милане, ти си добар и послушан грађанин ево теби пуно пара и добићеш поред своје службе још једну са бољом платом. То рече па пружи добром Милану пуну кесу с новцима. Милан пољуби добру владу у руку и оде весело својој кући“.

Потом се влада окрете Илији па рече:

— „Ти си Илија рђав и неваљао грађанин, зато ћу те уапсити и одузети и ту плату што је примаш, па ћу је дати добрима и ваљанима“.

Дођоше џандари и одмах уапсише рђавог и неваљалог Илију, те је много патио и ожалостио своју породицу.

Тако пролази сваки онај који не слуша свога старијега и своју владу.

— Врло добро! рече начелник.

— Ја знам, молим господине, чему нас учи ова прича! рећи ће други грађанин.

— Добро. Кажи!

— Из ове причице видимо како треба бити веран и послушан свакој влади, па да човек срећно поживи са својом породицом. Добри и послушни грађани не раде као Илија, па их свака влада воли! говори опозиционар.

— Лепо, а шта је дужност доброг и послушног грађанина?

— Дужност је доброг и родољубивог грађанина да се ујутру дигне из постеље.

— Врло лепо, то је прва дужност. Има ли још која?.

— Има још.

— Које су?

— Да се грађанин обуче, умије и доручкује!

— Па онда?

— Онда изиђе мирно из своје куће и иде право на свој посао, а ако нема посла онда иде у механу, где чека време ручку. У подне тачно долази опет мирно својој кући и руча. После ручка попије каву, опере зубе и легне да спава. Кад се добро испава, грађанин се умије и иде у шетњу, па онда у меану и кад дође време вечери, долази право својој кући те вечера, а после вечере легне у постељу и спава.

Многи од опозиционара испричаше по једну мудру, поучну причицу и објаснише чему нас та прича учи. За тим опозиционари пређоше на своја убеђења и принципе.

Један предложи да се збор заврши и да сви заједно оду у механу на чашу вина.

Ту се мишљења поделише и мораде доћи до бурне дебате. Нико више није дремао. Дође гласање у начелу. По свршеном гласању начелник објави да је предлог примљен у начелу да се у опште иде у механу и сад дође претрес у појединостима: шта ће се тамо пити?

Једни хоће вино и соду.

— Нећемо — вичу други — боље је пиво!

— Ја из принципа не пијем пиво! — вели један из прве групе.

— Ја опет из начела не пијем вино.

И тако се појавише многи принципи и убеђења и отвори се бурна дебата.

Неки поменуше каву (они су у ужасној мањини), а један између њих извади сат погледа и рече:

— Три сата и пет минута! Ни ја сад не могу пити каву. Ја из принципа пијем каву само до три часа по подне, а после тога времена ни за живу главу.

Дође после многих говора, који су читаво после подне трајали, до гласања.

Начелник се, као ваљан представник власти, држао објективно и правично. Ничим није хтео утицати на слободу гласања. Сваком грађанину дозволило је да мирним, парламентарним путем да свој глас за своје убеђење. У осталом сваком је то право и законом дато и зашто га онда одузимати.

Гласање је текло у највећем реду.

По свршеном гласању устаде начелник са важним, озбиљним лицем, као што доликује председнику политичког збора, и још важнијим гласом објави резултат гласања:

— Објављујем да је огромном већином победила група која је за вино и соду, за тим долази мало мањи број фракције за чисто вино, за тим фракција за пиво. За каву су гласали тројица (двојица за слатку, а један за горчију) и најзад један глас за меланж. Тај је и иначе, заборавих напоменути, био започео говор противу владе, али му маса заглуши грајом тај детињасти испад. Он онда мало доцније поче говорити како је противан и оваквом збору и како то и није збор опозиције, већ власти пало на ум да се прошали, али га и ту остали спречише да говори виком и грајом.

Начелник после тога поћута мало па додаде:

— Што се мене тиче, ја ћу пити пиво, јер мој господин министар не пије никад вино и соду.

На једанпут се опозиција поколеба и изјавише сви да су за пиво (сем онога што је гласао за меланж).

— Ја нећу утицати на вашу слободу, рече начелник, и тражим од вас да останете при своме убеђењу.

Боже сачувај! Нико неће да чује за убеђење и узеше доказивати како је то гласање случајно тако испало и да се и они сами чуде како се то десило, кад у ствари нико није тако мислио.

И тако се све то лепо сврши и одоше после дугог и мучног политичког рада у механу.

Пило се, певало, напијале се здравице и влади и народу и у неко доба ноћи сви се мирно и лепо разишли кућама.

Сутра дан начелник је послао шифром извештај влади о јучерашњем политичком збору. Извештај гласи:

„У мом се округу појавила јака политичка струја противника данашњој влади. Покрет сваког часа хвата све више и више маха, тако, да се ја бојим да не дође у питање опстанак данашње династије. Употребљавао сам све мере, које сам могао и сва средства, што сам их имао на расположењу, да спречим ово зло, али како се тај опозициони, управо револуционарни покрет појавио нагло, као бујица, то су сви моји покушаји били узалудни и револуционари су се насилно искупили у огромном броју јуче по подне на збор. Из њихових оштрих и дрских говора увидео сам, да су анархистичких начела, и да у тајности сигурно спремају буну и преврат у земљи. На послетку после мучних и тешких напора једва сам успео да збор растурим, јер је могло бити велике опасности, пошто је један између њих чак претио како ће они оборити монархију и увести републикански систем владавине.

У прилогу под . шаљем учтиво господину министру списак најопаснијих личности (ту је био као коловођа онај особењак што није меланж, „цукервасер“, шта ли беше, за тим она тројица што су били за каву) и молим за наређење шта даље да предузмем у овако важним и судбоносним приликама по нашу земљу.“

Начелник је одмах после тако крупних услуга, што је учинио земљи и управи земаљској добио одликовање и класу. Сви они опозиционари дошли су да му честитају и на томе се ствар сврши.

После свршеног збора запитао сам био једног:

— Зар код вас нема људи што се баве политиком?

— Било је и тога.

— Па?

— Ништа!.... Будалаштине!...

— Што будалаштине?

— Остави се, молим те, ко ће да ми води политику?!.... Почињао је то један!

— Па шта учини?

— Луд човек! Шта има да учини?!... Знамо га сви и ко је и од куд је и чији је син и шта једе у кући. Отац му био

мајстор, али последњи човек, а он отишао у школу, млатио се негде по свету, па дошао натраг и започео да ми прича: треба овако, треба онако, па не знам уређење, па закони, па устав, па грађанска права, па слобода збора, па избори... Мани, молим те, вазда је он бунцао којешта.

— Па шта му ти кажеш?

— Ништа! Шта да му кажем гледам га па се смејем. Знам њега, нема леба честито да једе, а знам му оца и фамилију, па он да ми прича шта је устав и слобода.

— Можда зна човек?! рекох.

— Остави молим те, бар њега знам колико је тежак.

— Па шта уради?

— Шта ће да уради?!... Чита неке књиге, трчи из места у место, агитује нешто, скупио неколико њих, држали неке зборове. Апсише га, кажњаваше, протериваше. Кажем му ја једном: „Што се заносиш као дериште, те не гледаш свог посла. Видиш да си луд човек?!

— Шта му други веле?

— Пукоше људи од смеја.

Кад изиђе из затвора, па прође улицом тек оно настане смеј:

— Нађе ли устав? упита га неко, а цела улица у смеј.

Море што је било шале с њим то нема. Неки пут да се испревр̀ћемо од смеја. И данас му остало име Тома Устав! рече ми онај и засмеја се тако да му сузе ударише на очи.

— Па шта је било с њим?

— Пропао је сирома Нема нигде ништа, а и службу му државну не даду... Будала, његови другови по школи каке лепе положаје имају, а он тако. Није му нико крив. До душе хвале га да је био од свију њих најспремнији и најинтелигентнији, ал' некако занесењак. Ништа није горе него кад човек уврти себи неке бубе у главу. Нашао се он да исправља нешто. Целом свету добро, а он хоће нешто нарочито, као да га ми не знамо. Сирома!...

— Шта сад ради.

— Море сад се опаметио, ал' доцкан! Ми га излечисмо од буба, а како је он био дурашан ништа власти не би с њим учиниле. Него ми почесмо да терамо комедију, па га још ђаволи прозваше Устав. Тако данас, тако сутра, па почеше људи с њим да праве шале где стигну, где стану. Он се бори, бори, па малакса... Жао ми га јадника! Није био рђав!... Сад је па-

метан, озбиљан човек, не заноси се као пре. Повукао се готово сам за се, па се слабо с ким и дружи. У сиротињи је, али га многи и помажу. Свима нам га је жао, али сам је крив...

— Како сад људи с њим?

— Лепо!... Сад га не исмева нико, воле га људи; а и жалимо га јадника!

*

Допаде ми се нешто, да у овој земљици живим што дуже времена. Учинио сам с многима и познанства. Неки красни људи. Мирни, тихи, кротки, као голубови. Једу пију, дремају, по мало нешто посла гледају, повише спавају. Једним словом: срећни људи. Ништа не ремети дубок мир, нико не квари хармонију, никакав ветрић не уздрмава мирну, непомичну површину устајале позелене ле баре, ако би се тиме могло поредити друштво те заиста срећне земљице.

Ја сам из Србије донео тамо нешто мало мисли и нешто мало отрцаних идеала што их наследих од старијих, али се и то мало изгуби у тој земљици и ја се као хипнотисан предадох слатком дремежу, па ми то поче годити. Тад сам видео, да и ми Срби имамо диспозиције врло јаке, да једног дана постанемо овако срећан народ, а томе нам иду на руку и саме прилике наше.

Тако су протицали дани мирно, нечујно, тромо, док се једног дана не поремети равнотежа друштвене хармоније.

*

Млад један човек изда на јавност збирку својих песама.

Песме су биле лепе, пуне дубоког, искреног осећања и идеала.

Цело друштво дочека књигу с негодовањем. Нико је није читао, нити је хтео читати, али коме год дође до руку одмах направи лице кисело, претури листове на два три места и пропипа листове као да гледа квалитет хартије; одгурне књигу од себе, као какву најодвратнију ствар на свету, окрене с презрењем главу на другу страну и изговори јетко.

— Песме?!... Којешта!...

— Ко зна?... Можда има лепих ствари?!... додао би неко при таквом разговору.

Први се прекрсти, понамести се на седишту, па с изразом сажаљења на лицу мери свог друга и клима главом, па ће тек рећи:

— Ти си луђи него овај што пише ове трице! Ту шорне књигу врхом од прстију још даље од себе с изразом лица таквим као да је додирнуо што нечисто, прљаво, а по том дода:

— Кад тако говориш јеси ли ти читао ту књигу?

— Нисам.

— Е па?!

— Ја и не тврдим да је добро, али кажем: можда је добро!.. А јеси ли опет ти читао?

— Ја?! упита први љутито као увређен тим питањем.

— Ти!

— Ја? опет понови онај питање још љутитије.

— Ти, разуме се; ког другог питам?!

Први се прекрсти, слеже раменима и рашири руке као да би тиме рекао: „Буди бог с нама шта овај пита“, али гласно не рече ништа већ с неким чуђењем на лицу гледаше свога друга.

— Шта се крстиш? Питам те: јеси ли ти читао ту књигу песама, или ниси. Шта је ту као чудно.

Први се опет прекрсти, па после тек додаде:

— Питам ја тебе сад: јеси ли ти луд човек, или ниси?

— Којешта. Не разумем те.

— Ни ја тебе.

— Шта имаш да разумеш и шта се ишчуђаваш?... Питам те: јеси ли читао књигу?

— Питам ја тебе јеси ли ти паметан? опет ће први, затим узе књигу, тресну је љутито по столу и узвикну:

— Па зар ове трице да читам. Макар да полудим, а при чистој свести ја то не читам... Затим додаде мало тише: познајеш ли ти тога што је написао ове песме?

— Не познајем.

— Тхе!... Зато тако и говориш! рече први и узе махати руком правећи лице још киселијим, као да тиме каже како је то пропала личност.

— Ти га познајеш?

— Познајем! изговори с омаловажењем, а лице тако направио, као да вели „Боље да ту будалаштину нисам урадио“ ма да је у ствари с тим истим човеком, до јуче, док се год не појавише његове песме био добар пријатељ и није у друштву никад о њему рђаво говорио.

Неки су опет овако разговарали, а разуме се нису хтели читати:

— Чудне бруке!... Песме, као да га не знам колико је тежак! вели један.

— Како га није срамота?! вели други.

— Човеку прво Бог памет узме, после он сам себи чини зло.... Такве... море какве такве песме? — много боље ћу ја сутра да пишем, али не подноси човеку образ да се брука, као што то може неко.

Па и понашање људи променише према младом песнику.

Прође улицом, а људи се тек гурну и намигну један на другог.

— Добар дан! јави се он.

— Добар дан песниче! одговори један гледајући га испод ока, заједљиво.

— Здраво, здраво! дода други с подсмехом.

— Добар дан! прихвати трећи с лицем пуним досаде, кисело, с омаловажењем.

Али ствар се на жалост није свршила само разговорима, који су се једнако свуда водили.

Јавно мњење окрете фронт према младоме песнику. Чак и оно што су му од пре преписивали у добре стране, сад му стадоше осуђивати, а ситне мане које су му пре праштане, као и сваком другом, сад постадоше ужасни пороци. Пронађоше од једном како је подлац, пијаница, коцкар, некарактеран човек, шпијун, а сем тога и како је луцкаст.

— Нисам знао да је толико луд? разговарају људи.

— Ја сам, право да ти кажем, увек примећавао да с њим нису чиста посла.

— И ја, ал није оволико био.

— Е сад је већ сасвим.

Почеше по друштвима да праве шале с њим, а где је год требао да сврши какав свој посао, сваки који му је могао сметати сматрао је за своју дужност да му смета, јер сваком се дух узбуни чим га види кад му сине кроз главу мисао: „Шта ми се ти ту правиш важан!... Песме, е чекај да видиш, умемо и ми овако“.

Што је најнесрећније песме је посветио својој вереници, мислећи да је тиме обрадује, али је сирота девојка место радости много пропатила и проплакала, јер ни њу није јавно мњење поштедило.

Отац девојачки беше ван себе од огорчења што је у ту, по његовом мишљењу, сулуду ствар уплетено и име његове ћери, па седе и написа овако писмо младом песнику:

„Господине,

Ове ваше трице и којекакве будалаштине и лудорије, с којима тера свет комендију по улици, могли сте посветити вашем оцу, јер би то њему и приличило, пошто је иначе познат као последњи човек, као и ви што сте, а не да у ваше лудорије уплећете име моје ћери. На моју кућу нико до данас није пружио прста, нити ја хоћу да се име моје ћери исплаче по свачијим устима и стоји на вашој сулудој књизи. Од данас да нисте се усудили преступити преко прага моје куће, јер сте поверење и добро моје према вама вратили тиме што сте ми кући нанели срамоту. У осталом тражим да ми у року од пет дана дате сатисфакције, иначе ћу вас, господине, пребити као мачку на сред улице, или где вас нађем.“

Из те посвете исплетоше се читави шкандали, те како је млади песник био чиновник, то његов старешина овако достави господину министру:

„(Име и презиме сам заборавио те се мора узети уобичајено Н. Н.) Чиновник овога надлештва, који је иначе добар и савестан радник, у последње време толико се компромитовао некаквом збирком својих, као бајаги песама, да због угледа државне службе, исти не може остати, јер се бави неозбиљним послом, који не би доликовао ни пиљару, а камо ли једном државном чиновнику. Молим Господина Министра да овога компромитованог чиновника удали из државне службе, или бар из овог места, докле год се не поправи.“

Министар га премести.

Али на жалост земља мала, а рђав глас далеко иде, те га тамо још горе дочекају, и шта се друго могло радити већ то чудовиште што пише песме министар, у интересу угледа државне службе, па чак и у интересу морала у јавном мњењу, мораде отпустити из државне службе.

Јавно мњење доби сатисфакцију, а ни једна се више песма младог песника не појави. Он се негде изгуби и нико за њега ништа није могао сазнати.

— Штета, млад човек! говорили су.

— Па и није био рђав човек.

— Није, али ето кад га ђаво носи, да ради што нико не ради.

— Жао ми га грешног!

— Тхе, шта ћеш? Ко му је крив.

И брзо се поврати у друштву за часак поремећена хармонија, нестаде и тог маленог таласића што се уздиже на мирној, непокретној површини устајале воде и друштво задовољно, мирно продужи и даље свој слатки дремеж.

Гледајући шта се учини од младог песника сетих се (то тамо кад сам био) једне епизодице из школовања једног мог старијег пријатеља, коју ми је често причао у друштву. Морам је ја вама испричати и ако сам можда и до сада и својим причањем досадио.

— Имао сам, вели, једног старог професора, који ми омрзну песме.

Једном на часу нађе код мене неки бележник.

— Шта је ово?

— Бележник, господине!

Стаде претурати по њему и на моју несрећу нађе неку моју песмицу. Писао сам већ неколико песама, али ту једну сам случајно написао ту у бележнику, где сам бележио по што шта и из предавања на часовима.

— Пише песме — говори професор за себе. — Наздравље ти, синко!... Посркао је теби ђаво чорбицу.

— Дакле дође ред и на моју злосрећну чорбицу, помислих и почех гласно муцајући:

— Молим, ја...

— Ништа више, свршено... Изиђидер поета на таблу.

Изиђем.

— Пиши једну реченицу!

Почнем стихове из Смаил Аге:

„Не звекеће гвожђе љуто,
Нити грме смртне цеви
Већ на лаган ногом ступај
Одзивљу се сјајне токе.“

Он ме гледа жалостиво и маше главом, па викну:

— Бриши то, будало, какво гвожђе? Друго. Умеш да памтиш стихове а не знаш верба ферквентатива.

Почнем другу реченицу:

— Наставник воли....

— Кога воли, тебе да волим, бриши. Песник, будало, а не умеш једну реченицу да измислиш. Ја их и ако нисам песник стотину за дан измислим. Пиши тамо:

„Тичице весело цвркућу и увесељавају мимопролазеће путнике“.

Написах.

— Преведи на латински. Како се каже: тичица.

— Тичица, тичица... почех.

— Деде славујчићу мајчин: птичица.

— Anser, није, није, Avis.

— Ти си anser... као гуска певаш. Песник!... Песник је, синко био Омир, Хорациje, Петрарка и други, а не мој двојкаш, као ти што си. Научи ти како се каже тичица, па пиши песме.

Даде ми јединицу.

О том несрећном мом књижевном раду би извештен и мој отац и он обрадован мојим талентом подари ми батине као хонорар.

Због те песмице стално сам имао рђаву оцену и понављао разред.

Ето како се завршила песничка каријера мог друга.

*

Да се вратимо послу.

Та мала неприлика што је претрпе ово добро друштво не остаде једина. Прође неко време, па се појави један млад човек који изда своје научне списе.

— Ето ти сад: наука! Којешта.

Опет нико, разуме се, не хтеде читати списе младога научника, а сваки са дубоким, чак искреним убеђењем доказиваше да Бекић (тако се звао научник кад се преведе на српски) не зна ништа.

— Бекић и научни списи! довољно је било само то изговорити па да цело друштво прсне у смеј.

— То код нас не може да буде, каква наука кад је још и Бекић пише! говоре људи, а сви су се слагали да то као и све друго може да буде само у страном свету.

И млади научник не само што није имао успеха, већ све живо сматраше некако инстинктивно за дужност да с негодовањем дочека ту појаву.

Цело друштво као да у томе гледаше неку заразну болест и стаде се бунити и борити очајно против те опасности.

Једнога сам упитао шта му је учинио тај научник?

— Ништа, вели ми.

— Па што толико вичеш на њега?

— Тако, не могу да гледам да ми се ту свака шуша прави нешто.

— Шта се прави? Човек се бави науком и не ради ником ништа.

— Не знаш га, брате, молим те, каква наука? То код нас не може да буде.

— Што?

— Тако. Знам ја сваки од нас кокико је тежак!

— Јеси ли читао?

— Боже сачувај, ваљда сам пао на теме. Наука и Бекић! рече иронично и удари у смеј, а затим се прекрсти и слеже раменима, а рукама узе отресати, као да вели: „не дај Боже ником такве бруке!“ па додаде:

— Толики људи паметнији од њега, па се не направише научници, а он да се нађе: срећа у кућу!

И поновише се опет сличне прилике као и са песником.

За младога научника чак пронеше глас како је ради неких научних испитивања крао од пиљара крушке. Тиме се забављаше друштво неколико дана, слатко се смејући, па онда пуче нова брука.

— Знаш ли шта је ново? пита један.

— Имамо научника! одговори други.

— Море то је старо, него добио научник критичара!

— Таман посла! која је опет то будала?!

— Богме паметан критичар, таман према Бекићевој науци!

— Који је?

— Бекићка!

— Његова жена?

— Разуме се. Критиковала га дивно. Сад носи завијену главу. Ваљда ће доћи до памети. Боље му критике не треба.

— Шта је било? Пита онај радознало и већ се нестрпљиво спрема да ту новост протури даље.

— Ништа, само му неке Торичелијеве цеви оломила о главу.

И разуме се ту долази сладак смеј; и пријатељи се журно растају да ту пријатну новост пронесу даље.

То постаде душевна храна друштва.

— Чуо сам да си се одао на науку? Упита у шали пријатељ пријатеља.

— Може, вели жена упитанога, само нек се чува да се и ја не одам на критику.

И опет смеј.

Често се цело вече друштво позабави препричавањем смешних ствари о научнику.

Сем тога наравно да су младоме научнику чињене сметње где се год окрене. Сваки је сматрао за задатак да га дочека опорије него дотле што га је дочекивао, само зато што се млати, па хоће он нешто што не ради нико други, а други нико, разуме се неће да ради лудорије као паметан човек, јер је код њих на свагда утврђено правило за све што би се предузело:

— Батали, молим те, то код нас не може да буде!....

Научник се борио, борио, па се уморио. Савлада друштво и њега, савлада га ради угледа свога, и научник се изгуби некуд. Нико о њему не чу ништа више.

— Жалим га грешника! сажаљевају га — није онако био рђав.

— Тхе, ко му је крив.

*

После неког времена појави се неки млади сликар. Изложи слике и очекиваше суд јавног мњења. Слике нису биле рђаве. Ја сам их као странац једини и гледао, а од домаћих не хте нико отићи. Поновило се исто оно што и са песником и научником и опет се, и ако нико слике није ни видео, упорно тврдило:

— Сликар, будалаштине, остави трице молим те!.... То код нас не може да буде!

Јавно мњење осу што се каже, дрвље и камење на сликара, све ступи у бојни ред против те нове напасти. Та грозница трајаше док се и млади сликар не изгуби и опет уморено друштво после толике борбе, да беду од себе уклони, продужи своје слатко дремање.

*

Таман друштво у најслађем сну, а разбуди га један млади композитор свирањем својих нових композиција.

— Е ово је већ безобразлук! јекну увређено друштво трљајући очи.

— Од куд сад ова напаст?

Али с њим се брже сврши. Пронађе власт (и она је мало била прилегла де проспава слатко и мирно) да те композиције дражe народ на буну и, разуме се, млади композитар због свог свирања би затворен, као револуционар.

— Тако, разуме се, шта ту дурличе као будала! рече јавно мњење задовољно, зену слатко, окрете се на другу страну и заспа цело, целцато опет слатким, дубоким сном.

Паметни људи: каква музика, какви бакрачи: „То код нас не може да буде!“

Још се две три оваке појаве десише и то беше све.

*

Тако у овом друштву прође сваки, који год хтеде предузети какав рад. И политичар и економ и индустријалац, сваки је морао пропасти.

Сетим се једног познаника, Србина, а ми их имамо таквих доста.

Човек доста имућан, живи од прихода, једе, пије, задовољан и не трпи никог што ради, а он сам ништа не ради.

Пуначак, трома хода иде улицом а лице направи зловољно, кисело. Љути се на све што само личи ма на какав било посао и рад.

Прође порад бакалнице. Застане, клима главом с презрењем, па јетко изговори:

— Бакалин!... Трице, то ми је бакалин, као да га не знам! Нарeђао три четири тањирића, па се начинио трговац! Изеде ме свака мука!

Прође рецимо поред гвожђара и застане. Гледа са истим презирањем и дода јетко, пакосно:

— И он гвожђар! Обесио три четири ланчића о зид, па се начинио трговац... Којешта!... Изедоше ме којекакве будале!

Тако прође по целом месту и пред сваком радњом, па ма каква била и ма чија, застане и прогунђа љутито:

— Којешта и тај нешто ради, као да га не знам?!...

Причајте му о чему хоћете и о коме год хоћете што нешто ради и предузима он ће сваког наружити и омаловажити.

— Познајеш ли Мику?

— Познајем! вели с досадом, кисело.

— Диже фабрику.

— Будала! Он и фабрика!... Е то ће тек бити фабрика. Којешта!

Марко покреће лист, кажете му.

— Марко покреће лист!?... Будала, као да га не знам!... Којешта: Марко и лист! О, што ме љуте којекакви лудаци.

Нико за њега не вреди. Сваког ако би само и помислио да какав посао предузме, одмах прогласи за будалу.

Штета те још више таквих немамо, али постепено напредујемо и неће дуго проћи, а у изгледу је да стигнемо ову идеалну земљицу у којој сам провео неко време.

*

На мирној површини устојале, смрдљиве, водене масе по којој се зеленило ухватило, појавило се, искочило неколико таласића, жудећи да се отму, да полете некуд више, али се брзо вратише маси, зеленило опет све покри и мирну површину ништа више не уздрма, никакав се талас више не подиже.

Ух како се осећа задах устојале воде, која се не миче; дави, гуши. Ветра дај да крене непомичну трулу масу.

Нигде ветрића.

ПАД РИМА И ПАПСКЕ ДРЖАВЕ

НА КРАЈУ XVIII ВЕКА

Пад папске државе, разматран као историјски чин, не може се узети друкчије, него као последица оних умних и политичких покрета, што се појавише на крају XVIII века у западној Европи, те оборише многе, старе, укорењене обичаје у свету. Тај пад је убрзан појавом француске револуције, незадовољством народа према цркви, борбом круна против тијаре, успесима републиканског оружја у Италији и многим другим, ситнијим условима. Можда је по судбину папства била од великог значаја и она тајна преписка, коју је последњи папа XVIII века водио с Лујем XVI, у којој се папа Пије VI јако и „с болом бринуо за сигурност и срећу" несрећног француског краља;[1] што је тај исти папа дан смрти Лујеве назвао даном тријумфа, а саму смрт — мучеништвом;[2] што није могао допустити, да се пред његовим очима шире знаци једне републике, коју он не признаваше, ни као универсални првосвештеник, ни као световни владар.[3]

Ближе узроке паду папске монархије видимо у овим догађајима:

Кад је републиканска војска под управом Наполеона Бонапарте 1796. године ушла у Пијемонат и питоме долине Ломбардије, — краљ Шпаније, рођак Луја XVI, закључи мир са француском републиком. На исти корак спремао се и краљ не-

[1] Писмо од 10. јула 1792. г. у Rohrbachera: Storia universale della Chiesa Cattolica, tom. XV. pag. 31, 32.

[2] Baldassari, Storia del rapimento e della cattività di Pio VI. pag. 51.

[3] Rohrbacher, tom. XV. pag. 114.

апољски, други рођак Луја XVI. По тајном договору са републиком они су имали да поделе међу собом папску државу, у средњој Италији, на име: краљ Шпаније имао је да захвати Рим и Роману и да је даде под управу своме рођаку дуки од Парме; принципате: Беневенто и ди Понте Корво, са још некојим додацима с те стране, имао је да држи краљ од Неапоља; Бонапарти су требале да припадну области: Болоња, Ферара и Равена, са градовима истога имена. — И Бонапарта започе извођење овога плана, деобе папске државе, и без сваке објаве рата и крвопролића, али под изговором, да добије задовољења за прерану смрт дипломата Басвиља,[1] — он окупира горње покрајине.

Пије VI, пренеражен овим догађајима, прибегне посредништву шпанског посланика, каваљера де Азара, не знајући за одношаје његова краља са Француском. И посланик му изјави да је принуђен најпре потражити пристанак на то од својега краља. Папа опет није могао оклевати, већ је морао да веже уговор са Француском, ради чега је послао у Париз једнога свог министра, с пуномоћним писмима, међу којима је и бреве упућено свима католицима Француске, у коме се вели, да су „све власти установљене по мудрости Бога, како народи не би били у нереду и напуштени као морски таласи на великом ветру“, и да „верна деца цркве треба да слушају радо и са готовошћу све своје заповеднике.“[2]

По мирном договору од 23. јуна 1796. год. папа је имао да уступи Француској окупиране већ области: Болоњу, Ферару, Равену и Анкону; да плати ратну контрибуцију у 20,000.000 франака, с великим бројем статуа, археолошких старина, драгоцених манускрипата, као и сву артилерију са бедема Анконе.[3]

[1] На измаку 1792. год. скулптор Рател и архитекта Шпнар, француски поданици, услед покушаја револуционарних у Риму, беху затворени. Мако, француски консул у Неапољу изашиље тада свога секретара Басвиља с једним официром марине у Рим, да би ову прву двојицу пустили на слободу. По свршетку своје мисије, Басвиљ се дуже задржи у Риму, у намери да ту изазове револуцију. Али 13. јануара 1793. год. кад је Басвиљ са пратиоцем својим сео у кола, у којима се лепршала мала, републиканска тробојка, и кренуо се ка пијаци: „Колона“, — напђе на светину, што је негодовала на знаке републике, и буде убијен на уласку у кућу француског банкара Ламута (F. Beccatini. Storia di Pio VI. Venezia 1841. Tomo IV. pag. 25).

[2] Baldassari, cap. 1.

[3] Rohrbacher, tom. XV. pag. 115. Dobelli. I Papi da San Pietro a Pio IX. Roma 1890. Vol. III. pag. 290.

У Риму очекиваху плодове мира после овог догађаја, све дотле, докле не дође време за отплату прве контрибуционе рате. Пије VI сазове кардиналску колегију и предложи јој да се благо Сикста V, затворено у замку св. Анђела, недирнуто дотле, употреби за отплату. Већина кардинала одбије тај предлог, уздајући се у успех Аустрије, која беше изаслала у Рим ђенерала Колија, ради утврђења тајног савеза, и — савез, који је папа по незнању закључио с краљем неапољским, — и предложи папи да 11. фебруара 1797. у вече напусти Рим и бежи у Неапољ или Сардинију.[1]

Извршење ове одлуке омело се тиме, што је Наполеон сазнао за алијанцију папину с Напољем и Аустријом. Француске трупе пређу изненадно границу папске провинције Марке и заузму једно за другим градове: Фајенцу, Форли, Лорето. У Анкони Наполеон огласи републику. Кад вести о томе стигоше у Рим, Пије VI ради умирења поданика, напише прокламацију, у којој говораше: „Као католици молите се за Божанску помоћ; као грађани уздајте се у свог владара, који неће ништа пропустити да осигура ваше спокојство.“[2]

Међу тим, Наполеон заповеди да се из тврђаве у Брешији ослободи и њему упути кардинал Александар Матеји, архијепископ ферарски. На извршење ове заповести није се дуго чекало. Наполеон упути кардинала у Рим ради нових преговора, рекавши му на поласку: „Господине, поверавам вам најлепшу и најславнију мисију, коју икада један добар грађанин може дочекати у животу. Представите папи и његовим министрима опасност, која им прети и побрините се да га избавите, место тога што би га могли оборити некорисним и немоћним отпором.“[3] За кардиналом пође у Рим и француски дипломата Какулт, са извешћем, да Наполеон мора, било новим трактатом, било оружјем, расправити спорове с Римом, пошто је ранијим трактатом незадовољна Директорија у Паризу, а он би желео пре да буде спаситељ, него разрушитељ свете столице.

Оклевању није било места и папа упути у војни стан Наполеону четворицу својих пуномоћника: кардинала Матеји, владику Каленција, војводу Луја Брашија и маркиза Камила Ма-

[1] Rohrbacher. tom. XV. pag. 118.

[2] Beccatini. tom. IV. pag. 40.

[3] Ibid. tomo IV. pag. 54, 55.

сими, с налогом, да пошто по то утврде мир с републиком француском. Ови се састану с пуномоћницима Француске: Наполеоном Бонапартом, врховним командантом француске армаде у Италији, и грађанином Какултом, дипломатским агентом републике, у Толентину, и ту 19 фебруара 1797 године утврде и потпишу тако звани толентински трактат мира.

Услови толентинског мира беху врло тешки,[1] ако су и оставили Рим и у Риму духовно поглаварство недирнуто. Од 26 чланова трактата[2] само три (I, XVII и XX) утврђују папи право на оно, што је и дотле имао; докле му се у свима осталим члановима одузима по неки део владавине, или по неко управно право, или се налажу тешке обавезе према републици. Новим трактатом лаконски се тражило: да се папа одрече Авињона и Венесена — својих владавина у Француској (чл. VI), као и Болоње, Фераре, Романье (чл. VII) и Анконе (чл. VIII); да плати ратну контрибуцију 30,000.000 франака, и то у две рате, од којих би се прва исплатила 5-ог марта у Фољињу, благајнику француске армаде, а друга у априлу исте 1797. године (чл. X и XII). До исплате контрибуције армија француска је имала право да држи покрајине: Умбрију, Перуђију, Камерино (чл. XIV), Марке (чл. XV) и Фано с војводством ди-Урбино (чл. XVI). По члану XVIII још је папа дужан био да, преко једнога од својих министара, осуди у Паризу разбојништво извршено над Басвиљем и да у току исте године плати француској држави 300.000 франака, а чланом XIX обвезао се да пусти на слободу све политичке кривце, позатваране у Риму.

Велика конгрегација, састављена у Ватикану да егзаминира чланове овога суровог трактата, није имала много времена за размишљање, нити другог излаза осим рата, или плаћања. За два дана је трактат био одобрен и ратификован а трећега дана у зору (у четвртак, 23. фебруара 1797. године) свуда по Риму читао се оглас кардинала Игњација Буше, папскога државног секретара, којим је позивао поданике да на Француску гледају као на пријатељску силу.[3]

[1] У писму, које је кардинал Матеји упутио државном секретару папском, одмах по закљученом уговору мира, стоји и један овакав став: „Le condizioni sono durissime e simili in tutto alla capitolazione di una piazza assediata". (Писмо у Бекатини-ја, tom. IV. p. 55).

[2] Трактат у Бекатини-ја, t. IV. p. p. 58—66.

[3] Ibid. IV p. 57.

После ратификовања трактата морало се одмах помишљати о исплати прве рате, којој је рок био 5-ог марта, тим пре, што је Наполеон већ првог марта ноћу упутио у Рим грађанина Какулта, са 50 коњаника, да приме контрибуциону рату од 10,000.000 франака.[1] Благо Сикста V ни из далека није могло подмирити издатке према уговору; али спасењу државе притекоше у помоћ: кнез Марко Антонијо Боргезе, војвода Колона и други богати племићи у Риму, што учинише престолу Петрову, за овај мах, богате даре. Сам кнез Дорија Памфили узе од Ђеновске банке 1,200.000 франака, заложивши за ту суму сва своја добра и капитале.[2] На тај начин је папска држава одговорила својим тешким обавезама према француској републици.

Докле се Пије VI старао како да задовољи погодбе трактата толентинског, дух револуције захватао је све више становништво његове престонице и припремао удар папској монархији. Ослобођење политичких криваца, по XIX члану толентинског трактата, честе, демонстративне походе ђенерала Виктора, команданта француске авангарде и његова јавна дружба са гласовитијим римским револуционарима, особито пак са маркизом Виларлијем, — успешно је дејствовало на становништво, наклоњено револуцији. Једнога дана сазна се за револуционарну заверу и код некег јеврејина, Асканела, пронађе се знатан број пушака, са десетак хиљада француских кокарди. Мере, предузете противу завереника, узнемире становништво тако, да се с часа на час очекивао јаван револуционарни покрет у вечноме граду. И на то се није дуго чекало.

Око половине децембра исте године стигне из Ђенове у Рим Дифо, млади француски ђенерал, у намери, да испроси сестру Јосифа Бонапарте, француског посланика у Риму. Он се настанио у палати Корзини, где је и посланство републике било. Римски републиканци науме да прославе његов долазак једном буном. — У јутру, 28. децембра, кардинал — секретар државе посети француског посланика и предочи му републикански покрет, на што овај одговори да сваком таквом покрету треба ставити на супрот оружану силу.

Међутим, истог дана око 4 часа по подне, грдна множина света дође пред палату посланства и стаде славити револуцију

[1] Ibid. IV p. 69.

[2] Ibid.

громким узвицима. Ђенерал Дифо стави се на чело революционара и, кренувши се према Тибру и Ватикану, повика: Живела слобода! Живела једнакост! Живела република француска! Живела република римска! Француски посланик гледао је све то с једног балкона своје палате. И видевши да покрет узима озбиљан карактер, умеша се у гомилу и сам саветоваше свога зета да одустане од намере. Али Дифо у заносу оде даље. На вратима Септимијевим папска стража заустави бунтовнике и затражи да се разиђу. Побуњеници обаспу стражу увредама и учине јуриш, на што им се одговори ватром из пушака. Дифо, смртно погођен зрном остане на месту мртав; остали побегну здању француског посланства, које већ беше поседнуто папском војском.[1]

Фатална буна развијала се све више и све јаче: по свему Риму чула се ужасна паљба. Јосиф Бонапарта у гневу затражи од градскога губернатора задовољења и, не добивши га, скине заставу с посланства, и још истог вечера оде из Рима у Флоренцију, одакле пошље у Париз једну велику релацију о свему што се догодило.[2]

Директорија нареди тада команданту своје војске у Ломбардији да се крене на Рим. И ђенерал Александар Бертје, крајем јануара 1798. године, крене се на челу својих батаљона у том правцу, огласивши рат и издавши манифест у два егземплара, на народ и војску. Народу је писано:

„..... Једна француска армада кренула се на марш ка обалама Тибра, немајући другога циља, до да казни оне који разбојнички убише храброга Дифоа; који су такође прали своје руке у крви несрећнога Басвиља, и најпосле — који су се усудили да презру карактер и лице амбасадера једне велике и моћне нације. Народ римски, који није учествовао у таком преступу и толикој злоби, наћи ће у војсци мојој пријатељство и заштиту.“

Војсци је речено:

„Римска је држава учинила један од најгнуснијих преступа кад је допустила разбојништво над нашим другом у слави, ђенералом Дифоом, а није указала ни поштовање које је дужна амбасадеру француском, који се повукао из тога града. Ви идете храбри војници, да осветите ове преступе, да казните ту државу

[1] Rohrbacher volum. XV. p. 119.

[2] Beccatini tomo IV. p. 84.

и њене злогласне најамнике. Освета је правична.... Будимо увек достојни самих себе!

Александар Бертје"[1].

На глас о кретању републиканске војске, римски републиканци стану по тајно растурати по народу слободњачке списе и саркастичне стихове противу папе. Тако су они по саставним деловима домаћег грба папског (орла, лилије, звезда и ветра) саставили ове популарне стихове:

„Restituisci l' aquila all' impero,
„Al re di Francia i gigli,
„E rendi le stele al cielo
„Il resto, o Braschi tibi"
(Врати орла царству,
Лилију краљу франачком,
Остави звезде небу,
Остало, Браши, (задржи) себи).[2]

Изјутра 10. фебруара указаше се предња оделења француске војске на Марцјевом брегу и, концентрисавши се, продру у Рим кроз porta Angelica, нагло окупирају замак св. Анђела и малену посаду, која се затече у њему и затворе је у манастир св. Августина који беше празан. Пред вече истог дана стиже у Рим нов корпус француске војске и настани се у одређеним становима.[3] 12 фебруара уђе у Рим пампезно и ђенерал Бертје, и прогласи Червонција, вођу римског покрета, ђенералом и командантом Рима. А на два дана затим имала је да се прогласи у Риму република, под протекторатом републике француске, и то — једним свечаним актом, у име народа римског.

На дан 15. фебруара пре подне пијаца на Капитолу беше претиснута небројеном револуционарном масом Римљана и странаца. Окружен знацима ратне славе и богатом кавалкадом, ђенерал Бертје поносито јахаше на коњу кроз улице Рима, у галопу попе се на капитолијски брег и застаде пред гласовитом статуом Марка Аврелија и „дрветом слободе." У исто време, кад су кардинали у Ватикану служили свечану мису у славу 23 — годишњице папствовања Пија VI, — ђенерал Бертје, као свештеник „бога разума", молио се на Капатолу духовима Катона, Помпеја,

[1] Ibid. IV. 88, 89. p. p.

[2] Dobelli volum. III. рад. 281. Папа се звао Јован Браши до избора на престо.

[3] Beccatini tomo IV. pag 91.

Брута, Цицерона и Хортензија, да они благонаклоно приме жртву народа француског[1]. После молитве јаким гласом прочита се акт слободе[2], којим се прокламује: независност народа римског, установа нове владе и уништавање дотадашњег државног ауторитета папског, чије владавине од тога дана прелазе у својину римске републике. Затим је Бертје громким гласом, уз одушевљено клицање света, признао у име Француске нову републику римску, или тиберинску, развио њену тробојну заставу, састављену од бела, црвена и црна платна, и у тријумфу, уз звуке музике и бескрајно акламирање трупа и народа вратио се у свој војни стан[3].

Слободни народ римски изабере још истог дана депутацију, па је с ђенералом Червонијем, упути престарелом папи у Ватикан, ради саопштења, да је престала његова светска власт, и да је од сада само обичан грађанин.

Републиканци ови затану папу окружена многобројним доглавницима. Ђенерал Червони, у збуњеном говору, стаде излагати папи свој задатак, на што га овај прекиде речима: „Оставите се тога, ђенерале. Извршите без свакпх увода своју мисију; ми смо готови на све“.[4] Ђенерал Червони му тада понуди републиканску кокарду, са изјавом, да ће му се издавати по доброј вољи значајна пенсија, како би могао задовољно живети у своме звању.

— Ја не знам за другу униформу, рече папа, него за ону, којом ме је црква почаствовала. Ви имате потпуну власт над мојим телом, али се душа моја смеје вашим атентатима. Немам потребе за пенсију. Један штап и ланена одећа довољна је сваком браниоцу вере. Моја власт по сили слободна избора, долази од Бога, а не од људи, и зато не могу и не морам чинити никаква опозивања. Сад сам у осамдесетој години, па немам чега да се бојим, а пустићу да се нада мном изврши свако насиље, злочин и поруга од оних, којима је сила у рукама“.[5]

Депутација затим обиђе све просторије Ватикана: галерије, музеје, библиотеке, сакристије, где се чуваху драгоцене утвари,

[1] Лопухинъ. Исторія Христ. Церкви въ. XIX вѣкѣ. I. 29.
[2] Акт овај у целини види код Бекатинија, IV. t. 94—96. p. p.
[3] Beccatini. IV. 93.
[4] Rohrbacher. XV. 120. p.
[5] Beccatini. IV. 101. p.

не оставивши без прегледа ни папин кабинет. Ту наиђоше на једну велику урну, поклон краља шпанског, и мислећи да је пуна злата, запиташе папу: шта има унутра? — „Дуван,“ одговори папа мирно, али одговором није избавио своју урну из руку нових господара у Ватикану.

Неколико дана после тога слободни народ упути папи Пију VI нову депутацију, коју је водио Халер, калвиниста из Швајцарске, која је имала да објави папи, да је осуђен на прогонство и заточење. Око једног сата по подне депутација нађе папу у његовим одајама.

Хелер, не прихвативши се капе рече папи:

— Република римска наређује вам, да ми уступите све ваше благо.

— О, небо! одговори папа, — трактат толентински ништа ми није оставио, зато ништа немам ни да вам дам: ви то знате боље од мене.

— Имате на прсту два прстена, рече Швајцарац.

Папа скине с прста један драгоцен прстен, а други задржи, јер то беше тако звани „рибарев прстен,“ који прелази у наслеђе насљедницима св. Петра. Халер пак, уверивши се да рибарев прстен није од особите вредности, прихвати се прегледа других драгоцених предмета у одајама ватиканским. По извршеном прегледу, нашав у једном предсобљу некоје прелате, рече оштрим гласом:

— Ја сам од оних, који не знају да постоји папа; зато наређујем вама, да му дате на знање, да се спреми на пут сутра у шест часова изјутра!

Један од прелата одговори му, да они немају куражи да саопште своме суверену тако тужну вест. Халер се тада врати натраг и усмено саопшти папи предњи налог.

— Не знам како ћу поднети тешкоће тога пута, кад сам стар и слаб, одговори папа. — А моја дужност тражи да сам овде, и ја је не могу напустити без насиља, јер овде морам умрети.

— Ако не пођете на леп начин, поћиђете силом! одговори на то републиканац.

Сутрадан, 24. фебруара, на дан св. апостола Матије, Пије VI служио је своју последњу мису у Ватикану. Тек је миса до-

[1] Ibid. IV. 102—106. р. д.

вршена била, у палату нагрнуше војници, и у фурији говораху разне недостојне речи.

Пије VI не могаше због старости сићи низ степене. Неколике слуге његова двора, окупани у сузама, помогоше му да се спусти и посади у кола, запрегнута са шест коња; кола је пратио официр с једним коњичким одељењем. Официр упути свој конвој кроз porta Angelica, у правцу ка Тоскани.[1]

Путници се зауставише тек сутра дан у Сијени. Мноштво народа на коленима дочека овај спровод, али немо, без гласа. На вратима манастира св. Августина предусретну папу: дука Браши, заступник арцидуке тога краја и архијепископ Зендодари, тадашњи папски нунције у Бриселу. — У том манастиру Пије VI пробавио је пуна три месеца и припремио булу, у којој даје упутство кардиналима, како да поступе при избору новога папе.[2] Вероватно је, да би Пије VI нашао у овом граду и своје вечно боравиште, да се не догоди једна ређа појава, која га нагна да оде из града

У суботу 1798. год., у очи Тројица, потресе се земља необично јако, уз страховиту грмљаву грома, тако, да ретко која грађевина остаде неоштећена. И папино станиште би повређено, услед чега се за њ потражи ново место. Другога јуна један војнички одред спроведе Пија VI и његову пратњу у Флоренцију и одатле у један празан манастир, удаљен две миље од града. Скоро десет месеци издржа папа у новом своме затвору, малаксавши под теретом старости, понижења и горких увреда.

У том се догоди да Руси и Аустријанци направе успехе у северној Италији. Французи се побоје вести, да је Суворов добио заповест, да ослободи папу,[1] те учине припреме, да се папа спроведе у Француску. На путу, преко Парме, папа стигне у Турин, ноћу, између 24. и 25. априла 1799. године, тако смртно изнурен, да су сви мислили да је на умору. Тек што су га положили у постељу, уђе један Пијемонтез, представи се као „мајор трга“, па управи на папу овакав поздрав:

„Грађанине, папо.

Срећан сам што могу изразити уважење и пошту, коју према Вашој особи има генерал Груши, гувернер Турина. У исто време он Вас позива преко мене, да сутра зором отпуту-

[1] Dobelli. III. 292. p.

[2] Rohrbacher. XV. 126. p.

јете одавде у Гренобл. Тако наређује Директорија француске републике".[2]

Пут се наставио даље. У Сузи командант извести папу да се не задржава у Греноблу, него да иде даље — у Бријанцону. Абат Балдасари, који је пратио папу на овом путу, описао је у своме делу, које је већ наведено, како тешкоће пута преко Алпа, тако и моралну награду, коју је становништво Гренобла дало своме Првосвештенику.[3]

Из Гренобла је папа журно транспортиран у Валенсу, где стигне 14. јула 1799. године. Некако тих дана један свештеник и члан Директорије (абат Сије) предложи да се папа Пије VI, ради сигурности, спроведе у Дижон, али извршење те наредбе беше немогућно, јер 22. августа умре у Валенси Пије VI, последњи папа XVIII века, и погребе се далеко од своје разорене и упропашћене државе.

*

Почетком октобра исте године, пратиоци овога папе шетаху се изнад зидова града Валенсе, у незнатну растојању од друма, који води у Лион. Пројђоше једне каруце. Путник, опазивши их, посла да их позову ближе. А кад дођоше и представише се, путник поче распитивати о смрти папиној. Прими на се обавезу да помогне у Паризу њихове молбе о преносу папиног тела у Рим и, — настави свој пут.[1]

Тај путник беше Наполеон Бонапарта. Он се враћао из Мисира у Париз, да промени управну власт у Француској а с њом и прилике у Европи.

*

Тако се изврши над папске државе на крају XVIII века. Моћ Пија VI сруши се као здање од карата. У Европи се не нађе никога, који би га заштитио. А кад му дође суђени час, — његов Рим, његов народ, његова црква као да нису ни постојали. Републиканци су погребли папство и у политичком и у црквеном смислу. И као највиднији знак победе над њим, — на мосту св. Анђела, на Тибру, подиже се статуа богиње Слободе, која гази папску тијару ногама.

С. М. Веселиновић.

[1] Ibid. XV. 125. p.

[2] Baldassari, II parte, 6. cap.

[3] Baldassari. 563. pag.

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

РОМАН ЈЕДНОГ ОДОЈЧЕТА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

ГЛАВА ДВАНАЈСТА (3)

Прича г. Ристе полицаја, коју из учтивости према власти треба саслушати и ако својом садржином не припада овоме роману.

Тако поседеше полицај, кмет и Јова дућанџија дубоко у ноћ а све чудећи се и крстећи се, како се то у свету може да деси по нешто човеку, чему се никад није ни надао.

— Може, може боме — тврди непрестано Риста полицај, — ево да вам причам само, шта се мени један пут десило.

Јова дућанџија одмах наручи још један литар вина, полицај дохвати кметов паклић и поче да прави нову цигарету а кмет и Јова се примакоше ближе да чују причу.

— Било је то у Београду, — поче Риста, по што искапи чашу која је била пред њим а дућанџија наново doли — ја сам тада био кесарош и коцкар.

Као да си им командовао и кмет и Јова бесвесно и једновремено сгрпаше руке у џепове где им је кеса, измакоше се од Ристе као опарени и разрогачише очи.

— Немо да се чудите и плашите, — настави Риста са свим мирно — за то сам баш ја данас најбољи полицај. У свима великим царствима, па тако и код нас, баш коцкара и кесароша ће да узму за полицаја, јер он им, брате мој, онима што још нису полицаји, зна све трагове.

— Тако је — рекоше са убеђењем и кмет и дућанџија, па се са поверењем вратише опет ближе Ристи.

— Камо га — настави Риста са неким поносом — чикам га ја, да га видим тога ко ће да буде добар полицајац а да није прво био кесарош. Одем, брате мој, на вашар па познајем сваку тицу и знам шта му мисли глава, шта му мисли рука а шта нога.

— Тако је — додају са свим убеђени кмет и дућанџија.

— За сваки посао треба нешто да се зна; јел' доктор мора да учи школе, па да буде доктор?

— Јес — одговарају у два гласа кмет и дућанџија.

— Јел' судија мора да учи школе прво?

— Јес.

— Е па, а полицај, како мислиш, он ваљда тек падне с неба готов полицај и зна све. Није, брате, него он мора прво да буде коцкар, па онда кесарош, па онда оде у жандаре, колико да одслужи рок у војсци и тиме да се одужи својој отаџбини и онда постане полицај. Ето тако сам ја, брате мој, па за то сам ја и печен; дедер кажи ми још једног полицаја, који је тако печен као ја, ајд реци!

— Нема! — рекоше кмет и дућанџија и ако они, сем овог Ристе ни једног полицаја на свету нису познавали.

Риста задовољан собом и тиме што је овако убедио људе о своме школовању, дохвати опет кметов паклић и поче да гради цигарету и ако прошлу још није попушио. Поћута мало, поћута, па се онда сети да је он у ствари почео да прича причу из свога кесарошког живота, те је настави:

— Елем, као што вам кажем, то је било у Београду. Шетам ја један пут по Калимегдану а био сам лепо одевен и онако, како да кажем, био сам да видиш и леп човек некако, није као ово сад... Па — шетам ја тако а већ пред мрак и разишао се свет, само на једној клупи седе двоје, мушко и женско, онако он леп човек а она још лепша. Баш лепа женска и то госпоја и лепо обучена. Седнем ја на другу клупу, са свим близу њих а окренем леђа, па се правим као да не слушам шта разговарају а чујем им сваку реч. Чујем ја из разговора, да су то муж и жена и чујем, да он сутра у јутру оће да путује дневним возом у Ниш, ради неког посла.

— Разумеш, — говори он њој — новац је у мојој фиоци. Даћу ти кључ а ја стижем пред вече у Ниш, па не знам да ли

ћу то вече или сутра дан свршити посао. Ако свршим ја ћу одмах да ти телеграфирам: „Пошљи новац“ а ти извади новац и пошљи телеграфском упутницом.

— Па добро — вели она — а што ти сам не понесеш новац?

— Остави ти то — вели муж — то је мој план, оћу да се правим пред њим као да немам ни паре, па ако ми не помогне, ја ћу да му кажем како сам узајмио телеграфски од твога оца, па ми послао колико је могао а ресто ћу му ја послати, кад се вратим у Београд.

Тако они још разговарају а ја начуљио уши јер, брате, тиче се неких пара које су у фиjоци а које ја можда могу да стрпам у мој џеп.

Дигну се они те пођу а ја, онако из далека па за њима, да видим кућу. Пратим ја њих и допратим их до куће, те да видим где седе. Сутра дан сиђем и на станицу, те се уверим својим очима да је онај господин отпутовао. Елем, сад се дигнем ја, те да се на све стране распитам о свему што ми је потребно.

Сазнам прво и прво, да у кући где седе има свега две собе, једна са улице а друга из авлије и да из собе у собу има врата а свака соба опет има врата у ходнику. Дознам за тим, да у овој соби са улице спавају и да немају никог млађег у кући. Служи их једна девојчица, али она пред вече иде својој матери те код ње спава. Дакле све као што треба и као удешено за мене.

Сазнам за тим и да је ономе господину што је отпутовао, име Младен Петровић а његовој жени Ленка.

Кад сам тако све сазнао ја седнем и направим план, како ћу до новаца доћи. Да проваљујем врата или прозор, па да се увучем у кућу и силом да изнудим новац, нисам хтео, јер то је разбојнички а ја нисам био разбојник, нити би то хтео. Хтео сам дакле на леп начин да извучем новац.

Набавим ја дакле један стари телеграм па узмем гуму и избришем што је у њему писало, па онда седнем и напишем овакав телеграм: „Ленка Петровић — Београд. — Оног часа кад добијеш овај телеграм, па макар то у сред ноћи било, пошљи новац телеграфском упутницом. Младен.“

Смислио сам овако: Око поноћи да одем и да куцам на прозор собе у којој Ленка спава, кад она отвори прозор, ја да јој предам телеграм. Она, онако буновна, неће приметити да је

на тој артији брисан неки стари телеграм а написан нов. За тим ћу јој рећи, ако има какав одговор да сам ја телеграфски момак и да ћу јој радо учинити услугу. Она ће ми или поверовати па ме звати унутра па онда, чим сам унутра а нисам насилно ушао, лако ми је — без новца не би изашао; или ће ме молити да је причекам, ако би сама хтела да иде у телеграф, јер би је било страх око поноћи сама да иде. Ја бих је пратио и већ како би јој узео новац, то је моја ствар.

Да бих се још више осигурао, одем пред вече у телеграф и јавим се тамо као момак Младена Петровића па кажем, да је он у Нишу па ме послала госпођа, да питам има ли за њу какав телеграм. То сам хтео да видим, да није случајно дошао већ какав његов телеграм, па још додам разносачу: „Ако би и дошао ноћас какав, немојте будити госпођу, ја ћу у јутру рано доћи сам за телеграм“.

Елем, све то тако ја удесим и чекам сад да падне ноћ.

Ту застаде Риста полицај са причом а кмет и Јова ни да мрдну, већ једва дишу и чекају са нестрпљењем наставак, јер сад ће бити шта ће бити. Риста поручи кафу, стресе пепео са цигаре, зену мало па настави причу:

— Падне ноћ, ама као да сам је наручио; нигде звезде него мрак као тесто а исповијао неки ветар па дува, као да га ко погодио под платом да то ради. Ја одем у кафану код „Орача“, те пиј једну па другу кафу да ме расани а нећу вино, волим да сам трезвен кад такве послове вршим.

Попијем и трећу кафу, погледам у сат, видим још четврт па дванајст. Ајде, реко, да се кренем. Да заметнем траг, запитам још келнера: „Бога ти, који је одавде најпречи пут до Војне Болнице?“ Он ми објасни, ја платим кафу па слегнем низ Два Бела Голуба, те ајде пред Младенову кућу.

Погледам лево и десно, нема никог. Прекрстим се најпре да призовем Божју помоћ па: куц, куц, куц на прозор.

Постојим ја мало а једва дишем. Прозор се лагано отвори и појави се она, госпа Ленка на прозору, а пружила лепу голу руку па ми даје кључ.

Ја се збунио, па не знам шта ћу а она прошапута:

— То је кључ од ходника, пази, уђи све на прстима, јер је овде у другој соби моја свекрва.

Ја примих кључ и док да зинем да јој одговорим, она затвори прозор. Ја се сад тек нађо у чуду са кључем у руци.

Шта ћу, Боже, помислим се па, ко велим, кад ми је сама дала кључ још боље. Ако отворим па уђем, то опет није разбојништво.

Уђем ти ја лепо у авлију, отворим кључем лагано ходник, уђем и закључам опет изнутра па онда, како сам знао која је соба за спавање, упутим се полако, на прстима, право па у ту собу. Тек што уђох у собу а она из кревета опет прошапта:

— Немој палити свећу да не примети што свекрва, него свуци се у мраку па оди лези.

Ја се за часак промислих шта да радим, па се реших да је послушам; свучем се онако у мраку и легнем.

Она ме снажно загрли и пољуби и настави шаптати.

— Замисли, што није никад чинио, мој муж ми довео вечерас његову мајку да ми спава. Мисли ваљада да ме чува, море не сачува ме ни он а камо ли ће та бабускера.

Ја само ћутим, не смем ни да зинем.

— За то сам ти и писала да дођеш овако доцкан док се баба добро успава.

Па ме опет напопасти љубити и грлити а — како да вам кажем — не оставих ни ја њу....

Кад би па прође грљење и љубљење а она се тек онда досети па вели:

— Ама шта је то, где су твоји бркови?

А ја онда, био сам млад, нисам још имао бркове.

— Па ја никад нисам ни имао бркове — проговорим ја.

— Како ниси имао, шта је теби Јоване?

— Па мени и није име Јован.

— Јоване!

— Бога ми ти, госпоја, истину говорим. Мени је име Риста.

— Јоване! — писну она па се трже далеко од мене.

— Јок, није Јован него Риста.

Она се као опарена усправи у кревету, дочепа кутију са жижицама, припали једну, поднесе је мени пред лице па кад опази човека кога нити зна нити познаје а она дуну у жижицу па хтеде да врисне али од стра ваљада не могаде или не смеде да не чује свекрва, него зари главу у јастук па поче да плаче.

— Слушај, госпо, немој да плачеш него седи да се разговарамо — рекох ја мирно.

Али она ни да окрене главу, него само плаче.

— Па добро — рекох ја — ако ћеш да плачеш а ја ћу да се окренем па мирно да спавам па ћеш ти ујутру да ме молиш да се дигнем одавде ама ја нећу, мени је добро и овде да не може боље бити.

Сирота жена виде и сама да ће тако бити па преста да плаче и окрете се мени па поче да се извињава:

— Извините молим вас, то је погрешка,

— Ништа, ништа — велим ја — извините ви мене.

— Не, али ја сам се осрамотила, то је ужасно стран човек...

— Па ви сте страног човека и чекали, нисте ваљда вашег мужа.

— То јесте — рече она промукло — али... то је један мој пријатељ из детињства. Ах, ужасно, ужасно... па онда молим вас бар с ким сам имала част, ко сте ви?....

— Знате госпођо, за вас није тако важно ко сам ја колико шта сам ја.

— Ви?

— Да ја, а ја ћу вам то искрено рећи; видите ја сам лопов!

Сирота жена загрцну се па онда јој груну поток суза и поче да дрхће као рањена кошута а заби главу у јастук те не сме да је дигне.

Пустио сам је мало да плаче те да је прође страх, па онда јој са свим мирно и тихо рекох:

— Немојте се плашити, ја сам са свим миран и добар човек, ја једино што волем паре.

— Немам, немам, немам — пишти она а не диже главу са јастука.

— Та није да нема, има; знате оно мало пара у фиjоци!

Она скочи као опарена, па писну:

— Ја ћу да вичем за помоћ.

— Изволте, молим вас — рекох ја врло љубазно — за што не, доћи ће ваша свекрва, ја ћу јој признати да смо се врло слатко љубили и грлили: за што да јој не признам, признање увек служи као врло велика олакшавна околност.

Госпођа Ленка виде да је ухваћена у све четири, па немајући где, диже се и седе у кревету. Кад дама седи срамота је било да ја лежим па се дигох и ја и тако „инглиже“, седећи у кревету, настависмо разговор.

— Па добро шта хоћете ви, говорите — рече она одлучно.

— Та ништа за бога, оно мало пара из фијоке.

— То не, то вам не могу дати, то би значило да ја покрадем мога рођеног мужа.

— Боже мој, а зар га нисте мало пре покрали кад сте мене пустили у кревет.

Она бризну опет да плаче и ваљада би дуго плакала али се чу из друге собе како се свекрва промешкољи у кревету. Она ми брже метну руку на уста.

— Пст! — учини.

— Та ћутаћу ја врло радо, али је крајње време да свршимо нашу погодбу.

— Пст! — учини она понова па се ућута као гроб. Ћутао сам и ја подуже па кад смо од прилике рачунали да се баба опет успавала, настависмо разговор.

Преклињала ме је, молила ме је да јој онај новац не дирам и најзад обећала ми је кад год јој затражим двајест, тридесет динара, даваће ми.

Мени се, право да вам кажем, ражали па попустих.

— А оћете ли ми дати и вечерас једно двајест, тридесет динара, рекох.

— Даћу вам и педесет.

— Добро, погодили смо се и фала вам велика што сте ме тако лепо дочекали и угостили.

— Још нешто, јесте ли частан човек? — упита она.

— Боже, какво питање, разуме се да јесам.

— Преклињем вас, немојте ником и никад говорити ово што се догодило иначе, ја ћу се убити.

— Нећете се ви убити, ви мени требате да ми дајете трошка кад ми затреба. Ником нећу говорити, то будите уверени.

И тако се ја обучем, добијем педесет динара па пођем истим путем као што сам и ушао. Кад сам јој казао збогом она ми рече:

— Е, јесте ли чули, ви сте неки поштен лопов.

— О, ви ми ласкате — одговорих јој и хтедох још једанпут да је пољубим али ме она замоли да то не чиним.

— Доста је било — рече — и сувише и сувише је било.

Ето тако сам те ноћи прошао — заврши Риста полицајац своју причу — а после, кад год ми је требало трошка имао сам. Пробала је она да се исели из једног квартира у други али сам је ја увек нашао. Тек после године дана изгубио сам је са свим.“

Риста полицај ућута а на сату изби таман поноћ. Кмет чукну те плати рачун сањивоме келнеру, Риста полицај се протегли и пође, обећав још један пут да ће сутра у јутру доћи да их упути адвокату а кмет и дућанџија се упутише у собу број 3. шушкајући успут о чудноватоме догађају који им је Риста мало час испричао.

ГЛАВА ТРИНАЈСТА

Канцеларија адвоката Фиће

На крају дотичне вароши, као и на крају сваке друге вароши код нас, па била она дотична или не, механе су; оне прљаве механе са пространим двориштима у којима увек ваздан распрегнутих сељачких кола а вочићи везани за јарам прежива у сено које је прострто под њима. Те су механе обично пуне сељака који су се вратили са пазара па уврати ли се да попију по једну две или да се сачекају са својима па сви заједно да крену у село.

У такој једној механи која носи поносно име „*Народна гостионица код Национала*" а у једној одвојеној соби, налази се канцеларија адвоката Фиће. У ту се канцеларију улази из саме механе кроз једна стаклена врата кроз која се, и ако нема завеса на њима, не види ништа у Фићину канцеларију, јер су муве на тим прозорима годинама, као вредне пчеле мед, ударале тачку до тачке тако марљиво, да се ни кроз најгушћу завесу не би мање видело.

Механа већ изгледа као механа, нити се разликује у чему од осталих механа. Огледало увијено у тул који је некад био плав, па онда слике: кнез Михајло, ловчева пратња, стрељање Максимилијаново и већ све оне слике које се налазе обешене у свима механама и описане у свима приповеткама наших приповедача, којима је пало у део да описују механу друге класе.

Фићина канцеларија је мала соба али зато пуна као кошница. Ту је најпре његов адвокатски сто, обичан кафански сто покривен двојим, тројим новинама. По том столу су расута нека акта, па онда стари дрвени дивит, сав поливен и обливен мастилом; неколико пера умрљана до половине држаље мастилом; нека масна књижица без корица, па онда један сав искупусан

календар без корица и најзад некакав законик такође без корица и без многих листова, који Фићи ваља да нису ни потребни јер су сви његови клијенти уверени да он „зна закон у прсте.“

Он истина није учио школе, него је био најпре терзиски шегрт, после две три године практикант, за тим сензал на пијаци а сад је адвокат. Али за то, ретко ће ко да ти сврши тако посао као он. Потрчи он и у општину и у среску канцеларију; напише он и тужбу и жалбу и све што оћеш. А осим тога, ако је да купиш што или да продаш, ту је он да ти сврши и да ти помогне; ако је да коме поквариш пазар опет је он ту. И што је главно, он се не стиди никаквог посла; купиће он и кожу; наћи ће ти и муштерију да продаш старе амове; набавиће ти млађег за кућу па, ако оћеш, купиће ти и пилиће на пијаци. Сваку услугу он ће учинити, свакога се посла прихватити па ипак, један је посао којим се он поноси и који сматра за своје право занимање, то је његов адвокатски позив.

Он до душе, није никад никакву парницу терао али у архиви среске канцеларије и окружног начелства, као и у архиви општинскога суда, гомила је аката, тужаба и жалаба његовом руком исписаних а ни једна није просто написана, него онако како би и најбољи адвокат написао т. ј. поменута су у свакој бар по два три параграфа.

А како је тек знао параграфе. Дође му сељак па му говори о својој беди а он само слуша, слуша а кроз зубе непрестано мумла оне параграфе који се односе на дотичну беду.

— Био ја — вели сељак — дужан Миловану, моме комшији, седамдесет и два гроша....

— Параграф сто четрнајсти! — мумла Фића.

— Шта велиш?

— Ништа, ништа — вели Фића — досећам се параграфа под који то потпада, продужи ти само.

— Био му, велим, дужан седамдесет и два гроша, па као о Ђурђев дану да му вратим.

— Триста шеснајсти — мумла Фића.

— А мени се некако згоди — настави сељак, те продам раније краву и вратим Миловану паре на месец дана пре рока.

— Четрдесет шести, буки!...

— Мислим, ка људи намирили се, још му платио и интерес и таксу и све....

— Четрдесет шести, аз.

— Кад, мој брате, он сад мени тражи да му платим интерес све до Ђурђев-дана, јер вели, тако је уговорено.

— Двеста пети, двеста шести и двеста седми.

— Шта велиш? — пита сељак и гледа Фићи право у очи.

— Е, мој брате рођени, шта да ти кажем — почне Фића трљајући руке — ствар ни са формалне ни са законске стране није да кажеш проста. Проста ствар, мој брате рођени, за то се зове проста што се законски оснива на један односећи се параграф, и ту је онда лако. Тешко је док не погодиш који је тај параграф а кад погодиш онда, мој брате рођени, ти можеш и сам терати парницу, без адвокатске помоћи.

— Тако је — вели сељак и гледа Фићу право у очи, чудећи се колико његовом знању толико и његовој искрености.

— Међу тим — наставља Фића — ствар није више проста чим се оснива на више од једног односећег се параграфа. Ова твоја ствар на пример, има ове односеће се параграфе: сто четрнајсти, триста шеснајсти, четрдесет шести аз и буки, двеста пети, двеста шести и двеста седми.

— Ала, брате — зачуди се сељак — колики се параграфи набраше за двaест гроша интереса, ја што ли би их било да је нешто око дуката.

— Шта ћу ти, мој брате рођени, то је закон, то су параграфи: нису да кажеш људи или сведоци па да им кажеш: доста вас је двојица а ви што вас је повише идите кући. Је ли тако?

— Тако је — вели сељак.

— Е видиш, за то ова твоја ствар није проста, јер то је велика мајсторија са толико параграфа се носити. Јер видиш, мој брате рођени, параграф триста шеснајсти каже: дај Миловану од оног дана интерес којега си му положио новац! Јест, ал четрдесет шести буки вели: е нема врдања, него плати Миловану интерес све до Ђурђев-дана! —

— Слушај — додаде сељак после кратког размишљања — па тај триста шеснајсти је поштенији од тога буки, суди ти мени по њему ако можеш.

— Јест, ал двеста пети каже: нема да се судиш само по једном параграфу, него нас мораш све да зовеш, сви смо ми параграфи часни и поштени и као браћа смо, не одвајамо се једно од другог ни у добру ни у злу.

— О мај, — чеше се сељак, и наставља — па добро, газда Фићо, како ме ти саветујеш, шта да радим?

— Мој брате рођени, није то како те ја саветујем, него закон; како те закон саветује, тако да радиш.

— Па, како молим те?

— Ето, параграф четрдесет шести аз вели: кад ствар није проста а ти иди адвокату, плати му добро, па то немој да жалиш јер ће те друкче скупље коштати.

— Па да платим, газда Фићо, није да ја нећу да платим, али колико?

— Е, мој рођени брате, за тужбу саму даћеш ти мени дакле четири динара а платићеш дабоме и друге трошкове што буде и колико буде.

— Ама каквих четири динара — запрепасти се сељак — па таман толико тражи и Милован интереса.

— Знам, брате, али ти овде не браниш четири динара него твој образ и твоју част, јел' тако, кажи сам јел' тако?

— Па..... тако је!

И тако се они погоде, узме он четири динара и отпочне парницу за образ и част, и та се парница наставља некаквих шест месеци све са новим и новим трошковима и све са мање и мање изгледа да ће онај дођи до свога образа и своје части.

Ето код тога адвоката Фиће довео је Риста сутра дан попа, кмета и Јову дућанџију а већ штумадла је на себе примила да поприпази дете, пошто сад то није била тајна.

Адвокат Фића баш купио двé сирове јагњеће коже па их обесио у својој канцеларији о јексер а уђоше нове муштерије. Риста само рече у препоруку две три речи па оде. На вратима још једном додаде:

— Гледај, Фићо, па нађи чаре овим људима, добри су и честити људи. Као да ћеш мени учинити ако их спасеш беде.

И поп и кмет и Јова опростише се са Ристом благодарним погледом, па се онда окретоше Фићи.

Фића стоји крај свога стола и посматра их. Он је мали и задригла врата а ретке косе и ситних очију. На њему је доста дуг, бледуњав иберциг и нове сегедуске панталоне, које још нису пране па се на сваком превоју просто преломиле као да су од папиндекла; на ногама му ципеле које се, види се, мажу машћу а викса нису виделе већ неколико месеца, а штикле на њима искривљене и изашле у поље. Он целокупан прави утисак добра човека, који би своме ближњем дао све што има и ако је у ствари он радије узимао од свога ближњега све што овај има.

— А ви сте из Прелепнице? — проговори он први.

— Јес! — одговори кмет и онда развеза редом да прича целу беду, која је постигла село Прелепницу са општинским дететом, као и решење капетаново.

За време његове приче, Фића је прогунђао кроз зубе четрнаест разноликих параграфа и то из шест разноликих закона. Поменуо је и кривични законик и грађански поступак и закон о таксама и закон о основним школама, па онда закон о сеоским дућанима и најзад закон о среским и окружним друмовима. Какве су везе сви ти закони имали са целом овом ствари, то је извесно дубока адвокатска тајна, али једно што се из овога дало одмах наслутити то је, да цела ова ствар неће моћи никако да се уброји у просте ствари т. ј. у оне „које се законски оснивају на један односећи се параграф", него ће ту да се умешају силни параграфи и скочиће једно на друго да се покрве тако, да ће их Фића једва измирити, потсећајући их да су параграфи управо браћа и да као таква треба у миру и љубави да живе.

Тако је и било. Кад кмет сврши своју кажу а Фића се дубоко замисли и поче да добује ноктима по столу. Замислише се, Бога ми, и поп и кмет и дућанџија па гледају Фићу у очи, као што би у икону гледали.

— Бога ми!... — учини Фића, па поче да врти сумњиво главом — необична и законски и формално необична ствар — па онда диже главу и загледа се право кмету у очи.

— Кажи ти мени, брате мој рођени, хоћеш ли ти да се ми понесемо с капетаном или нећеш?

Кмет се почеша по врату.

— Па, вели, ја ка' не би, волео би ја лепо с њим; људи смо, за што да се завађамо.

— Добро! — вели Фића и опет се дубоко замисли.

Први пут је ово да Фића не отпочне да обрће и премеће параграфе и на широко и на дугачко да прича, него се замисли, озбиљно се замисли. Једва се мало тгже од мисли па диже главу и запита.

— А колико је старо дете?

— Нема ни две недеље — вели поп, који се најбоље разумевао у датумима.

— Хм, хм! — учини Фића — а онако није дете много развијено?

— Није бога ми, право цгебе — додаде брзоплето Јова.

— Хм, хм! — учини Фића поново, па се опет замисли.

И попу и кмету и Јови готово беше чудно што се то адвокат толико мисли. Зар је то баш тако тешка беда? Али — немадоше куд, него да очекну шта ће им рећи.

Најзад Фића диже поново главу а видиш решио је ствар, јер се весело смеје и задовољан је сам са собом.

— Ех, видиш, мој рођени брате, ту ствар нећемо ми ни законски ни формално оснивати ни на један односећи се параграф, него ћемо ту ствар са свим приватно и ванзаконо решити.

— А како? — запиташе сва тројица и направише ситне очи од задовољства.

— Е, видиш — ви ћете мени да дате један пут за свагда сто динара а ја ћу то дете да узмем на своју бригу и већ, моје ће то бити шта ћу и како ћу с њим. Ипак једно се обвезујем, да ћу учинити само оно, што је за детињу будућност најбоље.

Сва тројица се и расположише и намрштише. Да се један пут за свагда отарасе детета, била је ствар да не може боља бити, али да даду сто динара, није им изгледало тако згодно и ако је кмет за сваки случај понео таман толику суму из приреза за прво полгође.

— Неће ли бити много? — запита први кмет.

— Ако вам је много а ви носите дете кући, можда ћете га у селу јевтиније издржавати.

— Ама није, него…

— Како није! Ја вам ово ка' пријатељима говорим, а ви запели на много је; како много, брате, да рачунаш по десет динара на месец па то је тек за десет месеца а где је за цео век; ово је за цео век, брате.

Прошапуташе још мало па кмет одреши кесу, изброја све у сребру сто динара, руковаше се и изљубише се са Фићом и кроз пола сата, поп донесе опет под мантијом Милића Фићи а Фића га однесе својој жени.

Тако се село Прелепница један пут за свагда спасе беде, која је претила да ће се кроз цео свој живот провлачити као прилог уз акта суда општине прелепничке.

(Наставиће се)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Слободан Јовановић. — **Енглески парламентаризам**, Београд 1902: Цена 0·50 дин. (отштампано из „Српског Књижевног Гласника“).

Приказујући читаоцима „Дела“ ову студију г. Слободана Јовановића, ја сам у том срећном положају, да могу одмах без резерве изјавити своју пуну сагласност како са методом који је г. Јовановић употребио у проучавању овога питања, толико важнога и толико актуалнога, тако и са резултатима до којих су га довела његова проучавања. Ја сам у осталом, у својој расправи „Један или Два Дома“, коју је такође изазвала била једна ранија студија г. Јовановића и која је такође била намењена „Делу“, додирујући узгред неколика питања, о којима сад г. Јовановић расправља, изнео гледиште, које се у свему и до краја подудара са резултатима које и г. Јовановић утврђује. То вреди специјално за односе који у енглеској парламентарној влади стоје између владе и скупштине, или боље Доњега Дома парламентовог, на једној страни, и између владе и Доњег Дома парламентовог, сматраних као једна целина, према народу енглеском, организованом као бирачко тело, на другој страни.

У Енглеској се, то је већ тако често констатовано, те претпоставити је да се и код нас већ добро зна, парламентарна владавина створена постепено у току векова. Она је била и она је и данас у непрекидном еволуисању. И с тога кад се хоће да проучи енглеска парламентарност, она се мора проучавати најпре историјски, па затим тек у својим последњим резултатима, у принципима до којих је она стигла у свом данашњем развоју, а најзад и у својим тежњама које обележавају пут којим се она даље има кретати и развијати. Енглеска парламентарност, која је инспирисала Монтескија и изазвала

његове теорије о организацији државне власти, није ни из далека онаква каква је енглеска парламентарност чије принципе бележе и тумаче савремени државници и правници коментаристе. Ако се гледа на спољна обележја, на број, назив, формални однос органа врховне државне власти, наћи ће се данас, у почетку двадесетог века, у енглеској парламентарној владавини оно исто, што се види и почетком прошлог, деветнајестог века, па без мало оно исто, што се види и у читавом осамнајестом, и у последњим десетинама седамнајестог века. Али узме ли се у рачун садржина, баци ли се поглед на природу и карактер појединих органа врховне власти државне, на њихово функционисање, њихову улогу и њихов стварни утицај у пословима државним, као и на њихове стварне међусобне односе, констатоваће се: да је Енглеска у току доценија и векова извршила у свом развоју државном онај огромни пут, који води из аутократске монархије, из личне владавине у представничку демократију организовану на најширој основи народног суверенитета. За дивно чудо, практички геније енглескога народа успео је да се изврши тако из основа и тако потпуно метаморфоза државне организације, не рушећи ни једну од својих историјских установа. Краљ и Дом Краљевски, Горњи и Доњи Дом Парламента, Министри са својим Премијером на челу, сви су ту и данас, као и пре сто, као и пре две ста година! Али њихове улоге и њихови међусобни односи су толико измењени, да се они данас не би више могли ни познати са својим претходницима из минулих времена.

На континенту европском копирана је енглеска парламентарност са више или мање разумевања, а такође и са више или мање прилагођавања приликама, потребама и тежњама континенталних реформатора који су тражили и континенталних владара и државника, које су, под већим или мањим притиском, давали парламентарну владу по угледу енглеском. Што је, међутим, вредно констатовати, то је да међу свима тим копијама енглеске парламентарности, нема ниједне, али баш апсолутно ниједне, која би енглеском оригиналу у суштини била и толико близу, колико јој је близу америчанска представничка владавина у Уједињеним Државама Северне Америке, која је поникла такође из енглеске владавине, али која је хтела, и то свесно хтела, да буде друго нешто, да се разликује од свог енглеског модела. Да ли узрок томе неће бити, што су творци северо-америчке државе и устава њеног већ носили у себи онај исти дух, оне исте тежње и циљеве, који су управљали израђивањем енглеске парламентарне владавине!

На континенту европском парламентарна владавина, која је копирана са модела енглеског, добила је у главном један од ова два облика. Или је владар задржао у својим рукама језгро, суштину власти, тако да се министри у главном јављају као његови органи, а Парламенат као нека врста контроле, која одржава, поглавито својим буџетским правима, владу у извесним границама и утиче посредним, заобилазним путевима на вођење опште политике државне па и у неколико чак и на састав министарства. Или на против суштина је власти прешла са владара на Парламенат, на Доњи Дом његов (ако је парламенат подељен у домове), тако да влада, да министарски кабинет има карактер одбора Доњег Дома, који Доњи Дом слободно бира, држи у животу докле за потребно нађе и збацује га чим није задовољан којим било његовим поступком. Први је случај у Немачкој или у Аустрији. Други, који се заснива на традицијама Конвенције из Велике Француске Револуције, добио је свог најпотпунијег и најсавршенијег израза у Француској за време ове данашње, треће Републике.

Ми ћемо оставити на страну случај, кад је власт усредсређена још у рукама владаочевим, кад његова воља и његово расположење још у првом реду и непосредно утврђују и правац политике државне и састав владе, која ће као одговорни уставни фактор руководити државним пословим. Ту, у таквом случају аутократски принцип још је у превази према принципу демократском. Енглеска парламентарна владавина у овом свом облику, како ју је 19. век предао у наслеђе 20. веку, претпоставља победу демократског принципа, усредсређивање државне власти у руке органа које народ конституише слободно, путем избора, и на које он, путем делегације, путем изречног или прећутног мандата, преноси вршење својих суверених права. Према томе енглески парламентаризам може бити стављен упоредо према организацији оних представничких, да речемо хајде оних парламентарних, земаља европских, у којима је исти демократски принцип извојевао себи победу и у којима је, као што рекосмо, у духу традиција револуционарне Конвенције власт усредсређена у рукама Парламента, или, ако је Парламенат подељен у домове, Доњег Дома његовог, као непосредног представника опште воље народне.

Такву је паралелу повукао и г. Јовановић у својој расправи, оцртавајући сигурном руком све оно што карактерише данашњи енглески парламентаризам и што га разликује од континенталних парламентарних влада, које су у Француској парламентарној републици добиле свога најсавршенијег представника. Ми се овде нећемо сад

упуштати у то излагање, упућујући свакога ко би желео да се упозна са тим питањем на расправу о којој пишемо, пошто смо већ напред изјавили, да у свему усвајамо и њене поставке, и њене разлоге, и резултате до којих она долази, и консеквенце које она из њих извлачи. Али употребићемо ову прилику, кад већ говоримо о једном питању, које је тако актуално, да се збиља може, специјално баш код нас у Србији, назвати горућим питањем, да скренемо пажњу читалаца, понављајући и допуњујући мисли г. Јовановићеве, на неколике ствари.

Да би државна власт могла функционисати онако како то захтевају многобројне потребе и разноврсни интереси, о којима је она позвана старати се, потребно је пре свега осигурати јединство воље која рукује њеним разним органима и са њом заједно, као њену непосредну и неопходну последицу, пуну хармонију у функционисању разних органа власти државне. На крају крајева, у последњој анализи, државна се власт изводи из једног од следећих два принципа: или из божанског права владаочевог и његове династије, или из сувереног права народног. Апсолутна је заблуда мислити, да се у једној држави власт може поделити тако, да се једни делови њени, или једне њене функције оставе божанском праву владаочевом, принципу аутократском, док ће се други њени делови, друге њене функције, поверити суверереној вољи народној, принципу демократскоме. Поделити суверену власт тако да разни органи државни потпуно одељени и самостални један према другоме врше разне функције њене потпуно независно један од другога, како је то препоручивао Монтескије, могућно је само у земљама, где један принцип, принцип аутократски или демократски, влада неограничено, где се разни органи који имају да врше разне функције суверене власти, конституишу на један исти начин и црпе своју власт на једноме истом извору, као што је то нпр. случај у Уједињеним Северо-Америчким Државама. Законодавно тело врши ту законодавну власт у свој својој потпуности. Председник републике опет, који нема ни сам, непосредно, ни преко својих органа, министара, посредно, никаквог удела у вршењу законодавне власти, држи у рукама целокупну власт извршну. Нити законодавно тело зна што за председника републике, за његове жеље и смерове кад прави законе за државу; нити председник републике има да води рачуна о мишљењима која владају у законодавном телу, кад саставља своју владу и кад одређује правац спољашње и унутрашње политике земаљске. Међутим како и председник републике и законодавно тело црпу своја права и свој ауторитет на једном истом извору, непосредно из народа, и како се конституишу на један

нети начин, слободним избором свију правних грађана, у њиховом се целокупном раду огледа јединство воље и послови њихови теку паралелно и хармонично.

У монархијским државама, у којима се владаочева власт, заснована на принципу божанскога права, поступно ограничавала упоредним све то јачим истицањем права народних, није се могло поћи путем издвајања једног већег или мањег дела суверене власти, чије би се вршење поверило каквом органу, који би био непосредни представник или пуномоћник народни и који би своја права, свој део суверене власти вршио независно од владара. Кад се каже, да је законодавна власт одузета од владаоца и дана Народном Представништву, и кад се према томе Народно Представништво крсти законодавним телом, док се владалац означује као шеф извршне власти, онда се употребљују, по стеченој навици, нетачни изрази, црпљени из речника Монтескијевог, Кондорсеовог и из француских револуционих устава. У ствари пак Народно Представништво или Парламенат ни у енглеској парламентарној владавини, онаквој каква се данас развила, ни у ма којој фази развоја енглеске уставности, па такође ни у једној данашњој уставној европској монархији ни у парламентарној француској републици, по својим правима и функцијама не одговара називу законодавнога тела.

Развој организације државне био је одиста сасвим друкчији, кретао се свугде, било да је апсолутна власт владаочева била одједном укинута, било да је поступно ограничавана, сасвим другим путевима. У Француској, кад је Велика Револуција крајем 18 века укинула и апсолутизам и саму монархију, целокупна је власт прешла на Народно Представништво, на Конвенцију, као јединог правог представника суверене воље народне. Доцније, после Наполеоновске епопеје, кад је монархијски ред заједно са принципом божанскога права успостављен у Европи, најпре у Француској па за тим редом у другим континенталним државама, махом после револуционог покрета, приступило се ограничавању владаочевих права, установом Народног Представништва по енглеском моделу. И као што је то било некада, у прошлим вековима, у Енглеској, тако и у континенталним државама Народно је Представништво у почетку, у главном само контрола, надзор. Оно не влада непосредно, нити присваја себи у искључиву надлежност ниједан део, ниједну функцију суверене власти, него само узима удела у стварању закона и затим посредним путем, употребом свога буџетскога права, према приликама и односима, према снази јавнога мњења на које се оно ослања и из кога једино

црпе своју снагу и свој ауторитет, утиче у већој или мањој мери и на правац политике државне и на избор људи, којима ће владалац, као одговорним органима државним, поверити руковање пословима државним.

Полазна тачка при стварању парламентарне владе иста је дакле на континенту европском у 19 веку, која је била и у Енглеској у ранијим вековима. Представничка влада, оваква каква се види нпр. данас у Аустрији или у Пруској одговара доста тачно организацији државној, стварном распореду власти између разних уставних чињеница у Енглеској у једном даном моменту њеног еволуисања у прошлим вековима. Али размимоилажење, диференцијација, јавља се већ одмах између енглеског и континенталног парламентарног система, чим се изиђе из тих првих фаза уставних, чим принцип суверенитета народног почне у државној организацији добијати превагу над принципом божанскога права владаочевог.

На континенту европском уставни развој се кретао и данас се креће у правцу онакве владавине какву је организовала револуционарна Француска за време Конвенције. Власт државна у оној мери у којој се одузима од владаоца усредсређује се у Народно Представништво, које постепено потискује и замењује владаоца. И у току тога процеса, у колико се већи део власти групише у Народном Представништву, у толико се јаче показују две рђаве особине такве, да је назовемо конвенционалеске владавине. Пре свега прикупљање целокупне државне власти у руке једног органа, као што је то Монтескије уочио и разложио и као што је то искуство посведочило у многобројним приликама, ништи сва јемства за слободу грађана, одузима управо неопходну подлогу слободној владавини. Затим многољудна политичка тела као што су Народна Представништва нису подесна за вршење извршне власти, не могу да буду добра Влада. Јер добра влада претпоставља као прву погодбу, брзину одлучивања и брзину извршења одлуке.

Тој околности, што је уставни развој на континенту узео такав, рецимо одмах погрешан правац, имају се ставити на рачун и огорчене, неумитне критике, које се у последњем времену све то чешће јављају противу парламентарне владе, као што је она била главни повод извесним предрасудама и веровањима, која су се нарочито сконцентрисала у теорији, да је права парламентарна влада немогућна без поделе Народног Представништва у два дома. Пре неколико десетина година, нарочито онда кад се градио устав треће француске републике, сва се пажња сконцентрисала била на то, да се избегне

опасност од свемоћи Народног Представништва, које према себи нема никаквог отпорног центра, и које треба поделити у домове зато само, да би му се одузело нешто од његове снаге, да би се колико толико одузела могућност да оно злоупотреби власт своју. Данас се опет запомаже, да у свакој влади треба човек, који води, који управља, а да парламентарна влада не допушта таквог човека, па се зато на супрот парламентаризму, према приликама и према становиштима, истичу цезаристичке и плебисцитарне теорије!

Енглески је парламентаризам решио међутим проблем, створио владавину која одговара свим потребама, које изискује природа власти државне и интереси о којима се држава стара, без икаква обзира на једноставност или поделу на домове Народног Представништва, и не прибегавајући никад средствима, као што су цезаризам и плебисцит, која су, као што је показало искуство и у старом Риму и у модерној Француској, непомирљива са слободом и са принципом суверености народне. Енглески је парламентаризам, поред тога, дугим, трпљивим радом у току векова успео наћи једину формулу, којом се даје измирити принцип народне суверености са монархијском традицијом, по којој се слободна представничка демократија, у којој власт истиче из народа и врши се увек у сагласности са општом вољом и општим интересом народним, може трајно организовати у монархији, и то тако да монарх при том не изгуби ништа од свог угледа и свог достојанства! За модерне монархијске државе, а у Европи ће се, како су сви изгледи, монархијски облик одржати још за дуго времена, енглески је парламентаризам влада будућности!

Ево сад у неколико кратких потеза неколике карактеристичне одлике енглеске парламентарне владе.

Енглески народ није подељен у политичке странке са сталним и непромењљивим политичким програмима и још сталнијим и непромењљивијим страначким интересима. Две историјске странке енглеске, торијевска и виговска, то су данас само два традиционална обележја под којима се групишу наизменце већина и мањина у Народном Представништву. Странке политичке у Енглеској не само да нису саме собом ни у каквом погледу и ни у коликој мери циљ политичкоме животу, не само, дакле, да не траже, да не претпостављају од својих чланова никакву службу нити икакву жртву себи и страначком интересу, него оне немају ни ту претенсију да се само под њиховом заставом може служити, нити бар да се најбоље служи, за вечита времена интересима Отаџбине. Не само да странка не апелује на верност својих чланова, него она и не тражи у маси бирача никакве

сталне чланове, који ће сматрати за своју моралну дужност, за питање части у неку руку, да за њу, њен програм и њене кандидате гласају на изборима. Енглески бирач приликом сваких избора оцењује свестрано шта кандидати, који се представљају под фирмом једне или друге историјске странке, мисле о питањима политичким, економским, финансијским, друштвеним, која стоје на дневном реду и која су заинтересовала јавно мњење енглескога народа и даје свој глас према томе, сасвим слободно, не сматрајући се ни у колико везан, ни у колико ангажован својим ранијим гласањем у корист једне или друге странке.

У главном, кад се приступи општим изборима парламентским, може се политичко стање ствари у Енглеској представити овако. На дневном је реду пред јавним мњењем једно питање или једна реформа, која је концентрисала пажњу и интересовање народно. За решење тог питања, или за извођење те реформе јавио се човек, државник, који је својим ранијим радом дао доказа о својим подобностима политичким и истакао се у ред оних којима народ енглески може поверити управу земаљску за једно одређено време. Око тог човека и таквог његовог решења питања или реформе групише се странка, у којој претежну улогу игра обично она странка, у којој је он радио раније, пре избора, и која новој странци која се сад око њега скупља даје своје име, али у којој такође у већим или мањим размерама уделује и супротна политичка странка. Гласањем својим, бирачко тело, састављајући Народно Представништво (управо Доњи Дом његов) са оваквом или онаквом већином, пресудило је уједно, да ли ће на управу, као шеф владе доћи човек који хоће да реши питање или изведе реформу, и да ли ће се то питање имати да реши, та реформа имати да изведе, или да ли ће напротив остати стара влада, која неће да решава дотично питање, неће да изведе дотичну реформу.

Странке политичке у Енглеској нису петрефакти, већ живи организми у непрекидном еволуисању. Пред сваким новим крупним питањем, оне се растварају и на ново склапају. Пред сваким отвореним питањем државним једнака и сродна мишљења траже се и групишу се, без обзира на своја ранија становишта, у другим питањима државним, која су већ добила своје решење. Управо рећи пред сваким крупним питањем државним, за решење тога питања стварају се две нове странке, које само задржавају традиционална имена виговаца и торијеваца. И увек у таквом случају један човек, једна јака индивидуалност која се идентификује са једним крупним питањем што ду-

боко засеца у опште интересе и привлачи на себе општу пажњу, служи као полазна тачка и као центар за ново груписање политичких странака. Пит, Канинг, Роберт Пил, Палмерстон, Гледстон, Дизраjели, Солзбери, сви ти велики државници енглески прошлог века обележили су своју каријеру политичку преображајем и новим груписањем политичких странака.

На такав начин енглески парламентаризам организује владу која одговара свим потребама, што се изискују, и да се осигура пресудан утицај народне воље у пословима државним, и да се слободама грађанским дају сва јемства противу свевласти и тираније једнога органа државне власти, и да се осигура јединство иницијативе и хармонија функционисања међу свим органима државним, и најзад да се влади осигура у пуној мери брзина решавања и брзина извршења одлука, коју захтева свестрано чување разноврсних и многобројних државних интереса.

Али влада, као што је енглеска, претпоставља као прве и неопходне погодбе: и живо интересовање народа за јавне послове и за опште интересе: и висок ступањ политичког образовања које даје могућности маси народној, да правилно процени важност питања која се истичу на дневни ред и да према тим питањима заузме становиште по свом властитом убеђењу: и јачину политичког морала, који с једне стране налаже држање дане речи и не допушта празна обећања која се чине ради успеха и која се заборављају после успеха, који с друге стране допушта само часну, отворену, јавну утакмицу, затварајући све мрачне путеве закулисним интригама. Иначе, док свега тога још нема, ипак је јака партиска организација са јаком партиском дисциплином, најпогодније и најсигурније средство за чување уставних права и уставних слобода противу евентуалних насртаја апсолутизма и реакције. Само при томе не треба губити из вида, да у колико разумевање јавних послова и интересовање за њих напредују, у колико политичко образовање расте и политички морал јача: у толико је мање потребна и мање корисна партијска стега и партијска дисциплина, у толико политичке странке имају више гипкости и покретљивости, више променљивости у своме склопу, у толико су лакша нова груписања и нове формације странака према приликама и потребама које се јављају у животу државном. Управо рећи потреба непроменљивости партијске организације и чврстине партијске дисциплине, односи се у обрнутој размери са ступњем политичкога развоја у земљи.

Мај 1902 год. Београд.

Д-р М. Ђ. Миловановић

Буна 1874. и устанак у Херцеговини 1875 године. Одјељак I. Од Вукаловића устанка до побуне у Невесињу. По причању најмјеродавнијих саучесника, писменијем документима и другијем историјскијем изворима, написао Рис. Т. Пророковић, Невесињац. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. 1902. Стр. XVI×72. 8⁰. Цена 1. дин. или 1 круна.

Српска се књига до данас мало забавила устанком у Херцеговини 1875. а буном 1874 године. Још је мање објављено документалне грађе о тим догађајима, те је врло тешко историку извадити научне резултате, описати и преставити тај устанак онако, како то данас тражи историска наука. До данас нико није саслушао ни причања оних саучесника у устанку, нико није пробирао ни документалну грађу, а без тога не може бити ни једно дело о устанку у Херцеговини, онако, како то иште захтеви историје. Осим новинарских чланака, краћих календарских описа, две три брошуре о догађајима, чије су последице тако замашне по Српство, нико се не подухвати тако тешкога посла, као што је историја последњега устанка у Херцеговини. Ми данас имамо на нашем језику опис последњега рата између Грчке и Турске, имамо опис бурско-енглеского рата, имамо и српско-бугарски рат, али историје устанака у Босни и Херцеговини немамо. Али заиста то није лак посао. За то треба на прво место воље, па онда знања и умешности, за тим времена, па матерријалних срестава за путовање ради разгледања места, где су се догађаји дешавали, ради саслушања још живих саучесника, прибирање писама, записа и другог потребног градива за такав посао, као што је разрада историје поменутих устанака. Данас без свега овога, што поменух, не да се ни замислити разрада једнога дела из доба поменутих устанака, које би имало научне вредности. Али свих поменутих услова за такав посао данас ће тешко наћи. Или се нема воље, или знања, или се нема материјалних срестава, а нико не налази да би такав посао око прибирања грађе ваљало помоћи, па ето тако стоји то, запушта се и пропада, као што је много шта до данас пропало. Ваљда ће се једном ко и на то смиловати.

Један изузетак у свему овоме, ево, чини писац горе поменуте књиге о „Буни 1874. и устанку у Херцеговини 1875. године.“ Он

чини покушај да спасе много шта од грађе и причања да не пропадне. И тај покушај ми поздрављамо.

Да видимо шта нам писац пружа овим покушајем. Од онога, што је у наслову, то јест од „буне 1874 и устанка у Херцеговини 1875 године" он нам пружа само један одељак, пружа нам преглед стања у Херцеговини од Вукаловићева устанка до побуне у Невесињу. Ту излаже: 1. односе између Црне Горе и Херцеговине; 2. хајдуци и ускоци; 3 унутрашње стање и узроци устанку; 4. договарање међу првацима; 5. депутација и преговори с Црном Гором; 6. покољ у Подгорици и његове последице; 7. први покрет у Невесињу — буна; 8. преговори с Турцима и 9. мир и одлазак првака у Црну Гору. — Ови се одељци не одвајају у књизи јасно један од другога, али се ипак виде, опажају се. Изгледа да би боље ово делце изашло да је подела јасније обележена, да су истакнути на свом месту поменути наслови, те би тако делце добило бољи преглед. То би препоручили писцу да учини у даљим одељцима, и да јасно одвоји један одељак од другога. Напоменули би писцу да се клони своје оцене о догађајима, као и оцене о утицајима са стране, нека изостави и своја опажања и закључке, већ просто нека по причању, документима и изворима излаже догађаје онако како су се дешавали. Историк ће доцније сам, према грађи, коју му писац саопштава, извести закључке и дати критичну оцену. Пишчево је сад да изложи само догађаје, истакне личности које су имале удела у устанку, опише места и извесне детаље о личностима, у колико је то потребно за саму ствар, за разумевање догађаја. Исто тако кад наводи документа, треба да каже одакле су, и да их наведе потпуна а не у изводу. Потребно је и остале изворе поменути. Тим ће само дело више добити и послужити историку као извор праве вредности.

Причања у овом делцу доста су жива. Детаља је врло доста изложено и веома су занимљиви. Утицај појединих личности махом је добро престављен, догађаји су нови изнесени, па то све скупа чини те је књижица занимљива, врло занимљива за читање. Писац би требао да се постара, у колико је год то могуће, да обележи тачно време догађајима, чак месец и дан. У томе би му много помогле новине онога доба, писма у колико их има до сад објављених и записи. Исто тако мислимо да би писац много обогатио ову грађу, кад би код сваког знатнијега лица, чим му помене име, било то одмах испод текста, — под звездицом, или на крају целога дела дао кратак преглед свега онога, што је њему познато о тој личности, онако, као

што то учинио о Луки Вукаловићу на страни 20, 21 и 22. Ово би по нашем мишљењу, писац најбоље учинио кад би на крају дела као неку врсту кратког животописа изнео азбучним редом животсвију чувенијих људи у устанку Херцеговачком.

Цело делце (овај први одељак) занимљиво пружа, доста до сад непознатих ствари и — детаља, те се лако чита. Задржавајући се за сад од даље оцене, докле цео посао г. Пророковић не преда јавности, ми га радо препоручујемо нашој читалачкој публици. У њему ће наћи и поуке и занимљивих ствари из времена од Вукаловића устанка до пламена пушке невесињске.

М. М. В.

Славяновѣдѣніе въ повременныхъ изданіяхъ. Систематическій указатель статей, рецензій и замѣтокъ за 1900 годъ. Санктпетербургъ, 1901. Цѣна 1 р. 20 к. Prix 3 мк.

Рад на славистици раширио се врло јако, и радника̂ и гласника̂ намножило се врло. Овима је редовно циљ и жеља што јача веза, заједница, узајамност међу радницима, али место тога, природно настаје распарчаност и непознавање. Немогућно је данас и прочитати све што изиђе у области славистике, али би бар требало да буде могућно имати пред себе систематски сређен преглед свега тога рада, да се сваки по потреби може користити оним што му кад треба. За расправе штампане у посебним књигама лакше је и дознати, то се и у нас може, из туђих књижарских каталога бар; али о многим расправама штампаним у повременим издањима и не дозна се, или ако већ, онда често подоцне. Библиографије у нас нема ни иначе, т. ј. било је (и биће?) а у западном делу наше бинацније готово ни толико. Потреба се осећа, те како, ено је и у закону о Нар. Библиотеци наглашена и наређено да се задовољи; али кад ће? Наши се књижевни месечници и полумесечници труде колико могу, према обиму свом, да је задовоље (у Мостару поче излазити и засебан, специјално том приказивачком послу намењени додатак Малој Библиотеци) али сви они у главном јављају о засебним књигама, или ако баш о расправи каквој штампаној у повременом спису, а оно онда кад се одштампа за се. Матица је Српска отишла даље, расписала је стечај за систематски библиогр. преглед садржине свију Срп. књиж. листова, и то ће заиста бити добитак, кад га буде; али ће и ту морати бар један пут да продужи рок.

У толико радосније морамо и ми одовуд поздравити намеру Отдѣлені-ја русскаго языка и словесности Петроградске Академије Наука, које је одлучило да, поред гласника свог (Извѣстія) у коме прати развој руске књиге: издаје и годишњи систематски преглед свију расправа, рецензија па и напомена штампаних у повременим издањима а које се тичу словенства у опште, старог (црквеног) славенског и сваког славенског јез. и литературе посебице, осем руског. Такви ће прегледи обухватити радове за по једну годину, па ће се после неколико времена (деценијума?) поново приредити у већи, заједнички. Ова свеска је први такав покушај, оглед, и обухвата рад у г. 1900, а немачка издања и из г. 1899. Поред прегледа тога рада на немачком (књижевном панславистичком?) овде је на крају додат као I допуна такав преглед и за Француски јез., а доцније ће и за друге несловенске језике. — Преглед је подељен у 12 одељака: I одељак општесловенски, II стари (црквени) словенски језик и литература. III полапски, балтички Словени, Кажуби, IV Пољаци, V Лужички Срби, VI Чеси, VII Словаци, VIII Словенци, Фрпулски и др. Словени у сев. Италији, IX Србохрвати, X Маћедонски Словени, XI Бугари, XII несловенске народности и државе које су у вези са Словенством. У сваком одељку имају ови пододељци: А. језик, Б. литература, В. етнографија, Г. историја, Д. биографије савременика и некролози. Сваки одељак или обично по 2—3 заједно имају једног редактора, за IX, X и XI (Србохрвати, Маћедонски Словени и Бугари) редактор је П. А. Лавров, познат у нас нарочито по књизи својој о Петру II Петровићу Његошу. Грађа је црпена (без француских) из 168 повремених издања (54 штампаних ћирилицом и 94 латиницом.) И сама редакција опажа да је број њених извора далеко од потпуности, јер неких нема ни у којој библиотеци петроградској, а неки су им истина стигли, али доцкан. У српскохрватском дѣлу лако је уочити те празнине: ту ће ваљада и бити највећа? Ево поменућемо што смо одмах могли опазити. Нема тамо ни у списку извора ни у прегледу: Просветног Гласника, (Мин. Просвете) ни београдског Наставника (Проф. Друштво) ни загребачког Nastavnog Vjestnika, (A. Musić) Старинара, (М. Валтровић) Братства, (Др. Св. Саве) Караџића, (Т. Ђорђевић, Алексинац), Весника Срп. цркве, (Н. Божић) Источника (Илар. Радић, Сарајево), цетињске Луче (сад: Књижевни Лист), загребачког Vijenca, Gradje za istoriju hrv. književnosti, Ljetopisa Jugoslovenske Akademije, Годишњице Н. Чупића, издања С. К. Задруге

(Житије Герасима Зелића и др.)...... Четврти пододељак Српско Хрватског одељка (историја) рашчлањен је овако: 1. Србија 2. Босна и Херцеговина. 3. Црна Гора. 4. Аустриски Срби, 5. Хрватска. 6. Далмација и приморје. Распоред расправа по тој подели није увек најбољи, тако: на пр. Klaić V. Povelja kralja Stjepana Dabiše izdana Hrvoju Vukčiću godine 1392. из V(jestnika kr. hrvatsko-slavonsko dalmatinskog) Z(emaljskog) A(rkiiva) не иде под 5 него под 2.

Д.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија. — После годишњега свечанога скупа 22. фебр. о. г., Академија природних наука имала је један скуп, 18. марта; председништво два: 12. марта и 8. априла; и Одбор за Дучићеву задужбину један, 12. марта. Академија природних наука примила је за 63. Глас рад академика др. J. Цвијића „Криптодепресије у Јевропи“ и радове г.г. Саве Урошевића „Борања“ који је писац поднео Академији као трећи чланак свога раније започетог и у Гласу објављиваног рада „Студије исконског терена у Србији“, и др. Л. Адамовића „Ботаничка карта Србије“, — академија је упутила на оцену, и то први академику г. J. M. Жујовићу а други академику др. Свет. Радовановићу. На истом је скупу академик г. др. J. Цвијић приказао рукопис „Географске белешке митрополита Стефана Стратимировића“, који је Академији поднео протојереј Димитрије Руварац. И ако налази, пошто је рукопис разгледао, да га треба објавити као грађу у Споменику, предлаже и Академија одлучује, да се замоли председник Академије ђенерал Јов. Мишковић, да и он овај рукопис прегледа и о њему реферује на скупу академије друштвених наука. — Академијино председништво је, поред осталих послова, примило знању извештај Академијина секретара: да су све хартије и рукописи, у којима су мемоари о јавном и белешке о приватном животу пок. др. Н. Крстића, запечаћене у два завијутка, који су утврђени Академијиним и пок. Крстића печатом, и на којима је записано да се могу отворити на дан 12. јануара 1912. г., т. j. кад се наврши 10 година од смрти покојног Крстића, како је он то у своме тестаменту назначио. На овим завијутцима потписали су се извршилац Крстићева завештања Алекса Фотић адвокат; пуномоћник С. К. Академије за примање Крстићеве задужбине, академик С. M. Лозанић и привремени секретар Академији П. П. Ђорђевић, који је затим оба завијутка рукописа одмах унео у архиву С. К. Академије. — Одбор за Дучићеву задужбину донео је ове одлуке: 1. да се награђени спис „Из црквене историје Срба у Турској у XVIII. и XIX. веку“, од Ив. Иванића, наштампа у хиљаду примерака, у формату Академијина Гласа; 2. да се распише награда за 1902. г. за најбољи спис из српске историје политичке или војничке или црквене, и да награда буде хиљаду динара у сре-

бру. — Према објављеном стечају спис за ову награду треба да изнесе најмање шест штампаних табака, и да се поднесе Академији најдаље до 31. децембра ове године.

Српско Хемиско Друштво. — Ово друштво је држало од почетка ове год. три редовна састанка (15. априла није држан због Ускршњих празника), на којима су читани радови и реферати појединих чланова. Тако је на састанку од 15. јануара (38. по реду) г. проф. др. Марко Т. Леко саопштио резултате својих хемијских испитивања наших минералних вода у југозападној Србији. Ради тога је он пропутовао прошлог школског одмора, у јулу и августу 1901. г. већи део тога краја наше отаџбине. Све прегледане и испитане воде разделио је, према саставу, у седам група. I група: Воде које немају јасан карактер минералних вода или су обичне периферијске воде Овде напомињемо и места на која се указује у нашој балнеолошкој литератури, а није их могао наћи. Те су воде у овим местима: Буци, Developed Сеземче и Мајдево (ср. расински); Жаочани, Трнава и Атеница (ср. трнавски); Горобиље (ср. пожешки). Блаце (ср. прокупачки); Руђинци, село код Врњаца (слабо кисела вода). Пепељевац (а не Читлук) код Крушевца (проста кисела вода), Лисице, ср. драгачевски (слаба алкална вода). II група: Индиферентне терме. Од ових вода прегледао је др. Леко нишку 37,5° Ц, рибарску 38,5° Ц, овчарску 36° Ц. и јошаничку 78,5° Ц. По саставу су врло сличне нишка и овчарска (бикарбонати креча и магнезије главни састојци) а рибарска и јошаничка (алкална реакција са глав. саст. карбонати алк. метала и нешто јаче сулфати истих); III група: Сумпоровите хладне воде: Котраже (ср. драгачев. — слаба алкал. кисела); Слатина-Сребрница (ср. трн. — слаба мурц.-алкална); Прогорелица (ср. жички — слаба алк. салинична); Богутовац (ср. жички); Власово (заселак села Варева код Рашке); Свештице (ср. моравички). IV група: Сумпоровите термалне воде: Матаруге (близу Краљева) јаки извори топле сумпор. воде од 40° Ц.; слична је топлим водама у Врањи и Ковиљачи. V група: Гвожђевите минер. воде: Бела Вода (ср. расински) карбонатна гв. вода; Рудница (ср. студен.) сулфатна гвожђевита вода. VI група: Хладне алкално-киселе воде. У тим водама најбогатији смо, и г. Леко их приказује 10: Ломница и Треботин (ср. распн.); Велика Врбница (ср. распн.); Велуће и Гор. Црнишева (ср. трстен.), Вича (ср. прокуп.), Коњарево (ср. жички), Студеница (ср. студ.), Прилике, Ивањица и Буковица (ср. ивањ.). Г. Леко је мишљења да је околина Ивањице богата овим водама. VII група: Термалне алкално-киселе воде. Овде су уврштене Врњачка и Куршумлијска Бања. Оне су по саставу веома сличне, али у температури се јако разликују 36° Ц и 50° Ц. Још напомиње г. Леко своје опажање о киселом укусу врњачке минералне воде, који је интензивнији него код наших хладних киселяка, и ако они имају више угљене киселине. Доказао је експериментално да кисео укус ових вода зависи од температуре. Тако и обична (вештачка) углено-кисела вода има на 36° интензивно кисео укус као и врњачка. То питање мисли др. Леко да изближе проучи. — др. А. Зега и др. Кнез-Милојковић анализали су две пробе кестена (питомог) из Трнаве код Чачка и нашли да је он по саставу изврсне каквоће (имају воде 13,54% и 14,12;

азотних материја 9,21 и 8,75; масти 2,38 и 2,13; угљених хидр. 71,75 и 71,72; целулозе 1,13 и 1,28; пепела 1,99 и 2,00 и гвожђ. шећера 4,5 и 4,4. У води раствор. екстрактивних материја 29,48%; трстеног шећера 14,4%). Према овоме требало би српском кестену обратити већу пажњу. — М. Бајић приказује анализе прошлогодишње шећерне репе. Резултат анализа је тај, да је она била у погледу шећера врло добра, јер и поред тога што је доцне вађена и анализана (новембра и децембра) имала је просечно 14,6% шећера. Била је доста ситна, што је било на штету привредника, јер фабрика откупљује репу према тежини а не према процентуалној количини шећера. — На састанку од 15. фебруара прво др. А. Зега саопштава опите које је чинио с новим апаратом за мерење вискозитета код минералних зејтина. др. М. Јовичић изнео је један одломак из свога рада о стереохемијским формулама, како с погледом на угљеников тако и на азотов атом, у намери да утврди неоснованост основне поставке просторне хемије (стерео-хемије), на име: тетраедарски облик атома; окретање тетраедарских система око осовине C—C, и положај валенција као сила у à priori одређеним правцима. Ту су изнете само спекулације Dr. Јовичића, а потврда њихова експерименталним радовима резервисана је за једну од доцнијих седница. Циљ је, дакле, овога рада, да се покаже како се на лабавој основи зида нова зграда стереохемије. — М. Бајић саопштава резултате својих анализа разних пива, која су била изложена на прошлогодишњој изложби Срп. Пољопривредног Друштва. — Састанак од 15. марта проведен је у узајамном обавештавању и ситним саопштењима. — Седница од 15. маја одложена је за 25. исти месец.

КЊИЖЕВНОСТ

Стари српски записи и натписи. — С. Кр. Академија одлучила је да изда грађу за народну историју, језик и књижевност до 1830. године. Грађа ће се штампати у Зборнику за историју језика и књижевности срп. народа који ће имати два одељења: I за српске споменике, II за туђе. У I књ. I одељења штампао је академик Љ. Стојановић старе српске записе и натписе од XII до XVII в. Осем ове књиге биће још једна са записима и натписима и једна са општим регистрима за обе. Ова књига има 480 стр. вел. 8° и стаје 6 дин. У њој је штампано свега 2086 записа и натписа, од којих је преко 400 сасвим нових; по вековима има их: из XII—6, XIII—30, XIV—162, XV—186, XVI—523, XVII—1174. Издавач их је поделио у 3 групе: I групу чине савремени записи датирани или такви којим се лако може одредити време, II недатовани, којима се може одредити век, III позније записани или сачувани у познијим преписима. Њих опет дели у 4 одељка: а) записи и натписи у опште, б) дан смрти српских владалаца, архиепископâ, владикâ, в) натписи око слике Срба светаца и ктитора по манастирима, г) летописачке белешке (не прави летописи него забелешке за неколико догађаја једне или 2—3 године, извори правим летописима).

Глас Срп. Краљ. Академије. — Изишла је књ. LXIII. првог разреда 24. Гласа У њој има од Д-ра Ј. Цвијића: 1) Структура и подела Балканског Полуострва (академска беседа; реферат о њој штампао је проф. Рад. Васовић у последњој свесци Наставника, а одатле и засебно), 2) Криптодепресије: од Д-ра Мих. Петровића: 3) Прилог теорији бескрајних редова; 4) О представљању функција одређеним

интегралима; од Д-ра Б. Гавриловића: 5) О једној важној особини детерминаната, 6) О Берњулијевим и Ајлеровим бројевима, 7) О особинама једне специјалне детерминанте, 8) О поларно-коњугованим трансформацијама; од Љ. Клерића: 9) О инверсним сликама тракторије круга за сталну дирку.

Десето коло књига Српске Књижевне Задруге. — Управа Српске Књижевне Задруге већ је разаслала Задругиним члановима пет књига десетога кола: Људско срце, приповетке Илије Вукићевића; На селу и прелу, приповетке Паје Марковића Адамова; Путешествије Јоакима Вујића по Србији, прва половина; Живот Бенџамина Франклина (автобиографија Франклинова), у преводу Чед. Мијатовића, и Чича Горијо, роман Хоноре од Балзака, у преводу Јована М. Јовановића. Довршавају се последње две књиге овога кола, и за који дан биће разаслате читаоцима. Од ових књига у једној ће бити Шћепан Мали, од Петра II Петровића Његоша, а у другој Причања Вука Дојчевића, од Степана Митрова Љубише, I свеска, — Управа Задругина још прима претплату за десето коло. Оснивачи плаћају десет, а улагачи шест динара.

Доситије у Србији 1807—1811. — А. Гавриловић је после штампања своје књиге о Доситију Обрадовићу прибрао још неколико података који осветљују живот његов у Србији. Те своје прилоге, 10 на броју, скупио је у једну књигу, коју је Коларчева Задужбина издала. Неки су прилози већ били штампани у Колу (3, 7, 8) и Наставнику (5). У 1. прилогу (управо предговору) је преглед онога што се досад знало о Доситијеву боравку у Србији и реферат о новинама („пређашњи и садашњи резултати“); прилог 2. је: Дан преласка у Београд и дан смрти (6. август 1807, 26. март 1811); 3. Доситије у Тополи (био о слави Карађорђевој 1810. г.); 4. Доситије и војвода Молер (врло се пазили, Молер нарочито поштовао Доситија, преписка њихова, наводи цело писмо Молерово од 1. маја 1810.); 5. Доситијева богословија (1810—1813, била испод Н. Позоришта опис њен по нацрту Валтровићеву); 6. Доситије и хајдучка чесма; 7. Последње путовање Доситијево (крајем 1810.); 8. Међу политичким струјама (Доситије, родољуб, жели српску државу за Србе, и наслон на Русију, држао се изнад ситних интрига); наводи му писмо из Кладова при повратку из руског стана у Влашкој); 9. Доситије и црква београдска, (Доситије жели да се изнова попише — обнови живопис — а најпре сликама српских светитеља и краљева, ангажује за то Арсу Теодоровића, наводи писмо Арсино од фебруара 1810.): 10. Последњи спис Доситијев (био је родољубив политички тестаменат намењен обновљеној Србији, није нађен, али у посмртном једном говору Доситију сачуван поприличан цитат, који се наводи). Књизи је цена 1 динар.

Живот Др. Јована Суботића. — Готова је и друга књига автобиографије др-а Јована Суботића, коју издаје Матица Српска. У овој је књизи живот Суботићев од 1840. до 1853. године, дакле од његове 23. до 36. године. То је дакле било пролеће његова живота, те је тако и назвао овај део своје автобиографије. У овој је књизи врло лепих прилога не само за нашу књижевну историју, у којој

Суботић има видно место, но и за политичку историју нашега народа, четрдесетих и педесетих година.

Ову је књигу спремио за штампу проф. Тихомиљ Остојић, и она је по реду пета у збирци „Књигâ Матице Српске.“

Песнички зборник. — Јован Максимовић, проф. Гимназије Кнеза Милоша, приредио је зборник угледних производа наших, хрватских и туђих песника, и почео га је још пре више од године дана штампати, у кварту, у Мостару, издањем Пахера и Кисића. Књига је врло укусно израђена. Песмотвори штампани не по писцима него по врстама. Први је одељак: Лирско песништво: 1) лирика мирног осећања: а) песме о природи, б) песме љубавне, в) елегичне, г) религиозне, д) отаџбинске, ђ) дружинске; 2) лирика узбуђеног осећања: а) оде, б) химне, г) елегије. Други одељак чини: Дидактика: 1) Симболичка дидактика: а) басне, б) алегорије; 2) дидактика с нарочитом тенденцијом: а) сатира, б) хумористички спев; 3) Права дидактика: а) идеална мисаона лирика, б) епиграми, в) кратки лирски дидактички облици, г) прави поучни спевови. Трећи одељак чини: Епско песништво: 1) из света сказака: а) скаска, б) мит в) гатка, г) легенда, д) епос; 2) лирско-епски облици: а) балада и романца, б) поетска приповетка; 3) из области истинског живота: а) идила, б) описни спев, в) приповетка, новела, г) роман. Та је подела учињена према додатку у коме је Преглед врста песништва у кратком изводу из немачке поетике проф. др-а Конрада Брајера, који је удешен према примерима српског песништва. Приређивач у предговору каже, да је Зборнику сврха да буде домаћа поетичка лектира љубитељима читања: песничка хрестоматија за средњу школу и ручна књига коју тражи почетник песник; намењена је васколикој нашој читалачкој публици; извод је из целокупних дела наших најбољих песникâ. При одабирању наших поетских производа за ову књигу, при одлучивању који ће песмотвори у њу ући, ништа га друго, каже, није могло поткупити до несумњива, на учитељској и лекторској пракси осведочена, унутрашња вредност самога производа. Услед тога су у П. Зборнику нашли места само успели, естетиком, етиком или мисаоном садржином у довољној мери снабдевени производи, без и најмањег обзира на то да ли су из пера славна или мало позната песника. У свој рад није, каже, уносио никаквог предрасположења ни према једном од изучаваних песника — предрасположење и нарочиту наклоност осећао је само према добрим производима, узимајући их свугде, где их је год могао наћи. Пошто је у нашој литератури још рано да се поједини песнички производи у оваке зборнике уносе на основу јавног мњења или традиције о њима, то је приморан био сâм читати и изучавати све српске песнике, и поједини су производи уношени тек после брижљивог испитивања и оцењивања њихове естетичке и етичке вредности. Од песника српских, чији су песмотвори ушли у зборник, да поменемо овде само неке, да се види отприлике како су заступљени: Грчић-Миленко (9 песама), Бунић (3), Гундулић (2), Рањина (1), Бан Матија (6), Дучић Ј. (4), Илић Војислав (6), Илић Јован (1), Јакшић Ђура (11), Јакшић Милета (21), Змај (29), Кађански (2), Митровић М. (1), Петровић М. (1), Ћурчин (1), Ненадовић Љ. (31), Прерадовић (37), Његош (3), Кнез Никола (6), Поповић Ј. Ст. (7), Поповић Мита (14), Бранко (2), Шапчанин (13), Шап-

тић (11); од приповедача: Јакшић Ђ. (1), Лазаревић (1), Поповић Стева В. (2), Љубиша (2), Игњатовић (1), Матавуљ С. (1). За хрватске песнике чињен је избор и по Бадалићевој и Шеноиној анталогији и од туђих песника обилато су заступљени немачки и руски, које приређивач врло добро познаје; песници осталих народа, и словенских, врло су оскудно заступљени. Уношени су у II. Зб. само преводи које наши књижевници издаше до 1900. г.: ако по нешто угледно из нем. и руске књ. није било преведено или је нетачно преведено то је сâм уредник преносио у прози.

Ове „симпатије“ Максимовићеве стају 10 динара. Гледаћемо да у идућој свесци Дела проговоримо коју више о њима.

„Мисли“ Боже Кнежевића. — Проф. Божа Кнежевић дао је у штампу своје „Мисли“, од којих је један део недавно био објављен у Срп. Књ. Гласнику. Књига ће изнети до 10 штамп. табака обичне осмине, на лепој хартији, и цена јој је 1,50.

О Јовану Сундечићу. — Марко Цар спремио је критичко-биографску студију о песнику Јовану Сундечићу. Књижевни одбор Матице Српске, у седници од 25. пр. м., примио је ову студију за Летопис Матичин, и она ће бити у Летопису објављена на сваки начин још до краја ове године.

Четири приповетке сељака С. Т. Семјанова. — Нарочити одбор, коме је поверено спремање књига за народ које издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића, довршио је и другу књигу за ову годину, стоту књигу по реду. У њој су четири приповетке С. Т. Семјанова: Отето — проклето; У очи Божића; Наследство и Покућар. Ове је приповетке превео с рускога Ник. Николајевић.

Свети Сава. — Бележимо за сад по Гласу Србина (бр. 65.) да је Я. Анджелацкий (Јанко Ј. Спасојевић —) штампао на руском језику књигу Святой Сава (1175 — 1236) первый сербскій архіепископъ и просвѣтитель.

Кроз Босну и Херцеговину. Мих. М. Станојевић, учитељ, побележио је утиске 19 учитељâ и учитељица и школског надзорника београдског с пута кроз Б. и Херц. у год. 1901 и штампао их у књизи вел. 8^{0} на 144 стр. са више лепих слика.

Студент и политика. — У Сремским Карловцима штампана је под горњим натписом књижица, у којој предавање Р. М. Ј., читано у српском академском друштву „Зора“ у Бечу, 24. новембра пр. године. Предавање израђено поводом истоимене теме проф. Вилхелма Ферстера. Чист приход од ове књижице намењен је „Друштву за потпомагање сиромашних Срба ђака на великим школама у Бечу“.

Пољска Привреда. — Паја Т. Тодоровића — Ђаковчић штампао је, у две књиге, свој спис Пољска Привреда, који је наменио, да послужи као „кратак уџбеник за школу“ (основну, грађанску, продужну или пољопривредну?) У првој се књизи говори о производњи биљака, и ту су сви одељци: ратарство, ливадарство, градинарство, воћарство, виноградарство и шумарство. Друга је књига опет намењена производњи животиња, и ту су поуке о сточарству, живинарству, пчеларству, свиларству, и рибарству.

Књиге за народ. — Уредништво Радничких Новина почело је да издаје у 16^{0} књиге за народ, по 5 пара. Видели смо 2. и 3. књигу, другу чини: Жена и борба за њено ослобођење, од Стојанке, трећу: Наше оружје.

Приповетке. — Драг. Ј. Ранковић, ученик Гимназије Вука Ст. Караџића, штампао је у м. 8⁰ на 109 стр. три приповетке: Славко, Незнана срећа, У самоћи. Слаби ови покушаји стају 1·20 дин.

Енглески парламентаризам. — Слободан Јовановић одштампао је из Срп. Књижевног Гласника своје чланке о енглеском парламентаризму (1. странке, 2. влада и краљ, 3. влада и скупштина, 4. влада и јавно мнење) и о Џону Морли-у, засебно у 8⁰ на 54 стр. Цена је књизи 0·50 дин.

Историја Француске Револуције. — Од Магдаленићева превода ове Тјерове историје одштампане су 13., 14, и 15 књига IV свеске I дела, које обухватају одељке: Вандеа, Тридесет први мај, Устав од 1793. год.

Размишљања једног обичног српског вола. — Уредништво Покрета одштампало је засебно у 16⁰ на 8 стр. ову сатиру Домановићеву и наменило читаоцима као ускршњи дар.

Смер и задатак наставе елементарне математике за средње школе. — Дим. Марчић је свој превод те расправе D-r Fr. Reidta одштампао из Наставника у 8⁰ на 18 стр.

О глумачком савезу. — Дим. В. Ст. Нишлић, који сада са трупом својом борави у Крагујевцу, штампао је онде малу брошуру, у којој позива глумце да сами себи обезбеде опстанак оснивањем заједнице.

Одговор на питање: ко су ти македонски Словени. — Тако се зове отворено писмо које је још 1890. г. упутио Јован Драгашевић, пуковник у пензији, пређашњи професор Географије у Војној Академији и Вел. Школи, редакцији Руско-Славјанског Календара за 1890. г. показујући да су Словени у Маћедонији Срби а да је име Бугари (Bulgari) по другом значењу свом (од Vulgar — прост) пренето и на те Србе; то казује да је Комаровљева етнографска карта погрешна, упућује на Гопчевићеву као једину тачну. То је његово писмо београдска општина штампала ове године о своме трошку.

Лира најновијих одабраних песама. — Радосав Ст. Милановић, „књигопродавац“ по вашарима, издао је у 16⁰ на 32 стр. осем народне химне све готово песме што их за последње године певају свирачи по кафанама, тачно онако како се певају: многе без почетка и краја, просте речи без смисла.

Финансијска Библиотека. — Власништво Финансијског Прегледа издало је као IV књ. Финанс. Библ. Буџет од др. М. Фон-Хекела у преводу др. Л. Пачу, у вел. 8⁰ на 438 стр. Књига стаје 3 дин.

Ратови последњих 100 година. — Блажа М. Мирковић, почасни мајор коњички, превео је с немачког дело А. пл. Хорзецкога, које носи горњи натпис. Дело у оригиналу има 3 дела. I рат Француске Револуције (1792-1795). II ратови Наполеонова доба од 1854|5 до 1878 (завршује окупацијом Б. и Х.). У српском су преводу само II и III део, изложени просто а лепим језиком, пропраћени потребним напоменама.

Блокада Плевне. — В. Николић, превео је с руског дело ђенералштабног пуковника Е. Мартинова, које је Министарство Војно штампало у својој штампарији, на 338 стр. Уз ову књигу иде и 5 карата.

Напад и одбране тврђава и утврђених логора. — Васа Божидаревић, артилеријски капетан у Зајечару, превео

је с талијанскога, из великог дела, мајора Маријана Бајнати (2 св. са 1300 стр.) главу која говори о нападу и одбрани тврђава и утврђених логора. Цена је књ. 3 дин.

Књиге за децу. — Још мало па ће се свршити и испити, доћи ће распуст. Деца се радују и новим књигама: којих је ове године доста спремљено. Бележимо три књиге које смо могли видети, а има их и више. Јован Миодраговић, професор, издао је Други мирис босиљков, намењен само поуци. Има три главна оделка: I Највеће благо (живот, здравље, чување здравља: болести из ваздуха, болести од јела и пића, болести од нечистоте, болести од некретања и прекомерног рада): II наше сеоске прилике (како је на селу: шта не ваља на селу: како би се ово поправило: Радивојева кућа — пример куће, какве треба да су све на селу): Наша отаџбина: 1. Источна Србија (од Београда до Градишта, Милановца, Неготина, Зајечара, Књажевца): 2. Јужна Србија (од Књажевца до Ниша, Пирота). Последњи одељак чине писма које с пута с оцем пише ђак Мита другу свом. — Саватије М. Грбић учитељ приредио је Божур, који је издао бољевачки књижар Миленко Ристић а штампао Р. Јовановић у Крагујевцу. У овој књижици од 55 стр. мале 8 има мало новога, али у толико више доброга (песама Змајовиних, Шантићевих, Бранкових, и одељака из Милићевићева Помeника): да се остало само при томе, било би боље, јер оно о ракији и пијанству није било потребно у овој књизи. У Ђурђевку, што га приреди Ђ. Ивковић, учитељ, има много више новога, али и много мање доброга; највише вреде слике, и уз њих баш нису биле потребне песме, или се бар није смело казивати у њима оно што не представљају слике, као на пр. за слику преврнуо ручак да су родитељи на жетви (жита?), кад се лепо види да они беру траву или зеље.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Акад. Наукъ. 1902 г. Тома VII-го книжка I-я. — Петроградска Академија Наука послала је ово своје издање редакцији нашој у размену. У овој књизи имају ови чланци: А. А. Чебишева: Успомени И(вана) Н(иколајевич)а Жданова (филолога руског, председника Неофилологическог Общества на Петроградском Универзитету: умро 11. јула пр. год.): П. Д. Боборикина: Алексеј Потјехин, драматичар и приповедач руски (о педесетогодишњици књижевног му рада): Т. Е. Корша: О руском правопису (указује на препреке завођењу фонетичког правописа, који хоће да поставе неки московски научници и књижевници). — А. И. Јацимирски наставља (4 књ. V тома) преглед књижевних спомена старе руске и словенске књижевности: под XXXI. говори о рукописима Шестоднева Вас. Великога: осем најстаријег српског (Теодорова) преписа од г. 1263. спомиње још један примерак срп. редакције с краја XIV в., што га је у Бесарабији нашао пок. Теофил Геницки, свештеник; XXXII Житије св. Димитрија солунског: нарочито истиче епизоду како је неки мађарски краљ оболео, па с великом војском пошао у Јерусалим да се на гробу Спасову излечи, те му се у Солуну на сну јавио Димитрије и рекао да се на његову гробу може излечити, и како нико у Солуну не знађаше за гроб му, то се он тим чудом и пронађе: а после Димитрије у повратку помагао краљу да пређе преко Саве која се ужасно разлила, те му он ту (у Митровици) подигао цркву са 7 олтара на којима „сви народи служе заједно.“

Та епизода имаће историјског основа у пролазу кроз Солун којега маџарског краља крсташа. XXXIII Плач о ништавости живота човечјега (више самосталан, не типичан, запис у коме писац исказује своје осећаје) наводи по једном запису српском с краја XVII в. на јеванђељу XV в. нађеног у Влашкој. XXXIV како су се Латини одлучили од Грка и св. цркве — нашао и у једном рукопису средње-бугарском из II половине XV в. из Молдавије (Геницки): значајни су у том рукопису дописи српски из XV в. о крштењу Бугара (наводи цео) и XXXV о крштењу Руса (чудо с јеванђељем, наводи га): XXXVI одломци Стихирара бугарског крупним уставним писменима XII—XIII в., XXXVII поуке Теодора Студита, превод југословенски, по препису српском из XV в., можда још с почетка његова и са првобитна превода, разликује се од досада познатих, нађен у Молдавији: превод ће бити постао у Св. Гори, понајпре у ман. Св. Павла. XXXVIII из истог рукописа наводи слово Студитово „Написаније“, како су Бугари Хришћани погубљени што нису хтели уз часни пост да мрсе: основа је такав фактички догађај у Бугарској у IX в., савремен Студиту. XXXIX обрасци за писма епископу и др. по средње-бугарском рукопису XVI в. нађени у Молдавији. XL индекс лажних књига из устава црквеног 1582. год. — Н. Державин: показује гласовне особине у говору бугарских досељеника, у Берђанском ујезду тавријске губерније. А. И. Кирпичников наставља (т. V) и завршује о сумњивостима и противуречностима у биографији Гогољевој. Д. Абрамович наставља (т. VI) расправљање о кијевопечерском патерику (раније: Несторова хроника) као историјско-литерарном споменику. А. А. Шахматов почео је у овој свесци штампати своје прилоге историји гласова у руском језику: расправљање о пуновокализму (полногласіе), у овој је књизи I глава: О секундарном пуновокализму забележеном у споменицима и опаженом у провинцијалним говорима руским (верёхъ м. верхъ — врх, молонья м. молнья — муња, коромъ м. кормъ — крм[ити]). Пре него покаже развој тај у руском, говори детаљно о првобитној гласовној групи (ьр и т. д.) у којој је форми била у индојевропској заједници, па у балто-словенској и словенској па онда развој њен у јужној словенској групи језика и у западној словенској. Гледаћемо да у првој свесци Дела која је на реду донесемо у изводу интересно разлагање његово. С. Л. Пташицки расматра пољске преводе и прераде средњевековних историјских прича: прича о Александру Великом, о Тројанском рату, Мархолт прича о срећи (фортунат), о Мелузини, Магелони, Гризелди, Цару Отону, о Варнави, приче из Gesta Romanorum, наводи и чешке преводе, које су у Пољској често само прерађивани, и руске, који су обично прераде пољских. Т. Браун расправља о Фриаиду и Шимону, које кијевопечерски патерик означује синовима варешког кнеза Африкана, и које је Јакун, стриц им, изгнао из државе: изводи да ће бити само један син Африканов Шимон, friand т. ј. рођак Јакунов. — У библиографском делу С. Л. Пташицки приказује најновије историје пољске литературе (Биглајзи, Хмељевски, Тарновски) као и В. Д. Спасович Брикнерову историју пољске литературе на немачком. П. А. Ровински реферује о Ал. Харузина „Боснія-Герцеговина. Очерки оккупаціонной провинціи Австро-Венгріи“ која изиће у Петрограду у 1901. год. Ако не могаднемо скоро набавити те књиге, да је самостално прикажемо, донећемо у изводу овај реферат.

Archiv für slavische Philologie. — Изишла је XXIV књ. 1. и 2. св Јагићева Архива у 8⁰ на 320 стр. За сада ћемо овде побележити само садржину ове књиге. Први је чланак Ф. Лоренца: Узајамни однос тако названих језика лешких (пољског, полавског и кашупског): даље Фр. Видић завршује о Валентину Воднику, првом песнику словеначком (говори о језику Водникову). Овде су и А. Лескина: истраживања о односима нагласка и квантитета у словенским језицима. У овој свесци је нагласак у глагола, I глаг. на и т и. Васпоставља првобитни словенски нагласак и квантитет с помоћу српског, руског и словенач. језика. Гледаћемо да у изводу саопштимо овај рад. А. Ландау расправља о пољском кесарошком језику, показује порекло тим речима по Antoni-a Kurk-e Siovnik-y mowy zlodziejkiej (II изд. 1899.); има речи из говора галицијских Јевреја, из немачког, романских језика чешког малоруског и пољског у другом пренесеном значењу, показује свезу са таким говорима у других Словена: Руса, Чеха и др. или Немаца. За реч arcywiza=вода, налази свезу са српском таквом урвиц из мацарског ur+viz т.ј. господска вода. Иван Франко допуњава ранији чланак (Archiv XXII) о старопољској песми Bogorodiza. Ерих Бернекер описује и прештампава један катехизам Примуса Трубера, који је штампан у Тибингену немачки и словеначки 1567, а био досада непознат. Нашао га у берлинској Краљ. Библиотеци заједно повезана с познатим већ катехизмом од 1575. М. Сперански описује једно босанско јеванђеље из збирке Срећковићеве, писано на пергаменту у XIV в. с много записа (тумачења) на маргинама из XV—XVI в. Упоређује га с Николъским, да покаже како је неко особено, различно од обичног типа босанских јеванђеља. А. Брикнер у Polonica (наст. из XXII) прегледа и оцењује радове о пољској историји, језику, књижевности из 1900. год. М. Решетар саопштава неколико прилога српско-хрватској књижевности: 1) Оригинал Атаманте од Франа Лукаревића Буриће (Stari pisci X) — налази у трагедији коју је Girolamo Zoppio штампао 1579. 2.) К првом издању Палмотићеве Кристијаде (Рим 1670 у кварту). Решетар има егземплар првог издања, који је можда unicum. У том егземплару има стр. 1—2 и 7—8 у дупликату, али то није прости дупликат него две редакције, од којих је једна била досад непозната, те показује у чему је различна од познате. 3) За Златарићев превод Тасовог Аминте (Љубмир) — утврђује да има две редакције тога превода, и да је први био готов августа 1580, дакле и пре него је оригинал штампан, у коме је предговор потписан децембра те године. Превод је дакле с рукописа, и најстарији, 4 године старији од француског, који се обично сматра као најстарији. 4.) За приморске црквене песме показује да је оригиналних срп. хрв. било још у првој половини XV века. 5.) Показује да је превод Марулићева дела Institutiones bene beateque vivendi од 1579. г. португалски а не шпански, и за немачко дело од 1697. г. (штампано у Аугсбургу) Die himmlische Weisheit in christlichen Betrachtungen и т. д. мисли да ће бити такође превод тога дела Марулићева и то 3 последње главе V књ. и целе VI књиге. Гр. Иљински даје три прилога словенском образовању речи: а) наставак — ба (— ьба у гозба — гостьба, и — оба у злоба — зълоба), б) порекло наставка — ство, в) етимологија речи невѣста. У Додатку га Јагић поправља у понечему. У критичком одељку има реферат Јагићев о Броз-Ивековићеву Рјечнику хрв. језика.

св. II (Превод у Колу), Халанског о Милетићеву чланку: Члан у бугарском и руском језику, Пастрнков о Мељницкога граматици црквеног словенског језика, Решетарев о Шајковићевој расправи о нагласку школованих људи у Краљевини Србији, Јагићев о Н. Е. Евсевјева: Напомене о старословенском преводу св. Писма. I—V., опет његов о Собољевскога радњи: Црквено-словенски текстови моравског порекла, Сперанскога о Погорјеловљевој радњи о старослов. преводу псалама, Решетарев о Н. Петровскога: О делима Петра Хекторијевића (Казан, 1901 г.), Пастрнков о радњи Невјежила: Архиепископија св. Методија, Јенсенов и Решетарев о П. Поповића: о Горском Вијенцу, Ст. Станојевића о радњи Абихта: Дела књижевна Деспота Стефана, Сперанскога о Љ. Стојановића Каталогу рукописа и штампаних књига збирци С. К. Академије. У прилозима Јагић показује још неке трагове глаголских писмена у ћириличким рукописима.

Metodika obrazovne obuke u pučkim osnovnim školama. — Проф. Др. Ј. Турић, учитељ методике у краљ. учитељској школи у Петрињу штампао је онде ове године своја предавања, у којима показује методику свију предмета и наука и вештина у основним школама, па и ручног рада.

НОВИНАРСТВО

Летопис Матице Српске. — Готова је и трећа књига за ову годину, 213. од почетка излажења, „Летописа Матице Српске“, са овим прилозима: Поглед на данашњу француску књижевност, од др. Јована Скерлића: Капетан Марјан, једна слика Стевана Сремца: Биљешке једнога писца, од С. Матавуља; Фридрих Ниче, живот и философија, од др. Бранислава Петронијевића: Неколико слика из старих српских рукописа, с примедбама пропратио Ј. Вучковић: Оцене: Прикази: Белешке.

Наставник. — Наставник, лист Професорскога Друштва, ступио је у тринаесту годину излажења својом првом овогодишњом свеском, која је недавно разаслата претплатницима. У овој је свесци шест прилога: Извештај о раду VIII-ог интернационалног геолошког конгреса и о геолошким екскурзијама по Француској, од др. Дим. Ј. Антуле: Смер и задатак наставе елементарне математике у средњим школама, превод проф. Дим. Марчића: Из тектонике Балканског Полуострва, од Рад. Васовића: Прилошци хронологији живота Стевана Немање и св. Саве, од Љ. Јовановића, оцена од уредника: Откуда долази име Америка, по немачком —д: Правила о испитима у средњим школама у Краљевини Србији.

Nastavni Vjesnik. — Изишла је и последња свеска Nastavnog Vjesnika за ову школску годину, са овим прилозима: о Пиндаровим епиникијама, од др. Керблера: Двије посланице Ђуре Ферића, од др. Н. Касумовића: Мађарска и хрватска Зриницијада, од др. А. Писаревића: Што нам треба у земљопису, од др. Х. пл. Храниловића: О ријешењу једнога специјалнога Папусова проблема, од др. Ј. Мајцена: Осврт на чланке госп. В. Рожића „Граматичка обука хрватскога језика у средњим школама,“ од др. Т. Маретића: Зашто је математика најтежи предмет? од др. Л. Стјепанкеа: Наука о хигијени у средњешколској настави, од Ф. Барушића: Књижевне обзнане: Различне биљешке.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Иван-бегова ул. бр. 5.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Мађедонска улица бр. 40)